

I.G. DUCA

PARTEA ÎNTĂIA

NEUTRALITATEA
Vol. I:

Venirea la putere . Cele dântâi șase luni . Vizita Țarului la Constanța . Izbucnirea războiului general . Consiliul de Coroană de la Sinaia . Ultimele luni ale domniei Regelui Carol . Începutul noii domnii . Regele Ferdinand - Regina Maria . Iarna 1914-1915 . Primăvara 1915 - Intrarea Italiei în război . Zvârcolirile opoziției - Victoriile germane . Incidentul Poklewski . Toamna 1915 . Iarna 1915-1916 . Sesiunea parlamentară 1915-1916 . Primăvara 1916 . Precipitarea evenimentelor . Brătianu se hotărăște . Iscălirea tratatului . Ultimele zile ale neutralității . Consiliul de Coroană de la Cotroceni - Declaraarea războiului . Moartea Reginei Elisabeta .

PARTEA A DOUA

RĂZBOIUL
Vol. II:

Războiul - Primele zile . Desperarea lui Brătianu - Mantaua lui Arvintie . Apărarea în Carpați - Moartea lui Filipescu . Chinuitoarele aternative - Moartea Principelui Mircea . Dezastrul se precipită - Falkenhayn trece Carpații și Mackensen Dunărea . Bătălia pentru apărarea Bucureștilor - Ultimele zile . Iași - Primele săptămâni ale anului 1916 . 1917 - Primele luni - Tifosul exantematic . Primele luni, urmare - Revoluția rusească - Intrarea Americii . 1917 - Reformele - Partidul muncii . Bolșevismul se întinde - votarea reformelor . Criza ministerială - Ofensiva pe Siret - Mărăști, Mărășești . August - Septembrie .

**AMINTIRI
POLITICE**

I.G.DUCA

**AMINTIRI
POLITICE**

Vol. III

Colecția „Memorii și mărturii”
Jon Dumitru-Verlag

MÜNCHEN 1982

I.G.DUCA

**AMINTIRI
POLITICE**

Vol. III

Colecția „Memorii și mărturii”
Jon Dumitru-Verlag

MÜNCHEN 1982

© *Copyright 1982 by Jon Dumitru - Verlag, Munich*
with the granted permission
of the Publications Committee of the
Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Stanford University),
California,
the repository for the memoirs.

Gesamtberstellung: Jon Dumitru – Verlag
für Fachliteratur, wissenschaftl. Bücher, literarische Werke
in der Sammlung – Colecția „Memorii și mărturii” –
8000 München 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Composersatz und Offsetdruck: Jon Dumitru – Verlagswerkstatt
8000 München 40, Kaiserstr. 65, Tel. (089) 34 31 93

Für diese Ausgabe alle Rechte dem Verlag vorbehalten

Printed in Germany

Fig. 1. I.G. Duca

ION G. DUCA

AMINTIRI POLITICE

Volumul III

RĂZBOIUL
(partea a II-a)

Capitolul 38/ 1917—De la venirea lui Lenin la putere până la dezarmarea trupelor rusești din Moldova

Capitolul 39/ 1917—Noaptea de la 9 Decembrie — Dezarmarea bolșevicilor — Lichidarea frontului rusesc

Capitolul 40/ De la dezarmarea bolșevicilor la demisia guvernului

Capitolul 41/ Guvernul Averescu

Capitolul 42/ Guvernul Marghiloman

Capitolul 43/ Ostracizații

Capitolul 44/ Deznodământul

Capitolul 45/ Guvernarea noastră -Noiembrie 1918—Octombrie 1919—
Conferința de pace

DIVERSE

Capitolul 46/ Moartea Regelui Ferdinand — Moartea lui Ion I.C. Brătianu
Moartea lui Vintilă Brătianu

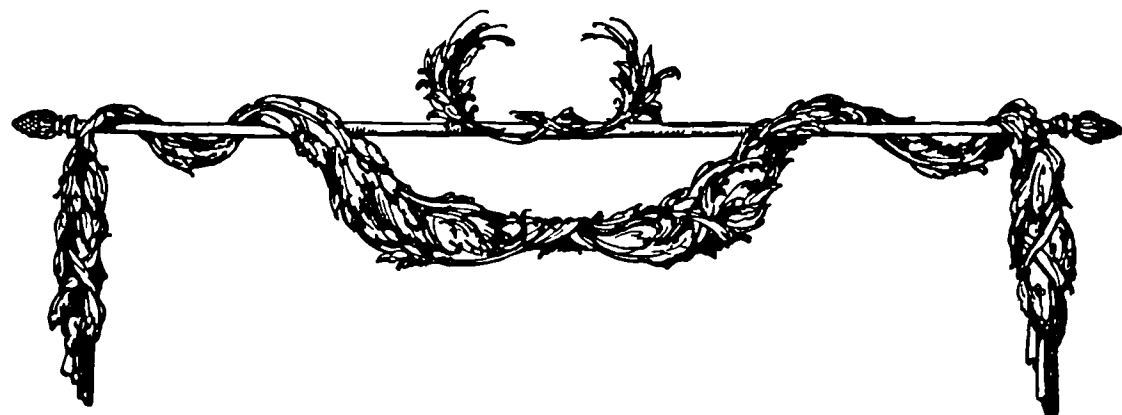
*

IMAGINI DIN VIAȚA POLITICĂ A LUI ION G. DUCA

Notă biografică

Bibliografie

INDICE GENERAL VOL. I, II și III

LE Mémorial des Alliés sera, pour les générations à venir, le témoignage de la communauté d'aspirations et de sacrifices de tous Ceux qui, par la guerre mondiale, ont fait triompher le Droit et la Liberté.

Cette lutte, une des plus grandes et des plus belles que l'Humanité ait jamais connues, a été, pour le Peuple Roumain, la lutte suprême entre toutes.

En effet, par suites des vicissitudes de l'Histoire, le Peuple Roumain se trouvait dans la plus tragique des situations. Partagé sous diverses dominations étrangères, il a connu, durant des siècles, toutes les horreurs et toutes les injustices de l'oppression. — L'élément Roumain, situé entre les Carpathes le Pruth et le Danube, a pu, le premier, reconquérir sa liberté et constituer, vers la fin du siècle dernier, la Roumanie indépendante.

Mais l'œuvre d'émancipation de la Race Roumaine n'a été achevée que par suite du triomphe des principes de Droit et de Liberté dont la guerre mondiale a été l'expression. C'est alors que les éléments Roumains de Transylvanie, de Bucovine et de Bessarabie, tronçons épars d'une seule et même Race, ont reconquis, eux aussi, leur liberté.

Aujourd'hui l'Unité Nationale de tous les Roumains est réalisée et l'injustice séculaire est réparée.

Dans ces conditions, peut-il encore être question des sacrifices consentis ?

Aucun prix ne paraît au Peuple Roumain assez cher pour son émancipation complète et pour son unité définitive.

Aussi n'aimons-nous pas, devant le magnifique avenir qui s'ouvre aujourd'hui devant nous, parler de nos douleurs et de nos sacrifices, si ce n'est pour nous incliner avec vénération devant nos Morts, devant Ceux Auxquels nous devons la réalisation de notre rêve d'hier et de nos espérances de demain.

S. P. Luca.

Memorialul Alianților va constitui, pentru generațiile ce vor veni, mărturia comunității de aspirații și de sacrificii a tuturor celor care au făcut ca prin războiul mondial să triumfe Dreptul și Libertatea.

Această luptă, una dintre cele mai grandioase și mai frumoase pe care Umanitatea le-a cunoscut vreodată, a fost pentru Poporul Român, între toate, lupta lui supremă.

De fapt, consecință a vicisitudinilor istoriei, Poporul Român se găsea în cea mai tragică dintre situații. Împărțit sub diverse dominații străine, el a cunoscut, de-a lungul secolelor, toate ororile și toate nedreptățile împilării. Elementul Român, situat între Carpați, Prut și Dunăre, a reușit cel dintâi să-și recucerească libertatea și să întemeieze, spre sfârșitul secolului trecut, România independentă.

Dar opera de emancipare a Neamului Românesc nu s'a desăvârșit decât în urma triumfului principiilor de Drept și Libertate a căror expresie a fost războiul mondial. Atunci și-au recucerit libertatea și Românii din Transilvania, Bucovina și Basarabia, trunchi din trunchiul aceluiași Neam unic.

Astăzi este desăvârșită Unitatea Națională a tuturor Românilor și îndreptată nedreptatea seculară.

În aceste condiții, ar mai putea fi oare vorba de sacrificii consimțite?

Pentru completa lui emancipare și pentru unitatea lui definitivă, nici un preț nu-i părea Poporului Român de ajuns de scump.

De aceea, dacă în fața viitorului magnific ce se deschide de astăzi înaintea noastră, ne place să vorbim despre durerile și sacrificiile noastre, nu o facem decât pentru a ne înclina cu venerație înaintea Morților noștri, înaintea Celor Cărora le datorăm împlinirea visului nostru de ieri și a speranțelor noastre de mâine.

I. G. Duca

III RĂZBOIUL

CAPITOLUL TREIZECI ȘI OPT

1917 DE LA VENIREA LUI LENIN LA PUTERE PÂNĂ LA DEZARMAREA TRUPELOR RUSEȘTI DIN MOLDOVA

Într'adevăr, știrile ce ne veneau din Rusia erau din ce în ce mai îngrijorătoare. În a doua jumătate a lunii Octombrie au sosit la Iași Generalul Iancovescu și un corespondent al mării reviste săptămânale americane „Saturday Evening Post“, Dl. Ellis, amândoi purtători de vești rele.

Generalul Iancovescu fusese trimis la Petrograd în calitate sa de Ministru de Război, spre a lua contact cu autoritățile militare rusești și spre a vedea dacă mai era ceva de sperat din partea armatei Rusiei revoluționare. Raportul pe care ni l-a făcut la Consiliul de Miniștri era cât se poate de pesimist. Din el rezulta lămurit că anarhia se întindea tot mai mult și că, atât înaltul comandament de la Moghilev, cât și diferitele comandamente de unități erau incapabile să stăpânească procesul de dezagregare care cuprinsese întreaga armată rusească. La Petrograd haosul domnea pretutindeni. Îmi aduc aminte, între altele, de o foarte caracteristică convorbire pe care Generalul Iancovescu o avusese cu Colonelul Versovski care fusese la Periș — ajuns acum tare și mare în Rusia revoluționară.

Dl. Ellis a fost și mai categoric. Spre deosebire de ceilalți corespondenți americani, de obicei tineri și fără multă cultură, Dl. Ellis era un om încărunit, foarte cult, de un nivel cu mult superior mediei confrăților lui. El străbătuse Rusia în lung și în lat și concluzia lui era că nefericitul Kerenski nu mai poate domina, că Rusia este în ajunul izbândeii bolșevicilor, iar lui Brătianu i-a spus fără înconjur să nu ne mai facem nici o iluzie, dar absolut nici una, că țara este incapabilă să mai continue războiul, că merge cu pași repezi spre pacea separată și că, prin urmare, să ne facem toate socotelile pe baza acestei eventualități, care a ajuns să fie o chestie de zile.

Așa a și fost. La 2 Octombrie revoluția bolșevică a izbucnit la Petrograd și Lenin a pus mâna pe guvernul Rusiei. Deși faptul prezenta o gravitate lesne de înțeles, trebuie să mărturisesc că nu domnea în rândurile noastre consternarea care ar fi trebuit în mod logic să domnească. Întâi, fiindcă ne obișnuisem cu ideea că bolșevicii vor birui și, în sfârșit, fiindcă

mulți credeau că Lenin nu se va putea menține la putere. Alegerile partiale pentru constituantă arătasera abia cu câteva zile înainte că ideile bolșevice erau împărțite de un număr foarte restrâns de cetățeni ai Rusiei. Raționând după criteriile politice obișnuite, concluzia că, în asemenea condițiuni o minoritate neînsemnată nu va reuși să se impună mării majorități a populației rusești, apărea multora ca logică și probabilă.

Brătianu nu împărțase deloc acest fel de-a vedea. El era convins că o voință hotărâtă, oricare ar fi ea, se va impune în mijlocul haosului existent și demult avea convingerea că, din nenorocire, de la izbucnirea revoluției rusești numai Lenin și prietenii lui știau ce voiesc și urmăreau cu o admirabilă tenacitate și cu o energie sălbatică scopurile lor. Întrucât mă privește, eu împărțeam cu totul părerile lui Brătianu, dar nu este mai puțin adevărat că acestea, în genere, erau foarte împărțite. Cu cine te întâlneai îți spunea, fie că regimul Lenin va dăinui, fie că este o aventură sortită unei pieiri apropiate. Cel mai afirmativ era ministrul Serbiei Marinkovici, care ne oprea pe stradă ca să ne spună că el cunoaște Rusia, că a trăit ani de zile la Petersburg și că ne poate certifica că experiența Lenin nu va dura decât două, trei săptămâni. Parcă îl văd pe Strada Romană, plimbându-se ceasuri întregi ca să ne convingă că are dreptate, enervat fiindcă nu putea învinge îndoielile mele.

De-altminteri, Lenin nu ne-a dat prilejul să continuăm multă vreme aceste discuțiuni academice, deoarece la 9 Noiembrie a și propus Puterilor Centrale un armistițiu general. Rusia ieșea deci oficial din luptă — frontul rusesc se desființa — și trebuia ca și noi, la rândul nostru, să luăm o hotărâre. Ceasul amânărilor și al îndoielilor înceta, suna acuma în chip tragic ceasul deciziilor supreme.

Brătianu era liniștit fiindcă evenimentele nu îl surprinseseră, hotărârea lui era luată și definitivă. El socotea că rolul nostru militar era terminat și că Aliații trebuiau să înțeleagă aceasta și să ne dea dezlegarea cuvenită. Raționamentul lui era următorul: dacă Rusia încheie pace, pentru Aliați frontul oriental este pierdut. Dacă noi continuăm să rezistăm, puteam cel mult opri pentru puțin timp, pe acest front, câteva divizii germano-austriace, dar că oricât de eroică ne-ar fi apărarea, soarta noastră este dinainte pecetluită. Într'adevăr, vom fi repede înconjurați și tăiați la spate de orice posibilitate de aprovizionare cu alimente și, mai ales, cu muniții, vom fi prin urmare siliți să capitulăm. În asemenea condițiuni, sacrificându-ne pe frontul oriental, serviciul pe care îl aducem Aliaților era neînsemnat, problematic și, în orice caz, cu desăvârșire disproporționat cu jertfa, groaznică jertfă ce ni se cerea. Și la urma urmei, dacă pentru noi această jertfă echivala cu o sinucidere, puteau cel puțin Aliații să suțină că folosul lor este real? Nu era în interesul lor însuși să nu distrugă România, și să rezerve această forță pentru mai târziu, când le putea din nou deveni utilă? Căci nu trebuie uitat că dacă frontul oriental va dispărea prin plecarea Ru-

șilor, frontul de la Salonic va subsista. Cine știe, poate mâine situația acestui front va fi astfel, încât România să poată relua armele și să contribuie la definitiva lui nimicire.

De noi, Aliații nu se pot însă plânge, deoarece contribuția noastră în lupta comună a fost însemnată și, grație intervenției noastre Verdunul a putut fi scăpat, iar frontul occidental, ușurat timp de un an de zile prin numeroasele divizii germane trimise împotriva noastră. Cât privește drepturile noastre, le-am plătit îndeajuns cu sângele vărsat, opt sute de mii de morți era un tribut suficient pentru valorificarea revendicărilor noastre naționale. Așa fiind, Brătianu considera că datoria Aliaților este să înțeleagă că nu mai putem, că nu mai trebuie, că nu este drept să mai continuăm lupta și, prin urmare, să ne autorizeze să depunem armele. Și Brătianu adăuga că există două ipoteze: sau în acest timp Lenin va cădea de la putere, iar Ucrainenii sau Cazacii vor reorganiza un front, și atunci vom scăpa de nevoia unor negocieri de pace cu Germanii; deci situația noastră față de Aliați va rămâne neștirbită; sau că haosul va continua în Rusia și va trebui să mergem la masa verde cu Germanii, dar că și atunci această situație va fi numai aparent știrbită, căci vom avea puțința să trăgăm tratativele, să nu ratificăm pacea iscălită, până când Aliații noștri vor fi în măsură să termine războiul. În fine, admitând chiar că nu am putea evita o pace formală cu Puterile Centrale, au oare Aliații cuvânt să ne-o ia în nume de rău, nu este evident că această pace ne-a fost impusă din vina altora, că nu noi am voit-o, că a trebuit deci să o suferim ca o tristă fatalitate? Ea nu poate deci avea nici o valoare, Puterile aliate trebuie pur și simplu să o socoată drept nulă și neavenită și, orice s'ar întâmpla, să ne considere până la pacea generală drept aliații lor cu integritatea drepturilor ce derivau din tratatul nostru de alianță. Acesta era punctul de vedere al lui Brătianu, el nu-și recunoștea dreptul să impună țării sale noi sacrificii inutile, căci neajutată destul la început, trădată acum în urmă de Rusia, pentru moment, cel puțin, rolul ei era terminat. Ea dispărea din lupta comună, dar drepturile ei rămăneau întregi.

Horărîrea odată luată trebuia dusă însă la îndeplinire și nu era lucru ușor. De bună seamă, Aliații aveau să protesteze, egoismul lor și, de ce să nu o mărturisim, situația grea în care se aflau prin dispariția frontului rusesc, le impunea datoria să încerce orice amânări de lichidare, fie chiar parțială a acestui front.

Pe de altă parte, punerea în practică a hotărîrii se izbea și de dificultăți de ordin intern. Mai întâi, Brătianu nu era stăpân absolut pe guvernul său, elementele conservatoare, îndeosebi Take Ionescu, erau de mult dispuse să se preocupe mai mult de ce vor spune și crede Aliații, decât de adevăratele interese ale momentului. Alții mai mici la suflet și cu orizonturi mai înguste, ca Mișu Cantacuzino, erau ispitiți să transforme cele mai grave probleme naționale în prilejuri de lupte de partid și de conflicte

meschine de politică internă. Brătianu își dădea deci bine seama că, în loc să primească un concurs de la colegii săi față de Aliați, va trebui să lupte cu ei poate chiar mai mult decât cu aceștia.

În al doilea rând, în armată părerile erau împărțite, cei mai cuminți își dădeau seama că ceasul este prea grav pentru ca să suni din pinteni și din sabie, sau să te dedai la fanfaronade cazone, dar mulți, cu mentalitatea specifică militarilor, împingeau la lupte și la continuarea lor până la ultimul om și până la ultima picătură de sânge.

Și în sfârșit, o ultimă dificultate o constituia misiunea militară franceză, Generalul Berthelot. Acesta, în grija lui sinceră de a scăpa un crâmpci măcar din frontul oriental, în preocuparea de a nu fi poate suspectat, ca prea puțin energic, de către guvernul său proclama pretutindeni nevoia continuării luptei până la capăt în orice condițiuni și, firește, desfășura o acțiune intensă printre ofițeri la Marele Cartier ca și pe front, pentru a-i influența în sensul vederilor sale. Așa fiind, Brătianu trebuia să procedeze cu cea mai mare prudență și mărturisesc că a împins această prudență până la exagerare. Nici măcar mie nu mi-a spus lămurit intențiile lui, le-am aflat, sau mai bine zis le-am ghicit, din anumite întrebări pe care pe la sfârșitul lui Septembrie, începutul lui Octombrie mi le-a pus Barbu Știrbey. Ceilalți colegi știau și mai puțin decât mine. Ca de obicei, el se temea de indiscreții și avea dreptate, fiindcă prietenii conservatori aveau vădit o atitudine care nu putea decât să compromită reușita unei atari politici față de Aliați.

Data fiind propunerea precisă de armistițiu iscălită de Troțki nu se mai putea târăgăna. Brătianu trebuia să-și dezvăluiească gândurile, dar chiar și acum nu și le-a destăinuit decât parțial, bucată cu bucată și niciodată nu a fost mai enigmatic decât în această perioadă. În schimb, lucra metodic la executarea planului său.

Cu Regele lucrurile au mers ușor, felul de-a vedea al lui Brătianu cores-punzând pe deplin cu al său. Noi, colegii liberali, de asemenea, vedeam lucrurile ca și Brătianu, aveam unii teamă de repercusiunea pe care hotărârea noastră o va avea asupra Aliaților, dar aceasta mai mult din cauză că dânsul nu ne spusese tuturora gândul său întreg. Putea însă conta pe noi, căci aveam toți în el cea mai deplină încredere.

Cu conservatorii, pe de altă parte, cunoscându-le starea de spirit și neavând în ei nici o încredere, Brătianu a fost extrem de rezervat. De fapt, nu le-a dezvăluit deloc planul său, nu a discutat niciodată amănuntele cu ei, iar când a trebuit să se ia o hotărâre concretă le-a spus punctul său de vedere, a luptat ca să-l facă să triumfe, atât și nimic mai mult.

Sistemul avea avantaje netăgăduite, evita indiscreții funeste și tot cor-tegiul de intrigi ce fatal s'ar fi legat de acestea. Dar avea și mari neajunsuri, fiindcă deschidea larg poarta tuturor presupunerilor, înlesnea crearea celor mai fanteziste legende și îngăduia în jurul acestor presupuneri și legende înjgheburile aceluiași intrigi, deci mai bine ar fi fost să le spună de la înce-

put lui Take Ionescu și colegilor conservatori tot planul său. Rezerva lui le-a permis să-i suspecteze intențiile și să creeze o atmosferă cu care Brătianu a avut, în ultimă analiză, mai mult și mai greu de luptat la conferința păcii, decât ar fi avut la Iași cu câteva intrigi trecătoare, pe care dealtminteri nu le-a putut evita.

Cu Aliții, în schimb, cred că Brătianu a manevrat bine, căci, dându-și seama de rezistențele ce le va întâmpina, a procedat prin etape, strecurându-și gândul său încetul cu încetul, progresiv cu desfășurarea evenimentelor. Este foarte interesant de urmărit în această privință schimbul său de telegrame cu legațiunile noastre din țările aliate și îndeosebi cu Victor Antonescu la Paris. Când știi dinainte planul lui Brătianu, este curios să vezi cum, cu mare precauțiune, pe nesimțite și printre rânduri, dânsul își dezvăluie adevăratele intenții.

Dar dacă nu i se părea prudent să vorbească mult la distanță cu miniștrii pe care nu îi cunoștea bine, a căror stare psihologică îi putea deci scăpa, în schimb la Iași față de Saint-Aulaire și de sir George Barclay, în care avea toată încrederea, pe care îi știa în măsură să vadă realitatea lucrurilor și să simtă ca și noi, nu s'a sfiit să fie categoric și să pledeze cu toată energia în favoarea tezei sale. De aceea spera să influențeze pe Aliții noștri mai mult prin ei decât prin miniștrii noștri de la Paris, Londra și Roma. De fapt a și reușit de minune, căci Saint-Aulaire, Barclay și chiar Fasciotti au devenit auxiliarii lui convinși, mai convinși decât propriii săi colegi conservatori.

Cu militarii a mers destul de bine, pe Generalul Prezan, o minte echilibrată, un temperament moderat, Brătianu l-a câștigat repede și pe deplin. Ceilalți generali mai de seamă au urmat curentul, mai ales când au văzut că acesta era și punctul de vedere al Palatului. Singuri Averescu și Iancovescu, făceau notă discordantă. Averescu fiindcă era mai enigmatic decât oricând, răspundea la toate în doi peri, însoțind fiecare răspuns de-o reticență, luând aere misterioase, atitudini ironice, prezentându-se deja sub forma personalității politice a cărui ceas suna. Iar Iancovescu, nu știu de ce, făcea deocamdată pe matadorul, ceea ce nu l-a împiedicat peste câteva săptămâni să devină de un germanofilism care nu a fost nici spre cinstea perspicacității sale intelectuale, nici a conștiinței morale a caracterului său. Printre ofițerii cei mici, ce este drept, se observa o tendință spre rezistență, dar părerile acestora nu ne preocupau mult, fiindcă le știam neutralizate prin ale altora mai numeroși, care pricepeau deșertăciunea unei lupte dinainte osândită înfrângerii.

Greutatea cea mare provenea însă, după cum am spus, de la Generalul Berthelot. Acesta, pentru motivele arătate, voia, cu orice preț, să ne oblige a continua lupta și nu se dădea în lături de la nici o intervenție și de la nici o intrigă. La el Brătianu se izbea de un adevărat zid.

Oricum la 19 Noiembrie, Troțki în calitatea sa de ministru de externe

al guvernului bolșevic, cerea un răspuns la propunerea sa de armistițiu și declara formal că în caz de refuz pe ziua de 1 Decembrie va începe tratativele de pace. Brătianu convocă deci pentru ziua de 18 Noiembrie două consilii, unul la ora 12 la Palat, unde au fost convocați, sub președinția Regelui, Prezan, comandantul de armată, adică Averescu și Eremia Grigorescu, Generalul Berthelot și ministrul de război Generalul Iancovescu; iar al doilea la cinci seara la el acasă, unde în afară de miniștri a fost chemat și Generalul Prezan.

În consiliul de la Palat, înainte de-a asculta părerea generalilor, Regele a citit un chestionar cu următorul cuprins: „În starea actuală a armatei rusești și eventualitatea unui armistițiu ce ar urma să fie încheiat între ea și inamic, care ar fi situația creată armatei române:

1/ Dacă armistițiul ar fi încheiat de fapt în afară de înaltul comandament rusesc;

2/ Dacă ar fi încheiat chiar de către acesta;

3/ Conform cu atitudinea care ne-ar fi impusă, care ar fi măsurile militare de luat de pe acuma.

În caz de retragere a trupelor rusești, care ar fi măsurile de stipulat pentru executarea lor și care ar trebui să fie măsurile aferente de luat în ceea ce privește trupele române.

Doresc să aud părerile Dv. și după expunerea și discutarea lor, vă rog să precizați și să fixați în scris concluziile Dv. ca răspuns la aceste trei întrebări.“

Și documentul adăuga:

„Am chemat și pe Generalul Berthelot în calitate sa de colaborator și de cetățean român și aș fi fericit dacă aș vedea figurând și iscălitura lui. Dar dacă Generalul vede vreun inconvenient, este rugat în orice caz să ia parte la discuție și să o lămurească prin luminile lui“.

Documentul fusese redactat de Brătianu în colaborare cu Barbu Știrbey și avea drept scop să obțină de la generali și îndeosebi de la Averescu răspunsuri precise pe care să nu le poată nega a doua zi.

Rezultatul consultării a fost că generalii au declarat că nu au nimic de obiectat contra respingerii armistițiului, dacă guvernul, mai ales, consideră această respingere necesară și din punctul de vedere politic.

Iar noi, seara, la Consiliul de Miniștri, luând cunoștință de cele petrecute dimineața la Palat, am hotărât firește, în unanimitate, respingerea propunerii lui Troțki. După aceea, Generalul Prezan ne-a expus situația pe frontul nostru, ne-a arătat că deocamdată aproape toate armatele rusești, aflate pe teritoriul nostru prin comitelele de soldați, s’au rostit împotriva guvernului Lenin, că o singură divizie a făcut armistițiu cu Nemții și că Generalul Cerbaceff are cele mai bune simțăminte față de noi, că puteam avea în el o încredere deplină. Ceea ce determinase această primă atitudine a noastră era faptul că știrile din Rusia erau încă foarte contradic-

torii și, evident, că așa fiind datoria noastră elementară, era să evităm a face un gest pripit.

Într'adevăr, nordul Rusiei părea în mâinile bolșevicilor, dar Stavka, precum și Ucraina, Cubanul și Cazacii păreau dispuși să continue lupta și să se transforme în organizații proprii. Atât Cerbaceff, cât și Berthelot se arătau plini de încredere în privința Ucrainei și a Cazacilor lui Kaledin, ei vedeau deja posibilitatea de-a reconstitui un front româno-rus cu sprijinul lor.

Brătianu nu le împărtășea optimismul și, lucru curios, nici Take Ionescu, dar cât timp exista o speranță trebuia să mai încercăm a mai câștiga timp. Aliații erau încântați, ne trimiteau telegrame de compătimire și de felicitare, noi nu ne făceam însă iluzii, simțeam că în curând evenimentele se vor precipita și că tot la iscălirea unui armistițiu ne vor constrânge.

Așa a și fost. Nu mai târziu de 20 Noiembrie, Generalul Cerbaceff îi comunica lui Brătianu că nu mai poate stăpâni situația și că este pus în alternativa de a părăsi comandamentul sau de-a propune el însuși armistițiul. Față de această comunicare, hotărîrea de la 18 Noiembrie de-a respinge armistițiul, hotărîre care se întemeia în primul rând pe faptul că trupele rusești de pe teritoriul nostru refuzaseră până la acea dată să se solidarizeze cu acțiunea lui Lenin și al lui Troțki, nu mai putea fi menținută acum când aceste trupe voiau să înceteze lupta, peste capul comandantului. Într'adevăr, știrile de la unitățile rusești erau cât se poate de rele. Comandantul armatei de la Comănești, ca și Generalul Rogoza de la armata a patra, fuseseră arestați de soldații lor. În plus, de la Roman ne venise vestea că trupe rusești au luat muniții de la depozitul din Săbăoaru și că amenințau să bombardeze orașul.

În asemenea condiții, să continui a refuza iscălitura armistițiului ar fi însemnat să ai peste câteva zile anarhia rusească pe teritoriul țării și înaintarea Germanilor, adică dezastrul complet și definitiv. În schimb, a iscăli armistițiul însemna a câștiga timp, a da Generalului Cerbaceff puțința să-și păstreze comanda, să nu fie înlocuit printr'un prapurcic bolșevic oarecare și a vedea în răstimp dacă nu se poate reconstitui un front cu Ucrainenii și cu Kaledin, sau dacă nu se petrece vreo schimbare politică în interiorul Rusiei. Căci, trebuie să adaug, Lenin pusese mâna pe putere la Petrograd tocmai pe când se făceau alegerile pentru constituantă, alegeri care reprezentaseră o cumplită înfrângere pentru bolșevici, așa încât cu mentalitatea curentă eram toți dispuși să punem la îndoială trăinicia regimului maximalist.

În urma convorbirilor cu miniștrii aliați la Iași, Brătianu i-a convins să nu avem de astă dată altă ieșire decât aceea de a începe cu Puterile Aliate tratative în vederea încheierii unui armistițiu. Ba mai mult, i-a determinat să iscălească în numele țărilor pe care le reprezentau un act prin

care ne autorizau să încheiem acest armistițiu, recunoscând că ne-am îndeplinit întreaga datorie față de Aliați, aceștia nemaiavând dreptul să ne ceară deocamdată nici un sacrificiu militar.

Era desigur din partea lui Brătianu o lovitură de maestru, deși actul avea o parte slabă. Saint-Aulaire, Barclay, Fasciotti și Vopicka nu erau autorizați de guvernele lor să-i dea această dezlegare, rămânea deci să obțină ulterior ratificarea iscăliturii lor. Totuși, având în vedere împrejurările, dânsul nu se îndoia că ei o vor obține. De-altminteri, faptul că reprezentanții aliaților aici, adică cei care se aflau la fața locului și cunoșteau pe deplin situația, recunoscuseră că noi nu aveam altă ieșire, constituia pentru hotărârea noastră un aport moral de-o netăgăduită valoare și putea oricând fi invocat de noi cu succes față de întreaga opinie publică nepărtinitoare a lumii.

Înarmat cu acest document, Brătianu a convocat pentru ziua de 21 Noiembrie, la ora zece și jumătate dimineața, un Consiliu de Miniștri la Palat sub președenția Regelui. La acest Consiliu au fost din nou chemați Generalii Prezan, Averescu și Eremia Grigorescu, Costinescu singur a lipsit fiind din ce în ce mai bolnav. Brătianu a expus situația, schimbările intervenite și, după ce a desfășurat toate argumentele, a conchis să trimitem delegați în vederea încheierii unui armistițiu cu Puterile Centrale. Toți miniștrii, fără nici o notă discordantă, au aprobat propunerea lui.

Brătianu avusese de altfel precauțiunea să declare categoric că el înțelege să dea acestui armistițiu numai un caracter militar, nicidecum și unul politic. Rușii vor să ajungă prin armistițiu la pacea separată, noi, îl suferim ca o dureroasă și fatală consecință a armistițiului rusesc și îl încheiem spre a câștiga timp, cu speranța că poate vor surveni, fie în Rusia, fie pe frontul occidental, evenimente care să ne îngăduie a continua lupta. Brătianu, firește, o spunea și era dator să o spună, dar de fapt nu'și făcea nici o iluzie. Precum am mai arătat-o, considera, că frontul rusesc este pentru Aliați definitiv pierdut și, prin urmare, rolul militar al României ca terminat până la noi împrejurări.

Pe Take Ionescu nu l-am înțeles bine cu acest prilej și gândindu-mă nu îi înțeleg nici azi atitudinea. În conversații particulare era contra politicii lui Brătianu, pretindea mereu că vom pierde definitiv încrederea Aliaților și beneficiile marilor noastre jertfe. În Consiliul de Miniștri, de câte ori trebuia să se ia o hotărâre și, prin urmare, să-și spună cuvântul său autorizat, hotărât și cu răspundere își înfățișa părerile lui. De fapt, vedea că nu este altceva de făcut și atunci adera oficial la hotărârile noastre, pe de altă parte voia să apară Aliaților mai credincios decât Brătianu și atunci, în particular, combătea deciziile ce purtau propria lui iscălitură. Era, se vede, sugestionat de imaginea lui Ianus cu cele două fețe.

În orice caz, Averescu, știind probabil din indiscrețiunile Iașului starea de spirit a lui Take Ionescu, a crezut momentul potrivit pentru a face o intri-

gă. Și astfel, după ce a vorbit Brătianu, a cerut cu un aer mefistofelic lămuriri guvernului, asupra scopului armistițiului. Desigur că spre surprinderea lui, a putut repede constata că Brătianu și Take Ionescu sunt de acord, căci ambii i-au răspuns invocând aceleași argumente, aproape cu aceleași cuvinte. Atunci Averescu a aruncat o nouă săgeată, de astă dată vădit pentru a plictisi pe Rege: a întrebat dacă este absolută nevoie să trimitem și noi delegați, dacă nu sunt de ajuns delegații ruși, întrucât armata noastră a fost sub comandament rusesc. Regele, care era foarte gelos de prerogativele lui, a protestat imediat cu indignare, iar faptul în sine fiind inexact și, de bună seamă, Averescu o știa, Brătianu și Generalul Grigorescu i-au arătat cu dovezi netemeinicia suspectei sale afirmațiuni.

În afară de aceste două mici incidente, Consiliul s'a terminat repede, hotărîrea lui putându-se astfel rezuma: România va trimite delegați la Focșani împreună cu delegații Generalului Cerbaceff, și anume pe Generalul Lupescu și Coloneii Condeescu, Rășcanu și Mladian. Ei vor primi instrucțiuni scrise, Generalul Prezan va căuta să obțină de la Generalul rus ca și ale sale să fie identice cu ale delegaților noștri, aceștia trebuind să declare lămurit și în toate împrejurările că instrucțiunile lor sunt pur militare. Dacă delegații inamici vor căuta să afle ceva despre intențiile noastre politice, ei se vor mărgini sistematic să răspundă că nu știu nimic, că vor referi guvernului. Durata armistițiului nostru va trebui firește să fie aceea a armistițiului rusesc.

Ridicând ședința Regele emoționat ne-a spus: „Când am intrat în război știam că va fi greu, prevedeam chiar că se poate să fim învinși; nu mi-a putut trece însă prin minte că vom fi victimele unui act de trădare fără precedent în istorie și că astfel va veni o zi cum e cea de azi — în care să trebuiască să ne gândim cum să ieșim cu onoare fără a ne sinucide“.

Încă o dată Regele sintetizase de minune situația.

Pe cât se putea în așa tragică împrejurări, lucrurile mergeau deci bine, reprezentanții Aliaților primiseră de la guvernele lor instrucțiuni să aprobe armistițiul nostru, cu alte cuvinte ratificarea actului iscălit de ei și remis lui Brătianu. Victor Antonescu telegrafia din Paris că Clemenceau pricepuse inexorabila necesitate a hotărîrii noastre, că din toată inima deplângea dramatica situație în care eroica noastră națiune se afla, că suntem „des gens chics“ și că ne va acorda tot ce îi vom cere. Mai mult, însuși Clemenceau telegrafiasse lui Brătianu exprimând regretul că în situația în care am fost puși de Ruși eroica noastră armată este silită să depună armele, dar că este convins că, dată fiind strânsa legătură ce o avem cu Aliații, vom face totul ca să luptăm cât se va putea. Brătianu, profitând de această bună atmosferă și legându-se de sfârșitul telegramei lui Clemenceau, se pregătea tocmai să-i răspundă și să-i arate adevărata situație și, prin urmare, ce pot și ce nu mai pot cere Aliații de la noi, când ne pomenim deodată cu vestea din Paris că Clemenceau este furios, că ne acuză de trădare și că declară

nici mai mult nici mai puțin că nu ne mai consideră ca aliații lor. Nu mai pricepeam nimic. Doar cu câteva zile, cu câteva ceasuri înainte, Saint-Aulaire primise telegrame care aprobau consimțământul ce ne dăduse în scris, iar telegramele lui Victor Antonescu și ale lui Clemenceau erau aici și confirmau solemn aprobare a Alișilor. Ce s'a putut deci, întâmpla?

După câteva zile am deslușit enigma: Generalul Berthelot, fără știrea și peste capul lui Saint-Aulaire, telegrafiasc direct șefului său ierarhic, ministrul de război, adică lui Clemenceau, arătându-i că nu a fost consultat în luarea hotărîrii noastre, că noi putem să rezistăm, dar că nu vrem și insistând, dacā nu chiar afirmând - nu știu precis fiindcă nu am avut în mână textul telegramelor lui - că Brătianu vrea să ajungă la o pace separată și să schimbe directivele politicii noastre externe.

La primirea acestor vești, Clemenceau care era violent, impulsiv și nu citise probabil decât distrat sau deloc telegramele lui Saint-Aulaire adresate la Quai d'Orsay, adică nu lui direct, a izbucnit, fără să-și dea seama de consecințele accesului său de mânia, ne-a amenințat pe noi și a dezavuat pe bietul Saint-Aulaire. Brătianu era cu atât mai indignat pe Generalul Berthelot, cu cât telegrafiasc și inexactități materiale lui Clemenceau. Așa, spre pildă, afirmarea lui că Brătianu hotărîse încheierea armistițiului fără să-l consulte, era pur și simplu un neadevăr, el fusese dimpotrivă prima persoană pe care Brătianu o consultase imediat după ce Cerebaceff îi declarase că nu își mai poate stăpâni trupele și că, dacā nu face armistițiul peste câteva zile, un prapurcic bolșevic va fi în fruntea milionului de soldați ce se aflau pe teritoriul românesc. Convorbirea aceasta avusese loc de față fiind generalii Prezan și Iancovescu. Berthelot recunoscuse temeinicia argumentației lui Brătianu și nu îi făcuse nici o obiecție.

Cum era deci cu puțință să susțină acuma că nu a știut nimic și că nu a convenit la nimic? Ce determinase pe acest om care ne dăduse până atunci atâtea dovezi de caracter, de lealitate, să comită aproape un act de felonie?

Cred că doi au fost factorii care au determinat această stranie atitudine a Generalului Berthelot: primul a fost dragostea lui de Franța și, al doilea, anumite influențe ce s'au exercitat în acel moment asupra sa. Într'adevăr, perspectiva năruirii definitive a frontului rusesc i-a întunecat judecata, ideea că toată armata germană, înșirată de la Baltică până la Marea Neagră, va deveni disponibilă și că va fi aruncată de Hindenburg pe frontul francez îl înfricoșă și îl înnebunea. Considera deci de datoria lui de Francez, de ostaș francez, să facă totul, absolut tot ce-i va sta în puțință, ca să împiedice această catastrofă. Ucrainenii trebuiau neapărat reînviați ca nație, cu armată de sine stătătoare, Cazacii lui Kaledin trebuiau organizați, ajutați cu arme și cu bani. La Stavka trebuia menținut, impus, Duhonin, o trupă trebuia organizată în grabă pentru a respinge pe prapurcicul Krilenko, care înainta spre Moghilev cu banda de bolșevici, iar România tre-

buia să lupte până la ultimul om. Aceasta era datoria ei către Aliiați, către scumpa lui Franță. Faptul că într'o asemenea luptă România se distrugea fără folos real pentru Aliiați erau considerațiuni politice de care el, Generalul, militarul Berthelot nu avea să se preocupe. Puteau întârzia câteva săptămâni de luptă eroică a armatei române trasportarea pe frontul francez a câtorva divizii germane? Dacă da, atâta îl privea, atâta îl interesa. Putea fi cetățean de onoare al României, dar mai presus de toate era Francez și, ca atare, interesele Franței trebuiau să primeze cu desăvârșire intereselor României. Să piară România dar Franța să scape!

Aceste considerațiuni, poate cam simpliste, de militar care nu percepe toate contingențele lucrurilor, dar onorabile prin marele și sincerul patriotism ce le însuflețea, au determinat, desigur, atitudinea de atunci a Generalului Berthelot și, precum am spus-o, și anumite influențe, din nefericire românești. În dorința lui Take Ionescu și a prietenilor lui de a se înfățișa mereu ca cei mai aprigi susținători ai Aliiaților, în pornirea lor de a se complăce întotdeauna și în toate, în nenorocita noastră infirmitate națională de a ne ponegri adversarii interni pe arena internațională, colegii conservatori nu au putut, nici în aceste tragice clipe, să scape de ispita de a-l denunța pe Brătianu Aliiaților.

Așa fiind, s'au dus la Sainte-Aulaire și la Generalul Berthelot să le spună că ei nu sunt de acord cu politica lui Brătianu, că Aliiații ar trebui să se ferească de el, că intențiile sale sunt suspecte, că în fundul sufletului a fost întotdeauna o tendință spre germanofilism, că armata vrea să reziste, că ea poate să reziste, că - ei adevărații prieteni ai Alianței - sunt dispuși să îndemne armata la rezistență până la capăt, precum și să se retragă după o luptă eroică prin interiorul Rusiei până unde Aliiații vor crede de cuviință.

Aceste raționamente nu găseau nici un răsunet în fața lui Saint-Aulaire. El avea un simț prea ascuțit al realităților ca să nu vadă punctul de vedere al lui Brătianu, și era singurul care considera că un prim-ministru al României, conștient de datoriile către țara sa, le poate și susține. În afară de acestea, din contactul lor aproape zilnic la Iași, Saint-Aulaire dobândise o deosebită considerațiune pentru dânsul. Judecata îi impunea și, de câteva luni deja, erau în toate chestiunile pe deplin de acord. În fine, Saint-Aulaire își dădea perfect de bine seama că distrugerea definitivă a armatei române printr'o rezistență de câteva săptămâni nu putea fi de nici un folos real Franței, și, în orice caz, că nu putea influența întru nimic rezultatul final al războiului. În această împrejurare atitudinea sa a fost atât de leală, atât de prietenoasă, atât de înțelegătoare, încât îi datorăm fără îndoială o recunoștință națională.

Meritul său era cu atât mai mare cu cât fiind dezavuat de Clemenceau, amenințat chiar cu rechemarea, nu s'a sfiit să-și mențină părerile, spunând fără înconjur celor din Paris că ei sunt liberi să-l înlocuiască, dacă cred

de cuviință dar că el, cât va fi în acest post, nu va putea telegrafia guvernului decât ceea ce crede că este drept bine, fiindcă numai astfel are conștiința că servește cu adevărat interesele Franței.

Brătianu nu a putut niciodată uita acest gest al lui Sainte-Aulaire și cât a trăit i-a păstrat o deosebită stimă și o sinceră afecțiune, cum de altfel noi toți.

În schimb, acest limbaj, această denunțare a găsit la Generalul Berthelot un teren prielnic. În fundul conștiinței sale el simțea că cere prea mult patriei sale, dar cum înșiși Românii veneau să-i dea dreptate, să-l invite să aibă o astfel de atitudine, de ce ar fi fost el la urma urmei mai catolic decât Papa? Dacă cineva poate fi învinuit, aceștia sunt miniștrii români, și numai în parte Generalul Berthelot. Așa se explică de ce, o dată incidentul închis, noi l-am iertat cu toții, singurul care ar fi fost în drept să rămână supărat pe el era Dl. de Saint-Aulaire, pe care de fapt îl descrisese lui Clemenceau drept complicele nostru într-o acțiune dăunătoare intereselor Franței. Ce explicație va fi fost între ei nu știu, destul că și dânsii au păstrat raporturi de intimă și cordială prietenie. De-altminteri în această perioadă Take Ionescu și prietenii lui au avut o stranie atitudine, au redactat chiar un memoriu scris pe care l-au remis oficial lui Saint-Aulaire și lui Berthelot, declarând că România poate și trebuie să continue lupta. Firește că l-au redactat fără să spună nimănui. Am aflat doar pe urmă de existența lui, așa încât nici azi nu aș putea să spun în ce moment precis l-au remis reprezentanților Franței. Ceea ce știu pozitiv este că la întocmirea lui a jucat un rol deosebit Titulescu, aceasta a fost și cauza pentru care Brătianu i-a fost ani de zile ostil, iar Ferechide a fost până într'atâta de indignat pe el, încât nu l-a iertat până la moarte.

Am bănuțit însă de pe atunci că se petrece ceva insolit, întâi pentru că de două, trei ori mergând dimineața la Brătianu, care stătea pe Strada Romană lângă Saint-Aulaire, i-am surprins pe Titulescu, pe Take Ionescu și pe Mișu Cantacuzino mergând pe furiș la dânsul. Și în al doilea rând, pentru că, prânzind într'o seară la Titulescu, i-a scăpat o frază care m'a pus pe gânduri. Mărturisesc însă, nu credeam că intervențiile lor au mers așa departe și că au avut un caracter atât de concret și, de ce nu aș adăuga-o, atât de întristător.

Deocamdată însă trebuia rezolvat incidentul lui Clemenceau, care putea să aibă consecințe grave. Trebuie să spun că Victor Antonescu s'a achitat de această sarcină în chip strălucit. Explicația pe care a avut-o cu Clemenceau și telegrama explicativă a lui Brătianu, expediată de altfel înainte chiar de a afla de supărarea Primului Ministru francez, faimoasa telegramă pe care noi o numeam telegrama „de la France voisine“, au lămurit neînțelegerea și au pus capăt, deocamdată cel puțin, incidentului.

În timpul acesta la Focșani se încheiase armistițiul. Delegația germană prezidată de Generalul von Morgen fusese foarte curtenitoare cu delegații noștri și căuta vădit să capteze bunăvoința lor spre a vedea dacă atmosfera nu ar fi prielnică încercării de-a se ajunge la o pace separată.

De altfel, patru incidente au caracterizat aceste negociațiuni. Întâi Germanii, care pregăteau o mare ofensivă pe frontul occidental, au cerut dreptul de a ridica o parte din trupele lor spre a le transporta în Apus. Bineînțeles ne-am opus, de astă dată eram perfect de acord cu Generalul Berthelot când zicea că aceasta ar însemna pentru Franța „un coup de poignard dans le dos”. Curios însă că înșiși delegații bolșevici s’au împotrivit acestei pretenții germane, dar cum pe de altă parte Rușii țineau cu orice preț să încheie un armistițiu, în cele din urmă s’a ajuns la o soluție intermediară cu care Francezii au fost de acord, anume că: „cele două părți se obligă a nu mai da ordine pentru transporturi operative, mișcări și grupări, precum și de a nu mai executa transporturile și grupările pentru care s’ar fi dat ordine după 5 Decembrie stil nou inclusiv”.

Al doilea, delegații noștri s’au fotografiat la Focșani cu delegații germani. Este lesne de înțeles ce penibilă impresie ne-a produs această, să-i zicem „nefericită inspirație”. Ai noștri, cu mentalitatea ce ne caracterizează erau indignați și rușinați, Aliații noștri, în special Francezii, care nu glumesc în asemenea chestiuni, erau cu drept cuvânt revoltați în cel mai mare grad. A trebuit să ne ocupăm de această chestie chiar în consiliul de miniștri, unde din îndemnul lui Vintilă Brătianu am orânduit o anchetă, care de va dovedi adevărul celor spuse, să hotărască pedepsirea aspră a celor vinovați. După obiceiul pământului, Generalul Iancovescu, care nu găsea în fundul conștiinței sale chestiunea atât de gravă, care poate chiar — dacă ar fi fost la Focșani — s’ar fi așezat și el în fața obiectivului fotografiilor lui von Morgen, a procedat în așa fel încât nu s’a dat nici o urmărire întregii afaceri. Această lipsă de demnitate și de ținută m’a mâhnit mai mult decât aș putea-o spune.

Al treilea, Germanii au cerut să se purceadă imediat la schimbul ostatecilor. Lucrul ne convenea pe de-o parte, fiindcă pentru noi era o fericire să scăpăm cu un ceas mai devreme de o întreținere costisitoare și grea a acestor oameni și, pe de altă parte, fiindcă presa Puterilor Centrale dusese pe această chestie o campanie atât de înverșunată împotriva noastră încât ne convenea să le dovedim prin mărturisirile ostatecilor că fuseseră tratați omeneste și ca guvernul român, având în vedere groaznicele condițiuni din Moldova, își împlinise cu prisosință datoria. Fapt care de altfel s’a și întâmplat. Și, în sfârșit, la rândul nostru auzisem atâtea — de astă dată adevărate — despre suferințele ostatecilor noștri din teritoriul ocupat și de aiurea, încât era o adevărată datorie, dacă ni se oferea un prilej, să putem cât mai curând pune capăt martiriului lor.

Cu tratarea acestei afaceri, am însărcinat, alături de câțiva militari,

(Colonelul Richard Petrescu, fratele lui Emil Petrescu și George Mitileneu, care era atașat pe lângă Prezan), pe N. Tabacovici, care pe lângă că își făcuse studiile în Germania și că știa, prin urmare, perfect limba era și conducătorul serviciului ostategilor și al prizonierilor de război. Fiindcă tocmai se ducea la Berlin și la Viena o campanie atât de pătimășă, prin Septembrie, Brătianu mă rugase să mă ocup de această problemă și de două luni, prin urmare, lucram la Ministerul de Război cu Tabacovici și cu consiliul de pe lângă el; așa fiind, avusesem puțința să mă conving personal că se lucrase bine la acel serviciu. Vizitasem cu Lăscăruș Catargi unele lagăre și închisori, Dobrovețul între altele, vorbisem cu cei deținuți și ajunseseam la concluzia că față de mijloacele de care se dispunea, Tabacovici își îndeplinesc întreaga datorie. Am stăruit deci pe lângă Brătianu să-l delege pentru schimbul ostategilor, căci energic și sprinten cum era, trebuie să spun că a îndeplinit și această misiune, în unele privințe delicate, spre mulțumirea obștească. Din convorbirile pe care le-a avut în treacăt cu delegații germani, Tabacovici a putut culege unele impresii care pe urmă ne-au fost de folos.

Al patrulea, chiar la prima întâlnire între Generalul Lupescu și delegația germană, a apărut spre uimirea noastră Virgil Arion cu fratele său Costică, acesta din urmă declarând că vine spre a afla vești de la fiul său Dinu, care își făcea datoria pe front ca ofițer de rezervă. Cât despre Virgil Arion, nu am putut niciodată lămuri pe deplin ce a spus, destul că încerca să ia contact cu militarii noștri, spre a le face comentarii cu caracter politic, tendința lui fiind să ne aducă la o pace separată cu înlocuirea dinastiei. De fapt — evident, am aflat-o abia mai târziu la București — era o mare confuzie de câțiva timp în rândurile germanofililor. Carp, cu intransigența lui voia pacea imediat, înlăturarea întregii dinastii și așezarea pe tronul României a unuia din fiii Kaiserului. El era exponentul punctului de vedere german. Ca de obicei nu acționa personal, amicii lui însă se agitău mult pentru a asigura izbânda ideilor sale. În cursul verii, giranții de minister, Lupu Costache & Co. puseseră la cale un fel de plebiscit în favoarea constituirii unui guvern Carp. Motivarea suna astfel: „Dacă parlamentul țării ar fi avut puțința să se întrunească la București, fără îndoială că Dl. P.P. Carp ar fi primit de la el, printr’o unanimă declarație, mandatul de-a lucra cu depline puteri în numele Patriei. Cum însă expresia acestei voinți lipsește, trebuie ca națiunea însăși să încredințeze direct acest mandat D-lui P.P. Carp“. Pe temeiul acestor considerente se trimiseseră în toată țara spre a subscrie adrese cu următorul cuprins: „Subsemnații, având convingerea că în împrejurările prin care trece Țara acțiunea D-lui P.P. Carp este singura în stare a reda României situația pierdută, îi încredințăm sarcina de a apăra drepturile țării în negocierile ce se vor deschide pentru dobândirea păcii dorite de toți (adică a unei păci separate)“.

Pe lângă nedemnitățile unei atari acțiuni, mai era și ridicolă. Dacă tre-

buia să fie investit Carp cu dreptul de a trata pacea de către națiune, aceste adeziuni tot nu puteau exprima voința Țării, fiindcă jumătate din teritoriu — Moldova — nu adera la el. Iar dacă în concepția lui Carp și a amicilor săi aprobarea teritoriului ocupat de inamici era suficientă, ce rost mai avea această consultare națională? Precum Carp constituise un guvern al României ocupate fără să mai consulte țara, tot astfel putea să constituie fără să o consulte și delegația ei la o conferință în vederea încheierii unei păci separate. Din punct de vedere practic, ca și din punct de vedere al prescripțiilor drepturilor ginților, ambele manifestațiuni erau deopotrivă de lipsite de valoare.

Cu bunul simț care îl caracterizează, poporul nostru nu a subscris listele trimise, le-a botezat în derâdere „pantahuza“ lui Carp, iar totul s'a sfârșit, spre cinstea țării, în apatie și ridicol.

Acum, în pragul armistițiului de la Focșani, Carp și amicii săi începuseră cu mari speranțe o altă acțiune. Organizau în București și în principalele orașe din țară conferințe în favoarea izbânzii tezei lor: pacea separată, izgonirea dinastiei și înfeudarea, deplina înfeudare la viața politică și economică a Germaniei. Oratorul care se agita mai mult era Alecu Beldiman, pentru care era un minunat prilej spre a dovedi ceea ce era în realitate, adică mai mult german decât român. Cauza era atât de potrivnică sentimentului public, încât cu toate presiunile administrative și amenințările comandaturii — sau în parte tocmai de-aceea — conferințele au avut aceeași soartă ca și „pantahuza“.

Personal m'a mâhnit mult că la una din aceste conferințe, la aceea din Craiova, a luat cuvântul și Georges Știrbey, fratele mai mic al lui Barbu Știrbey. Copilărisem cu el și, deși era mai tânăr decât mine, deși ne aflam în alte tabere politice, deși concepțiile noastre se deosebeau adânc, eu democrat convins, el conservator aproape reacționar, îi păstrasem o firească afecțiune și mă obișnuisem să-l stimez. Actul acesta în plin război, sub egida armatelor de ocupație, mi-a sfâșiat inima. Fratele său era disperat, iar sora lui, D-na Eliza Brătianu, îl considera o rușine pentru întregul neam. Peste câteva săptămâni febra tifoidă l-a răpit în floarea vârstei, poate că cel Atotputernic s'a milostivit cu el. Osândit să fie pus alături de Stere, de Beldiman și de Virgil Arion, ce ar fi fost viața și viitorul acestui om născut sub atât de fericite auspicii, purtător al unui nume istoric, posesor al unei mari averi, cumpătat și nelipsit de oarecari însușiri intelectuale?

Marghiloman, ca exponent al punctului de vedere austriac, acordase cu puțin timp înainte un interview agenției germane „Trans Ocean“, în care vorbise de necesitatea ca România să încheie cât mai curând o pace separată adăugând chiar: „dacă condițiunile acestora ar face necesar ca Regele, care a declarat războiul să nu poată încheia pacea, nu mă îndoiesc că Regele, va face gestul inevitabil“. Acum, sub sugestia lui Czernin, nu mai cerea înlăturarea dinastiei. Într'adevăr, pe atunci preocuparea Vienei era să

se încheie cu România pacea cât mai repede și, prin urmare, cei de la Ballplatz erau dispuși să înlătore din calea lor tot ce ar fi putut complica situația și întârzia soluția dorită. Ori, era de la sine înțeles că a pretinde neapărat înlăturarea dinastiei, nici nu simplifică, nici nu grăbea lucrurile.

Stere, după ce fusese violent împotriva Regelui și vorbise să se ofere Coroana României lui Wilhelm II sau unuia din fiii săi, acum, cu grandomania lui, visa alipirea țării noastre la o Grossösterreich, sau la Germania, un mare bloc politic și economic, stavila permanentă împotriva tendințelor de expansiune ale Rușilor înspre Orientul Europei. În măreția acestui plan chestia dinastiei îi apărea mică, secundară, o disprețuia mai ales în urma impresiilor pe care le culesese la Berlin că Wilhelm II și fiii lui nu ar fi dispuși să primească tronul României cât și față de ultimile dispozițiuni ale Austriei în ceea ce privește chestia dinastică de la noi. Pe de altă parte, pe problemele de ordin intern, neînțelegerile lui atât cu Carp, cât și cu Marghiloman, îl îndepărtau tot mai mult de ei, și prin aceasta, fatal și de politica lor. Într'adevăr, Stere era un partizan hotărît al reformelor, al expropriării și al votului obștesc, se considera chiar unul din părinții lor. Știa că le votasem formal la Iași, era deci pentru el o imposibilitate absolut morală și de principii să renunțe la grabnica lor aplicare. În schimb Carp și Marghiloman, cu lipsa lor organică de simț al realității, considerau votul de la Iași ca nul și neavenit și își închipuiau, mai mult decât oricând că aceste două mari reforme pot fi înlăturate.

Toată această lume, văzând cele ce se petreceau pe frontul rusesc, socotea că le-a sunat ceasul și, prin urmare, se întrunea, se certa, conspira, intriga, se contrazicea. Nu voi intra în amănunțele acestor uneltiri, mă oprește un legitim simțământ de durere națională și, pe de altă parte, nu am fost în măsură să cunosc cele petrecute la București prin mine însumi, așa încât nu pot aduce personal nici o contribuție cu adevărat interesantă întru lămurirea acestui trist episod al istoriei războiului.

Destul că la cei de la Focșani se resimțea lipsa de unitate, de hotărîre clară a acelor de la București. Pe noi, care nu știam bineînțeles toate acestea, fiindcă era încă rupt orice contact cu teritoriul ocupat, ne mira numai, fără a ne-o putea explica, atitudinea celor din delegațiile de la Focșani. Confuzia era, ce este drept, completă și amețitoare. Pe când Virgil Arion cu spectrala lui siluetă se furișa în umbră și strecura pe la urechile unora și altora că dacă vrem să scăpăm țara, pe care politica nenorocită a Regelui și a lui Brătianu a prăpădit-o, să înlăturăm dinastia, să facem pace și să ne aruncăm fără rezerve în brațele Germaniei, fericiți dacă după hotărîrea noastră va consimți să ne ierte. Generalul von Morgen spusese într'o convorbire cu Mitilineu că Germania are cele mai bune sentimente față de România, că nu vrea să-i micșoreze teritoriul, că în Dobrogea pretențiile bulgare sunt nejustificate, că vor ști să li se împotrivescă. Mai mult, vorbise în termeni elogioși de Mărășești, de vitejia armatei române și, după o

comparație cu Regele Carol, firește în folosul acestuia, adăugase că Regele Ferdinand este stimat în Germania, marea vinovată a conflictului fiind Regina Maria.

Dar unde confuzia a fost și mai caracteristică a fost în următoarea împrejurare: Virgil Arion, însoțit de Maiorul Iarosch din Statul Major al Generalului von Morgen și de Lt. Kremnitz, fiul Dr. Kremnitz și al faimoasei Mitte Kremnitz, crescut, dacă nu chiar născut în România, comunicase Generalului Samsonovici, care pe atunci era șeful de Stat Major al Generalului Eremia Grigorescu, că Mareșalul von Mackensen ar vrea să aibă o convorbire cu Regele Ferdinand. Propunerea ne-a surprins și după un schimb de vederi cu Regele, am hotărât să trimitem la Generalul von Morgen pe Jean Mitilineu, care era un om dibaci și fin, cu următorul răspuns din partea Generalului Prezan, dar redactat firește de Brătianu:

1) Dacă este vorba de chestiuni de ordin militar, acestea se tratează de la comandant de căpetenie la comandant de căpetenie. În acest caz comandantul de căpetenie al armatei române fiind azi Generalul Prezan, întrevederea ar urma să aibă loc cu D-sa.

2) Dacă este vorba de chestiuni de ordin politic și de o însărcinare oficială de această natură și în acest sens, atunci, fiindcă M.S. Regele este Suveran constituțional, audiența nu s'ar putea acorda decât cu cunoștința și în prezența Șefului Guvernului și Ministrului Afacerilor Străine, Dl. Ion I.C. Brătianu.

3) Dacă este vorba de un mesagiu personal al M.S. Împăratului Germaniei către M.S. Regele, care ar fi însărcinat pe Dl. Feldmareșal von Mackensen, în acest caz M.S. Regele ar putea acorda audiența cerută.

În sfârșit, a mai adăugat răspunsului propriu-zis trimis Generalului von Morgen alăturatele două observațiuni:

1) Că în nici unul din cazurile specificate audiența sau întrevederea, dacă s'ar acorda sau decide, nu ar putea să aibă loc în mod secret (clandestin).

2) Că în orice caz persoanele care au făcut demersul în numele D-lui General Feldmareșal von Mackensen au fost greșit alese și că ar fi fost preferabil să nu figureze în delegație Dl. Virgil Arion și Lt. Kremnitz, deși german, ceea ce ar explica prezența sa în comisiune, din cauza faptului că a fost crescut de Casa Regală Română. Acest adaos este de altfel atât de caracteristic pentru cine l-a cunoscut pe Brătianu de aproape. Generalul von Morgen, după ce a declarat că nu avea cunoștință de cele comunicate Generalului Samsonovici de către D-nii Virgil Arion, Iarosch și Kremnitz, (deși pe urmă a dat lui Mitilineu impresia că era foarte bine la curent cu acest demers) s'a oferit să transmită imediat la București răspunsul Generalului Prezan. A doua zi de dimineață însă, spre surprinderea lui Mitilineu, von Morgen i-a declarat că este autorizat să-i declare că chestiunea se prezintă cu totul sub altă formă, că „Dl. General Feldmanreșal von Macken-

sen nu a cerut audiență la M.S. Regele sau vreo întrevedere și nici nu are ordine de a provoca o atare convorbire, ci că Dl. Feldmareșal a declarat numai că era gata a primi o asemenea întrevedere dacă propunerea ar fi venit din partea română; că și astăzi este dispus a primi întrevederea, tot dacă propunerea ar veni din partea română, aceasta însă, numai pentru chestiuni de ordin pur militar, iar întâlnirea să aibă loc în teritoriul ocupat“.

Schimbarea de atitudine era cu atât mai curioasă cu cât von Morgen avea pe biroul său o notă pe care a arătat-o lui Mitilineu, din care reieșea limpede că șeful de Stat Major al lui Mackensen, Colonelul Heutsch, provocase demersul lui Virgil Arion. Evident că nu am mai dat nici o urmare chestiunii, dar rămân câteva întrebări: de ce demersul, de ce retragerea propunerii, de ce autorizat Heutsch pe Virgil Arion? Au vrut să pipăie terenul? Au luat o hotărîre și pe urmă s'au răzgândit? Virgil Arion a depășit oare mandatul ce i s'a dat și care, potrivit notei de pe biroul lui von Morgen glăsuia numai precum urmează: „Dacă M.S. Regele crede că este în interesul țării sale și are dorința de a provoca o întâlnire personală cu Feldmareșalul von Mackensen, atunci Feldmareșalul este dispus a consimți la o atare întâlnire“? Samsonovici nu a înțeles bine, deși este de necrezut — ce i-a spus Virgil Arion, întrucât a omis să-i ceară o copie scrisă după comunicarea ce i-a făcut-o? Marele Cartier General a invitat pe Mackensen să facă acest demers, iar Wilhelmstrasse l-a oprit când a aflat despre el, sau viceversa? Germania a luat această inițiativă și aliații ei au silit-o să dea înapoi? Mister și iar mister, dar dovadă vădită pentru noi, la Iași, că Puterile Centrale nu aveau încă față de noi, în privința atitudinii de urmat, o hotărîre bine definită.

Toate aceste amănunte le-am cunoscut mai de aproape decât oricine fiindcă în calitatea mea de șef suprem la serviciul prizonierilor și ostatecilor, toate negociațiunile de la Focșani — afară de cele cu caracter pur militar — s'au făcut prin mine și de câte ori aveau nevoie de o instrucție urgentă din partea guvernului îmi telefonau chiar direct de pe front.

În aceste groaznice momente, cu frontul rusesc în descompunere, cu Troțki care pleca la Brest-Litowsk să încheie pacea separată, cu revoluția bolșevică în spate, cu armistițiul, cu atitudinea germanofililor noștri din București, cu trupele care erau în plină răzvrătire în toată Moldova, cu neînțelegeri în guvern, cu Averescu care zăngănea din sabie — din sabia suspectă a generalului politician — cu intrigile lui Berthelot și cu ieșirile lui Clemenceau, oricine și-ar fi închipuit că starea noastră sufletească, în acele zile trebuie să fi fost îngrozitoare. Un chin de nedescris și de nesuferit. Desigur că logic așa ar fi trebuit să fie și totuși nu era astfel, oricât de straniu ar părea, oricât de inexplicabil, moralul nostru era aproape ridicat, în orice caz cu mult mai sus decât în nenumărate împrejurări din timpul războiului.

Într'adevăr, spre a ne da seama de fizionomia reală a acelor zile, nu

trebuie să uităm că paralel cu acest dezastru primeam și știri care mențineau treze în sufletele noastre speranța și credința. Ne veneau vești bune din afară și dinăuntru, Englezii de pildă, înaintau în Palestina și cucereau Ierusalimul, amicul Thompson prezidând la această operațiune. În sine, lucrul nu era de mare însemnătate, dar noi ne bucuram fiindcă vedeam în el o slăbire a frontului turcesc, deci a situației de la Salonic. Ori, printr'o caracteristică presimțire, cu toate deznădejtile ce ni le pricinuiseră acest front, noi păstram o lăuntrică credință că de acolo ne va veni într'o zi mântuirea, cum de altfel s'a și întâmplat.

În Italia de asemenea frontul se consolida. După înfrângerile din toamnă și retragerea îngrijorătoare a trupelor italiene, Francezii trimiseseră trupe în ajutorul lor și acuma frontul era pe deplin consolidat, așa încât în ultimă analiză eforturile Austrieților îi costase mari jertfe și se sfârșea fără nici un folos cu adevărat apreciabil, fără nici un rezultat de natură să influențeze în mod serios asupra soartei finale a războiului. Succesele austriece dovedeau astfel mai mult neputința Puterilor Centrale, decât tăria lor.

La înfrângerile italiene din toamna anului 1917 nu mă pot însă nici azi gândi fără să-mi reamintesc de atitudinea tipică a Baronului Fasciotti. De la intrarea Italiei în acțiune, Fasciotti nu a încetat să ne laude virtuțile militare ale patriei sale, față de ceilalți Aliați fiind de o severitate absolută, găsim întotdeauna prilejul să-i critice. Nu mai vorbesc de noi! În timpul dezastrului și a retragerii nu avea un cuvânt de justificare, sau de mângâiere pentru noi. De îndată însă ce trupele italiene au suferit o înfrângere care, fie zis în treacăt, putea fi evitată, a început să facă ocolul Iașilor acuzând pe... Aliați! Ei erau vinovați de tot ceea ce se întâmplase, ei nu făceau niciodată nimic pentru biata Italie, care a jertfit totul pentru cauza Aliaților. Ba, mai mult, în indignarea lui amenința, vorbea chiar de pace separată.

Barbu Știrbey, care avea pentru el toate indulgențele fiindcă, spre deosebire de mine, avea o părere înaltă despre inteligența lui, surâdea calm. Eu eram revoltat și mărturisesc că ceea ce sporea supărarea mea era că și atașatul său militar, Ferigo, folosea același scandalos limbaj. Azi, în perspectiva vremurilor, privesc atitudinea lui Ferigo și a lui Fasciotti cu mai multă filozofie, îmi dau seama că fiii luminoasei Italii nu sunt făcuți pentru război, că eforturile pe care războiul mondial le-o impunea depășeau posibilitățile lor firești și că exagerațiunile verbale sunt un atribut al celor care trăiesc pe malurile Mediteranei, numai o naivitate excesivă îngăduindu-ne a-i lua în serios. Oricum ar fi, în atmosfera de atunci a Iașilor, ieșirile vehemente ale lui Fasciotti și ale subalternilor săi erau profund antipatice.

Pe de altă parte, veștile din Franța erau toate dătătoare de speranțe și de optimism. Guvernelor cam nehotărâte din ultimele timpuri le succedase Clemenceau, care din primul ceas punea în practică o minunată energie,

cu lozinca lui „je fais la guerre!“. Simțeau că sub înviorătoarea lui influență Franța și, prin contagiune toți Aliații, își încordau puterile într'o supremă efortare.

Desigur ieșirea din luptă a Rușilor îngreuna situațiunea frontului occidental și era de natură să inspire mari și legitime îngrijorări, dar acest pericol se compensa în mintea noastră cu perspectiva venirii trupelor americane. Zilnic Americanii înșirau cifre impresionante, câte divizii, câți oameni, câte tunuri mitraliere, câte tancuri, câte miliarde vor arunca în luptă. Și deși știrile pe care le aveam din Germania erau foarte imperfecte și aproximative, ghiceam din ce auzeam și, mai ales din ce întrezăream că situația lor devenea din zi în zi mai grea.

Ce-i drept nu știam bine — din cauza izolării noastre — nici ceea ce se petrecea într'un lagăr, nici ceea ce se petrecea în celălalt și poate că această neștiință, ca toate neștiințele, era factorul determinant al optimismului nostru, straniu desigur, totuși real.

De bună seamă însă că marea noastră înviorare venea de la cele ce se petreceau în Basarabia. Aproape concomitent cu iscălirea armistițiului de la Focșani, se deschidea la Chișinău Sfatul Țării, prologul reîntoarcerii Basarabiei la patria mamă. Era deci firesc să fim cu toții în culmea bucuriei, cei mai optimiști — și mă prenumăram și eu printre ei — își ziceau: azi Basarabia, mâine Ardealul. Desfășurarea evenimentelor ne arăta că vom putea îndeplini întreaga noastră unitate națională, adică mai mult decât am putut visa în ceasul în care am tras spada. Cei mai puțin optimiști își ziceau că ce va fi mâine nu știm, dar că ce este sigur, este că deocamdată ne alegem cu Basarabia și chiar dacă nu ar fi decât atât, tot am primit răsplata sângelui vărsat și a suferințelor îndurate.

Eu urmăream de mult și foarte de aproape evenimentele de peste Prut. Agentul meu de legătură cu Basarabia pe lângă Dr. Cazacu, pentru care aveam demult — de când era dinainte de război medic deplasat la Buftea — o deosebită considerațiune, era Onisifor Ghibu, refugiat ardelean, prieten cu Goga, care în calitatea sa de profesor avusese raporturi destul de strânse cu mine la Ministerul de Instrucție. Făcusem apel la el pentru ziarul de front, pe care l-am înființat la București îndată după intrarea noastră în acțiune. În timpul iernii, la Iași, când evacuum cât mai multă lume în Rusia, s'a hotărât să plece și el cu nevasta și copiii. Se gândise întâi să ceară ospitalitate bătrânului Vasile Stroescu la una din moșiile lui din Basarabia, se oprise însă la Chișinău, luase contact cu Alecsandri și Halippa, cu Gorie și cu Herța, aproape singurii exponenți ai românismului, pe atunci aflători în Basarabia.

Nu aș vrea să exagerez rolul lui Onisifor Ghibu, dar este dovedit că în mijlocul haosului din rândurile românilor de peste Prut, a totalei lor nepregătiri politice, a mentalităților datorate mediului și culturii rusești care îi predispuneau mai mult spre latura lor națională, Ghibu, cu națio-

nalismul lui de ardelean hotărît și intransigent, a contribuit mult la îndrumarea mișcării spre singura ei cale logică: Unirea cu vechiul Regat. Dânsul își pusese în minte să introducă în școală și în biserică limba română, să facă un ziar românesc care să susțină cauza întregirii tuturor Românilor de la Nistru până la Tisa. Pentru îndeplinirea primului scop avea nevoie de cărți românești, a venit deci la Iași și a făcut apel la mine. De prisos să spun că am făcut cu bucurie tot ce mi-a stat în putință. Pentru îndeplinirea celui de-al doilea scop trebuiau bani și o tipografie cu litere latine. L-am ajutat și aici, contribuția bănească a fost modestă, tipografia însă până în cele din urmă, nu i-am putut-o procura fiindcă s'a opus Brătianu. Pe vremea aceea el spera încă în menținerea frontului ruso-român, și, prin urmare, era firesc ca să evite orice gesturi pe care Rușii le-ar fi putut cu drept cuvânt interpreta ca adevărate atentate la integritatea lor teritorială.

Trebuia deci ca miniștrii Guvernului român aliat cu Rusia și în luptă alături de ea împotriva dușmanilor comuni, să fie foarte precauți și să salveze toate aparențele. De aceea se născuse între Onisifor Ghibu și mine o legătură intimă, mereu venea să mă vadă, să mă consulte, să-mi ceară un concurs material sau moral, să-mi spună ce a făcut, ce are de gând să mai facă, să-mi povestească ce se petrece printre Români Basarabeni, iar eu, la rândul meu îi țineam astfel la curent pe colegii mei, îndeosebi pe Brătianu.

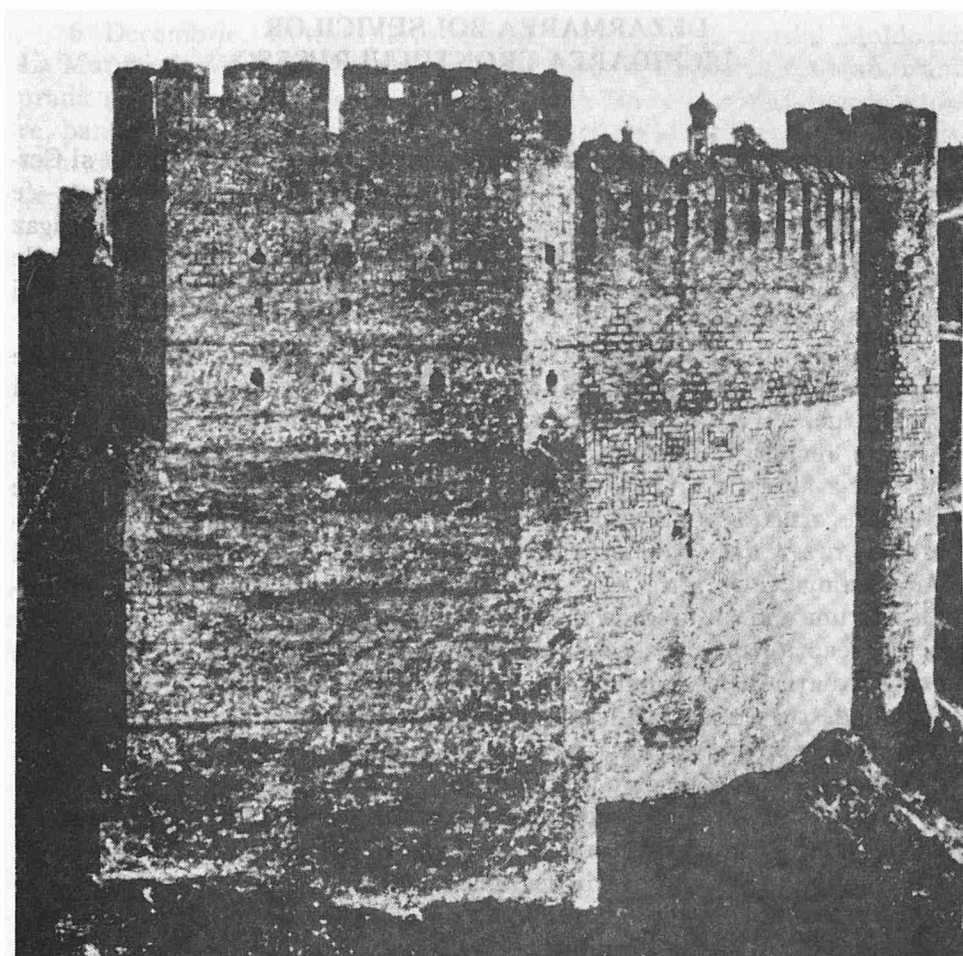
Cum evoluaseră evenimentele în Basarabia de la izbucnirea revoluției rusești se știe. Mai întâi lozinca a fost „Basarabia - factor component dintr'o Rusie democratică și federativă“. Pe urmă, paralel cu mișcarea de descompunere a autorității de stat rusec, au început să se accentueze mișcările de separatism ale diferitelor ținuturi nerusești, care în decursul vremurilor fuseseră încorporate Rusiei prin politica de cucerire a Romanofilor. Românii noștri basarabeni au urmat și ei diferitele faze ale acestei evoluțiuni și, din etapă în etapă, ajunseseră la sfârșitul lui Noiembrie 1917, pe când Rusia oficială a lui Lenin și a lui Troțki ne trăda și ne obliga să cerem și noi Germanilor un armistițiu, la convocarea unui parlament, Sfatul Țării, ieșit ca de-altminteri și Rada Ucrainiană și celelalte adunări similare, din voturile diferitelor comitete, organizațiuni, congrese profesionale și naționale, parlament care preluase întreaga conducere legiuitoare și politică a Basarabiei. Era evident că de acum încolo se aștepta numai un moment prielnic spre a se ajunge la unirea definitivă și formală cu patria mamă. Optimismul ce năștea din aceste evenimente nu se observa numai la mine, era aproape general. Îmi aduc aminte că prorogând parlamentul la 15 Noiembrie, fiindcă mulți deputați și senatori erau în Rusia, am hotărît să chemăm pe cei aflători la Iași la o serie de consfătuiri spre a discuta cu ei situația politică, armistițiul, perspectivele de viitor. Ne întruneam de obicei la Vintilă Brătianu la Ministerul Munițiilor, fostul palat al lui Beizadea Grigore Sturdza, poreclit Vițelul. Înainte de

prima întrunire eram îngrijorați, ne așteptam să ne găsim prietenii politici demoralizați, dar, în afară de rare excepții, moralul în genere era surprinzător de bun, priveau cu toții cu resemnare și bărbăție, groaznicele greutăți ale momentului. Tendința generală era că va trebui de acum să stăm toți pe loc, să ajungem la o pace cu Germanii, dacă nu este altă ieșire momentană, și să așteptăm cu încredere sfârșitul conflictului mondial. Înfrângerea noastră nu implica înfrângerea Aliaților și dânșii învingând, trebuia să culegem și noi roadele tuturor jertfelor și suferințelor noastre de acum.

Între alții nu voi uita niciodată pe Suculescu de la Romanați, care a murit peste câteva săptămâni la Huși de un tifos exantematic contractat la moșia sa Barboși, din județul Fălciu, locul de naștere al lui Vodă Cuză. Se zvonise din cercurile conservatoare că urma să ne retragem prin Rusia în Apus când, într-o după-amiază, mă pomenesc la mine acasă, în Strada Păcurari, cu amicul Suculescu care, venise să-mi declare că dacă guvernul va hotărî să părăsească țara, el nu ne va urma. Și atunci, în timp de peste o jumătate de oră, mi-a desfășurat motivele care i-au determinat decizia, arătându-mi în același timp că argumentele pe care le invoca în propria sa cauză ar trebui să determine și hotărârile guvernului. Mi-a spus că el este fiu de țăran din câmpia dunăreană, de la Osica din Romanați, că el simte în aceste ceasuri grele că este legat de acest pământ prin prea multe, prea puternice, prea tainice rădăcini ca să poată concepe desgrădinarea lui printr'un exil, că la ideea aceasta toți moșii și strămoșii care dorm în el, aidoma tuturor generațiilor de plugari pierdute în negura vremurilor, oameni umili dar cu îndărătnicie contopiți cu glia lor, reînvie într'însul spre a-l opri în loc. Când îmi spunea aceste cuvinte avea lacrimile în ochi și niciodată nu am resimțit în chip mai plastic legătura tainică dintre om și pământul lui. Atunci mi-am dat seama ca niciodată de acest primitiv instinct, mai puternic decât toate raționamentele și decât toate logicele, instinct care a asigurat în mijlocul tuturor furtunilor istorice perpetuarea neamului nostru în acest colț al lumii. A fost o scenă mișcătoare. De altfel pe Suculescu îl apreciam de mult prin echilibrul facultăților lui, prin inteligența sa pătrunzătoare și atât de frumos cumpănită, prin talentul lui oratoric, dar mărturisesc că din pricina acestei scene îi voi păstra pururea o duioasă amintire. Patriotismul său izvorât cu adevărat din pământul satului său merita drept răsplată să fi văzut România Mare înfăptuită.

Deocamdată printre consfăturile cu parlamentarii și consiliile de miniștri unde ne chemau cele mai zguduitoare hotărâri, ca să mă conving par-se pe mine însumi că totuși viața își urmează cursul ei obișnuit, colindam în fiecare dimineață cu Simionescu școlile primare din Iași, ascultam elevii — expresia generației viitoare — și inspectam cantinele școlare pe care le organizasem spre a alina puțin mizeriile războiului. Câteodată surprin-

deam în ochii lui Simionescu o privire care părea să însemne, în tragedia acestor ceasuri, întrebarea pe cine vrea Ministrul să amețească cu toată activitatea lui aparent normală, pe el, pe mine, sau pe ceilalți? Nici pe el, nici pe mine, nici pe ceilalți, și totuși, și pe el și pe mine și pe ceilalți.

Basarabia: Cetatea Hotin

CAPITOLUL TREIZECI ȘI NOUĂ

1917

NOAPTEA DE LA 9 DECEMBRIE DEZARMAREA BOLȘEVICILOR LICHIDAREA FRONTULUI RUSESC

Armistițiul fiind iscălit, situația cu Aliații limpezită, Berthelot și Cerbaceff în plină acțiune pentru formarea frontului Ukrainian, se putea - ce este drept cu oarecare optimism - spera că vom avea câteva zile de răgaz spre a ne fixa oficial și definitiv atitudinea de urmat față de consecințele păcii de la Brest-Litovsk și față de un armistțiu care evident nu putea fi prelungit prea multă vreme.

A doua zi însă, după iscălirea armistițiului de la Focșani, procesul de bolșevizare și de descompunere a frontului rusesc de la noi a și început să se accentueze cu o îngrijorătoare iuțea. De fapt, ne aflam în fața unei adevărate revoluții bolșevice pe teritoriul nostru. Era chiar o situațiune unică de-a avea pe același teritoriu două stări de lucruri cu desăvârșire deosebite, armata românească, liniștită, demnă, resemnată, cea rusească anarhică, răzvrătită, amenințătoare. Era însă lesne de înțeles că această stranie conviețuire între două situații diametral opuse, nu putea să dăinuiască, una din ele trebuia în chip fatal să stăpânească pe cealaltă. Dacă noi nu reacționam, ne amenințau cele mai mari primejdii, căci din ceas în ceas situația devenea mai gravă.

Este destul să înșir știrile care ne-au parvenit numai în cursul a 5-6 zile, de la 3 Decembrie de pildă până la 8 Decembrie, pentru ca cineva să-și dea seama de clipele pe care le trăiam.

La 3 Decembrie, Tisenhausen, comisarul lui Kerenski pe lângă armatele rusești din România, este arestat de bolșevicii care au pus stăpânire pe sovietul din Iași și au hotărât degradarea tuturor ofițerilor. La Tecuci se răzvrătește un corp de armată rus. La Bucecea, în județul Botoșani, unități rusești dau foc târgului, iar la Leova incendiază depozitul de subzistență. În Basarabia, bande de soldați fugiți de pe front ard tot ce găsesc în tot cuprinsul provinciei. La Odesa au loc lupte de stradă între bolșevici și Ukrainieni, iar soarta refugiaților români devine tot mai critică. La 9 seara bolșevicii din Iași anunță o întrunire în sala Pastia și ni se afirmă că ieșind de la întrunire vor să facă manifestații și să se dedea la acte de dezordine.

4 Decembrie. Bolșevicii se întrunesc în număr tot mai mare în jurul gării din Socola, îndreaptă tunurile spre oraș și amenință să ne bombardeze. Generalul Cerbaceff ne declară că nu mai poate răspunde de santinelele lui și, prin urmare ne roagă să luăm noi măsuri de pază pentru birourile și mai cu seamă pentru casierile lui. La Moinești, unde sunt sondele de petrol, Rușii se dedau la devastări obligându-ne să trimitem de urgență trupe. Șeful de Stat Major al lui Cerbaceff, Generalul Varanovski a trecut la bolșevici, tot astfel și Baumgarten, pe care îl considera omul lui de încredere.

6 Decembrie. Devastările continuă, îndeosebi în nordul Moldovei. La Moruzi, la Vârful-Câmpului și la Zvorești, la Manoliu, Tețcanu, Rușii pradă și pun foc. La Socola, situația devine din ce în ce mai îngrijorătoare, bande întregi vor să intre în oraș. Delegații de bolșevici se duc la Ministerul de Război și cer Generalului Iancovescu autorizația de a veni cu 500 de oameni înarmați la Copou spre a aresta pe Generalul Cerbaceff.

7 Decembrie. Generalul Prezan ne comunică știrea că armata a 4-a a primit ordin să părăsească frontul și că vrea să se îndrepte asupra Iașilor. Pe de altă parte, bolșevicii de la Socola amenință că dacă nu-i lășăm să l aresteze pe Cerbaceff și pe cei ce i-au mai rămas credincioși, vor veni trupe numeroase în ajutorul lor, la nevoie toată armata rusească de pe frontul român. La Dorohoi, Covurlui, Bacău, Tutova, soldații ruși complet bolșevizați jefuiesc totul în drumul lor, populația îngrozită fuge spre orașe, iar drojdia satelor participă pe alocuri la prădăciuni, bolșevicii împărțindu-le vitele și produsele furate. La Botoșani, în mijlocul orașului, Rușii dau foc liceului. Ni se semnalizează prezența lui Rakowski în apropierea graniței noastre, unde stă la pândă, iar Generalul Cerbaceff ne cere din nou să-l apărăm până când un front Ukrainian se va putea reconstitui, căci deocamdată armatele lui din Moldova i-au scăpat cu desăvârșire din mână.

8 Decembrie. Anarhia este la culme pretutindeni. Demetre Ghika-Poulet, care se întorsese tocmai de la Petrograd unde trăise câteva luni, vine să-mi atragă atenția că la Socola acțiunea bolșevică este condusă de câteva zile de un anume Rochal, considerat la Petrograd ca unul din cei mai primejdioși agitari bolșevici, ca autorul răzvrătirilor de la Cronstadt și al cruzimilor săvârșite de marinarii flotei. Prezența lui în România este deci foarte suspectă, cu siguranță deci că trimițându-l aici bolșevicii pregăteau o mare lovitură: arestarea familiei regale, asasinarea guvernului, ori înlăturarea Marelui Cartier. Cu Rochal într'adevăr totul părea posibil.

Această stare de lucruri ne silea să fim mereu de veghe, Alexandru Constantinescu luase, în calitate de Ministru de Interne, conducerea ordinii publice, sau mai bine zis a apărării Iașilor. Într'un halat și papuci, cu ochelarii pe frunte, așezat turcește la biroul lui, stătea toată noaptea cu

telefonul în mână, înconjurat de prefectul de poliție, de șeful siguranței și de mai mulți ofițeri. Cu jovialitate, cu sânge rece și cu o minte limpede, conducea totul și trebuie să fim drepți să recunoaștem că a desfășurat în acele nopți o activitate pe cât de pricepută, pe atât de energică. Militarii declarau că ar fi trebuit să fie ostaș, nu avocat și om politic. Pe el îl amuza această incursiune în ale milităriei și se complăcea în noua lui situație de general, cu care firește îl tachinam. De fapt, în acele ceasuri cu adevărat înspăimântătoare, a adus țării mari servicii. În același timp consiliile de miniștri se succedau unele după altele, eram într'o permanentă deliberare, trebuia să chibzuim ce să facem și aveam în plus greutatea și cu Take Ionescu, care simțea că nu vom putea scăpa de transformarea armistițiului în negocieri de pace. Pe de altă parte se temea de bolșevici, așa încât azi cerea una, mâine alta, iar Brătianu avea nevoie de o mare energie și de o deosebită dibăcie ca să se strecoare printre aceste stânci. Credincios politiciii pe care și-o fixase, Brătianu, cu băgare de seamă, fără a-și descoperi complet jocul, manevra cu tenacitatea caracteristică, spre a îndruma lucrurile în direcția voită de el. La consiliul din 5 Decembrie, după cererea Generalului Prezan, care participa la dezbaterile noastre, se hotărăște convocarea unui consiliu, cu generali, pentru a examina posibilitățile de apărare și starea de spirit a armatei. La consiliul din 6 Decembrie, Brătianu face mai vizibil un pas înainte în sensul vederilor lui. El ne propune să trimită Aliatilor o telegramă prin care să le arătăm situația, să-i rugăm să judece ce concurs ne mai pot da, și să ne spună ce ne sfătuiesc să facem în impasul în care am ajuns.

Titulescu și Mișu Cantacuzino îl întreabă imediat dacă prin aceasta dorește să facă aluzie la pacea separată. De astă dată, pentru prima oară în plin consiliu, el și-a dezvăluit mai hotărât gândurile. „Nu înțeleg“, zice Brătianu, „să propun sau să cer eu pacea separată, dar fiindcă mă întrebați, găsesc că în situația tragică din fața noastră, Aliții au ei datoria să ne autorizeze să o facem“, și adăugă: „Am o răspundere prea mare față de acest popor și nu voiesc să omit nimic din ceea ce trebuie să fac“.

„Aliții trebuie să examineze care este menirea României în Orient și nu trebuie să lase ca țara să intre pe mâna germanofililor. Eu, Brătianu, și cu guvernul meu mă pot lega să merg cu Aliții până la sfârșit, dar nu-mi pot lua obligația ca țara să mă urmeze acuma așa după cum mi-am luat o atare obligație atunci când am determinat intrarea acesteia în acțiune. Nu trebuie să ne înșelăm asupra situației noastre și să zicem că putem reprezenta în orice ipoteză spiritul public. Azi țara îi socoteșete pe Ruși ca pe cei mai mari dușmani ai noștri, mai mari ca Germanii, și să nu ne facem iluzii, germanofilii vor fi considerați ca niște salvatori, dacă vor apare ca fiind în măsură să ne scape de Ruși.“

„Noi, care am făcut războiul avem datoria să rezervăm în jocul României și cartea Aliților până la sfârșit, dar nu putem, nu avem puterea de-a împiedica țara să-și joace și cealaltă carte, în interesul ei imediat.“

După această categorică declarație, mă așteptam la protestări indignate din partea colegilor noștri conservatori, dar, spre surprinderea mea, nu au spus nici un cuvânt și au consimțit ca Brătianu să trimită Aliaiților telegrama propusă. Este adevărat că Take Ionescu lipsea de la ședință, așa încât tăcerea și consimțământul celorlalți nu însemna o adeziune definitivă la punctul de vedere expus de Brătianu. Discuțiile trebuia să continue mai vii și mai patetice decât oricând.

Ziua de 7 Decembrie am petrecut-o în consiliu. La ora unsprezece, ne aflam la Brătianu numai noi, miniștrii liberali. La unsprezece și jumătate, tot la Brătianu consiliu de miniștri cu Prezan. La trei, consfătuire la Brătianu cu miniștrii aliați, Saint Aulaire, Vopicka, Barclay și de astă dată cu toți generalii, adică Prezan, Averescu și Grigorescu și la consiliul de miniștri Fasciotti. La patru, iar consiliu de miniștri la Brătianu, de astă dată cu toți generalii, adică cu Prezan, Averescu și Eremia Grigorescu, și la șase, consiliul de miniștri la Palat sub președenția Regelui.

Brătianu ne chemase pe noi, miniștrii liberali, să ne comunice următoarele: conservatorii vor să pună chestiunea continuării războiului alături de Aliați, în orice caz sub anume condițiuni și să demisioneze din guvern dacă se pune sub orice formă chestia păcii separate.

La primul consiliu, dimineața, se puse numai problema ce facem cu bolșevicii, intrăm sau nu în luptă cu ei, căci situația a devenit pe cât de gravă, pe atât de intolerabilă. Hotărîm cu toții, după un prim schimb de vederi, să nu luăm o decizie definitivă decât după ce vom consulta pe toți generalii. La consiliul de la ora 4, deci, Brătianu ne comunică întâi cerința lui Cerbaceff și a Aliaiților de-a intra în luptă cu bolșevicii și adaugă: miniștrii aliați i-au declarat că ei consideră aceasta ca fiind cel mai mare serviciu pe care îl putem aduce în cazul de față cauzei Aliaiților, care se trudesă să reconstituie un front româno-ukrainian. Brătianu ne zice pe urmă că este gata să consimtă la această cerere formală, dar cu rezerva expresă că este ultimul serviciu pe care România îl mai poate aduce Aliaiților, și, prin urmare, că după aceea el, Brătianu, nu se mai poate obliga față de Aliați, nici să refuze pacea separată.

Întrebați asupra posibilității menținerii frontului rusesc, toți generalii, afară de Generalul Eremia Grigorescu, declarară că orice speranță trebuie de acum încolo înlăturată. Urmează discuțiuni asupra situației create frontului român în urma retragerii Rușilor, Generalul Averescu de acord fiind de-altfel cu colegii lui, declarând că 24 de ore după denunțarea armistițiului, sau a încheierii păcii de către Ruși, noi vom trebui să ne retragem aripile noastre fiind complet descoperite.

Numai în ceea ce privește modalitățile și perspectivele acestor inevitabile retrageri se nasc divergențe între vederile generalilor: Generalul Iancovescu susține că armata nu se poate retrage decât cel mult pe Siret, Generalul Averescu crede că retragerea poate fi împinsă până la Bârlad, dacă

va avea aprovizionarea asigurată, iar Grigorescu cerea să se lupte oriunde până la ultimul om și până la ultimul tun, el necapitulând în nici un caz. Averescu spuse că el nu va capitula decât cu ordin scris și adaugă surprinzătoarea frază, că îi repugnă mai cu seamă să o facă în câmpie deschisă. Iar Iancovescu, de unde era cu câteva zile înainte foarte războinic, acum se arăta partizan al păcii separate, chiar fără aprobarea Aliaților.

Chestiunea alunecând pe terenul politic, Brătianu puse capăt acestei penibile discuții, rugând încă o dată pe generali să studieze chestiunea retragerii în funcțiune de foloasele ce ar putea deriva pentru Aliați, precum și de riscurile pentru armata și țara noastră.

Seara între 6 și 8, scena a fost zguduitoare la Palat, probabil din cauza solemnității ei. Regele, foarte emoționat avea lacrimile în ochi, Brătianu era vădit chinuit, Take Ionescu descompus, noi toți mișcați până în fundul sufletului de tragedia pe care o trăiam. Generalii toți îngândurați, Averescu singur ironic având aerul să zică „tot ceea ce se întâmplă este din vina Dv., eu o prevedeam, dar nu am fost consultat“. După lungi, penibile discuții în care nu a fost vorba decât de retrageri, de capitulări, ultima sforțare, de inutilă încercare, de gesturi frumoase pentru a muri, s'au ratificat hotărârile de la consiliul de miniștri. Cu alte cuvinte, concluzia tuturor acestor consultări și dezbateri era că va trebui să ne retragem singuri și, după o scurtă și nimicitoare luptă, să capitulăm. Era groaznic, am plecat după emoțiile acestor dramatice zile adânc cutremurat.

La 8 Decembrie, lucrurile se precipitau însă, sub presiunea Aliaților, Cergebaceff ne ceru din nou formal să-l ajutăm în opera lui de ukrainizare a frontului, înlocuind sovietele bolșevice cu soviete ukraiene. Brătianu ne convoacă și pe această chestie părerile se împart. Take Ionescu se opune, căci dacă Germanii denunță armistițiul trebuie să luptăm cât vom putea și pe urmă să capitulăm, salvând ființa legală a statului, adică Regele, Guvernul și Parlamentul. De bolșevici să nu ne atingem. Mișu Cantacuzino și Titulescu sunt de altă părere și consideră că suntem datori să intrăm în luptă cu bolșevicii luptând pentru un front ukraian, dacă Aliații ne-au cerut-o.

Brătianu propune să încercăm acțiunea cerută de Aliați de-a recrea o armată ukraiană, deși sorți de izbândă nu prea sunt, însă pune două condiții:

1/ Dacă acțiunea nu ar reuși și România ar fi silită să capituleze, Aliații să-i lase libertatea de-a încheia chiar o pace separată, fără a pierde nimic din drepturile ce-i sunt recunoscute prin tratatul de alianță.

2/ Aliații să ne garanteze tezaurul de la Moscova, în cazul în care bolșevicii, în urma intervenției noastre împotriva lor, l-ar confisca. Chestiunea fiind de-o însemnătate decisivă și având mai presus de toate un caracter politic, se hotărăște să avem a doua zi un nou consiliu la Palat sub președenția Regelui. Evident că în urma tuturor discuțiilor jocul lui Brătianu

apărea tot mai clar și conflictul cu conservatorii trebuia să izbucnească până în cele din urmă. Take Ionescu avusese o convorbire personală cu Brătianu, în care îl vestise că dacă persistă în politica la care pare a se fi oprit, el va fi obligat să părăsească guvernul. Iar în ultimul consiliu de miniștri de la 8 Decembrie avusese o ieșire în același sens, declarând că admite toate părerile, că nu pune în cumpănă patriotismul nimănuși, dar că, neputând fi obligat la o politică în care nu are încredere, el preferă să plece din guvern și din țară. La care Brătianu răspunsese că el este gata să primească orice soluție ce s'ar dovedi mai bună și mai realizabilă în practică, decât aceea la care făcuse aluzie, dar cere mai presus de toate menținerea guvernului național. Dacă acest guvern nu se poate menține, el nu va renunța la putere și va sfătui pe Rege să recurgă la alte soluțiuni.

Totodată era vădit că spectacolul pe care îl ofeream nu era mai presus de orice critică, situația cerea o soluție, iar de o săptămână nu luam nici una, discutam și iar discutam. Din fericire, evenimentele ne-au dictat ele calea de urmat. Într'adevăr, în noaptea dintre 8 și 9 Decembrie 1917 mă culcasem și dormeam adânc, când, pe la miezul nopții, sunt sculat din somn - „a venit un automobil, să vă îmbrăcați imediat și să mergeți la Dl. Prim Ministru.“

Mi-am dat îndată seama că se întâmplase ceva grav și făceam fel de fel de ipoteze în scurtul timp ce mi-a trebuit - să sosesc la Brătianu acasă. Ajuns acolo am aflat îndată ce se petrecuse: pe la unsprezece și jumătate seara, întorcându-se acasă pe Strada Carol, Mârzescu întâlnește pe trotoarul din fața casei lui Gr. Iamandi unde locuia Generalul Cerbaceff, pe Generalul Iancovescu, care se plimba de colo până colo. Întrebându-l ce caută acolo la această oră, Iancovescu îi spune că se petrec lucruri grave la Cerbaceff, Rochal cu o bandă de vreo 20 de tovarăși, printre care figura și o femeie, au pătruns la el, i-au cerut să-și dea demisia din comandament și, în fața rezistenței lui, unul din bolșevici - un anume Corneff venit de câteva zile din Petrograd tot cu Rochal - a scos revolverul și l-a îndreptat împotriva sârmanului general, care ar fi fost omorât, cu siguranță, dacă cei câțiva Ukrainieni din jurul lui, temându-se de un atac și auzind zgomot în odaia șefului lor, nu ar fi sărit în ajutorul său.

Cerbaceff a telefonat imediat autorităților noastre, Iancovescu și Alecu Constantinescu au trimis trupe care au înconjurat casa și au oprit pe Rochal și pe tovarășii lui să fugă și să comunice cu exteriorul. Cerbaceff, mai mult mort decât viu, cerea să-l salvăm și să luăm o hotărâre cel puțin în privința bolșevicilor de la Socola, care, aflând de arestarea lui Rochal, vor încerca desigur să bombardeze Iașul și să intre cu forța în oraș spre a-l elibera. Colonelul Petain și Poklewski veniți în grabă la Cerbaceff insistau în același sens și Iancovescu se întreba, tocmai ce să facă când i-a ieșit în cale Mârzescu. Arătându-i imediat că problema avea mai mult o latură politică decât una militară și, prin urmare, l-a dus la Brătianu, fără vorbă

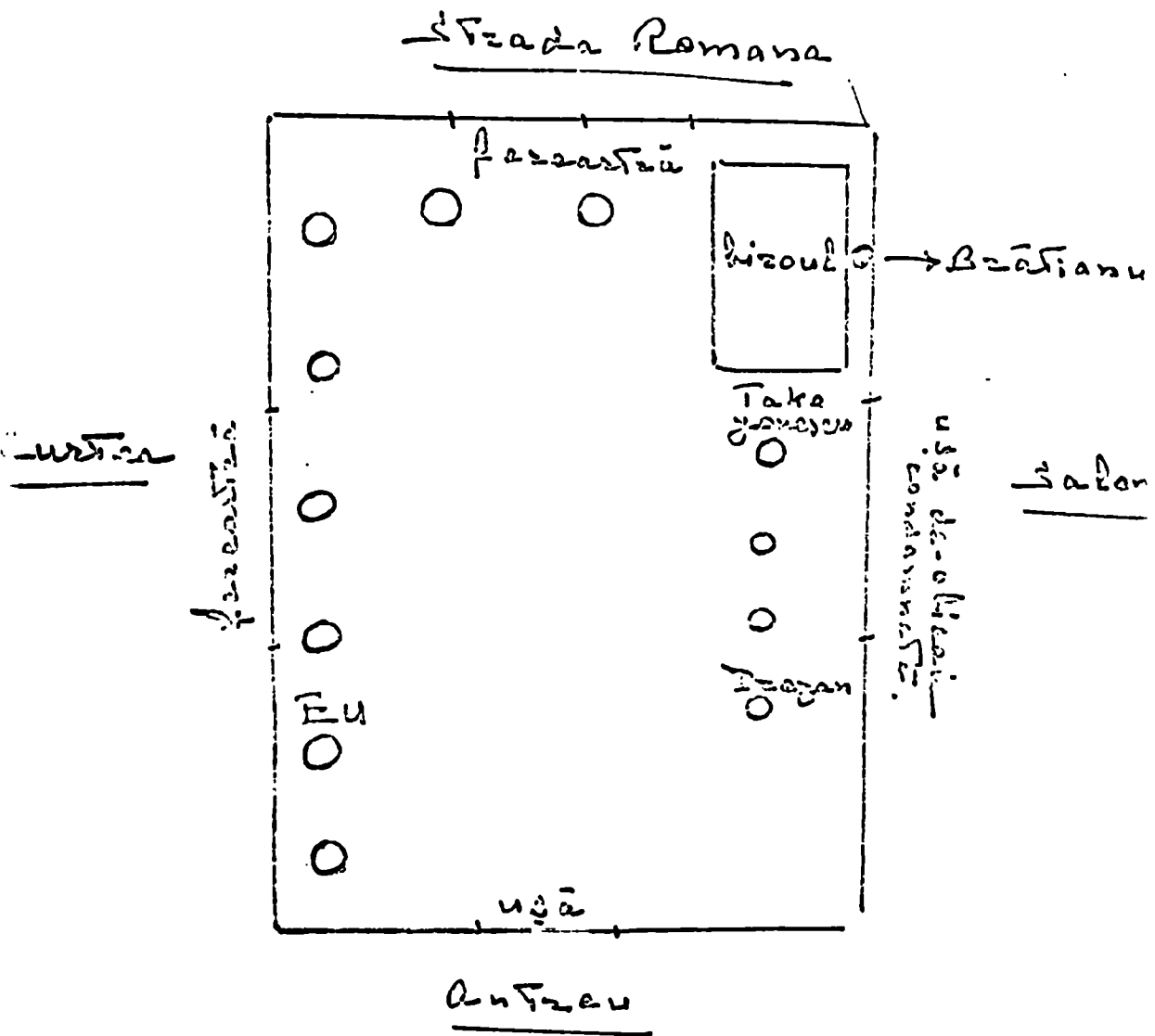
multă. Acesta dormea și el, căci nimeni nu-l pusese la curent până atunci cu cele ce se petreceau. Sculându-se și aflând cum stau lucrurile dispuse pe dată convocarea unui consiliu de miniștri. Întru cât telefonul lui nu răspundea, Mârzescu se urcă într'o mașină să aducă pe Take Ionescu. Îl caută acasă, dar deoarece locuia în apropierea lui Cerbaceff, de când se zvonise că bolșevicii vor să-l aresteze, el, de teamă, nu mai petrecea noaptea acasă, ci dormea la Titulescu în salon pe o canapea, în casele Corjescu sus pe lângă Sf. Haralambie.

Mârzescu mi-a povestit adesea scena: Take Ionescu nici nu voia să vină la consiliu, zicea că el se condisera ca și demisionat și că de când ne-a intrat în cap ideea de a intra în luptă cu bolșevicii, are impresia că D-zeu, ne-a luat mințile la toți. Se vedea clar că nu era stăpân pe nervii lui și că o adevărată spaimă fizică îl cuprinsese. Titulescu se răstema la el silindu-l aproape cu forța, să se îmbrace și să plece. În automobil continua să protesteze și să declare că evenimentele ne vor dovedi în curând că tot ce facem este o aberație.

Încetul cu încetul, Generalul Prezan și toți miniștrii, unii cu figuri mai adormite, alții cu aere îngrijorate sau speriate, s'au adunat iar discuția a început pe la unu după miezul nopții în îngustul birou pe care Brătianu îl avea în casele Levin din Strada Romană. Cât vor trăi voi avea vie în fața ochilor mei imaginea acestui istoric consiliu. Brătianu la biroul lui, noi pe scaune de jur împrejurul camerei, Prezan tăcut, liniștit, îmbrăcat corect ca și cum ar fi fost chemat la o serată, stând lângă ușă. O mică schiță a odăii va înlezni evocarea plastică a celor petrecute în noaptea de 8 spre 9 Decembrie 1917.

Brătianu începu prin a ne povesti cele ce s'au întâmplat și ne arătă pe urmă că problema s'a schimbat chiar în ultimele ore, și de astă dată, fără a mai pierde o clipă, trebuie să alegem între următoarele două alternative: sau intrăm în luptă cu bolșevicii, sau ne expunem ca peste câteva ceasuri tovarășii lui Rochal să fie stăpâni pe Iași, pe Rege și pe guvern. De bună seamă intrarea în luptă cu bolșevicii implica mari pericole: represalii împotriva Românilor de la Odessa și de la Cherson, pierderea tezaurului nostru de la Moscova, devastări și vărsări de sânge în Moldova, întreruperea aprovizionărilor prin Rusia și așa mai departe. Dar, între aceste pericole desigur mari și grave și între pericolul ca tot ce reprezintă încă ființa legală a Statului să ajungă pe mâna bolșevicilor, el socotește că nu se poate sta un moment la îndoială.

Față de o atare perspectivă însuși argumentul că Aliații insistă și ei ca să începem acțiunea împotriva bolșevicilor devenea cu totul secundar, oricât de însemnat ar fi fost. Din atitudinea noastră a miniștrilor, deși nu avusesem timpul să ne spunem părerile apărea însă lămurit că împărtășeam punctul de vedere al lui Brătianu, așa încât eu personal credeam chiar că deliberarea se va sfârși repede. Dar, în acel moment, Take Io-

Notă: Cercurile din plan redau locul scaunelor ocupate de diferiți miniștri.

nescu, foarte congestionat și vizibil enervat, ceru cuvântul și declarând că el nu poate consimți la o luptă cu bolșevicii. „Eu“, zice el, „am plecat împotriva Puterilor Centrale, lupta aceasta sunt gata să o duc până la capăt, oricare ar trebui să-i fie consecințele. Dar să lupt pe două fronturi, asta nu o admit pentru nimic în lume. „De-altminteră“, adaugă el, „dacă vreți război cu bolșevicii, vă previn de pe acuma ce ni se va întâmpla: vom fi atacați de Germani în față, de Ruși în spate, vom fi striviți între două focuri, distruși cu desăvârșire. Nu ne va rămâne nici măcar posibilitatea de-a salva ființa statului plecând în Rusia și strecurându-ne de acolo sub protecția Aliaților, a Ucrainenilor și a Cazacilor de pe Don, până în Apus. După concepția mea“ repeta el într’una, „aceasta nu este o politică, este o aberație și nimeni nu-mi poate cere să mă solidarizez cu ea!“.

Știindu-l pe Take Ionescu foarte impresionabil, mărturisesc că la început nu am dat o prea mare însemnătate împotrivirii sale. Îmi închipuiam că fața de insistențele lui Brătianu, față de argumentele generale, va ceda. Iluziile mi-au fost însă de scurtă durată. De la primele cuvinte ale lui Brătianu, Take Ionescu a reacționat aproape violent. Văzând aceasta, au intervenit în discuție înșiși colegii săi conservatori, însă aceasta a avut darul să-l îndărătnicească și mai mult. Ca să nu înăsprească lucrurile, Brătianu și cu noi liberalii am păstrat o prudentă tăcere, lăsând ca dialogul să se continue între Take Ionescu și colegii lui.

Și într’adevăr, timp de o oră am asistat la acest straniu spectacol, Greceanu, Delavrancea, Cantacuzino și Titulescu certându-se cu șeful lor, căutând să-l convingă că nu avem altceva de făcut decât să aprobăm propunerea lui Brătianu. Îndeosebi Mișu Cantacuzino și cu Titulescu au fost chiar agresivi față de rezistența încăpățânată a lui Take Ionescu, dar cu cât se strângea cercul argumentației, cu cât devenea mai îngust, dânsul se înroșea mai tare și era mai hotărât în opunerea sa. În cele din urmă, cei patru miniștri conservatori, pe rând, i-au declarat categoric în fața noastră, care bineînțeles continuam să tăcem, că oricare ar fi afecțiunea și considerația lor, dacă Take Ionescu nu cedează, ei se vor vedea siliți să ia poziție contra lui. Chestiunea este prea gravă, este în joc soarta țării și înseși capetele noastre, ei nu înțeleg deci să renunțe la o soluție care le apare tuturora ca dictată nu numai de necesități evidente, dar de cel mai elementar bun simț. Mereu auzeam cuvintele: „Take!... Domnule Take Ionescu!... Coane Take, nu te pricepem, nu vezi că dacă stăm cu brațele încrucișate mâine dimineață ne vom pomeni arestați de cei câțiva mii de bolșevici adunați la Socola, iar dacă scăpăm cumva de acest pericol, în puține zile trupele rusești, ce au plecat de pe front, vor ocupa Iașul, devastând totul în drumul lor!“ Take Ionescu răspundea într’una, „nu, nu, aceasta este o nebunie, eu nu pot aproba atare aberații!“ „Înșiși Aliații ne-o cer, dacă nu ar fi decât această considerațiune și ar trebui să cedezi!“ , strigau în cor conservatorii. „Nu vreau să știu“, țipa din nou Take Ionescu, „Aliații îmi pot cere să

lupt împotriva Nemților, de la aceasta nu mă dau în lături, dar nu pot cere să mă expun ca Bolșevicii să ne reteze capetele!“ „Nu te mai recunoaștem, parcă ai fi altul, cum, D-ta, care ai întotdeauna o judecată atât de limpede nu vezi — fiindcă vorbești de capete — că tocmai lăsând bolșevicii să devină stăpânii situației ne jucăm capetele, că vom pieri și pieri ridicoli, pe lângă toate!“

Totul era însă zadarnic. În disperare, Titulescu și Mișu Cantacuzino au recurs la Generalul Prezan. L-au rugat să ne declare cum vede el situația. Prezan s'a grăbit să spună că nu are căderea să se rostescă asupra chestiunii în sine, dacă trebuie sau nu să intrăm în lupta cu bolșevicii, aceasta fiind o chestiune politică și deci de competența exclusivă a guvernului țării, dar că ceea ce ne poate afirma în calitatea sa de șef al oștirii este că, dacă hotărîm dezarmarea bolșevicilor, el își ia întreaga răspundere a situației. Se poate să fie oarecare greutăți, dar, având în vedere starea diferitelor unități rusești, nu le prevede mari. În genere vorbind, Marele Cartier a studiat întreaga operație a dezarmării și evacuării bolșevicilor, tot planul este gata și este pe deplin în măsură să-l execute pe întreg teritoriul Moldovei.

Aceste asiguratoare declarațiuni care erau de natură să întărească punctul nostru de vedere nu au putut nici ele determina o schimbare în atitudinea de intransigență a lui Take Ionescu. Atunci, Alecu Constantinescu, care era vechi prieten al lui, a făcut cu oarecare patetism apel la amicitia, la vechile lor legături. Singurul răspuns pe care l-a putut obține a fost: „Faceți ce știți și ce vreți, să știu că rămân singur și tot îmi voi păstra părerea neschimbată. În chestii așa de grave mă iau după capul meu, nu cer nimănui, nici chiar prietenilor mei politici să mă urmeze!“

Titulescu a sărit atunci implorând pe șeful său, dar nici acest demers nu a fost mai fericit. Take Ionescu i-a spus răspicat: „Nu vă cer nimic în ceasuri de acestea, mergeți după conștiința voastră. Considerațiunile de partid trec pe al doilea plan. Eu vă dezleg de ele fără supărare, dar aprobarea mea la ceea ce vreți să hotărîți nu veți dobândi-o, căci încă o dată mi se pare o adevărată nebunie!“ Succesiv Brătianu, noi, toți, Alecu Constantinescu am mai făcut apel la Take Ionescu. Inutil și iar inutil.

În vremea aceasta timpul trecea, Generalul Prezan scoate ceasornicul și zice solemn: „Domnilor Miniștri, vă atrag atenția că a trecut de ora trei. Încă o dată nu îmi aparține să iau o hotărîre, sunt aici pentru a executa hotărîrile Dv., oricare ar fi ele. Am însă datoria să vă atrag atenția că dacă vreți să dezarmez pe bolșevicii de la Socola și să scap Iașii de un eventual bombardament și atac, am nevoie de o pregătire de două ore. Vă rog, deci, să binevoiți a lua o hotărîre cât mai curând, fiindcă reușita operației cere ca să înceapă înainte de a se lumina de zi. Deci la patru, patru și jumătate cel mai târziu, dacă vreți să dezarmați cu succes pe revoluționarii de la Socola, trebuie să știu ce hotărîre ați luat“.

Fig. 2 : Generalul Presan

Firește că aceste cuvinte au motivat un alt asalt din partea noastră, Take Ionescu însă stăruind în demisie, Brătianu declară că dacă în fața tuturor argumentelor invocate el își menține totuși intransigența, atunci nu este altă soluție decât demisia întregului guvern. Regele să formeze un guvern care să întindă mâna Nemților, întrucât guvernul național nu mai este în măsură să-și îndeplinească menirea. Aceasta este după el concluzia logică a demisiei șefului partidului conservator.

Noi protestăm, colegii conservatori declarau că se solidarizează cu noi, că trebuie cu toții să rămânem la posturile noastre și să ne facem, în ceasurile tragice de acum, mai mult încă decât oricând datoria până la capăt. Să luăm deci hotărârea pe care evidența însăși ne-o dictează și, după câteva ceasuri, Take Ionescu va vedea că am avut dreptate și va reveni asupra hotărârii sale.

Acesta, repetând că nu revine și nu va reveni asupra demisiei sale, discuția reîncepu de la capăt; camera, care nu era mare, se umpluse de fumul atâtor țigări încât aveam impresia că noi ne prefăcusem în soviet, când Generalul Prezan mă rechemă la realitate. „Domnilor Miniștri, vă rog încă o dată, luați o hotărâre, este ora cutare, ne apropiem de răsăritul soarelui, dacă mai întârziati nu mai răspund de dezarmarea de la Socola. Vă cer un răspuns oricare ar fi el, dar un răspuns“.

În sfârșit, la ora patru și jumătate Brătianu puse capăt discuției și ceru ca fiecare ministru să spună dacă este pentru sau contra intrării în acțiune împotriva bolșevicilor. Aici se petrecu din nou o scenă neașteptată. Pe lângă Take Ionescu, trei din miniștrii care se arătaseră toată noaptea de acord cu Brătianu la vot, votară contra dezarmării bolșevicilor: Ferechide, Mitică Greceanu și Generalul Iancovescu. Am rămas uluiți — ce se petrecuse? Abia după câteva zile am descifrat enigma, este surprinzător și arată tot incalculabilul unui suflet omenesc.

Ferechide vorbise în favoarea tezei lui Brătianu, fiindcă inteligența sa îi arătase că era singura soluție posibilă, când a fost însă să ajungă la vot, pasiunea a trecut peste raționament, și-a adus aminte că D-na Mustață, prietena bătrânețelor sale, care era la Odessa, ar putea cădea victima represiunii bolșevicilor și nu a avut tăria să înfrunte învinuirea pe care și-ar fi putut-o aduce mai târziu și anume că un gest al lui personal a determinat nenorocirea sau pieirea iubitei sale.

La Greceanu a fost, ne-a mărturisit-o, un simțământ de compătimire pentru Take Ionescu. Când l-a văzut complet izolat, părăsit de toți prietenii săi politici, stând pe scaun congestionat și descompus, și-a zis, „să fac un gest de platonice solidarizare cu el, căci mă doare să-l văd în aceste împrejurări așa de singur“. Greceanu adăuga - „dacă aș fi știut că hotărârea depinde de votul meu, nu aș fi stat o clipă la îndoială, votam cu Brătianu, dar fiindcă știam majoritatea asigurată, am vrut să dau sărmanului Take Ionescu mângâierea pe care mi-o dicta sufletul meu înduioșat“.

Și de fapt în inima lui Take Ionescu se petrecea o adevărat dramă. Rezistența lui îndârjită provenea, ca și la bătrânul Ferechide, tot din faptul că persoana ce-i era scumpă, viitoarea D-nă Adina Take Ionescu, pe atunci încă D-na Cordescu, era în Rusia și că tremura pentru viața ei. Dacă D-na Cordescu s'ar fi aflat la Iași, fără îndoială că Take Ionescu ar fi fost cel dintâi să ceară alături de noi dezarmarea bolșevicilor, stârpirea primejdiosului focar revoluționar de la Socola. Dar iubirea fusese mai puternică decât raționamentul omului de stat și decât patrioticele sale îndatoriri. Infinita curiozitate a tainicelor cauze ce de-a lungul veacurilor determină hotărârile oamenilor și mișcările popoarelor!

Cât privește pe Generalul Iancovescu, el intrase definitiv în faza convingerii că trebuie să cerem pace Germanilor, era deci logic cu el însuși, opunându-se unor măsuri ce puteau, dacă nu prelungi rezistența noastră, cel puțin prelungeau durata armistițiului.

La patru și jumătate totul fiind sfârșit, Brătianu a plecat la Palat să prevină pe Rege și să ceară aprobarea lui, iar noi am rămas la el până se va întoarce cu răspunsul și cu însărcinarea să încercăm încă o dată a convinge pe Take Ionescu să revină asupra demisiei sale. Am început prin a deschide ușile, întrucât de peste trei ceasuri nu ne mișcasem și ne asfixiam, iar D-na Brătianu, pe care vociferările noastre și emoțiunile momentului o împiedecaseră să doarmă, ne-a oferit să bem un ceai. Pe când așteptam ca vestitul Vasile să ne servească, Take Ionescu ceru să i se aducă hârtie. Alecu Constantinescu presupunând în ce scop, căuta să creeze o diversivitate prin glume, Take Ionescu insista însă și, furios, se așează la birou, ia tocul în mână și începe a scrie. Titulescu se apropie de el, îl respinge, aceeași soartă o au și ceilalți colegi, pe când pufuind și din ce în ce mai congestionat continua să scrie. Noi urmăream scena cu un amestec de supărare și de ilaritate, de necaz și de ironie, fiindcă la urma urmei era și ceva comic în toată înfățișarea și atitudinea lui. Când, cu bunul său simț, cu spiritul său al realităților Alecu Constantinescu sorbind din țigară îi spune: „Ce faci tu acolo, Take? Nu te mai ține de fleacuri! Acuma este oare vremea demisiei, și pe urmă degeaba o scrii, că tot ai să o retragi. Mai bine nu-ți mai pierde vremea și vino aci să îți fac un ceai bun cum îți place ție“.

Evident am surâs cu toții, afară de Take Ionescu care a răspuns: „Nu admit glumele în aceste momente și încă glume de prost gust“. Constantinescu însă nu s'a formalizat și tot jovial a adăugat: „Spune ce vrei că nu mă supăr, văd că te-ai enervat și-mi pare rău de tine, crede-mă, bea ceaiul pe care ți l-am pregătit, are să-ți facă bine“. Tonul glumeț al lui Constantinescu îl exaspera tot mai mult pe Take Ionescu care, cu demisia scrisă, se scoală de la birou și începe să circule prin camera și antreul vecin, enervat și deprimat.

Căutam unul după altul să intrăm în vorbă cu el, ne respingea însă

sistematic, zicând: „Lăsați-mă, lăsați-mă, ați prăpădit țara și peste câte-va ceasuri au să ne împuște bolșevicii!“ În asemenea condițiuni, orice insistențe erau de prisos, numai Alecu Constantinescu era în nota justă a situației, gluma sau tăcerea fiind singurele tactici ce se puteau adopta. De-altminteri, însuși Take Ionescu și-a dat seama că situația evolua spre ridicol și, de aceea, s'a băgat într'un colț unde privea în tăcere ceasul sub părințeasca obdăduire a vechiului său prieten Alecu Constantinescu care, pe jumătate serios, pe jumătate în derâdere, îl mângâia ca pe un copil ce trebuia domolit. Noi, între timp, formasem grupuri, grupuri, discutând asupra situației, comentând incidentele lungii ședințe a Consiliului.

Vremea trecea și Brătianu nu se mai înapoia, Generalul Prezan se uita întruna la ceas oftând și exclamând: „Întârzierea aceasta îmi strică toate planurile, numai dacă nu ne-ar costa prea scump!“ În cele din urmă, la cinci și jumătate, Brătianu se întoarse. Când a sosit la Palat, Regele dormea, bătrânul Neuman l-a sculat, s'a îmbrăcat în grabă și, deși a dat imediat adeziunea sa la hotărârea Consiliului, întrevederea s'a prelungit fiindcă Suveranul voia să cunoască în amănunțime ce s'a petrecut la Cerbaceff, cum a decurs discuția în Consiliu, care era felul de a vedea al Marelui Cartier, ce pregătiri a făcut Prezan etc. Regele, însărcinează apoi pe Brătianu să comunice lui Take Ionescu că nu poate sub nici un cuvânt să primească demisia și că îl roagă să vină a doua zi de dimineață la el. La care Brătianu adăugă, „până atunci să sperăm că Generalul Prezan va fi dezarmat cu succes pe cei de la Socola, așa încât nici nu va mai fi loc să vorbiți de această demisie“.

Era aproape de ora 6 dimineața când toate formalitățile fiind terminate, Generalul Prezan a pornit la Marele Cartier să înceapă operațiunile. Noi ne-am dus acasă convingși că peste două-trei ceasuri vom auzi — precum de altfel ne și vestise dânsul — bubuituri de tun, pocnituri de mitraliere și focuri de arme.

Mârzescu a plecat în automobilul său cu Take Ionescu și cu Titulescu și mi-a povestit că, abia în mașină Take Ionescu fără a ține seama de prezența lui, a început să facă lui Titulescu cele mai aspre imputări. Dialogul luase o formă atât de violentă, încât Mârzescu a trebuit să intervină, Titulescu mi-a povestit însă apoi că ceea ce s'a petrecut în automobil nu a fost nimic pe lângă ce s'a petrecut pe urmă la el acasă. Până la 8 dimineața Take Ionescu l-a acuzat de trădare, de lipsă de judecată și de prietenie. A fost o răfuială pe cât de cumplită, pe atât de zgomotoasă și, de ce să nu o spunem, pe atât de regretabilă.

Iar eu, obosit după o noapte de veghe și de tensiune nervoasă, am adormit totuși foarte surprins că nu fusesem trezit de zgomotul unui bombardament. Mi-am închipuit că nu auzisem nimic din cauza minunatei mele facultăți de a dormi un somn binefăcător și adânc. În jurul meu nici ceilalți nu auziseră ceva, așa încât am conchis că din cauza întârzierii de-

liberărilor noastre, Prezan a fost nevoit să amâne întreaga operație, ceea ce mă îngrijora. M'am dus deci repede la Brătianu, pe care l-am găsit pe la 9 dimineața surâzând și întâmpinându-mă cu aceste cuvinte: „Ne putem felicita, am ocupat Socola, toți bolșevicii s'au predat, nu avem nici un mort și nici un rănit!“

Părea un basm și totuși era realitate. Când pe la ora șapte, șapte și jumătate, bolșevicii s'au văzut înconjurați de trupele noastre, au schițat timp de câteva minute o rezistență, dar, simțindu-ne hotărâți au depus imediat armele, și astfel fără nici o luptă, am putut dezarma mai multe mii în câteva ceasuri și fără nici o pierdere.

În momentul în care mă aflam la Brătianu, ofițerii noștri preluau armele bolșevicilor, care foarte docili se supuneau, fără nici un protest, tuturor ordinelor, cerând numai să fie trimiși acasă în Rusia. Lucrul era îmbucurător nu numai din pricina situației în sine de la Socola, ci și din punctul de vedere general. Într'adevăr, dovedea că bolșevicii sunt incapabili de o rezistență serioasă și, prin urmare, că putem spera să-i dezarmăm fără greutate în tot cuprinsul Moldovei. De-altminteri așa s'a și întâmplat, afară de câteva încăierări în regiunea Pașcani-Spătare-Mihăileni și mai ales la Galați, unde au avut loc lupte fără prea mari greutăți și fără prea multe pierderi. În câteva săptămâni am lichidat deci definitiv armata bolșevică și zile de-a rândul ne-a fost dat nouă, care văzusem un an înainte defilând pe străzile Iașilor în sunetul cântecelor trupele țariste mândru sfidătoare, nepăsătoare de durerile și înfrângerile noastre, ne-a fost dat, zic, să privim acum aceiași soldați prăpădiți, dezordonăți și dezarmați, duși ca turmele de câțiva plutonieri români sărăcăcios îmbrăcați, dar purtând capul sus, având parca până la cel mai mic conștiința de însemnatate a rolului de părticică de mândrie națională pe care o întrupau. Era un spectacol de necrezut, unul din cele mai paradoxale ale fantasticului caleidoscop al războiului. Era însă mai presus de toate pentru noi și cea mai cruntă răzbunare a soartei împotriva trădării rusești.

Mărturisesc că de când am văzut sub ochii mei acele jalnice convoaie de soldați trimiși acasă ca niște nehorociți și netrebniți, conștient de tragedia epocală a unui mare imperiu, nu am mai avut niciodată vreo ură pentru tot ce îndurasem de pe urma lor. Pedepsa împrejurărilor impunea iertarea oamenilor. În noaptea istorică de la 8 – 9 Decembrie 1917 Consiliul de Miniștri al României își făcuse încă o dată cu pricepere datoria către țară.

Față de rezultatele obținute, Take Ionescu rușinat căuta numai un pretext ca să revină asupra demisiei sale, Regele și Brătianu au făcut tot posibilul ca să-i înlesnească reîntoarcerea și, peste puțin timp, și-a reluat locul la zilnicele noastre Consilii de Miniștri, primit cu bucurie de noi toți și salutat de Alecu Constantinescu: „Vezi că am avut dreptate când te-am rugat atunci noaptea să nu îți mai scrii demisia, fiindcă tot ai să o retragi!“

Și astfel s'a sfârșit printr'un epilog glumeț tragedia acelor ceasuri în care România s'a găsit într'una din cele mai groaznice situații în care s'a aflat vreodată o țară — în nevoia de-a lupta cu propriul său aliat, sub ochii înșiși ai inamicului comun.

Iași: Biserica Golia

CAPITOLUL PATRUZECI

**DE LA DEZARMAREA BOLȘEVICILOR
LA
DEMISIA GUVERNULUI**

De la vestita noapte 8 — 9 Decembrie până la sfârșitul lui Ianuarie când ne-am dat demisia pot spune că am trăit într'o adevărată atmosferă de agonie. Simțeam că suntem în ajunul sfârșitului, nu știam însă clar care va fi acest sfârșit. Denunțarea armistițiului de la Focșani atârna ca o spadă a lui Damocles, gata să cadă dintr'un moment într'altul pe capetele noastre. Trăiam de azi pe mâine cu inexprimabila senzație a unui chinuitor provizorat și ne zbăteam la fiecare pas între patru serii de preocupări: Rușii, Germanii, Aliații și colegii noștri.

Într'adevăr, pretutindeni dificultăți și numai dificultăți, când părea că se mai luminează puțin într'o parte, se întuneca și mai rău într'altă parte. Ce este drept, după hotărîrea luată în noaptea între 8 și 9 Decembrie am scăpat în Moldova de grija bolșevicilor, dar aceasta nu însemna de loc că am scăpat definitiv și în genere de dificultățile cu ei, dimpotrivă, ele continuau în diferite locuri și sub diferite forme. Întâi la Petrograd, unde atitudinea noastră față de armatele bolșevice din Moldova a produs reacțiuni energice. Troțki a adresat o notă amenințatoare lui Diamandy, protestând împotriva amestecului nostru în afacerile interne ale Rusiei și declarând că în asemenea condițiuni guvernul lor va lua și el măsuri pentru a sprijini în România acțiunea revoluționarilor români refugiați deocamdată în Rusia. Aluzie vădită la Rakowski, care inspira întreaga atitudine a bolșevicilor împotriva noastră și ale cărui dușmănoase pomiri și uneltiri le resimțeam în toate.

Diamandy, foarte dibaci i-a răspuns că nu avem câtuși de puțin intenția să ne amestecăm în treburile interne ale Rusiei, dar că față de anarhia și devastările trupelor rusești, a trebuit să luăm măsuri polițienești de apărare. Deocamdată Troțki s'a declarat mulțumit, dar mulțumirea le-a fost de scurtă durată, căci au aflat despre dispariția prețuitului lor tovarăș Rochat și imediat au început să manifeste față de tot ce era românesc o deosebită dușmănie. Dacă nu au trecut deocamdată la acte mai concre-

te este că nu puteau ști precis ce se întâmplase cu dânsul. Adevărul este că nici eu nu știu cum a fost omorât, unde și de cine, nu am putut cu toate investigațiunile mele, afla niciodată. Tocmai misterul cu care acest omor era învăluit față chiar de un ministru român în funcțiune atunci, mă face să cred că noi nu am avut nici un amestec direct. Asasinarea a fost pusă la cale și executată de misiunea militară franceză, care trăia atunci în iluzia reconstituirii unui front ukrainian sub președinția lui Cerbaceff și care, prin aceasta chiar, vedea în suprimarea lui Rochat un mijloc de a-și atinge mai sigur și mai ușor scopul. Din câteva cuvinte spuse mai târziu după război de Marchizul de Belloy nu m'ar mira ca simpaticul prieten să fi condus el această funebră operație, cu atavica seninătate care îngăduie Francezilor să nu se dea în lături de la nimic, când conștiința lor le spune că interesul Franței o cere. Așa s'ar explica și ordinul de eliberare a lui Rochat prezentat sentinelor noastre și care s'a dovedit în urmă a fi fals. Mai mult, unii pretind că s'ar fi stabilit ulterior că hârtia, caracterele mașinii de scris și ștampila erau identice cu acelea de la biroul de informație francez la Marele Cartier.

Oricum ar fi fost, atmosfera era atât de încărcată la Petrograd, încât probabil tot sub inspirația lui Rakowski, la 31 Decembrie guvernul bolșevic fără alte forme de procedură a arestat pe Diamandy în localul legațiunii și împreună cu tot personalul l-a închis în cetatea Sf. Petru și Pavel. Acolo sârmanul Diamandy cu tovarășii lui au fost cât se poate de rău tratați, închiși în carcere fără așternuturi și primind în cratițe de metal murdare mâncarea deținuților de rând. De îndată ce au aflat despre această scandaloasă călcare a drepturilor ginților, membrii corpului diplomatic din Petrograd s'au întrunit la Ambasadorul Statelor Unite, au exprimat solemn solidarizarea lor cu Diamandy și au cerut imediat eliberarea lui. Nu numai atât, s'au dus în corpore la Institutul Smolski, unde Lenin își avea reședința, spre a-i exprima indignarea lor. Față de această impunătoare și unanimă manifestațiune, țarul roșu nu a avut încotro și a dispus eliberarea Ministrului României — până ieri și, dacă vrem, oficial și azi — aliata patriei sale.

În toate aceste împrejurări Diamandy s'a purtat cu bărbăție și demnitate, dar nu este mai puțin adevărat că a petrecut un 1 Ianuarie nu tocmai plăcut și câteva ceasuri pline de îngrijorătoare perspective. De fapt noi nu am aflat despre arestarea lui decât la 4 Ianuarie, când totul era terminat, dar în răstimp, anume la 3 Ianuarie, Lenin ne-a adresat prin radiogramă un ultimatum cu următorul cuprins:

„Comandantul diviziei revoluționare Nr. 49 ne-a transmis o protestare cu privire la purtarea autorităților române. Autoritățile române nu numai că nu acordă nici o atenție șefilor aleși ai armatei ruse și nu vor să aibă întrevederi cu șefii aleși și cu reprezentanții comitetelor, dar pun mâna și pe stocurile de furaj ale armatei noastre. Din această cauză, caii diviziei 49 au rămas fără furaj. Mișcarea armatelor rusești este oprită de Români prin forța armelor. Unul din regimentele diviziei 49, regimentul 194, Troit-

sko-Surgievski, a fost înconjurat de români. Sosirea aprovizionărilor este oprită. Regimentul este dezarmat și trimis înapoi. Autoritățile române au arestat comitetul ales al regimentului 149, precum și pe ofițerii austrieci, poftiți ca oaspeți la regimentul 149. Consiliul comisarului poporului cere guvernului român eliberarea celor arestați, pedepsirea organelor administrative care au făcut aceste operațiuni ilegale, precum și garanții că asemenea fapte nu se vor mai repeta. Dacă nu primim un răspuns la acest ultimatum în timp de 24 de ore, socotim că relațiile care ne leagă de România sunt rupte și vom proceda la măsuri militare din cele mai serioase“.

Era vădit un pretext menit să creeze o diversiune față de procederea neobișnuită a arestării unui Ministru Plenipotențiar. De aceea nu am luat cât de puțin în tragic ultimatumul lui Lenin și i-am răspuns precum urmează:

„Am primit radiograma intitulată „ultimatum“ din partea sovietului comisarilor poporului și purtând mai multe semnături. Vă rog să luați informații asupra autenticității ei, deoarece atât fondul, cât și forma dau loc la îndoieli. Dacă radiograma este confirmată, vă rog să faceți cunoscut că semnatarii au fost induși în eroare, deoarece măsurile de siguranță și poliție luate de autoritățile române nu constituie nici un act de ostilitate față de armata rusă; ele se mărginesc la înlăturarea conflictelor armate pe teritoriul român și la împiedicarea retragerii în dezordine, operații care au ca urmări jefuire și devastări. Cazul diviziei 49, cu deosebire amintit, este o curată născocire. Armata română nu a sechestrat nici o cantitate de furaj și, dimpotrivă, a ajutat cu propriile ei rezerve la aprovizionarea trupelor rusești. Autoritățile române nu au arestat comitetele trupelor rusești, ofițerii austrieci găsiți înapoia frontului au fost reconduși la avanposturile inamice, deși după stipulațiunile armistițiului eram în drept să-i luăm prizonieri“.

Totodată am adresat un protest tuturor puterilor contra acestei flagrante încălcări a prescripțiilor dreptului internațional. Lenin nu a dat nici o urmare radiogramei noastre, dar când a aflat că am trimis trupele noastre în Basarabia, ne-a trimis o adevărată declarație de război, cuprinzând trei puncte și iscălită de astă dată de Troțki:

1/ Relațiile diplomatice cu România sunt rupte. Membrii Legațiunii române și toți agenții autorităților române vor fi expulzați pe drumul cel mai scurt.

2/ Tezaurul în aur al României care se găsește la Moscova nu va mai putea fi obținut de „oligarhia română“, consiliul comisarilor ia asupra sa toată răspunderea pentru conservarea acestui fond, care va trebui să fie remis în mâinile poporului român.

3/ Fostul comandant șef al trupelor ruse de pe frontul român, Generalul Cerbaceff, care a luat poziție contra revoluției, este declarat dușmanul poporului și pus în afara legii.

Însăși redactarea acestei declarații trăda amestecul lui Rakowski. Ce însemna că tezaurul nu va fi restituit „oligarhiei române“, ci numai „popoului român“, dacă nu că Sovietele îl păstrează pentru ziua în care dânsul (Rakowski) va fi pus stăpânire pe destinele României, cei din Petersburg fiind convinși că vor reuși totuși să târască și pe români în marea lor mișcare revoluționară.

Văzusem atâtea din partea rușilor, încât trebuie să spun — oricât ar părea de straniu — că nu ne-a emoționat deloc această declarație de război a guvernului bolșevic, am luat-o ca un fapt divers. La urma urmei era și firesc să fie așa. Știam Rusia în plină anarhie, tratând la Brest-Litowski pacea separată cu Puterile Centrale. Ne dădeam seama că soldatul rus refuza să se bată, că nici o forță din lume nu l mai poate opri să plece înapoi în satul său. Prin urmare, declarația de război a guvernului bolșevic era un gest fără de consecințe practice, la care, după cât îmi amintesc, nici nu ne-am dat osteneala să răspundem.

Mult mai mult ne preocupa atunci soarta românilor aflați în Rusia, în special la Odessa și Cherson. Ne dădeam seama că pe ei se va răzbuna Rakowski și bolșevicii și ne întrebam cu spaimă care le va fi soarta. Aveam printre ei, unii rude, alții prieteni, și de fapt războiul guvernului bolșevic împotriva României anunțat de Troțki în termeni atât de zgomoși, s'a redus la o mișească prigoană contra câtorva zeci de oameni, printre care și femei, oameni nevinovați și incapabili să se apere.

De-altminteri, încă de la începutul lui Decembrie situația refugiaților români din sudul Rusiei devenise tragică, fiindcă Ucrainenii au fost cu desăvârșire incapabili să opună bolșevicilor o rezistență serioasă, așa încât aceștia din urmă au pus stăpânire pe Odessa și pe toată regiunea înconjurătoare. Evident că din acea zi nici viața compatrioților noștri nu a mai fost în siguranță. Din fericire pentru ei și pentru noi, anarhia era atât de cumplită, încât la început românii s'au putut strecura la adăpostul ei. Pe urmă a sosit însă Rakowski în persoană la Odessa și a început să conducă el mișcarea împotriva românilor. A sechestrat tot ce aveau prin bănci, i-a întemnițat, făcea razii prin oraș ca să-i prindă, să-i aresteze, să-și bată joc de ei și de familiile lor. Mai mult, a adunat o serie de dezertori, de indivizi suspecți, cetățeni români sau evrei din România, care îl ajutau în acțiunea lui și erau destinați să formeze nucleul unei mișcări revoluționare la noi în țară. Printre ei se distingeau îndeosebi trei indivizi: Bujor, Dobrogeanu-Gherea și un anume C.I. Dicescu.

Bujor era un vechi prieten al lui Rakowski, unul din adjutanții lui în toată acțiunea socialistă și anti-războinică pe care o condusese în timpul celor doi ani de neutralitate. Nu știu precis cum izbutise să fugă la Odessa.

Dobrogeanu-Gherea fusese prins în Moldova, conspirând pentru răsturnarea Regelui și întronarea în România a unui regim bolșevic. Fiind

sub arme, autoritățile militare au decis condamnarea lui la moarte. Din considerațiuni pentru bătrânul Gherea, restauratorul gării Ploiești și cunoscutul critic literar, pe care îl știa din tinerețe, Brătianu a intervenit personal și l-a scăpat grație stăruinții sale pe tânărul Dobrogeanu-Gherea de la o moarte sigură. Ceea ce nu l-a împiedicat pe acesta să continue uneltirile lui revoluționare și să ne acuze pe toți, cu Brătianu în frunte, de „infami ogligarhi“. Intervenția fusese cu atât mai prețioasă, cu cât Brătianu de obicei se ferea sistematic să se amestece în chestii de această natură. Din greșeala autorităților noastre, tânărul reușise și el pe urmă să treacă Prutul și să lupte alături de Rakowski împotriva țării.

Cât privește pe Dicescu, cazul lui este și mai curios. El era un evreu din București, Isidor I. Kantor. Vissarion scriitorul, îi cunoscuse de aproape și povestea cu mult haz caracteristica lui biografie. Spirit aventuros, lipsit de orice scrupul, la nevoie puțin escroc, de o ambiție patologică, făcuse înainte de război pe ziaristul pe la „Flacăra“ lui Cocea și pe la „Adevărul“ și, din Isidor I. Kantor devenise succesiv, cu o fulgerătoare repezi-ciune, Dore I. Kantor, Dick Dicescu și chiar la un moment dat, pe vremea când Dissescu era ministru, C.I. Dissesco. Acuma făcea parte la Odessa din adunarea revoluționară numită Rumcerodul, care stăpânea tot sudul Rusiei, tăia și spânzura, iar acest june tiran se ilustra prin cruzimea sa față de bieții refugiați români. De fapt în timp de câteva săptămâni viața fiecărui refugiat a fost o adevărată epopee și o mică tragedie. Din fericire Dinu Brătianu și ai lui au putut veni cu ultimul tren. Dacă Rakowski ar fi pus mâna pe el l-ar fi luat desigur ca ostateg și soarta lui ar fi fost cu adevărat dramatică, de altfel, l-a și căutat zile întregi în toată Odessa și nu s'a sfiit să mărturisească pe urmă nemulțumirea că nu l-a putut găsi.

Dar cele mai grave dificultăți ni le-au pricinuit bolșevicii în Basarabia. Într'adevăr, toate hoardele armate și dezarmate, în drumul lor spre inima Rusiei, sub supravegherea armatei noastre, se abțineau de la orice neorânduiri pe teritoriul românesc. Cum treceau însă Prutul și scăpau de sub acest control, se dedau la jafuri și la tot felul de manifestațiuni anarhice. Agenții bolșevici izgoniți de la noi și-au mutat sediul la Chișinău și au început atunci acțiunea de bolșevizare a Basarabiei. În Decembrie de fapt provincia era în plină revoluție agrară, țăranii incendiau conacele proprietarilor, goleau hambarele, împărțeau pământurile și devastau pădurile. Guvernul Basarabiei autonome, care de acuma se proclamase chiar Republică de sine stătătoare, putea cu greu stăpâni acest val crescând de anarhie. Îi lipseau în primul rând organele necesare menținerii ordinii, căci Noua Republică constituise în pripă o așa-zisă armată moldovenească ce se compunea din soldați basarabeni veniți de pe diferite fronturi. Dar, firește, organizarea era embrionară și elementele însărcinate să o conducă erau de cele mai multe ori improvizate, lipsite de pregătirea necesară. Oamenii lui Lenin au înțeles că germenii descompunerii trebuie aruncat

acolo mai întâi și s'au pus pe lucru. Atunci am văzut reapărând la orizont și pe faimosul Cotărâu din vremea neutralității. Basarabean de origine, acest periculos aventurier se pusese în slujba sovietelor, când cu bani și făgăduieli demagogice se insinua printre soldații moldoveni care se lăsau ademeniți. Pe zi ce trecea guvernul basarabean simțea cum puterea îi scăpa din mână. Câtva timp adevăratul conducător al lui Inculeț, președintele republicii, a tratat cu bolșevicii ca să câștige puțină vreme, nădăjduind că va putea pune din nou stăpânire pe trupele lui. Toate încercările au fost însă zadarnice, bolșevicii își continuau opera și anarhia creștea. Situația guvernului și întreaga soartă a noii Republici Basarabene devenea tragică, de aceea, prin intermediul lui Cerbaceff, guvernul basarabean ne-a cerut ajutorul militar trebuincios pentru apărarea liniilor ferate și a depozitelor de aprovizionare. Noi, de teamă de a nu provoca pe Nemți și a-i împinge la denunțarea armistițiului, ne-am mărginit deocamdată să ordonăm voluntarilor ardeleni pe care îi organizasem la Kiew să plece imediat la Chișinău și să se pună la dispoziția Republicii autonome a Basarabiei și, totodată, am trimis de la Iași peste Prut un detașament compus din ardeleni, ucrainieni și câțiva grăniceri români. Voluntarii ardeleni de la Kiew au fost însă atacați în gara Chișinău de bolșevici, dezarmați și bătuți, iar detașamentul de la Iași cum a trecut Prutul a avut de susținut lupte și mai grele cu bolșevicii. La Cornești, Generalul Necrasoff și Colonelul Socoloff, doi intimi ai lui Cerbaceff, au fost omorâți și detașamentul complet învins, iar membrii români ai comisiei interaliate pentru aprovizionarea armatei au fost arestați la Chișinău și trimiși prizonieri la Odessa. De astă dată nu mai era vreme de pierdut. Inculeț și întreg guvernul se așteptau să fie ei înșiși arestați dintr'un moment într'altul. În consecință, au trimis pe ascuns mai mulți emisari la Iași că să ne arate gravitatea situației și să ne ceară de urgență ajutor. Îl văd încă pe Pelivan tremurând de groază, fiindcă scăpase ca prin minune de urgia bolșevicilor, căci prin nenumărate greutăți reușise să se strecoare până la Iași. Față de această situație și fiindcă, pe de altă parte, nici nu mai era îngăduit să sperăm o prelungire a armistițiului, ne-am hotărât să trimitem trupele necesare spre a ocupa Basarabia și, înlăturând orice primejdie bolșevică între Prut și Nistru, să permitem celor de la Chișinău să îndeplinească și ultima formalitate: unirea solemnă a Basarabiei dezrobite cu Patria Mamă. Generalul Broșteanu, unul din primii militari decorați cu „Mihai Viteazul“ și care ne era cunoscut ca un om de tact, a fost pus în fruntea trupelor însărcinate să intre în Chișinău.

Bineînțeles, ca să salvăm aparențele, am însărcinat pe Generalul Prezan să dea un manifest, prin care să arate Basarabenilor că nu venim nici în cucerire, nici pentru a răpi populației pământul și roadele revoluției, ci pentru a restabili ordinea și a o pune la adăpostul jafurilor de care sufereau cu toții. Manifestul insista deopotrivă asupra caracterului trecător al inter-

venției noastre militare și asupra faptului că treceam Prutul în urma rugăminții formale a comandamentului rusesc. În același timp, Inculeț a cerut Aliților prin d'Albiat și Sarret ca și ei să certifice Basarabenilor că armatele române vor respecta cuceririle revoluției rusești și că trec Prutul numai pentru a restabili ordinea. Aliații au dat formal populației basarabene asigurările cerute.

Aceste precauțiuni stilistice erau cu atât mai necesare, cu cât de mai multă vreme bolșevicii duceau în Basarabia o campanie împotriva noastră și prezentau România populației de acolo, cu desăvârșire necunoscătoare de adevăr, ca o oligarhie care vrea să reintroducă între Prut și Nistru un regim de teroare și de reacțiune. În bună parte această propagandă prinse-se, manevra trebuia deci neapărat dejucată.

De altfel de îndată ce soldații noștri au apărut, bolșevicii au luat-o pretutindeni la fugă și populația și-a manifestat bucuria că a scăpat de nesiguranța în care trăia. Generalul Broșteanu a intrat în Chișinău în mijlocul unui mare entuziasm, ca un adevărat salvator. Firește au mai trebuit câteva săptămâni pentru ca trupele noastre să ocupe întreg teritoriul Basarabiei și din anumite considerațiuni politice, asupra cărora voi reveni mai târziu, au trecut două luni până când unirea să fie oficial proclamată, dar în realitate din momentul acela ea era un fapt îndeplinit și, ca atare, l-am considerat la Iași.

Nu am nevoie să spun cât de fericiți am fost și ce mângâiere a reprezentat această unire pentru noi toți în acele zile de cumplită grijă și de chinuitoare nesiguranță. Orice trebuia să ne aducă ceasul de mâine, deoamdată Basarabia era iarăși a noastră.

La drept vorbind, aceste fapte se petrecuseră fără să avem prea mult contact cu exponenții mișcării naționale din Basarabia. Personal cunoscusem pe Pelivan, pe Tantu și pe alți câțiva de mai puțină însemnătate, pe toți cei ce jucau însă la Chișinău un rol precumpănitor îi știam numai din nume. Inculeț, Ciugureanu, Erhan, Cateli, Cristi nu au venit la Iași decât mai târziu și, de altfel, nu știau despre noi mai mult decât știam noi despre ei. Logica atotputernică a evenimentelor ce decurgeau din descompunerea Împărăției cotropitoare a Romanoffilor dădea după 106 ani neamului românesc, pe nedrept sfâșiat la granițele lui răsăritene, reparația istorică ce i se cuvenea.

Dar în toată această perioadă marea noastră grijă nu mai erau bolșevicii, ci erau Nemții. Cât vor mai prelungi ei armistițiul? Și în ziua în care îl vor denunța, ce vor face? Nesiguranța aceasta era peste măsură de tulburătoare. Urmăream zi cu zi ce se petrecea la Brest-Litowsk, la Kiev, precum și zvonurile ce ne veneau din București. La Brest-Litowsk lucrurile se încurcau, după cum se știe, bolșevicii veniseră cu vestita lor formulă „pace fără aneami și fără despăgubiri“. Ca să le complacă și să-i aducă mai repede la masa verde, Puterile Centrale se declaraseră gata să

negocieze pe aceste baze. Când a fost însă vorba să se ajungă la precizări și la soluții concrete, adevăratele intenții ale Germaniei, care de fapt erau cotropitoare, au început să apară. Kuhlman încerca în zadar să-și mascheze jocul, Troțki cu extraordinara sa dialectică și cu marele său talent oratoric îl dezarma sistematic și tratativele se învăteau în loc.

În timpul acesta însă Hindenburg se grăbea tot mai mult să lichideze frontul oriental pentru ca să-și concentreze toate forțele în Franța în vederea marelui atac ce îl pregătea acolo pentru începutul primăverii, atac de care trebuia să depindă sfârșitul războiului și soarta Puterilor Centrale.

Vorbăria fără sfârșit de la Brest-Litowsk provoca în lagărul Germano-Austriac o vădită și crescândă enervare. Trecând peste capul lui von Kuhlman, de-altminteri în chip evident inferior sarcinii sale, comandamentul german ridica deci tonul prin delegatul său, Generalul Hoffman. Amenințările neschimbând însă nici ele atitudinea bolșevicilor, conferința ajunge la un adevărat punct mort, iar Austria se alarmează îndeosebi de această situație. Și astfel se încerca o diversiune: dacă nu este posibilă o pace cu Petrogradul, cel puțin o pace cu Kiewul, căci Ucraina este marele grânar al Rusiei, iar printr'însa alimentarea Puterilor Centrale poate fi asigurată. Ideea era ingenioasă. Este adevărat că Rada Ucrainiană se numea credincioasă Aliaților și hotărâtă să continue războiul alături de ei. Dar cu toate încercările acestora la Kiew și cu toate iluziile lui Berthelot la Iași, germanii erau destul de bine informați spre a-și da seama că întreaga Ucraină pro-aliată era o ficțiune. În realitate, acolo domnea același dor de pace. Nu a fost deci greu agenților austro-germani să creeze un guvern ucrainian devotat interesului lor și să aducă la Brest Litowsk la sfârșitul lui Decembrie pe reprezentanții acestui guvern, cu însărcinarea de a încheia cel puțin ei o pace parțială, pe care nu o puteau obține de la Lenin și tovarășii lui.

Prin aceasta se spulberă una din ultimele speranțe ale Aliaților, iar problema se simplifică mult pentru noi, în sensul vederilor lui Brătianu. Posibilitățile reconstituirii unui front cu Kolceak, Kaledin etc, erau evident de domeniul fanteziei. Precum am repetat-o în multe rânduri, noi nu am putut fi învinuiți nici o clipă de iluzia ucrainiană. De altfel chiar de am fi vrut să avem astfel de iluzii, ni le-ar fi spulberat zilnic telegramele pe care săptămâni de-a rândul ni le-a trimis de la Kiew generalul Coandă.

Mulți s'au întrebat de ce un an mai târziu, în Octombrie 1918, când guvernul Marghiloman a trebuit să se retragă, Brătianu a sfătuit pe Rege să încredințeze Generalului Coandă conducerea ministerului de tranziție reclamat de împrejurările de atunci. Explicația este următoarea: Generalul Coandă fusese delegat ca reprezentantul nostru pe lângă Stawka, se achitase de această delicată misiune cu un deosebit tact și, după izbucnirea revoluției și strămutarea Marelui Cartier de la Moghilev, rămăsese la

Kiev. Informațiile pe care ni le-a trimis de acolo erau atât de interesante, atât de pline de simț politic, încât repetam mereu că dânsul își greșise cariera, trebuind să fie un diplomat, nu un militar. Din această cauză, Brătianu îi păstra o considerație și o gratitudine a cărei consacrare ulterioară a fost prim ministeriatul mai sus amintit. Recunoștința pe care generalul Coandă a păstrat-o lui Brătianu a fost însă problematică, dar aceasta în treacăt fie zis, fiindcă oamenii de stat nu lucrează în vederea recunoștințelor ce pot stârni. Cu atât mai rău pentru cei a căror conștiință nu le dictează datoriile pe care ar trebui să le aibe.

În fine, raporturile noastre cu Ucraina Aliaților, pe lângă prevestirile lui Coandă, s'au sfârșit și printr'un episod tragi-comic. Într'adevăr, într'o zi ni s'a comunicat că sosesc la Iași, ca să ia contact cu noi în vederea intereselor comune ce ne preocupau și pe unii și pe alții, doi reprezentanți însemnați ai noii Republici Ucrainiene. I-am primit firește cu toate onorurile cuvenite, le-am oferit un banchet la cercul militar instalat într'un imobil din Piața Unirii, am schimbat toasturi călduroase, am căzut de acord asupra tuturor chestiunilor. Vizita, ca toate vizitele de acest fel, trebuia să țină trei zile, zilele însă au trecut și oaspeții au rămas, inventând mereu diferite pretexte. La început, i-am crezut, pe urmă ne-am făcut că îi credem, unul în sfârșit a plecat, iar celălalt continua să se plimbe pe străzile Iașului și, dacă nu mă înșel, trăia din subsidiile când ale Aliaților, când ale siguranței noastre. În timpul vizitei lor oficiale se schimbase la Kiev până într'atâta situația, încât nu numai că erau de acuma simpli particulari, dar sărmanii nici nu mai îndrăzneau să se reîntoarcă acasă de frică să nu-și vadă zilele primejduite. Noi oscilam între compătimire și surâs. Francezii însă, care ne tot vorbisera de Ucraina, erau vizibil rușinați de această demonstrație concretă a ficțiunii lor.

Mai însemnate și mai îngrijorătoare erau însă zvonurile ce ne tot veneau pe mai multe căi din București. Întâi la Focșani continuau tot felul de negocieri, privitoare la ostaticii din Bulgaria, refugiații din Dobrogea și din teritoriul ocupat, la navigația pe Dunăre și pe Marea Neagră, iar cu acest prilej delegații noștri veneau în contact mereu cu ofițeri germani, cu oamenii din apropierea lui Mackensen. Pe de altă parte, D-na Vintilă Brătianu, Emil Petrescu, Băicoianu de la Banca Națională și alții venind la Iași, ne-au comunicat nu numai ce se întâmplase la București, de la retragerea noastră, dar și cele ce se vorbeau acuma. Toate informațiile concordau, germanii erau grăbiți să încheie pacea cu noi ca să poată trimite toate diviziile lor în Franța și, ca să ne ademenească cuvântul lor de ordine era: „dacă vreți să obțineți condițiuni bune, grăbiți-vă. Azi puteți să scăpați încă integritatea voastră teritorială. Mâine poate să fie prea târziu, fiindcă pretențiile bulgarilor și ale austriecilor cresc din zi în zi și Germania nu este în măsură să țină prea mult piept aliaților ei“. În același timp se și organizau manifestații pentru a ne impresiona. La Babadag, în Dobrogea devastată, se

întrunea un congres așa-zis dobrogean, în realitate curat bulgăresc care cerea în numele populației anexarea acestei provincii la Bulgaria. Iar un-gurii reclamau zgomotos toate defileurile din Carpați.

Concomitent cu aceste formule ademenitoare ale germanilor, ni se vor-bea însă și de necesitatea înlăturării dinastiei. De la o vreme încoace ob-servăm însă că insistența germanilor pe chestia dinastică scade, iar de la București ne veni vestea necontrolată, dar din ce în ce mai stăruitoare, că s'au ivit divergențe serioase în această privință între Viena și Berlin. Marghiloman care era reflexul părerilor de la Ballplatz aproape nu se mai sfia să spună că dinastia nu trebuie înlăturată și că la nevoie pacea se poa-te iscăli și cu ea.

Desigur că atmosfera în care trăiam era înăbușitoare. Față de aceste zvonuri ar fi fost logic să fim foarte îngrijorați de soarta Regelui și a fami-liei regale. Și totuși, ceva instinctiv ne spunea că se va găsi o soluție, dar care anume, am fi fost cu toții incapabili să precizăm. Și la urma urmei ne ziceam că dacă dinastia trebuie să treacă deocamdată printr'o grea încercare, la pacea generală va fi reintegrată, cu mai multă strălucire, în dreptu-rile ei. Cu această stare de spirit deci așteptam deznodământul, adică denunțarea armistițiului, mai mult cu un simțământ de chinuitoare cu-riozitate, decât cu un simțământ de adevărată îngrijorare.

Paralel cu dificultățile din partea bolșevicilor și ale germanilor, con-tinuau însă acelea cu colegii noștri conservatori precum și cu Aliații. Măr-turisesc că acestea ne mârșeau mai cu deosebire. Într'adevăr, imediat du-pă noaptea dela 8-9 Decembrie neînțelegerile au reînceput. Take Ionescu, neîncetând să se opună tratativelor de pace cu Puterile Centrale, chiar apro-bate de Aliați. Amicii săi îi sprijineau teza, unii chiar o exagerau. Mișu Cantacuzino cerea tot mai stăruior să ne retragem cu Regele, parlamentul și câteva regimente pe Don și, de acolo, să ne unim în Mesopotamia cu armatele aliate. Titulescu făcea planuri cum să trăim în vreun nou Corfu și, în calitatea sa de ministru de finanțe, ne invită să ne înscriem pentru ca să ne obțină cecurile necesare exilului nostru. Pe Greceanu, fost ofi-țer, îl interesa mai mult latura militară și prin urmare ne sugera diferite soluții. Take Ionescu ne propunea să plecăm cu avioanele și ne-a măr-turisit într'o dimineață, la obișnuitul nostru consiliu de miniștri, că ceea ce îl interesa mai mult este că i s'a spus că inima oamenilor de oarecare vârstă nu poate rezista zborurilor mai prelungite. Căuta pretutindeni con-firmarea sau infirmarea acestei informații și, deznădăjduit la culme, ne arată că dacă ni se taie și această cale de scăpare, nu ne rămâne decât perspectiva de a fi luați prizonieri de Puterile Centrale.

Ceea ce îl supăra mai rău pe Brătianu nu era atât ce spuneau colegii noștri conservatori, cât influența nefastă pe care, prin această atitudine, o exercitau asupra Aliaților. Ca și în momentul iscălirii armistițiului de la Focșani, Saint Aulaire, Barclay, Vopicka și chiar Fasciotti erau în fond

câștigați punctului de vedere al lui Brătianu, dar la fiecare pas el era amenințat să vadă năruindu-se tot ceea ce obținuse din cauza lui Take Ionescu și a amicilor săi, care se proclamau neconțenit mai catolici decât Papa. În asemenea condițiuni este cu adevărat un miracol că miniștrii aliați au putut rezista presiunilor și rămâne credincioși lui Brătianu.

La misiunea militară franceză atmosfera era însă tot mai rea din cauza acestor intrigi. De când pierduse nădejdea reconstituirii unui front românoukrainian, Generalul Berthelot, în neîncetata lui preocupare de a împiedica plecarea trupelor germane de pe frontul nostru, se agăța cu o tenacitate deosebită demnă de admirație de o nouă idee pe care o născocise: „triunghiul morții“. De fapt, acesta nu era decât concretizarea vechii idei a lui Berthelot că armata română trebuie să reziste cu orice preț până la ultimul om și la ultimul tun. Fiindcă se tot contesta posibilitatea materială a unei asemenea rezistențe, dânsul imaginase planul formării acestui triunghi, având Prutul drept bază și cuprinzând Iași, Huși și Vasluiul. Armata noastră trebuia să se retragă înăuntru triunghiului și să lupte până la exterminare, un fel de repetare în mare a faimosului „care de Waterloo, la garde meurt, mais ne se rend pas!“. Din îndemnul misiunii franceze, Prezan s'a lăsat a fi sedus de acest proiect și puse chiar birourile de la Marele Cartier să studieze ipoteza.

Bineînțeles ideea a fost înlăturată, de-altminteri, afară de unii conservatori de la Iași și de câțiva ofițeri care se inspirau de la acele cercuri, armata aproape în unanimitatea ei era hotărât potrivnică acestei jertfiri fără de folos a mult încercaților noștri soldați. Dar curios lucru, tot aceia care au susținut „triunghiul morții“ l-au acuzat pe urmă pe Brătianu de a fi fost autorul lui. Și ani de zile el a purtat ponosul unui proiect pe care nimeni nu l-a combătut cu mai multă înverșunare și care era în flagrantă contradicție cu întreaga lui concepție politică din acele vremuri. Războiul se sfârșise de mult, dar legenda continuă să subziste, demagogi de tot felul ai primilor ani de aplicare a votului obștesc numeau într'una în Cameră și în întruniri publice pe Brătianu, drept omul „triunghiului morții“, „omul care la Iași a vrut să ne măcelărească soldații până la cel din urmă“. Dânsul, care se obișnuise să fie victima legendelor calomnioase, care trăise ani de-a rândul cu învinuirea dovedit inexactă a asasinării celor 11.000 de țărani pe vremea războaielor din 1907, înregistra această nouă și strigătoare nedreptate cu amărăciune, dar cu o filozofică resemnare. Eu mărturisesc însă că avea darul să mă revolte peste măsură, la urma urmei era și drept să fie astfel, când ne gândim la tot ceea ce a trebuit pe urmă să îndure Brătianu tocmai fiindcă nu a vrut să consimtă la acest „triunghi al morții“.

Cu acest prilej, mai mult decât cu oricare altul am putut constata diabolica persistență a legendelor calomnioase și medita asupra nedreptăților, a strigătoarelor nedreptăți cu care adesea oamenii politici trebuie

să se războiască. Bineînțeles, această atitudine a colegilor noștri conservatori se repercuta în chip dăunător asupra Aliaților, iar dificultățile cu ei în loc să înceteze, sporeau în fiecare zi. Nimic nu era pentru noi mai dureros și mai deprimant în acele cumplite zile decât veștile ce le primeam de la dânșii.

Sub influența lui Berthelot, Clemenceau avea neîncetat ieșiri pe cât de violente, pe atât de nedrepte și de jignitoare. Abia reușisem să-l liniștim după încheierea armistițiului și, pe la sfârșitul lui Decembrie, ne pomenim cu o nouă telegramă inadmisibilă. Într'nsa spunea, nici mai mult nici mai puțin, că panica a cuprins pe unii miniștri români, care cer pacea separată, adăugându-se: „Nu îndrăznesc să'mi exprim sentimentul ce mi-a inspirat această informație. Mi-ați cerut încrederea și v'am acordat-o. Voim să continuăm încă a vă o acorda. Însă România să-și ia seama să nu se pună în fața ireparabilului“.

Brătianu a fost nevoit să-i răspundă demn, dar drastic, reamintindu-i că noi avem de apărat în vremuri tragice soarta statului român, care nu concorda cu optimismul militar al Generalului Berthelot, optimism desmințit de fapte vădit necorespunzătoare cu tristele realități. De-altminteri în genere raporturile cu Berthelot deveniseră foarte încordate, el nu se mulțumea să informeze tendențios pe Clemenceau, ci lua la Iași chiar atitudini provocatoare. Coresponda direct cu Marele Cartier, critica pe față guvernul, lua inițiative cu caracter politic, se substituia mereu legațiunii franceze.

Brătianu era hotărât să nu mai tolereze această stare de lucruri. S'a plâns prin urmare miniștrilor străini și încă o dată Saint Aulaire, care ar fi avut tot dreptul să se ridice împotriva Generalului Berthelot, cu un tact desăvârșit și cu o înțelegere prietenească a lucrurilor, a intervenit spre a rezolva incidentul. În aparență, conflictul s'a soluționat prin Saint Aulaire la Iași și prin Victor Antonescu la Paris, dar în realitate sămânța răului, a bănuielii și a calomniei era aruncată și Brătianu trebuia să o constate și să îi culegă nefericitele roade la conferința păcii.

Deocamdată, ieșirile neplăcute ale lui Clemenceau erau compensate prin discursul lui Pichon, care ne asigurase în Cameră de întreaga amicitie și solidaritate a Franței, precum și de manifestațiunile mișcătoare ale parlamentului francez, ce a primit o delegație a Românilor aflați la Paris, în frunte cu Toma Stelian, Banu și Jean Th. Florescu. Cu acest prilej se rostiseră din ambele părți discursuri înflăcărâte, în care România în război era proslăvită și în care se afirma deplina noastră comunitate de interese și de aspirațiuni.

De fapt, ceea ce provocase telegrama lui Clemenceau era o informație a lui Berthelot denaturată, dar având un substrat real. În preajma armistițiului, Vintilă Brătianu ne convocase într'o zi pe Mârzescu și pe mine la Ministerul Munițiilor și ne îndemnase să facem un memoriu în care să

pledăm teza că Aliații sunt datori să ne lase a încheia o pace separată cu Puterile Centrale, dacă evenimentele ne vor constrânge la aceasta. Știind că aceasta corespundea în totul vederilor lui Brătianu și presupunând că o atare manifestație l-ar putea ajuta în tratativele cu Aliații, ne-am hotărât a-l redacta. În urmă, Brătianu însuși ne-a îndemnat să renunțăm la el, dar, deși era secret, se vede că s'a comis vreo indiscreție, pe care colegii noștri conservatori s'au grăbit să o denunțe lui Berthelot, firește tendențios, de unde telegrama către Clemenceau.

Raporturile noastre și ale mele personale cu Berthelot s'au resimțit multă vreme de pe urma tuturor acestor nefericite întâmplări, pot zice că nu ne-am împăcat și nu am redevenit cu adevărat prieteni decât târziu, după sfârșitul războiului.

În genere, mai grave decât periodicele accese de violență ale „Tigrului“, au fost însă două manifestațiuni, una a lui Lloyd George și cealaltă a lui Wilson, parcă soarta voise să nu ne scutească de nici o lovitură în dramatica situație în care ne zbăteam. Într'adevăr, amândoi au adus tocmai în acele momente la cunoștința lumii condițiunile în care ar admite ei încheierea păcii, iar punctul de vedere al unui ca și al celuilalt erau o adevărată și crudă lovitură pentru noi, după toate suferințele pe care le îndurasem și în fața primejdiilor care ne pândeau.

Lloyd George vorbea de retrocedarea Alsaciei și a Lorenei, de drepturile naționalităților, făcuse aluzii la dreptul Italianilor și al Românilor din Austro-Ungaria de a se uni cu frații lor, dar declarase că întrucât tratatele de alianță nu vor putea fi respectate în fața schimbării evenimentelor, se impune revizuirea lor.

Trădați de Ruși, osândiți cum eram de împrejurări să alegem între sinucidere sau capitularea momentană, să ni se discute acuma și temeinicia actului internațional care garanta îndeplinirea secularelor noastre aspirațiuni, era cu adevărat prea mult. Noi înșine ne miram cum puteam îndura atâta adversitate și totuși discursul lui Lloyd George nu era nimic pe lângă mesajul lui Wilson. Președintele Statelor Unite ale Americii se ocupa de toate naționalitățile și de toate țările afară de noi, pentru el România și drepturile ei nu existau. Era mai mult decât supărător, era grav, grav de tot, având în vedere însemnătatea tot mai hotărâtoare pe care America o lua printre Aliați.

Este adevărat că mesajul lui nu trebuia interpretat ca ultimul său cuvânt în chestia păcii, dar nesocotirea de către Americani a drepturilor României în ajunul denunțării armistițiului german ne slăbea situația din toate punctele de vedere, prezentându-ne în fața opiniei publice mondiale ca pe o țară de care Aliații nu se interesează de-aproape și ale cărei revendicări sunt, deci, discutabile. Nimic nu putea demoraliza mai mult un popor care își făcuse întreaga datorie față de Aliați și pe care vitregia împrejurărilor îl lovea atunci atât de nedrept și atât de crunt. Citirea

mesagiului lui Wilson a fost pentru noi toți unul din momentele cele mai dureroase ale întregului război.

Take Ionescu atribuia semnificativa tăcere a lui Wilson în ceea ce privea România acțiunii cercurilor evreești din Statele Unite, cercuri care de mult ne erau ostile. Desigur că această acțiune a jucat un rol în atitudinea lui Wilson, dar nu este mai puțin adevărat că dacă am fi avut din vreme o legațiune la Washington, care să fi contrabalansat influența evreilor și a celorlalți dușmani ai noștri, mesajul ar fi făcut o aluzie și la revendicările noastre. În această privință culegeam roadele greșelilor noastre. Dacă nu mai de mult, în orice caz din ziua în care America a intrat în război, noi ar fi trebuit să trimitem la Washington un ministru plenipotențiar. Fără nici un fel de justificare temeinică, Brătianu a tot întârziat, deci, America intrase în război la începutul lui Aprilie, abia toamna târziu, Dr. Angelescu a fost trimis în Statele Unite, unde a sosit cu câteva zile înainte de apariția mesajului, prea târziu deci pentru a putea desfășura vreo acțiune folositoare cauzei noastre. De altfel mă întreb dacă dânsul era persoana cea mai indicată pentru acest post, întrucât nu știa limba engleză. Cu el plecase în America Părintele Lucaci și alți câțiva Ardeleni, cu toții dându-și întreaga osteneală cuvenită; am fi nedrepti dacă am tăgădui serviciile reale ce au adus cauzei noastre, dar timpul pierdut la început nu s'a putut niciodată recâștiga în întregime și în orice caz omisiunea din mesajul președințial nu a putut fi evitată și consecințele ei a trebuit să le suferim, și le-am suferit dureros luni de-a rândul.

Sărmanul Vopicka, foarte plictisit, nu știa cum să se scuze în fața noastră, am fi preferat însă un singur cuvânt al lui Wilson tuturor explicațiilor și regretelor reprezentantului său la Iași. În urmă, firește, Wilson și-a schimbat atitudinea și în mare parte, dacă nu în toate, sprijinul său nu ne-a lipsit.

Toate aceste greutăți cu bolșevicii, cu Nemții, cu Aliații și cu miniștrii conservatori prefăcuseră viața noastră într'un adevărat și permanent chin, și, încă o dată totuși, moralul nostru era ridicat. În fiecare zi ne convingeam mai mult de temeinicia vechiului proverb: „să nu dea Dumnezeu omului cât poate să rabde!“

Într'adevăr, loviturile soartei veneau din toate părțile unele după altele și le răbdam, minunându-ne singuri cât era răbdarea noastră de mare. De-altminteri două sentimente se zbăteau în sufletul nostru. În ce privește viitorul apropiat, oricât de dureros ar fi fost, el reprezenta o speranță față de nesuferita îndoială în care trăiam de atâtea săptămâni. Și, deci, îl priveam ca un fel de ușurare. Referitor la viitorul mai depărtat, credința noastră în izbânda finală a Aliaților se întărea tot mai mult. Înseși veștile ce ne veneau acuma din teritoriul ocupat ne arătau cât de șubredă era situația generală în Austria și cât de grele erau împrejurările economice din Germania. Pe de altă parte, tot ce ne venea din Apus ne arăta că Aliații

sunt mai hotărâți decât oricând să lupte până la capăt. Contrastul dintre slăbirea rezistenței Puterilor Centrale și nesfârșitele mijloace de care mai dispuneau Aliații, nu puteau să nu izbească mințile noastre și să ne susțină optimismul.

De fapt situația din Austria și din Germania era mai critică, mult mai critică decât o bănuiam atunci la Iași. Dar instinctul, mai puternic decât toate informațiile, nu ne înșela nici de astă dată și ne îngăduia să străbatem cu sufletul oțelit și plin de nădejde netăgăduita tragedie a unor vremuri care prezentau cu adevărat toate caracterele unei tragedii antice.

Ca o ilustrare a moralului nostru ridicat, îmi aduc aminte două serbări aproape vesele în acele zile cumplite de triste. Prima a fost aniversarea la 28 Decembrie a celor 25 de ani de căsătorie a Regelui și a Reginei și, a doua, revelionul în seara de 31 Decembrie spre 1 Ianuarie 1918 cu familia regală la Mișu Cantacuzino. Cu prilejul celor 25 de ani de căsătorie, Regele și Regina au oferit miniștrilor, lui Prezan, Eremia Grigorescu și Văitoianu, la Palatul Reginei, o recepție. Brătianu le-a remis câte un inel turnat din bronzul unui tun luat de la dușman și a ținut o inimioasă cuvântare, la care Regele, emoționat, a răspuns cu acele fericite cuvinte ce avea întotdeauna darul să găsească în atari împrejurări. Nu știam nici unul ce va fi mâine, care ne va fi soarta și ce ne mai așteaptă, tot prânzul s'a desfășurat însă într'o atmosferă de euforie, ce mi-a rămas și azi întipărită în minte. S'ar fi crezut o petrecere obișnuită în zile normale.

Tot astfel și la revelionul de la Mișu Cantacuzino, sau mai bine zis de la Maruka Cantacuzino, căci dânsul era ca și noi un oaspe în casa soției sale. El locuia în Strada Păcurari lângă mine, pe când ea închiriasse la Copou în mijlocul unei vii o vilă, care pe vremuri aparținuse lui Mihail Kogălniceanu. Pentru a sărbători Noul An poftise pe lângă Rege, Regină și copiii lor câțiva prieteni printre care se nimerise să fiu și eu. Plecând acolo îmi ziceam ce trist va fi acest început de an. Nicidecum, un neînvinș optimism pusese stăpânire pe sufletele noastre și am petrecut o seară plină de iluzii și de visuri, după ce Enescu ne-a fermecat cu arcușul său. Ai fi spus că suntem nu în ajunul denunțării armistițiului și al imposibilității de a mai rezista, ci în ajunul unei reînțoarceri triumfale la București. Am spus-ne inconștientă, nu presimțire stranie, și totuși era o întemeiată presimțire. Parcă aud și acuma cuvintele Regelui, când la 12 am ciocnit tradiționalele pahare de șampanie: „Să ne urăm un an bun, trebuie să vină un an bun, sunt sigur că va fi și ne va aduce împlinirea visurilor pentru care am luptat și am suferit“. Pe la 2 noaptea, întorcându-mă acasă și ridicându-se iar în fața mea spectrul dramei pe care o trăiam, mă întrebam cum am putut privi începutul anului 1918 cu atâta seninătate și cu atâta încredere. Ceva tainic îmi spunea însă, în pofida oricărei evidențe, că bine am făcut, că așa trebuia sărbătorită aurora anului 1918. Astfel, alături de Regele Ferdinand și cu aceleași sentimente, am intrat în anul glorios al

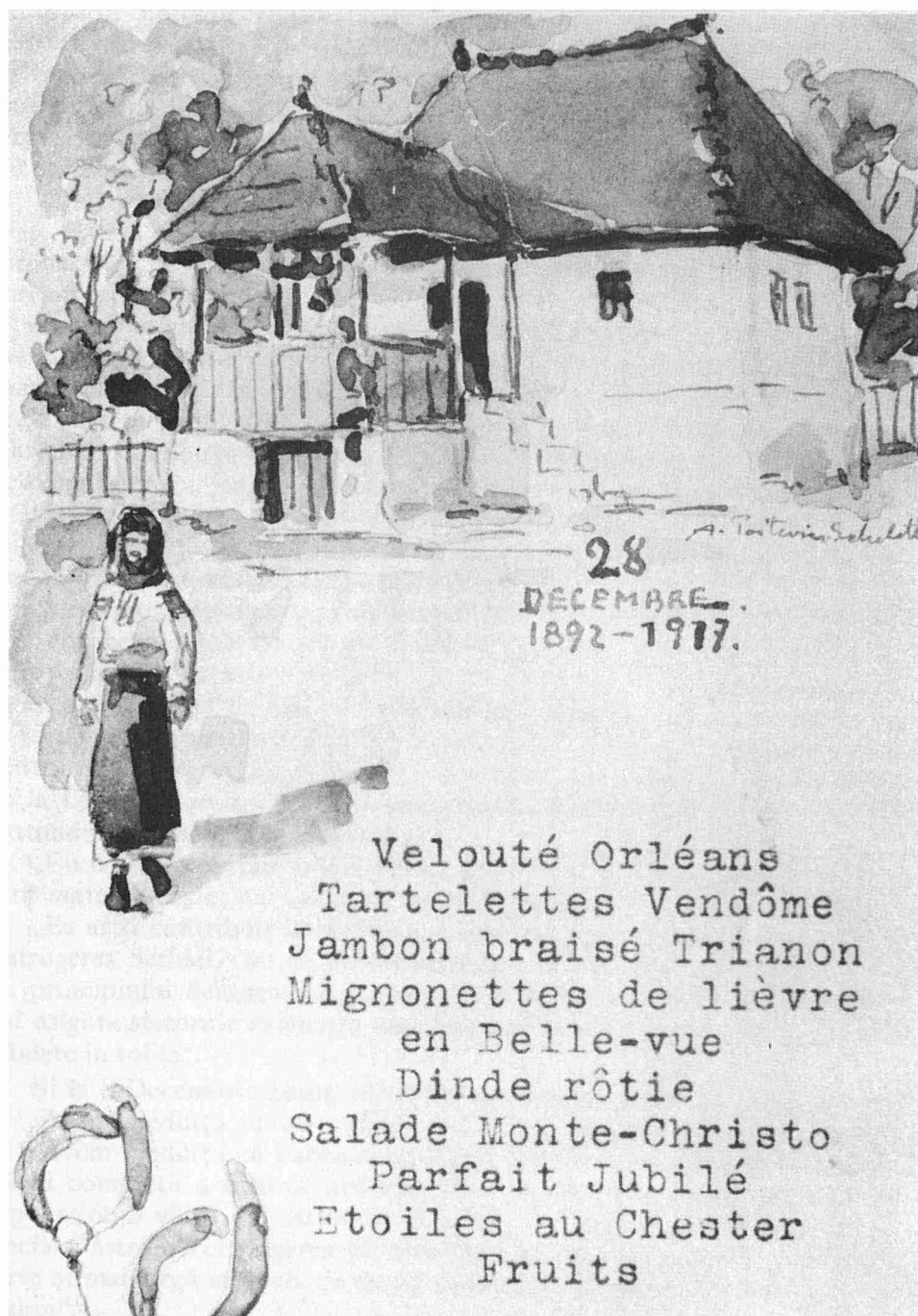

Fig. 3: Iași, 28 Decembrie 1917

Meniul banchetului cu prilejul aniversării de argint a căsătoriei suveranilor

înfăptuirii unității noastre naționale. Dar mai bine decât din aceste serbări, starea noastră de spirit reieșea din articolele pe care le publicam în „Mișcarea“. Ele oglindeau admirabil sentimentele ce ne însuflețeau. Așa spre pildă de 6 Decembrie apăru un articol intitulat „O privire înapoi“, în care se arăta că am avut dreptate să facem politica pe care am făcut-o, iar nu alta. Într’însul citim următoarele pasagii:

„Dar revoluția rusească nu trebuie privită numai prin efectele ei imediate asupra noastră, ci prin influența ce poate ea să aibă asupra intereselor mari și permanente ale neamului și statului nostru, interese pentru care am pornit la luptă“.

„În urma acestei revoluții chestia naționalităților din Austro-Ungaria nu va mai fi rezolvată numai printr’o forță exterioară a armatelor năvălitoare, dar mai cu seamă în urma unui proces interior mult mai sigur și mult mai puternic. Înființarea unui regat polonez de sine stătător și a Ucrainei completează cercul forțelor centrifuge, care vor duce la o singură descompunere a Imperiului dualist. Mișcării de dezlipire a Românilor, Italienilor, Iugoslavilor se adaugă azi aceea a Polonezilor, a Rutenilor și mișcarea de autonomie a Cehoslovacilor, singuri, Ungurii și Germanii formează o minoritate a tendinței centraliste“.

„Cei care preziceau pentru România o altă politică în actualul conflict european o justificau prin chestia strâmtorilor de la Constantinopole, prin primejdia Rusiei cotropitoare și prin pierderea sentimentului național în Basarabia. Anul de război a eliminat însă aceste trei griji. Nu mai poate fi vorba azi de nici un regim de exclusivitate la Bosfor și Dardanele nici, pentru multă vreme, de o Rusie cotropitoare. Iar ultimele manifestațiuni de la Chișinău au arătat dacă participarea României la război a scăzut sentimentul românesc din Basarabia“.

„Cu o altă orientare politică țara noastră ar fi fost azi poate mai cruțată materialicește, dar zdrobită moralicește și robită pentru totdeauna“.

„Ea ar fi contribuit la izbânzile Ungurilor și ale Bulgarilor, ar fi ajutat distrugerea Serbiei, stat cu atâtea interese comune nouă, ar fi luptat contra principiului democratic și al naționalităților, singurele principii care pot asigura statornic existența unui popor din care mai mult de jumătate trăiește în robie“.

Și la 8 Decembrie găsim sub titlul „Dreptatea va birui“, următoarele:

„Avem credința că atâta sânge cât a curs nu se poate risipi în zadar“.

„Avem credința că pacea integrală și definitivă va fi sancțiunea legitimă și completă a tuturor nedreptăților din trecut și va asigura tuturor popoarelor o viață cu mai multă dreptate și o mai multă libertate și, în special păstrăm convingerea că acei care au suferit mai mult vor avea o parte și mai largă în opera de reconstituire și de dreptate ce va urma după război“.

„Astăzi vorbește forța, numai forța, mâine va vorbi dreptatea, va

vorbi sufletul recules, va vorbi conștiința omenirii purificată de focul prin care vorbi sufletul recules, va vorbi conștiința omenirii purificată de focul prin care trece și care nu se poate să nu-i lumineze drumul, etc“.

Iar veștile din Basarabia completau ciclul considerațiilor care contribuiau la ridicarea moralului nostru. Încetul cu încetul, agonia se apropia însă de deznodământul fatal.

Pe la mijlocul lui Ianuarie ne-am pomenit la Iași cu Colonelul Randa, fost atașat militar al Austro-Ungariei la București. El a sosit prin Fălticeni în cel mai strict secret, având din partea Împăratului Carol o misiune confidențială către Suveranul nostru. Secretul a fost foarte bine păstrat, nimeni nu și-a dat seama la Iași de prezența lui. Brătianu și îndeosebi Știrbey m’au vestit cunoscând discreția mea. Randa vea însărcinarea să comunice Regelui că o propunere de pace din partea noastră ar fi bine primită de Puterile Centrale și de Împăratul Carol îndeosebi. Austria își dădea seama de marea primejdie a revoluției bolșevice și vedea în România un zăgaz pentru stăvilirea primejdiei comune. Dacă vom consimți să tratăm, ni se vor face condițiuni onorabile și Austria, inspirată de considerațiuni monarhice, va stăruia ca chestia dinastiei noastre să nu se mai pună. Eram fericiți să aflăm că cel puțin această dificultate era înlăturată, dar ne întrebam nedumeriți la ce corespundea această acțiune izolată a Austriei, până ieri sub imboldul personal al lui Czernin. Ne întrebam de ce această bruscă schimbare în chestia dinastică?

Deocamdată un singur lucru era cert, că între Austria și Germania armonia nu era desăvârșită, adevărul întreg l-am deslușit însă abia mai târziu.

Sub presiunea comandamentului austro-ungar, Czernin voia să încheie cât mai repede o pace cu noi. Urgența ei îi apărea mai necesară decât Germanilor. Așa fiind, s’a hotărât să grăbească lucrurile și, peste capul Aliților săi, să netezească terenul în vederea ajungerii la scopul dorit. A stăruia în pretenția înlăturării dinastiei însemna sau a prelungi lucrurile sau, în cazul cel mai bun întrucât părerile erau împărțite pe această chestie încheie pacea numai cu fracțiunea care aproba detronarea Regelui. O pace făcută în asemenea condițiuni nu ar fi avut în lume aceeași valoare ca o pace făcută cu guvernul legal al României. În fine, Czernin se temea că dacă vor împinge prea departe intransigența lor, Românii se vor vedea constrânși să lupte. Or, de nimic nu se temeau mai mult el și militarii Austriei decât de noi lupte, fiindcă, deși victoria lor ar fi fost sigură, ea ar fi cerut mari jertfe, pe care voiau cu orice preț să le evite. Acestea fiind concepțiile lui Czernin, îi era ușor să întindă mâna României, prezentând totul sub lumina interesului superior și permanent al monarhiilor. Tânărul Împărat Carol putea face în numele unor considerațiuni mai presus de contingentele luptelor trecătoare de la monarh la monarh un asemenea gest, fără să apară ca o nerăbdare, sau ca o slăbiciune.

Iată explicația misiunii Colonelului Randa și, de-altminteri, îndată după plecarea sa din Iași, evenimentele s'au precipitat.

La sfârșitul lui Ianuarie Prezan primește de la Mackensen invitația să trimită de urgență delegați la Focșani, întrucât condițiile care existau la încheierea armistițiului s'au schimbat și, prin urmare, este nevoie ca el să fie pus de acord cu noua situație. Era vădit începutul sfârșitului. Și într'adevăr, când comisia noastră cu Generalul Lupescu în frunte sosește la Focșani, delegatul lui Mackensen, după ce arată că situația noastră pe front s'a înrăutățit, fiindcă Rușii au plecat și chiar noi am trimis numeroase trupe în Basarabia, îi declară că Puterile Centrale nu au abuzat până acuma de superioritatea lor, fiindcă poartă viitorului României un interes deosebit. Dar că nici această situație nu se poate prelungi la infinit și, întrucât până acum România nu a dat nici un răspuns satisfăcător sugestiilor atât de binevoitoare ale Puterilor Centrale a sosit momentul ca guvernul român să-și precizeze atitudinea și intențiile. Generalul Lupescu afirmând că are numai instrucții de ordin pur militar, a doua zi delegatul german i-a înmănat o notă prin care delegația română era rugată ca în termen de patru zile să se întoarcă la Focșani cu reprezentanții guvernului, Puterile Centrale fiind nevoite să cunoască fără întârziere intențiile guvernului nostru.

În fața acestui ultimatum nu mai era posibilă nici o tergiversare, hotărârea care de atâtea săptămâni ne frământa, care era obiectul tuturor gândurilor și discuțiilor, trebuia luată. Urma oare să reîncepem lupta în condițiunile și cu rezultatele știute, sau să intrăm pe calea negocierilor de pace?

Brătianu ne-a convocat de urgență pe noi colegii săi liberali spre a ne da părerea, care era de fapt precizată încă de la armistițiu, iar ultimele evenimente nu făcuseră decât să o confirme. Era, evident, identică cu aceea a lui Brătianu, și anume: noi guvernul, care am hotărât și condus războiul alături de Aliați, urma să ne retragem, iar Regele să cheme un alt guvern, pentru a negocia cu Puterile Centrale și, prin prelungirea acestor negocieri, prin întârzierea, dacă nu prin eventuala neratificare a acestei păci, să câștigăm timp. În acest interval salvându-ne dinastia, ființa de stat și armata vom putea aștepta desfășurarea evenimentelor și, întrucât această desfășurare nu se poate face decât în sensul victoriei definitive a Aliaților, la momentul oportun vom putea relua armele păstrându-ne locul nostru alături de ei. Aliații trebuie cei dintâi să înțeleagă că nu putem urma o altă politică și, deci, să ne dea dezlegarea cuvenită, rezervându-ne după sacrificiile făcute, toate drepturile care derivau din tratatele noastre și din obligațiile pe care cu atâta prisosință le-am îndeplinit față de cauza comună.

Cu alte cuvânte, Brătianu se menținea strict la planul pe care îl concepușe din toamnă și de la executarea căruia, după cum am văzut, nu se abă-

tuse nici o clipă. Știa precis acum, cu toate izbucnirile violente ale lui Clemenceau, că Aliații nu ne vor da autorizarea formală de a începe tratative de pace, dar de fapt văd și ei că nu avem altă ieșire, că „triumghiul morții“ ar fi o nebunie inutilă, iar retragerea prin Rusia complet anarhizată, o imposibilitate materială și că, așa fiind, vor protesta pro forma, dar vor continua să ne considere drept aliații lor.

Take Ionescu și prietenii lui păstrau și ei punctul de vedere inițial. Nici o pace cu Puterile Centrale, Regele, guvernul și parlamentul să se retragă prin sudul Rusiei, iar armata să rămână pe teritoriu și să lupte până la ultimul om. Nu numai că nu se poate cere Aliaților să ne dezlege, dar prin pactizarea cu Nemții vom pierde definitiv prietenia lor și în ziua victoriei finale și a păcii generale jertfele, marile noastre jertfe, nu vor mai fi luate în seamă de nimeni. De astă dată colegii lui conservatori îi împărtășeau cu toții punctul de vedere.

Față de aceste două teze atât de opuse, demisia guvernului era singura soluție posibilă. De-altminteri Brătianu o dorea, el era hotărât să nu mai expună țara la nici o jertfă inutilă, prin urmare trebuiau începute fără întârziere negocierile de pace. Acest rol nici nu putea și nici nu voia să-l joace dânsul, se cuvenea deci să se dea la o parte și să facă apel la un guvern care să și asume această ingrătă misiune.

Pentru a salva aparențele, Brătianu a mai încercat o înțelegere cu conservatorii mai mult pentru a putea susține față de Aliați că a recurs la toate mijloacele. După discuții fără rezultat în consiliul de miniștri, dânsul a provocat deci un ultim consiliu la Palat sub președinția Regelui, consiliu emoționant prin atitudinea personală a Suveranului. Într'adevăr, după ce Brătianu și Take Ionescu au expus tezele lor și s'a putut constata neputința unei înțelegeri, acesta din urmă a propus Regelui să dea ordin oștirii de a lupta, iar dânsul să plece. Regele a răspuns că respinge o asemenea propunere, că s'a gândit mult în ultima vreme la ceea ce este de făcut în situația groaznică în care ne zbatem, că, dacă țara crede că trebuie luptat până la ultimul om, este gata să o facă, dar cu el în mijlocul trupelor lui. Să îndemne pe soldați să lupte, iar el să treacă granița, i se pare un act de dezertare pe care nu îl va îndeplini niciodată.

Foarte mișcat, având lacrimile în ochi, Regele a adăugat: „Hotărârea mea în această privință este irevocabilă. Cât timp va rămâne liber un petec al teritoriului național, eu voi rămâne acolo, cât timp va rămâne un soldat și un drapel român, eu voi rămâne alături de ei, oricare ar trebui să-mi fie soarta!“ În fața acestei impresionante și mișcătoare declarațiuni, Take Ionescu, care avea simțul realităților, a plecat capul. Mișu Cantacuzino lipsit de tact cum era, a ales însă tocmai acest moment pentru a începe o melodramatică tiradă în favoarea plecării Regelui și guvernului pe Don și în Mesopotamia. Cu frazele sale pompoase, desigur pregătite dinainte, și care sunau atât de nepotrivit în acele împrejurări, a reușit să

dea o adevărată notă de ridicol unei scene tragice în sine și căreia emoțiunea sinceră și comunicativă a Regelui îi imprimase un caracter de tulburător patetism. Brătianu a susținut în totul pe Rege și consiliul a luat sfârșit prin constatarea Suveranului că guvernul național cu care a făcut războiul nu mai este în măsură să-l susțină în acest ceas atât de grav al istoriei noastre, așadar demisia sa era un fapt împlinit. A doua zi de dimineață ne-am întrunit la Brătianu acasă spre a ne înregistra demisia și a ne lua ziua bună unii de la alții.

Brătianu era furios pe colegii conservatori, nu fiindcă provocaseră o demisie pe care o dorea mai mult decât ei, ci fiindcă avea informații precise că aceștia continuau să încurajeze pe unii din Aliați în sentimentul că noi am fi putut continua lupta, dacă am fi vrut-o. Era indignat peste măsură de această atitudine pe care o califica fără înconjur de nepatriotică. Cum spunea cu drept cuvânt, „reuşesc să conving pe Aliați că nu avem altă ieşire, o înţeleg şi ei, obţin chiar de la dâşii încuviinţarea morală, dacă nu pe cea formală de a negocia cu Germanii şi trebuie să se găsească Români compatrioţi de-ai noştri să ne zugrăvească în ochii Aliaţilor ca nişte trădători, care pactizează cu inamicul, când ar putea să-i ţină piept!”

De luni de zile Brătianu își comprima indignarea în interesul menținerii colaborării, dar acum când totul era isprăvit, nu mai avea pe nimeni de menajat. El care de obicei era atât de curtenitor, atât de dornic să nu jignească pe cineva, de astă dată nu s'a mai potolit, i-a luat pe rând și cu o ironie neiertătoare și-a vărsat focul. Îmi aduc aminte între altele de felul cum a tratat — sau mai bine zis — l-a maltratat pe Titulescu, a fost cu dânsul de o cruzime fără de cruțare. În rezumat, i-a spus că ani de zile a regretat că părăsise partidul liberal, dar că acum, după ce a văzut ce a făcut, nu numai că nu regretă, dar este fericit că nu-l are printre prietenii săi politici. Titulescu s'a roșit și, pe cât era el de vorbăreț, nu a putut articula decât o vagă protestare, i-a păstrat însă din această pricină un adânc resentiment, care nu a dispărut, după propria sa mărturisire, decât târziu, după război.

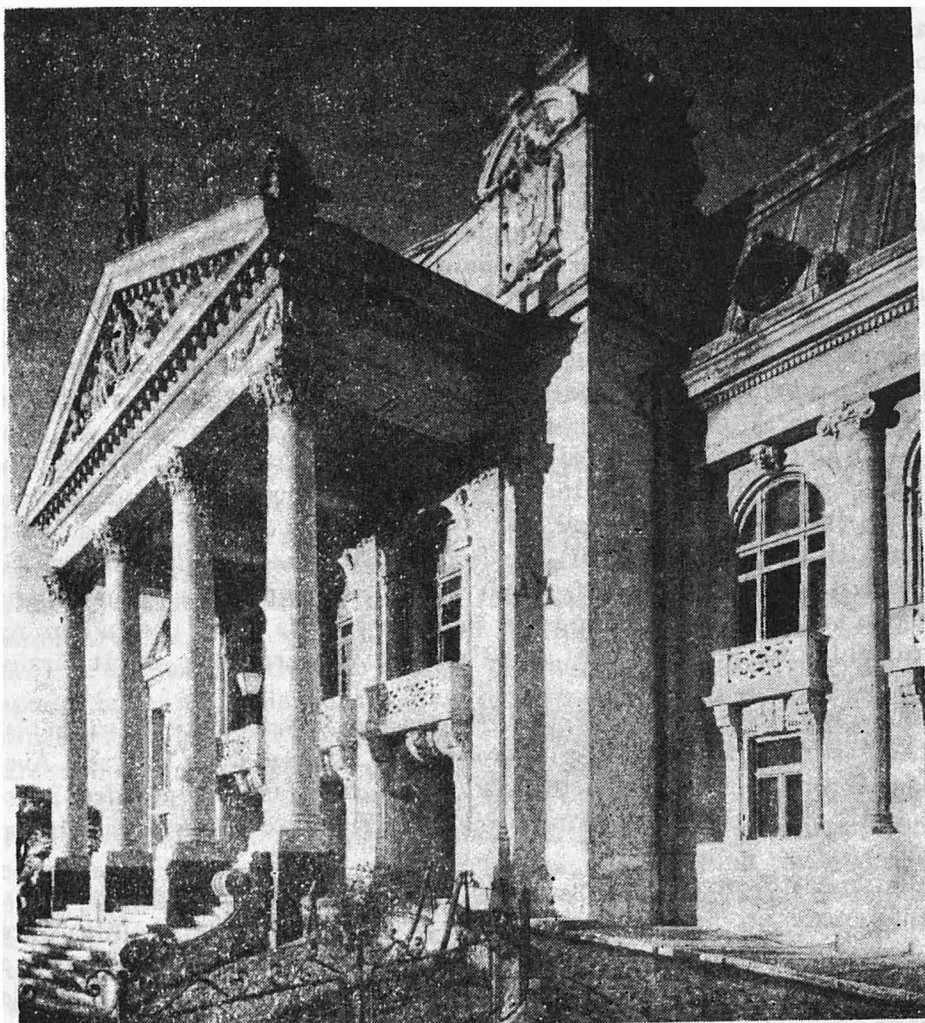
Pe când Brătianu, în sfârșit liber să spună ceea ce are pe suflet, își biciuia astfel fără milă colegii conservatori, intră pe ușă Generalul Averescu. Guvernul național își trăise zilele, o nouă fază începea deci în istoria războiului cu comandantul armatei de la Bacău ca Prim Ministru al țării.

Iar în ce mă privește pe mine personal, asistam în acest chip la sfârșitul unui ministeriat început cu patru ani și două săptămâni înainte. Câte fapte se întâmplaseră în acest răstimp! Coborînd strada Romană spre a mă întoarce acasă, treceau pe dinaintea ochilor mei principalele faze ale acestei guvernări. Mă vedeam prestând primul meu jurământ de ministru în fața bătrânului Rege Carol într'o Românie Mică, fericită, liniștită, îmbelșugată, cu prestigiul ei sporit prin pacea de la București, preocupân-

du-se de votarea reformelor, exagerând mărunte disensiuni de partid, și ne vedeam acum la Iași, în refugiu, trădați de Ruși, siliți să negociem cu inamicul o pace de învinși, dar siguri că ne-am făcut datoria și că în curând răsplata întregirii neamului va încununa sforțările și jertfele noastre.

Soarta îmi încuviințase deosebitul privilegiu de a putea, la o vârstă la care contemporanii mei se aflau încă în locuri subalterne, să particip la răspunderile unei guvernări ce va rămâne în istoria neamului.

În acele clipe, mai mult decât oricând, resimțeam toată cinstea unui atare destin și, smerit, mă înclinam în fața lui.

Iași: Teatrul Național

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI UNU

GUVERNUL AVERESCU

După demisia noastră Regele a însărcinat pe Generalul Averescu să formeze guvernul. Generalul a format următorul minister:

Generalul Averescu	Președinte al Consiliului și ad-interim Ministru de Externe.
C. Argetoianu	Ministru de Justiție.
C. Sărățeanu	Ministru de Interne.
Fotin Enescu	Ministru de Finanțe și ad-interim Ministru al Domeniilor.
General Culcer	Ministru de Lucrări Publice.
General Iancovescu	Ministru de Război.
Matei Cantacuzino	Ministru de Culte și Instrucție.
S. Luca-Niculescu	Ministru de Industrie.

Alcătuirea listei ministeriale era opera lui Argetoianu și a lui Grigore Filipescu, îndeosebi a acestuia din urmă, care îi organiza de mult la Bacău un partid lui Averescu, pe care voia să îl facă după moartea tatălui său, precum am mai arătat-o, șeful forțelor conservatoare din țară. Matei Cantacuzino, socrul său, Luca Niculescu, un protejat al lui Nicu Filipescu și Generalul Culcer, tot un amic al lui, fuseseră aleși prin directă intervenție a lui Grigore Filipescu, acesta din urmă, îmbrăcat de-alminteri în ofițer de rezervă, cu o lungă pelerină militară, urmărea pe Generalul Averescu de parcă era umbra lui și se agita într'un chip nemaipomenit în tot Iașul, deja îndeajuns de agitat în acele zile.

Argetoianu, oportunist și setos de putere cum era, văzuse repede în popularitatea Generalului Averescu un pedestal pentru realizarea ambițiilor lui. Sforțările lui Grigore Filipescu și oportunismul lui Argetoianu nu reușiseră încă să dea o formă concretă partidului averescian, așa încât nu a fost așa de ușor să se poată completa lista ministerială. În special, nu se găseau un ministru de interne și unul de finanțe; din această cauză, constituirea noului cabinet suferea întârzieri și Mackensen ne puneă iar sulița în coastă. Atunci Știrbey a recurs la Fotin Enescu. Acesta își vedea liniștit de treabă la cooperacție, dar, solicitat să primească ministerul de finanțe și

să se rostească în câteva ceasuri, a alergat la mine, pe atât de surprins de onoarea ce i se făcea, pe cât de tulburat. L-am sfătuit să primească, cu atât mai mult cu cât apelul venea direct de la Rege. Cât privește pe Sărățeanu, membru la Curte, surprinderea lui a fost și mai mare când s'a văzut în capul ministerului de interne. Dimitriu și prietenii noștri l-au ajutat însă câteva zile, căci se simțea cu totul străin de răspunderile ce i se încredințaseră.

Îmi reamintesc și acuma, în dimineața prestării jurământului, goana după miniștri și mulțumirea lui Grigore Filipescu când în sfârșit, Generalul Averescu s'a putut duce la Palat cu cei mai sus pomeniți, chiar de lipsa încă ministrul de domenii. Abia după câteva zile a primit să ia acest portofoliu Garoflid, pe atunci consilier agricol și până ieri colaboratorul de aproape în această calitate al amicului Mârzescu. Deși lista ministerială nu avea nici o importanță, două lucruri erau interesante de știut: întâi de ce se adresase Regele Generalului Averescu și, al doilea, ce misiune i se cerea să îndeplinească.

De ce se adresase Regele Generalului Averescu? Din îndemnul lui Brătianu și cu drept cuvânt dealtfel, căci era personalitatea cea mai indicată pentru a juca rolul care ne preocupa pe noi. Într'adevăr, ce urmărea Brătianu în acel moment? Să se înceapă negocieri de pace cu Puterile Centrale, dar să se târăgăneze lucrurile pe cât se va putea mai mult, opunându-se pretențiilor lor exagerate și dându-se mereu în acest chip Aliaiților impresia că ne supunem fiindcă suntem constrânși și nu avem altă ieșire. Cine putea mai bine împlini un asemenea rol decât Generalul Averescu? Întâi nu era om politic sau, cel puțin, dacă ambiționa să devină, prin trecutul său nu putea fi deocamdată considerat ca atare. Esențial față de Aliaiți era ca nici unul din oamenii politici aflați la Iași să nu intre în tratative cu Germanii. Acest trist privilegiu trebuia rezervat celor de la București, oamenilor politici care nu urmaseră la Iași Regele și Drapelul Țării. În al doilea rând, prin calitatea sa de militar Generalul Averescu era cel mai indicat să trateze sunând din sabie, arătând Puterilor Centrale că dacă pretențiile lor trec peste anume margini, nu este exclus ca România să recurgă la o ultimă și disperată manifestare armată. Primind pe Generalul Averescu înainte de a-și fi constituit guvernul, în dimineața în care noi ne depuneam demisiile, Brătianu îi spusese categoric: „Să tratezi fără să-ți lași sabia în anticameră!” și această formulă zugrăvește pe deplin ceea ce Brătianu cerea și aștepta de la comandantul armatei a II-a devenit Prim Ministru.

În sfârșit, din cauza agitațiunii politice la care nu se sfiise să recurgă în ultimele luni, Generalul Averescu avea multe simpatii în cercurile favorabile Aliaiților și, prin urmare, toată această lume era mai lesne dispusă să primească o politică de pace de la eroul de la Mărăști, decât de la altul. În armată, de asemenea, curentele pacifiste, ca și cele războinice, puteau

fi stăpânite de marea și netăgăduita autoritate de care se bucura. Era însă Generalul Averescu dispus să-și joace rolul astfel cum Brătianu îl concepea? Din convorbirile pe care le avuseseră cu el atât Brătianu cât și Regele, rezulta că da. Averescu se arătase cu totul de acord cu vederile predecesorului său, împărțășite de Suveran. Nu rămânea decî decît să i se încredințeze puterea și să se facă experiența.

Din prima zi Brătianu a rămas pe gânduri, căci Averescu, în loc să urmeze calea proiectată, s'a arătat grăbit să încheie orice pace, făcându-și asupra intențiilor Germaniei iluzii de o nepermisă naivitate și trădând preocuparea sa de a se instala la guvern și de a inaugura o politică de sinceră apropiere și colaborare cu Puterile Centrale.

Voi expune pe scurt felul cum Generalul Averescu și-a înțeles misiunea. Din această expunere se va vedea că bănuielile lui Brătianu nu puteau decît să se confirme din zi în zi mai mult.

Dar, înainte aș vrea să deschid o paranteză. Voi povesti doar pe scurt desfășurarea acțiunii Generalului Averescu, fiindcă nu o cunosc decît prin alții, iar tot ce am scris până acuma au fost fapte pe care le-am trăit eu, la care am participat personal, la a căror îndeplinire sau la a căror pregătire am jucat adesea un rol însemnat. Nefăcând parte din guvernul Averescu, ce voi scrie despre el nu sunt lucruri știute prin mine direct, ci știute prin alții. Bineînțeles, fiind la Iași în contact zilnic cu Brătianu, pot spune că eram în măsură să fiu bine informat, dar țin să insist că o valoare prezintă pentru mine faptele la care am luat parte și alta cele ce le cunosc prin ceilalți, oricât de buni și de serioși ar fi fost acești informatori. Și fie-mi îngăduit să spun că tocmai fiindcă am despre memorii această concepție, nu pot atribui valoarea istorică pe care alții sunt dispuși să o acorde amintirilor aceluia care, ca Iorga de pildă, nu au participat decît într'oo foarte restrânsă măsură la evenimentele neutralității și ale războiului și care, prin urmare, tot ce au scris despre această istorică epocă au scris din auzite, din spusele unora și ale altora și, adesea, din zisele aceluia care, cunoscându-le temperamentul și vrînd să se folosească de ei, aveau interesul să le prezinte lucrurile sub o anume lumină, care putea să nu fie întotdeauna cea mai strict corespunzătoare realității.

Acestea fiind spuse, închei paranteza și trec la fapte. Imediat după prestarea jurămîntului, Generalul Averescu a trimis la Buftea o comisiune avînd în fruntea ei pe Papiniu de la Externe și pe Jean Mitileneu, cu misiunea de a obține o prelungire a armistițiului, de a mijloci o întrevedere între Averescu și Mackensen și de a lua contact cu oamenii politici rămași în teritoriul ocupat, spre a afla printr'înșii care sunt adevăratele intenții și condiții de pace ale inamicului.

Delegația s'a întors cu o prelungire de armistițiu de 10 zile, în loc de 30 de zile cum ceruse, și cu asigurarea că Mackensen este dispus să întâlnească pe Generalul Averescu. Cât despre oamenii politici, Mitileneu a luat

contact cu ei. Afară de Marghiloman, toți s'au arătat dușmănoși, iar Lupu Costache i-a transmis categoric din partea lui Carp următorul semnificativ mesaj către Rege: „Dl. P.P. Carp vă roagă să spuneți respectuos M.S. că, după părerea lui, chiar dacă Regele ar semna pacea cu Puterile Centrale, rămânerea Lui pe tron ar da naștere la o serie de convulsii care ar face dinastia imposibilă și ar îngreuna vindecarea rănilor cauzate printr'o politică fatală“.

În general, delegația s'a întors prea optimistă. Din câte putuse afla lăaturalnic potrivit celor comunicate de Randa, chestia dinastică nu se mai punea, dar pretențiile Puterilor Centrale erau mari. Trebuia să ne așteptăm la grele și umilitoare condiții de pace. Noi nu eram de fel surprinși, fiindcă știam dinainte că Puterile Centrale, cu toate declarațiile făcute spre a ne ademini să începem negocieri cu ele, erau hotărâte să fie fără milă față de noi. Chiar dacă Berlinul și Viena ar fi fost dispuse la mărinimie, Pesta și Sofia nu puteau împinge decât la soluții extreme. Averescu însă continua să fie plin de iluzii și la 9 Februarie a plecat la Buftea să se întâlnească cu Mareșalul Mackensen.

Este curios, dar de la începutul ostilităților dânsul trăia sub obsesiunea că relațiile sale personale cu Mackensen pot influența hotărârile Germaniei. Vă reamintiți că încă în Septembrie 1916 la București, când avioanele germane făceau atâtea victime omenești, Averescu a vrut să telegrafieze direct lui Mackensen, convins fiind că prin intervenția sa va împiedica pe Germani să mai bombardeze capitala noastră. L-am oprit atunci să transmită telegrama inadmisibilă în principiu și al cărei text putea da loc la regretabile comentarii. Abia ajuns prim-ministru, cel dintâi gând al său a fost să vorbească personal cu Mackensen. I s'a arătat că un atare demers nu are nici un rost, că dânsul este un simplu comandant de armată, și chiar dacă cunoaște intențiile politice ale guvernului său și ale Aliaților lui, se va feri să i le dezvăluie, invocând rolul său strict militar. Totul a fost zadarnic, Averescu surâdea ironic având aerul să spună: „nu mă cunoașteți pe mine, când îi voi vorbi eu, lucrurile se vor schimba, suntem prieteni și voi obține ceea ce nici nu bănuți, ceea ce nimeni altul decât mine nu ar putea obține!“ Această naivă prezumție avea, cu drept cuvânt, darul să exaspereze pe Brătianu, care spunea, „pe Mackensen nu îl va clătina întru nimic, iar el își va dezvălui cărțile înainte de vreme“.

Așa s'a și întâmplat de-altminteri, Mackensen a fost foarte amabil, a păstrat rezerva prevăzută, a atins diferitele chestiuni fără a preciza nimic, a presărat spusele sale cu „cred că“, „îmi închipui că“, „sper că“. Averescu a plecat plin de speranțe, iar Mackensen a putut transmite alor săi că delegatul României nu va fi intransigent, că se va putea ușor ajunge la înțelegere cu el.

De la prima întrevedere, Generalul Averescu își uitase sabia în anticameră. Mai mult, Brătianu aflase că în loc să se arate dârz, Averescu criti-

case pe autorii războiului și dăduse să înțeleagă Mareșalului german că trebuie reluată vechea politică de prietenie cu Puterile Centrale. De aici până a spune că o atare politică nu ar fi trebuit să fie niciodată părăsită, nu era așadar decât un pas. Chiar dacă Averescu nu l-a făcut, Mackensen era un om prea subțire ca să nu fi tras și transmis guvernului său toate consecințele pe care o asemenea atitudine le putea inspira. Așadar, de la început Averescu dădea negocierilor cu totul alt caracter decât ceea ce fusese convenit, iar Brătianu începea să se gândească dacă soluția Averescu mai trebuie susținută. Evenimentele s'au grăbit să-l întărească în credința sa că de este vorba să se urmeze această cale, alții o pot urma mai bine și cu mai mult folos decât Averescu.

Într'adevăr, la o săptămână după întrevăderea Mackensen-Averescu, delegații Puterilor Centrale au sosit la București, Kuhlman pentru Germania, Czernin pentru Austro-Ungaria, Radoslavoff pentru Bulgaria și Talaat Pașa pentru Turcia. Imediat Kuhlman și Czernin au luat din nou la Buftea contact cu Generalul Averescu și și-au precizat de data asta condițiile lor de pace. Chestiunea dinastică a fost scoasă din cauză, armata demobilizată va păstra strict ceea ce trebuie pentru apărarea împotriva bolșevicilor, o rectificare de frontieră înspre Austro-Ungaria va asigura monarhiei habsburgice stăpânirea tuturor strămtorilor din Carpați. Dobrogea va trece sub dominațiunea Puterilor Centrale, cu cel mult un drept de acces la mare pentru România și o completă aservire economică față de Puterile Centrale în genere și de Germania îndeosebi.

Averescu, adus în sfârșit la simțământul realităților, a protestat în special în ceea ce privea Dobrogea, dar cei doi miniștri de externe care știau prin Mackensen că au în fața lor nu pe militarul hotărât să-și apere drepturile trăgând la nevoie încă o dată sabia din teacă, ci pe un politician care se oferea să reia o politică de amicitie cu Puterile Centrale și cerea numai condiții care să înlesnească puțința de-a juca un atare rol, nu au luat bineînțeles în serios protestările primului ministru român.

Brătianu afirma că în tot timpul convorbirii Averescu, în loc să sune din sabie, luase aere de „mea culpa“, în orice caz concluzia a fost că Czernin a vrut să vadă personal pe Rege și să se înțeleagă cu el. Această cerere a tulburat adânc pe Suveran, îi era extrem de penibil să se întâlnească în astfel de împrejurări cu fostul ministru austro-ungar la București, cu omul care îl insultase fără cruțare în atâtea rânduri. Pe de altă parte se punea principial întrebarea dacă este bine ca Regele să discute chestia păcii cu unul din delegații inamici. Consultat, Brătianu a fost de părere ca Regele să nu refuze întrevăderea, căci după atitudinea Împăratului Carol, după misiunea pe care o încredințase lui Randa, după acțiunea generală a Austriei de a scoate din dezbateri chestia dinastică, era greu ca dânsul să nu primească în audiență pe Czernin. Refuzând, poate înăspri inutil lucrurile, primindu-l, poate înlesni negocieri, sau cel puțin afla ceva care să fie de folos cauzei noastre.

Regele a consimțit, întâlnirea având loc în vagonul regal la gara Răcăciuni. Un moment groaznic pentru Rege, sârmanul mărturisea pe urmă că numai datoria către țară l-a făcut să treacă peste simțământul său de demnitate de om și că niciodată nu a avut impresia că îndatoririle regale îi impun un sacrificiu mai dureros. Intrarea în război era o cauză mare, o chemare istorică, dar să te prezinți ca învins în fața lui Czernin învingător și să-i cerșești mărinimia, era mai mult decât se poate cere unui om conștient de numele și de mândria lui. Scump a trebuit Ferdinand de Hohenzollern să plătească Coroana României Întregite.

Czernin s'a prezentat în uniforma cu „la Toison d'Or“ la gât și cu aere de condescendență, care făceau întâlnirea și mai penibilă. Audiența a durat numai vreo 20 de minute. Czernin a declarat că nu cere pacea, că vine trimis de Suveranul său care, cu toată trădarea României, vrea să-i dea dovezi de toleranță și de mărinimie, dacă Regele primește imediat condițiile de pace ale Puterilor Centrale. Dacă Regele le refuză, ostilitățile sunt inevitabile și va fi sfârșitul României și al Dinastiei ei. Ca să-l intimideze mai mult, Czernin a început să arate toate forțele de care Puterile Centrale dispun acuma când pacea s'a încheiat la Brest Litowsk și când, prin urmare, frontul de la Marea Baltică și până în Bucovina nu mai există. Totodată, el a insistat asupra informațiilor precise pe care le au că o rezistență română nu poate dăinui mai mult de 4–6 săptămâni.

Regele, hotărât să fie foarte circumspect în răspunsurile lui, s'a mărginit să spună că sunt prea aspre condițiunile, că România nu poate respira fără Dobrogea, că s'ar putea discuta cel mult situația Quadrilaterului dobândit de noi în urma războiului balcanic prin pacea de la București.

Czernin a răspuns că dacă noi am fi la Budapesta condițiunile noastre ar fi mai grele și că el ne va asigura accesul la Constanța.

Regele a repetat că sunt prea grele condițiunile și că nu va găsi niciodată un guvern român care să le iscălească. La aceasta Czernin a sugerat Suveranului să cheme pe Marghiloman, care este cel mai indicat să semneze pacea cerută de Puterile Centrale, având aerul să spună că având încredere în el, ar fi dispuși să-i acorde unele ușurări. În fine, Czernin se arăta dispus să ne sprijine în chestia Basarabiei.

Regele continua însă să insiste asupra Dobrogei și Czernin a plecat cerând în 48 de ore un răspuns hotărât: da sau nu. România înțelege sau nu să înceapă negocierile de pace pe baza propunerilor făcute de Puterile Centrale? Cele ce Czernin publică în memoriile sale cu privire la întrevederea de la Răcăciuni coincid în totul cu ceea ce Știrbey mi-a povestit îndată după întoarcerea Regelui la Iași.

În mintea lui Brătianu lucrurile erau lămurite acuma. Să dai înapoi, nu mai era cu putință, Averescu scăpase ocazia de-a discuta cu mâna pe sabie, intrasem deci definitiv și irevocabil pe calea unei înțelegeri cu Germania, înțelegere provizorie pe care pacea generală trebuia să o distrugă. Până

Fig. 4: Generalul Averescu la postul de comandă de pe dealul Paltin

atunci însă de ce să ne mai pierdem vremea cu Averescu. Dacă este vorba să ne apropiem de Germania, cei de la București o puteau face cu mai mult folos trecător decât el, iar Czernin avea dreptate că pentru un atare rol Marghiloman era cel mai indicat printre cei din teritoriul ocupat.

Prin Știrbey, Brătianu sfătuisă pe Rege să profite de prima ocazie pentru a îndepărta pe Averescu și a chema pe Marghiloman. Ocazia se ivi repede. Averescu a mai încercat să obțină de la Puterile Centrale ca ele să nu facă din cedarea Dobrogei, a strâmtorilor Carpaților și din concesiunile economice condițiile sine qua non ale păcii, dar Kuhlman și Czernin erau grăbiți, frontul de Est trebuia fără întârziere lichidat. O cereau Hindenburg și Ludendorff, care simțeau că dacă nu vor obține nici acuma repede un succes hotărâtor în Franța, nu mai pot răspunde de soarta războiului.

În consecință, plenipotențiarilor Puterilor Centrale ne-au prezentat un ultimatum: până în ziua de 2 Martie ora 12 trebuie să ne rostim dacă primim sau nu ca bază de discuții propunerile lor. Regele convocă imediat un Consiliu de Coroană. Discuțiile acestui consiliu ținut la 17 Februarie 1918, ca și cele ce i-au urmat la 18 și la 19 Februarie au fost consemnate în trei procese verbale redactate de Alecu Constantinescu, revăzute de Brătianu și supuse spre aprobare Regelui. Brătianu a ținut ca cele discutate în aceste trei Consilii de Coroană să fie așternute pe hârtie ca să constituie, mai ales față de Aliați, pentru ziua păcii generale, o dovadă indiscutabilă a atitudinii lui. De-altminteri, din toate punctele de vedere, aceste procese verbale sunt foarte interesante.

În primul consiliu ținut la Palatul Regelui Sâmbătă 17 Februarie ora 10 a.m. au asistat pe lângă miniștrii – Generalul Averescu, Argetoianu, Sărățeanu, Generalul Iancovescu, Matei Cantacuzino, Fotin Enescu, Garoflid, Generalul Culcer și Luca Niculescu – președinții Corpurilor Legiuitoare, adică Porumbaru, președintele Senatului, și Morțun președintele Camerei, precum și câte trei reprezentanți ai partidului național liberal și ai partidului conservator.

Reprezentanții partidului liberal au fost Ion I.C. Brătianu, Ferechide și Alecu Constantinescu, iar reprezentanții partidului conservator Take Ionescu, D. Greceanu și Mișu Cantacuzino. La cel de-al treilea consiliu au fost chemați și Generalii Prezan, Văitoianu și Eremia Grigorescu. Mă grăbesc să adaug că, neparticipând la aceste consilii, mă voi mărgini să reproduc ce mi-au spus Brătianu și Alecu Constantinescu și, mai cu seamă, cele ce rezultă din textul proceselor verbale mai sus amintite.

La primul consiliu a luat întâi cuvântul Regele, care a povestit întvederea sa cu Czernin, a cerut părerea celor de față și, la sfârșit, a declarat că a trimite delegați și a trata nu înseamnă a încheia pacea. Cu alte cuvinte, el reflecta vechea idee a lui Brătianu, să discutăm spre a câștiga timp și a aștepta desfășurarea evenimentelor. Acestea trebuiau până în cele din urmă să se întoarcă pe frontul occidental în favoarea noastră.

Al doilea a vorbit Generalul Averescu, care a rezumat ceea ce făcuse de la venirea sa la putere, în special întrevederea avută la Buftea cu Czerin și Kuhlman și a conchis că el și colegii lui sunt de părere să primim condițiunile cerute de miniștrii de externe ai Germaniei și ai Austro-Ungariei, începând imediat tratativele de pace.

Brătianu a arătat pe urmă că după părerea sa și a amicilor săi politici, nu sunt decât două alternative: sau rezistența, sau acceptarea cererilor dușmanilor. Având în vedere împrejurările, rezistența este posibilă numai dacă sunt de acord guvernul, partidul liberal și partidul conservator. Partidul liberal este de acord și este de părere să se adopte această soluție, crede că partidul conservator o împărtășește și el, dar întrucât guvernul o respinge, este evident că nu rămâne decât a doua soluție, începerea tratativelor pe bazele cerute drept condiții sine qua non de către inamic.

Și dacă suntem reduși la această tristă alternativă, Brătianu crede că este mai bine ca Generalul Averescu să cedeze locul celor de la București și să primească în bloc toate condițiunile inamicului fără a se mai discuta, lămurindu-se printr'o atare atitudine că suntem în fața unei păci impuse prin forță, iar nu în fața unei păci liber consimțite.

Din felul subtil în care a pus Brătianu chestia, este limpede că era de acord să se înceapă negocierile, dar că el caută mai mult să-și rezerve pentru pacea generală poziția sa față de Aliați. Dacă recitim procesul verbal cuvânt cu cuvânt vom vedea mereu că una spune și alta se citește între rânduri. Așa se explică unele confuziuni, unele contradicții, unele reticențe, care par ciudate, dacă nu sunt privite la lumina acestor preocupări. Dealtfel nu se poate aduce nici o imputare lui Brătianu că el a adoptat în Consiliul de Coroană această atitudine. Ea era urmarea firească a planului pe care, precum știm, îl stabilise încă din Septembrie. Singura inovațiune de astă dată era chemarea la guvern a celor din București, motivată de considerațiunile arătate. Ca să fim dreپți, Take Ionescu a fost tot atât de consecvent când a reprodus teza pe care a susținut-o în întreagă această perioadă; nici o negociere, nici o pace, rezistență armată, plecarea în Rusia și de acolo la Aliați a Regelui, a guvernului și a parlamentului, adică acelora ce constituie ființa legală a statului.

În al doilea Consiliu de Coroană, care a avut loc la 18 Februarie, Regele și Averescu au comunicat că s'a și telegrafiat Puterilor Centrale că România primește condiția prejudicială impusă de ele, adică renunțarea la întreaga Dobroge și că începe negocierile de pace. Pe când discuția era în toiul ei, lui Averescu i se înmânează o telegramă, prin care Puterile Centrale își măreau pretențiile, nu se mai mulțumeau cu Dobrogea, ci ne cer în plus:

- a) Să admitem în principiu o rectificare de graniță dinspre Austro-Ungaria, care rectificare urmează să se precizeze în discuțiile dintre delegați.
- b) Să demobilizăm îndată opt divizii, iar ce va rămâne din armata

română să servească drept trupă de poliție la granița dinspre Rusia.

c) Să admitem trecerea trupelor Austro-Ungare prin Moldova și Basarabia spre a merge în Ucraina.

d) Să invităm ofițerii aliați să părăsească imediat România, asigurându-le repatrierea.

Atât Brătianu, cât și Take Ionescu au declarat că față de atitudinea guvernului Averescu era de prevăzut că inamicul își va spori pretențiile. Generalul Averescu, foarte surprins de aceste noi cereri care nu corespundeau de loc cu iluziile ce și le făcuse, a cerut Regelui un termen de gândire și convocarea pentru a doua zi a unui al treilea Consiliu de Coroană.

La acest consiliu ținut la 19 Februarie, Regele, foarte emoționat, a spus că guvernul a hotărât să primească toate condițiunile preliminare cerute de inamic, iar Generalul Averescu a justificat hotărârea sa prin faptul că numai încheind pacea se poate salva dinastia și dobândi Basarabia.

Deoarece în cursul convorbirii sale Averescu spusese că scopul venirii sale la guvern fusese tocmai să încheie pacea cu Puterile Centrale, Brătianu a protestat și a profitat de această ocazie pentru a arăta lămurit ce înțeles avusese în concepția lui formarea guvernului Averescu. În fine dânsul repetă încă o dată că în situația actuală prezența la guvern a lui Marghiloman ar putea fi mai de folos decât aceea a lui Averescu.

Pe când era să se ridice ședința Principele Carol, foarte emoționat, a intervenit în discuție și, cu voce tare, a spus: „Știu bine că faptul pe care îl săvârșesc nu este constituțional, totuși cred că este bine ca în această zi să se mai audă un glas. Am fost rugat ca în numele Reginei și al femeilor române unite în același gând cu ostașii, care formează astfel aproape totalitatea națiunii, să protestez împotriva hotărârii luate astăzi. Sper că în această țară se va găsi un om de stat care va ajuta pe Rege să nu iscălească o pace înjositoare“.

Intervenția Principei Carol izvora desigur dintr'un simțământ explicabil și care îi făcea onoare, formularea însă era de o naivitate care a răpit orice autoritate demersului său. Moștenitorul Coroanei protestând în numele Reginei și al femeilor române, cu alte cuvinte Regina dezavuând în public pe Rege prin fiul ei, dânsul ridicându-se împotriva unei hotărâri atât de grave și într'un moment atât de dramatic, nu în numele lui sau al oștirii domnice să se bată, ci al... femeilor române! Era o ieșire necugetată, aproape comică în mijlocul tragediei ce se desfășura în Palatul din Strada Lăpușneanu.

Spre justificarea tânărului Principe trebuie să adaug că vina nu era atât a lui, cât a Reginei, care, nefiind pusă la curent nici de către soțul ei, nici de către Barbu Știrbey cu adevăratele scopuri urmărite de Brătianu, nu înțelegea ce se petrece în realitate și nu se putea împăca cu ideea păcii separate. Impulsivă cum era, se afla de câteva zile într'o agitație de nedescris, spumega și neputând să vină în Consiliul de Coroană să-și expri-

me indignarea față de ceea ce considera slăbiciunea soțului și lipsă de curaj, lașitate chiar a oamenilor politici ai țării, chemase pe fiul ei și îl convinsese de necesitatea protestării sale. Principele Carol, care de-altminteri era în aceeași stare de spirit ca și mama lui, consimți să ia cuvântul, fără a se gândi îndeajuns la forma ce trebuia să dea intervenției lui.

În orice caz iată cum România, trădată de Ruși și înconjurată de pretutindeni de inamici, a fost adusă să înceapă negocierile de pace cu Puterile Centrale.

După terminarea acestui ultim Consiliu de Coroană, un grup de doamne din societate, cele mai multe în costume de infirmiere, au manifestat la Palatul Reginei împotriva păcii separate și au aclamat pe Aliați. Era epilogul ieșirii Principelui Carol, mișcător desigur, dar cam ridicol prin proporțiile și personalitatea manifestantelor. La gravitatea tragică a aceluia moment istoric nu se răspundea cu o minusculă răzvrătire de salon, poporul român își îndura în tăcere durerea, nu cu zbuciumări fără rost, ci cu credința sa lăuntrică mai vie decât oricând că dreapta cauză a românismului va învinge până în cele din urmă.

De acuma, soarta guvernului Averescu era pecetluită. Regele își luă, după îndemnul lui Brătianu, măsurile ca să încredințeze puterea lui Marghiloman, care de-altminteri trebuia să vină peste câteva zile la Iași. Averescu își făcea însă iluzii asupra situației sale, se vedea omul care va aduce României Basarabia și care va reînnoa firul vechii noastre prietenii cu Puterile Centrale. Argetoianu era trimis la Bufta să iscălească tratatul preliminar de pace, iar la Ministerul de Război se lucra cu febrilitate la demobilizarea diviziilor. La Cameră, Averescu explica de ce se hotărîse să negocieze cu Puterile Centrale și să ajungă cât mai curând la încheierea păcii. Parcă văd încă scena, Averescu în uniformă arătând că oricât ar fi de dureros, trebuie să tai un membru, căci numai astfel poți scăpa tot trupul. România era bolnavul de pe masa de operații, el, chirurgia chemat să-l amputeze ca să-l salveze.

În sfârșit, trei evenimente au mai caracterizat ultimele zile ale guvernării averescane. În primul rând, iscălirea păcii de la Brest Litovsk. Evident că situația internă a Rusiei nu ne mai îngăduia de mult să credem că ea va continua să lupte, dar nu este mai puțin adevărat că această pace dădea o consfințire definitivă și legală ieșirii din luptă a marii Împărății vecine. De acuma, fără umbră de îndoială, frontul de răsărit dispărea și Puterile Centrale aveau putința să îndrepte toate forțele lor spre frontul apusean. Iar noi eram lăsați fără speranță imediată pradă Germanilor și Austro-Ungariei.

Ca o mângâiere în izolarea noastră ne veneau ecurile presei franceze. Ziarul lui Clemenceau „L'homme Libre” scria: „Înconjurată și trădată, România semnează pacea care îi smulge Dobrogea până la Dunăre, dar Aliații nu vor recunoaște decât tratatele iscălite de ei”.

„Le Matin“ spune: „Acestea sunt condițiile grele pe care o națiune trădată de diferite guverne ruse, este pe punctul de a le primi cu cuțitul la gât. Legăturile de simpatie tradițională care ne leagă de România nu s’au rupt cu aceasta“. Iar „L’Echo de Paris“: „Păstrăm României, care a dovedit în Iulie trecut energia și fidelitatea sa, toată dragostea noastră. Astăzi ea este în puterea inamicului, dar știe că libertatea ei este solidară cu libertatea noastră și că nu va fi cu puțință o pace onorabilă pentru noi, dacă nu va fi totodată onorabilă pentru ea“.

În al doilea rând, tratativele Generalului Averescu cu bolșevicii de la Odessa. Se știe în ce situație cu adevărat tragică se aflau compatrioții noștri de la Odessa și din Sudul Rusiei în genere. Era deci o datorie pentru guvernul Averescu să facă tot ce-i va sta în puțință pentru a-i salva. Dar, după câte mi s’a spus, din îndemnul lui Argetoianu ai cărui părinți erau la Odessa, Averescu cu o ușurință nepermisă a încheiat cu Romcerodul, adică de fapt cu Racowski, o convenție în temeiul căreia, în schimbul repatrierii compatrioților noștri, el se obliga să evacueze în termen de două luni Basarabia. Este de închipuit ce argument a dat astfel bolșevicilor împotriva noastră, căci mărturiseam noi înșine într’un act oficial că ocuparea Basarabiei era un act precar, când teza noastră și strigătorul adevăr istoric era ca acest ținut românesc să se reîntoarcă în chip firesc și pentru totdeauna la Patria Mamă, din trupul căreia fusese pe nedrept și cu forța răpit de Rusia Țaristă. Mă întreb și astăzi cum a fost cu puțință ca Generalul Averescu să iscălească un asemenea act? Chiar în sine, concepția de a plăti viața câtorva sute de Români cu prețul evacuării Basarabiei este monstruoasă. Prin căderea lui Averescu a căzut bineînțeles și convenția, dar nu este mai puțin adevărat că această nenorocită greșeală este singurul act pe care Rusia îl poate invoca împotriva noastră în chestia Basarabiei, și tare mă tem să nu ne pricinuiască într’o zi mari greutate. Deocamdată el dovedea încă o dată că nu era omul potrivit pentru cerințele vremii și că plecarea lui se impunea cât mai neîntârziat.

În al treilea rând — plecarea misiunii militare franceze — de bună seamă aceasta nu mai putea să rămână în Moldova dacă noi încheiam o pace, fie ea chiar vremelnică cu Puterile Centrale. Generalul Berthelot și ofițerii lui erau însă foarte mâhniți că Averescu nu făcuse nici un gest de protestare față de cerința inamicului de a ne impune izgonirea lor. Dimpotrivă, din toată atitudinea lui avea aerul aproape mulțumit să scape de ei. Este adevărat că relațiile dintre Averescu și Berthelot erau de mult încordate, dar un simț elementar de decență, dacă nu de recunoștință națională ar fi trebuit să dicteze cu totul o altă atitudine șefului guvernului român. Familia Regală și noi toți cei care colaborasem de un an și jumătate cu Berthelot, cu ofițerii și cu medicii francezi am căutat să facem tot ce ne sta în puțință pentru a le manifesta caldă și recunoscătoare noastră simpatie și să dăm despărțirii caracterul totodată sincer și mișcător pe care îl

avea și se cuvenea să-l aibă. În ziua plecării m'am dus cu Vintilă Brătianu să ne luăm rămas bun de la Generalul Berthelot. Și el și noi aveam lacrimile în ochi. Ne-a îmbărbătat, iar noi i-am exprimat toată grațitudinea noastră față de misiunea franceză și de persoana lui. Și el și noi păstram neștirbită credința în victoria finală a Aliaților, dar nu puteam înlătura patetismul zilelor ce ne mai așteptau. Mărturisesc că seara nu am fost la gară la Socola unde știam că va fi lume multă și că prezența mea nu va fi observată de atâția prieteni de care mă despărțisem dinainte, nu numai cu toate formele protocolare, dar și cu adevărată emoțiune.

Nu am regretat absența mea, plecarea s'a făcut într'o atmosferă de explicabilă îndurerare, aproape toată lumea plângea, Regele, Regina dădeau prin prezența lor despărțirii toată solemnitatea cuvenită. Din nenorocire, durerile plecării oficiale se amestecau cu prea multe dureri personale și unele din ele se manifestau cu prea puțină rețineră. Aș fi preferat o altă plecare.

Oricum ar fi fost, pe când Berthelot și tovarășii săi porneau spre Franța, Marghiloman venea spre Iași. Războiul era sfârșit, alte lupte începeau și cu tragicul nostru destin trebuia acum să ne zbatem singuri.

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI DOI

GUVERNUL MARGHILOMAN

Marghiloman își constituie guvernul precum urmează:

Alexandru Marghiloman	Președinte de Consiliu, Ministru de Interne și ad-interim de Domenii.
C.C. Arion	Ministru de Externe.
M. Seulescu	Ministru de Finanțe.
Meissner	Ministru de Industrie.
S. Mehedinți	Ministru de Culte și Instrucție.
N. Ghika-Comănești	Ministru de Lucrări Publice.
D. Dobrescu	Ministru de Justiție.
C. Hârjeu	Ministru de Război.

Ministerul de Domenii fu încredințat curând după aceea lui Garoflid. Meissner devenind după convocarea parlamentului președintele Camerei, a fost înlocuit cu Grigore Cantacuzino, iar Dobrescu luând președinția Senatului, îi încredință lui Ion Mitilineu conducerea departamentului Justiției.

În această formațiune ministerul Marghiloman dăinui până la prăbușirea Puterilor Centrale, obiectul pentru care fusese chemat la putere fiind semnarea păcii. În concepția Regelui și a lui Brătianu menirea lui era să asigure până la pacea generală un *modus vivendi* acceptabil cu Puterile Centrale, la discreția cărora ne aflam vremelnic de pe urma ieșirii din lup-tă a Rusiei.

Dacă Marghiloman ar fi înțeles la ce se mărginea rolul lui, acest rol de sacrificiu într'un interes superior de stat, ar fi putut fi demn de recunoștința națională. Cu o desăvârșită lipsă de simț politic, Marghiloman nu a priceput însă deloc rostul guvernării sale. Și-a închipuit că politica lui biruise, că evenimentele au dat dreptate prevederilor lui, că soarta războiului este definitiv hotărâtă, că victoria Puterilor Centrale este asigurată. El venea la Iași în chip de învingător și, plecând de la această credință, pe de-o parte considera că prin eforturile lui va scăpa tot ce se mai poate scăpa după criminala politică a lui Brătianu și după ultimele neîndemânări ale lui Averescu și ale lui Argetoianu, pierderi de altminteri larg com-

pensate prin anexarea Basarabiei, la care Puterile Centrale consimțeau, și că va reînnoa, astfel, spre fericirea României, firul tradiționalei noastre amicitii cu Germania și cu monarhia Austro-Ungară. Iar pe de altă parte, credea că nenorocirile României se datorau relei ei organizațiuni de stat și crizei morale prin care trece și, prin urmare, că datoria lui — chemarea lui providențială — este să procedeze fără întârziere la opera de refacere și de regenerare morală a țării. Proclama aceasta neîncetat și pretutindeni, el, sărmanul, care în acele ceasuri nu era decât nenorocitul instrument și jalnica jucărie a armatelor inamice ce ocupau vremelnice România, de pe urma unui război în care, de fapt, chiar ele pierduseră speranța de a-l mai câștiga.

Este adevărat că mai târziu, când roata soartei s'a întors, când Aliații au câștigat războiul, când politica noastră a triumfat, când unitatea noastră națională s'a împlinit, Marghiloman a încercat să nege starea lui de spirit de atunci. A vrut să se înfățișeze opiniei publice ca omul care s'a jertfit conștient pe altarul patriei. Noi, cei care am trăit zilele de la Iași știm însă că nici prin minte nu-i trecea lui Marghiloman să se considere atunci ca un sacrificat, el era convins, convins până în adâncul sufletului său, că evenimentele au confirmat temeinicia politicii pe care o preconizase și că de acuma el trebuie să îndrepte ceea ce nebunia altora a stricat și să pedepsească pe cei ce alergând după himera cuceririi Ardealului, aruncaseră Regatul României într'o neiertată calamitate. Sfârșitul războiului mondial era atât de sigur pentru el, încât nici nu admitea să cerceteze măcar ipoteza victoriei Aliaților.

Îmi aduc aminte în această privință conversația atât de caracteristică pe care în Martie 1918 a avut-o cu Robert de Flers. Pe frontul francez Hindenburg dezlănțuise marea sa ofensivă, ultima speranță a Puterilor Centrale. Momentul era într'adevăr dramatic pentru Aliați, fiindcă desființarea frontului rusesc îngăduia Germaniei să-și concentreze toate diviziile pe frontul occidental, iar Americanii nu erau încă în măsură să le dea un ajutor efectiv. În primele zile ale ofensivei, Germanii înregistraseră oarecare succese. Văzându-l pe Robert de Flers, Marghiloman nu s'a sfiit să-i spună că după informațiile lui precise, Aliații vor fi curând definitiv bătuți. De Flers încercând să-l contrazică și să-i arate motivele pentru care credința lui în izbânda patriei sale nu este cu nimic clătinată prin micile înaintări din ultimele zile, Marghiloman a luat un aer de compătimitoare superioritate și, afirmând încă o dată dragostea sa personală pentru Franța, a început să adreseze lui de Flers adevărate condoleanțe. De la președinția consiliului de Flers a venit direct la mine unde era poftit la masă, și văd încă indignarea cu care mi-a relatat toată convorbirea.

De-altminteri aceasta nu era numai mentalitatea lui Marghiloman, era mentalitatea tuturor acelor de la București. Nu mai vorbesc de cei mici, dar toți factorii politici cu oarecare influență începând cu Petre Carp și

sfârșind cu Stere, toți considerau ca o axiomă că am pierdut definitiv războiul și singura lor preocupare era cum putem recâștiga mai repede încrederea și prietenia Puterilor Centrale.

Era o notă agravantă pentru Marghiloman care, pe când ceilalți — Carpiștii îndeosebi — înțelegeau să răzeme acțiunea lor mai cu seamă pe Germania, își puna toate speranțele în Austro-Ungaria. El se considera omul Austriei, doar Czernin îl recomandase Regelui. Și astfel ne era dat să asistăm la acest spectacol de necrezut și cu adevărat paradoxal, monarhia Habsburgilor slujind drept centru de gravitate al politicii unui prim-ministru român în clipa în care această seculară monarhie troznea din toate încheieturile și în care conducătorii ei disperau de soarta și de viitorul Țării lor.

Generațiile viitoare se vor întreba desigur cum a fost cu puțință ca un om ca Marghiloman să-și fi putut face asemenea nepermise iluzii și să fi arătat atâta neînțelegere evenimentelor epocale ce se desfășurau sub ochii lui. Noi, cei care l-am cunoscut — și printre toți eu, care l-am cunoscut bine — nu ne miram. Așa era Marghiloman, cel mai surprinzător amestec de inteligență și de obtuzitate, de logică și de inconsecvență, de chibzuială și de ușurință, de simț practic și de lipsă de orizont politic. De fapt, o interesantă, dar enigmatică psihologie. Mărturisesc că dintre toți frunzașii vieții politice a României contemporane, Marghiloman este cel ce scăpa mai mult posibilităților noastre de analiză. Carp era un convins și un intransigent, Maiorescu un sceptic plin de abilități și de subtilități, Filipescu un patriot și un impulsiv, Take Ionescu un intuitiv și un romantic, Ion I.C. Brătianu un om de concepții mari și de o voință neînfrântă, Vintilă Brătianu un apostol în slujba unor credințe. Dar Marghiloman, ce era Marghiloman? Nici azi nu pot răspunde acestei întrebări.

Unii au zis: un om superficial, un om de față. Da și nu. Era desigur multă superficialitate la Marghiloman, o întâlnim la fiecare pas al carierei sale politice, când îl vedem punând mereu pe același plan și, aș putea spune, cu o egală dexteritate, grave preocupări de stat, considerațiuni subalterne și prejudecăți ridicole. Ușurința lui provenea de-altminteri și din tendința, veșnica sa tendință de a-și lua dorințele drept realități. Adversarii cunoșteau această slăbiciune și au folosit-o adesea. Așa fiind, el ajungea să trăiască într'o lume fictivă, lumea închipuirii și a iluziilor lui. Citind paginile din memoriile sale consacrate, spre pildă, zilelor prăbușirii Austro-Ungariei și adunării de la Alba-Iulia ni s'ar părea a fi revoltătoare, dacă nu ne-am da seama că Marghiloman singur, dar sincer, nu reușise încă să substituie realitățile evidente dorințelor lui himerice.

Ceea ce este mai uimitor, ceea ce dăsvârșește paradoxul, este că din manifestațiunile sale oratorice se desprindea o atmosferă de înaltă intelectualitate, or el avea o cultură generală din cele mai mediocre. Prinsese, ce este drept, o serioasă cultură juridică, dar cultura literară, cultura artis-

tică, îi lipseau cu desăvârșire. Mai întâi nu citea. Vara, la Carlsbad, când își făcea cura și se plictisea citea Mușchetarii lui Dumas père, sau vreun roman de senzație. Cred că nu exagerez dacă zic că adesea săptămâni întregi lecturile lui se mărgineau la ziarul de curse francez „Le Jockey“, pe care de-altminteri uneori îl citea cu ostentațiune chiar pe banca sa de deputat în vechea Cameră de pe dealul Mitropoliei. Se documenta în cele mai multe probleme din convorbiri avute cu unii și cu alții, prindea din zbor chestiile și le explica pe urmă mai bine decât cei ce i le expuseseră și le studiaseră cu de-amănuntul.

Deși foarte bogat, în viața lui nu a cumpărat un tablou și îndeosebi avea o suverană nepăsare pentru obiectele de artă din orice epocă și de orice proveniență. Într'un târziu muzica a avut pare-se darul să-l atragă, deși clevetitorii pretind că mai mult din snobism, decât din adevăratul imbold al sufletului său.

Om de paradă fără îndoială, aparențele au jucat pururea un rol covârșitor în concepția de viață a lui Marghiloman. Într'o țară în care se disprețuia îmbrăcămintea bărbătească, Marghiloman purta veșmintelor sale o grijă neobișnuită. Elegant și spilcuit, el se singulariza în tăietura îngrijită a hainelor, prin forma favoritelor, ca și prin cadența ritmică și oarecum afectată a gesturilor. Era o figură unică în felul ei. Știa să poarte capul sus, să se stăpânească în orice împrejurare și în fața oricărei adversități, fără ca o singură trăsătură a feței sale imperturbabile să-l trădeze vreodată. O concentrată apăsare a limbii la colțul gurii și o imperceptibilă înroșire a urechilor erau pentru inițiați singurele manifestări externe ale tulburării sale sufletești. Întotdeauna mulțumit și voios, înainta în viață su-râzător și optimist.

Și totuși, Marghiloman știa să ia și lucrurile în serios, să examineze o problemă gravă fără superficialitate, să despice o situație cu un ochi pătrunzător și cu o conștiințiozitate împinsă până în cele mai mici amănunte, să înlăture aparențele fațadei, să se scoboare la realitățile permanente și vii. Mai mult, moștenise de la tatăl său, de la practicul și marele arendaș Iancu Marghiloman, un real spirit gospodăresc. La toate ministerele prin care a trecut a fost un bun, sârguitor și priceput administrator. Avea metodă în lucru, ordine în conducere, promptitudine în hotărâri, putea aduce și a adus în administrația statului, ca și în cea a Jockey Clubului, netăgăduite servicii.

Alții au zis — un om norocos, cu toate calitățile și cu toate cusururile inerente copiilor răsfățați ai soartei. Iarăși, și da și nu. Netăgăduit că Alexandru Marghiloman a fost un privilegiat al soartei, natura l-a înzestrat cu alese însușiri intelectuale, cu un strălucit și minunat talent oratoric, iar împrejurările au făcut din el un om bogat, unul din marii latifundiari ai României Mici.

Dar dacă este adevărat că până pe la 50 de ani totul i-a reușit, că a

cunoscut fericirea intimă, onorurile publice, ascensiunea politică, succesele parlamentare, nu este mai puțin adevărat că de la acea vârstă și până la moarte viața lui nu a fost decât o luptă neîncetată, pe care a trebuit să o poarte — și a purtat-o cu bărbăție și cu o impresionantă tenacitate — împotriva unei necruțătoare adversități. Rând pe rând s’au năruit liniștea lui intimă, speranțele lui politice, concepțiile lui despre rolul României în războiul mondial, existența partidului, credințele tinereții și perspectivele de viitor. Cu rare și fugitive eclipse, peste 20 de ani de înfrângeri și dezluzii. Cunosc în istoria noastră politică puține destine mai patetice decât această luptă între o soartă nemiloasă și un om care până pe pragul mormântului nu a vrut să i se supună. Marghiloman a fost toate acestea, dar a fost totodată mai mult și mai puțin.

Mai mult, fiindcă avea într’un grad superior aceleia al contemporanilor săi arta de-a expune o chestie, de-a motiva o atitudine. Spiritul său de analiză era remarcabil, discursurile lui sunt însă cu desăvârșire lipsite de concepții, de idei generale, cu toate că nimeni nu știa ca el să susțină o temă anumită, să o prezinte sub toate fețele ei, să alunece asupra părților slabe, să scoată în evidență punctele ei luminoase. Argumentele se înșirau la el logic și estetic și totul era înveșmântat într’o formă de o voită, dar reală eleganță, spus într’o limbă unde se împerecheau armonios neologisme îndrăznețe și arhaice locuțiuni românești. Nefiind nici omul credințelor adânci, nici omul patimilor violente, cuvântul său nu era înaripat, discursurile sale nu oscilau ca la alții între scăderi neașteptate și culmi nebănuite, ele se mențineau la același nivel înalt și se impuneau admirațiunii constante, dacă nu aclamațiunilor gălăgioase. Prin însușirile lui specifice, se poate spune că Marghiloman a fost cel mai de seamă dintre „débaterii“ noștri parlamentari.

Nu pot uita faimoasa sa interpelare din 1908 împotriva activității Ministerului de Război al Generalului Averescu. Mai multe ceasuri de-a rândul și-a desfășurat acuzația cu o artă în prezentarea actelor din dosare, cu o măiestrie în comentarea lor, cu o armonie în construcția tehnică a discursului, mai presus de orice calificare. Aveam impresia că nu am în fața mea un orator, ci un strateg care și-a așezat bateriile cu atâta știință, care și-a combinat înaintarea trupelor cu atâta precizie, încât vedeai cum sub focul lor concentric și sub coordonata lor navală cetatea trebuia să capituleze. Argumentele lui se succedau ca valurile unui asalt irezistibil.

Atunci abia am avut intuiția că mi se dezvăluiește adevărata personalitate a lui Alexandru Marghiloman, căci cei ce au crezut că dânsul a fost un om politic s’au înșelat. A fost un avocat, un mare avocat, poate cel mai mare avocat al acestei țări. Ca să pledeze o cauză era neîntrecut. Dacă ar fi fost sărac, dacă ar fi trebuit să-și câștige existența, ar fi avut la bară o situație superioară tuturor colegilor săi și în genere pentru baroul român, pentru strălucirea oratoriei judiciare, bogăția lui Marghiloman a fost o

reală pagubă. De-altminteri, după întoarcerea sa din Paris de la studii, a practicat advocatura câțiva ani și succesul său a fost fără seamăn. Din nenorocire însă, ambiția sa personală, vanitatea unui părinte îmbogățit, mentalitatea mediului social în care trăia, l-au sustras de la vocațiunea sa firească și l-au îndrumat spre cariera politică pentru care nu avea de fapt însușirile cuvenite. În politică se cere credință, concepții și spirit de sinteză. Marghiloman nu a avut nici credințe adânci, nici concepții largi, nici facultăți de sinteză. Conveniențe sociale, nu principii poruncitoare l-au adus în lagărul conservator și, fapt caracteristic, odată nu a primat acolo glasul doctrinelor și al programelor, ci îndemnul prietenilor personale. Decenii întregi a fost omul lui Carp, nu omul ideii conservatoare.

Cât privește orizontul său politic, era surprinzător de mărginit, felul lui de-a privi orice chestie era îngust, dictat de considerațiuni meschine, stăpânit de vanități, de ostilități mărunte. Fără îndoială — indiferent de valoarea concepției în sine — un Carp, un Lahovary, un Maiorescu chiar îi erau cu mult superiori. Ei știau să integreze o chestie trecătoare în cadrul intereselor permanente ale evoluției generale a statului nostru. Marghiloman cerceta totul în limitele stricte ale actualității prezente. Ce era însă mai departe, cum se înlănțuiau problemele, cum se coordonau, aceasta ieșea din sfera preocupărilor lui intelectuale și a frământărilor sale sufletești. Iar spiritul de sinteză nu avea ce căuta în structura intelectuală a unei minți atât de analitice, de aceea era întotdeauna un izbitor contrast la dânsul între examinarea unei chestii și între concretizarea concluziilor ce se desprindeau dintr-însa. Pe cât era de maestru în cea dintâi, pe atât era de mediocru, de banal, în cea de-a doua.

În fine, ca să reușești în politică, pentru ca să fii un adevărat om de stat, trebuie să ai acel dar special cu care te naști, pe care nu-l poți dobândi nici prin strădanie, nici printr'o experiență oricât de îndelungată — simțul politic. Or, acest simț i-a lipsit cu totul lui Marghiloman și, urmărindu-l de-a lungul întregii sale cariere, vom vedea cum i-a scăpat neconținut înțelesul adânc al vremurilor pe care le-a trăit.

Două au fost în zilele lui marile curente ce au determinat evoluțiile sociale și istoria popoarelor: curentul democratic și principiul naționalităților. Și ciudat, dar caracteristic și edificator, în toate împrejurările îl găsim pe Marghiloman împotriva acestor curente. De câte ori a fost vorba în politica noastră internă de vreo măsură având drept scop democratizarea țării, fie că această măsură se chema îmbunătățirea tocmelilor agricole, casa rurală, exproprierea, reforma electorală, votul obștesc, el a trebuit să i se împotrivescă

Iar când a fost vorba de întregirea neamului, printr'o orbire pe care numai lipsa, organica lipsă de simț politic o poate tălmăci, îl vedem punându-se fără rost de-a curmezișul aspirațiunilor naționale și înfundându-se cu îndărătnicie până la absurd și până la inadmisibil într'o politică

Fig. 5: Alexandru Marghiloman

de pactizare cu inamicul și de obediență față de cotropitori. Poate că această lipsă de simț politic ar fi compromis mai puțin cariera lui Alexandru Marghiloman, dacă natura i-ar fi dat un antidot și un frâu prin puțină moderațiune și prin puțină prudență. Dar, spre suprema lui nefericire lipsa de simț politic era agravată - amplificată - printr'un incorigibil temperament de jucător. Jocul ocupa un loc însemnat în toată organizarea traiului său, îi consacra cel puțin câteva ore în fiecare zi. Juca acasă după micul dejun cu intimități săi, dacă nu ar fi fost decât „tric-trac“, sau „alma“, juca după prânz la club „poker“ sau „maus“ oricât de ocupat ar fi fost la Cameră, sau la minister și oricât de grave ar fi fost problemele de la ordinea zilei. Juca săptămâni întregi la hipodrom sau pe toate câmpurile de curse din Franța. Și tot așa juca și în politică, punea totul pe o carte și dacă pierdea, cu patimă, cu încapățânare și cu speranță în câștig, reîncepea.

Avea de-altminteri însușirile tipice marelui jucător: îndrăzneală la atac, necruțare la câștig, neșovăială la pierdere, dar este lesne de înțeles că în asemenea condițiuni lipsa sa firească de simț politic nu l-a putut duce decât la jalnicul capitol cu care s'a încheiat viața lui politică, începută sub atât de promițătoare și de strălucite auspicii.

Păcat, de o mie de ori păcat, căci țara ar fi fost îndreptățită să culegă de pe urma acestui proeminent fiu al ei alte roade decât cele pe care le-a cules. Cu unele din însușirile lui, cu marele său talent, cu puterea sa de muncă, cu netăgăduitul său patriotism, Marghiloman ar fi meritat o altă soartă, o altă pagină decât aceea pe care a înscris-o în cartea neamului.

Mulți dintre contemporani, aflați sub impresia patimilor vremurilor înfrigate ale neutralității, ale ocupației străine, ale păcii de la București și ale întregirii neamului, refuzau să-i retragă lui Marghiloman osânda judecății lor neiertătoare. Eu mărturisesc că nu simt în mine această putere, nu o simt din ziua în care am citit, la moartea lui, codicilul testamentului său. Cuvintele: „Am greșit poate mai des decât socotesc, dar gândul mi-a fost întotdeauna curat și mi-am iubit țara“, dezvăluiesc drama intimă a acestui biruit. Pentru ea, dacă nu pentru activitatea sa politică, socotesc că viața și cariera lui Alexandru Marghiloman trebuie să fie judecate nu în lumina resentimentelor justificate, nu în cadrul rigid al logicii și al moralei, ci în perspectiva, în îngăduitoarea perspectivă a unei infinite melancolii.

Oricum ar fi, în Iași din Martie 1918, eram departe de posibilitatea unor asemenea judecăți senine. Eram în vârtoarea tuturor patimilor, a tuturor nedreptăților și a tuturor calomniilor. Noi eram criminalii și învinșii, el era clar văzătorul, care trebuia să desăvârșească înalta lui chemare și marea sa operă.

Prima lui îndatorire era desigur să iscălească pacea, să o iscălească cât mai repede. El și C.C. Arion conduceau negocierile, o întreagă delegație

de militari, printre care figurau mai cu seamă economiști, trebuia să-i ajute în stabilirea punctelor tehnice ale viitorului tratat.

Este de prisos să mai spun că nu am de gând să fac aici istoricul acestor tratative și aceasta pentru trei motive: întâi, pentru că nu am luat parte la ele, al doilea pentru că, oricât ar părea de necrezut, nici nu ne-am interesat vreodată la Iași despre ce și cum discuta Marghiloman cu Czernin și Kuhlman la București. Eram atât de convinși că tot ce se iscălește cu Puterile Centrale este provizoriu și trecător, că totul va fi repus în cazură la pacea generală. Eram atât de convinși că la pacea generală Aliații vor dicta condițiunile, iar nu Germania și Austro-Ungaria, încât nici nu ne trecea prin minte să dăm vreo însemnătate hotărîrilor la care ajunseseră delegații României.

Știam că Dobrogea ne este răpită, că Ungurii ne luau defileurile munților și că Germanii, îndeosebi, ne impuneau condiții economice care ne transformau într'o adevărată colonie a lor. Marghiloman credea că obține o mare victorie când reușea să smulgă negociatorilor adversi câțiva kilometri la dreapta sau la stânga. Brătianu obișnuia, dimpotrivă, să spună că va fi cu atât mai bine cu cât condițiunile inamicului vor fi mai drastice, pentru că astfel Aliații vor înțelege și mai limpede ce fel de pace îi așteaptă, dacă vor avea cumva slăbiciunea să nu împingă războiul până la definitivă îngenunchiere a Puterilor Centrale.

Adevărul este că Marghiloman începuse aceste tratative plin de iluzii, convins că prin legăturile lui va obține serioase îmbunătățiri ale condițiilor inițiale. Pe zi ce trecea, el avea întristarea să constate nu numai că D-nii. Kuhlman și Czernin nu îndulceau condițiile, dar că ele deveneau tot mai grele, tot mai apăsătoare. Și atunci a început polemica între el și Generalul Averescu, fiecare pretinzând că celălalt este vinovat de îngreunarea de nesuferit a acestor condițiuni de pace: Marghiloman susținea că la Buftea, Averescu primise fără să le discute preliminarile de pace și că, el venind la putere, găsisese astfel iscălitura României irevocabil angajată; Averescu răspundea că el nu a iscălit condițiunile păcii, ci prelungirea armistițiului, că era hotărît că trebuia să cedăm Dobrogea, dar că în privința celorlaltor condiții nu a înțeles niciodată să lege țara. Marghiloman replica afirmând că se prezentase la Buftea precedesorului său o hartă cu noul traseu al graniței în Carpați, pe care acesta o aprobase fără să-și fi dat seama de ceea ce făcea și că acuma, la fiecare cerere a lui, plenipotențiarilor germani și, mai ales, cei austro-ungari îi opuneau aprobarea lui Averescu. Dacă nu ar fi avut mâinile legate de nedibăciile Generalului, el cu singuranță ar fi obținut de la învingătorii zilei condiții mult mai bune, mult mai omenoase. Nu adăuga însă că Averescu nu iscălise nimic pe plan economic și totuși era înspăimântat și dânsul de pretențiile germane, de tot ce ne luau și de tot ce ne cereau pentru viitor.

Noi surâdeam de această polemică în care ambele părți erau deopo-

trivă vinovate și în care Generalul Averescu și Marghiloman comiteau aceeași principială greșală de a-și închipui că Puterile Centrale ne vor cruța și că pretențiile vor fi în funcțiune de simpatiile personale ce le pot inspira unora sau altora negociatorii noștri. Ceea ce ne interesa pe noi nu era conținutul acestui tratat, pe care încă o dată îl socoteam prin însăși definiția lui trecător, ceea ce ne interesa era să nu se ratifice, pentru ca să putem în ziua păcii generale invoca față de Aliați cu mai mult temeii încă precaritatea lui, caracterul de act încheiat sub puterea baionetelor. În acest sens se exercita toată influența lui Brătianu la Palat, căci pe când Marghiloman insista pe lângă Rege să ratifice tratatul, dânsul prin Barbu Știrbey facea tot ce-i sta în putință ca Suveranul să tot amâne această ratificare. Și, încă o dată, Brătianu a învins. În ziua iscăririi armistițiului, România nu ratificase acest odios tratat și se putea prezenta la masa verde a păcii generale cu o nouă dovadă a statorniciei față de Aliați și a credinței ei în izbânda lor finală.

Pe când se negocia pacea de la București, s'a desăvârșit și unirea Basarabiei. Zic s'a desăvârșit, fiindcă de fapt de când se prăbușise Rusia, această unire era virtual implinită. Așa se înfățișa ea în conștiința tuturor, nu numai dincoace, dar și dincolo de Prut. Nici un moment exponenții mișcării naționaliste din Basarabia nu și-au închipuit că, proclamând Republica independentă basarabeană, ei constituie un stat menit să rămână cu adevărat independent. În concepția lor, această neatârnare și această Republică nu erau decât primul act al unirii dorite, firești și fatale cu patria mamă. Din ziua în care toate provinciile nerusești din împărăția Țarilor își recâștigau independența, devenind iar state libere, Basarabia nu putea avea altă soartă decât aceea de a se reîntoarce la România. Dacă faptul a suferit oarecari întârzieri, era numai din motive de oportunitate, în sine problema era rezolvată, irevocabil și indiscutabil rezolvată. Într'adevăr, cât timp subsista o aparență măcar de front rusesc, noi ne opuneam ca unirea să fie proclamată în mod formal, pentru ca Aliații să nu ne poată învinui că am contribuit noi, printr'un gest al nostru, la retragerea Rușilor din luptă.

După ce am trimis armatele noastre în Basarabia la începutul lui Ianuarie, era evident că unirea era chiar implinită, totuși nu am vrut nici atunci să-i dăm o concretizare formală, ca să nu apară în fața opiniei publice mondiale ca o cucerire prin arme, când interesul cauzei cerea neapărat un act voit și liber consimțit de către populația basarabeană, pe baza principiului autodeterminării popoarelor.

Tot astfel, când Generalul Averescu a venit la putere, Inculeț și Ciuhureanu, nerăbdători să pună capăt acestei situații echivoce, au sosit la Iași ca să grăbească actul unirii. Generalul Averescu cu drept cuvânt le-a cerut să-l mai amâne, căci începuse tratativele de pace, iar Puterile Centrale îi cereau Dobrogea și, ca să justifice cererea lor, îi ofereau Basarabia în

schimb. Un guvern român nu putea însă transforma Basarabia în obiect de compensație. În fața temeiniciei acestui argument cei dintâi s'au înclinat frații noștri basarabeni.

Când pierderea Dobrogei a fost un fapt îndeplinit, nu mai era nici un motiv să se mai întârzie proclamarea oficială și solemnă a Unirii și iată cum în chip firesc ea a avut loc în Chișinău la 27 Martie 1918.

Am aflat în urmă de la Inculeț că în ședința consiliului de miniștri de la 23 Martie, când Marghiloman a cerut colegilor săi basarabeni să plece la Chișinău spre a purcede la actul unirii, au fost oarecare șovăieli. Halipa, cu desăvârșire apolitic, a consimțit imediat, Ciuhureanu a cerut să se țină seama de părerea lui Inculeț, iar acesta a solicitat 24 de ore de gândire. De ce? Fiindcă, neîncrezător în concepțiile conservatoare ale lui Marghiloman voia să aibă garanții formale în privința reformei agrare și a votului universal și, în al doilea rând, fiindcă voia să se asigure că la pacea generală o unire făcută acuma cu aprobarea Puterilor Centrale nu va influența în rău asupra hotărârilor finale ale Aliatilor. Inculeț, mai inteligent decât tovarășii lui, își dădea perfect seama că adevărata hartă a Europei de mâine se va stabili numai la pacea generală. În consecință, el s'a dus înainte de a-și da răspunsul la Fasciotti, la Barclay, la Wopicka și la Saint Aulaire. E interesant de notat diferențele de atitudini: Fasciotti nu numai că nu a consimțit, dar i-a spus lui Inculeț că basarabeni nu ar trebui să-și închipuiescă că Rusia nu va reînvia. Barclay i-a zis: „faceți cum credeți“. Rămâne și azi o enigmă dacă răspunsul lui Sir George exprima indiferența Imperiului Britanic în chestia Basarabiei, sau indiferența lui personală. Wopicka l-a asigurat de tot sprijinul Statelor Unite și de întreaga lui simpatie, întrucât fiind Ceh de origine, cauza independenței tuturor micilor națiuni europene îi era cu deosebire scumpă. Saint Aulaire i-a comunicat că Franța este de acord.

Soarta Dobrogei fiind hotărâtă, Inculeț s'a mai dus și la Brătianu, care, la rândul său l-a îndemnat să proclame fără întârziere unirea. Probabil că de acolo a provenit însă pe urmă legenda că Inculeț a fost un adversar al unirii în vreme ce dânsul a vrut numai - și cu drept cuvânt - să o îngrădească de maximum de garanții.

Doi oameni, unul prin iluziile, celălalt prin vanitatea lui, au încercat totuși să-și atribuie lor meritul acestor mari împliniri istorice, și aceasta constituie capitolul hazliu al reîntoarcerii după 106 ani de cotropire străină a Basarabiei la patria mamă; acești doi domni au fost Alexandru Marghiloman și C. Stere.

Marghiloman afirma pretutindeni că unirea Basarabiei este fapta lui, adevăratul său rol s'a redus însă la prezența sa fizică la Chișinău în ziua votului Sfatului Țării. Când a plecat din Iași spre capitala Basarabiei, totul era pregătit și hotărât până în cele mai mici amănunte, el a avut doar să rostească discursurile festive și să ia act în numele Regatului Român,

BASARABIA

Johnston

ACTUL UNIRII

VOTAT DE SFATUL ŢĂRII
LA 27 MARTIE 1918

În numele poporului Basarabiei Sfatul Ţării declară
Republica Democratică Moldovonească (Basarabia)
în uniunea cu Sfatul Ţării Mixt al Ucrainei, MARCA
BLAGĂ şi FĂCĂLŢĂ UNITE cu MUSTAŢIA ALBĂ DE
RĂDĂ ACUM O DUAŞI ŞI NOI SINE DE ANI DĂR TRĂIND
VECHI MOLDOVA ÎN PUTEREA SĂCĂTULUI INTERIC ŞI
DREPTULUI DE NAŢIE CU BINE SĂMĂNTĂLUII CA NAŢIA
DELA SINDURĂ DE ÎNŢĂRĂRII VOINŢA LOA DE NEI
LĂBRIE ŞI PĂMÎNTU TOTĂRĂRII DE UNGETE
CU MAMA SA ROMÂNIA.

TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI
CU ROMÂNIA

DE-A PURUBI ŞI TOTOCĂURĂ !

Preşedintele Sfatului Ţării:

ION ÎNCULŢ

Vice-Preşedinte:

PAN HALIPPA

Secretarul Sfatului Ţării:

I. BUZUGAN.

LĂTARIU CEL MARE
1671-1694

DIMITRIE CANTEMIR
1710-1714

Într-o zi pe lângă un câmp de lăptos

Un război terribil s-a dus între ei

Jucăr, Sute, Iedrejoi cu faşci, Avra

Ştefan, Hura, Săndă, A. Carobă, Iancu, Hama

Ştefan, Hura, Săndă, A. Carobă, Iancu, Hama

O. Zorobă, Hura.

Încălţat Cel. Săndă, Hura

Într-o zi pe lângă un câmp de lăptos

Un război terribil s-a dus între ei

Jucăr, Sute, Iedrejoi cu faşci, Avra

Ştefan, Hura, Săndă, A. Carobă, Iancu, Hama

Ştefan, Hura, Săndă, A. Carobă, Iancu, Hama

O. Zorobă, Hura.

Fig. 6: Actul unirii Basarabiei cu România votat la Chişinău de Sfatul Ţării la 27 Martie 1918

al cărui Prim Ministru era, de cele ce se petrecuseră. La obiecțiunile celor ce refuzau să-i recunoască vreun merit în această privință, Marghiloman răspundea că fără intervențiile lui și numai din cauza acestor intervenții, Puterile Centrale au dat aprobarea lor unirii Basarabiei. De fapt, de la început, dinainte chiar de venirea la guvern a lui Marghiloman, Germania și Austro-Ungaria declaraseră în toate împrejurările că ele nu se opun la această unire. Mai mult, afirmau că o consideră legitimă și că o doresc. Era și firesc să fie astfel întâi fiindcă cei de la Berlin, ca și cei de la Viena și de la Budapesta, își dădeau foarte bine seama că, chiar dacă ar fi vrut-o, nu ar fi putut să evite această unire, iar pe de altă parte, le convenea să micșoreze Rusia și, prin mărirea teritoriului nostru spre răsărit, să ne mai facă să uităm revendicările de peste Carpați. Așa fiind se poate - este chiar sigur - că atunci când întâmpinau pe vreun punct rezistențe din partea lui Marghiloman, în cursul negocierilor privitoare la pacea de la București, reprezentanții Puterilor Centrale să fi agitat spectrul refuzului lor de a consimți la unirea cu Basarabia. Dar de acolo și până la a crede că elocința lui a smuls consimțământul Austro-Germanilor într'o chestie în favoarea căreia ei se rostiseră de mult atât de categoric, este o deosebire pe care numai organicul iluzionism al lui Marghiloman o poate explica și legitima.

Cât privește pe Stere, în tot timpul cât s'au desfășurat în Basarabia evenimentele știute, în tot timpul în care frunțașii românismului au exercitat acțiunea a cărei logică și inevitabilă concluzie nu putea să fie decât unirea, dânsul era în teritoriul ocupat, jucându-și acolo rolul, ațâța intrigile, complota, proorocea, mergea la Berlin și la Viena, scria „Lumina“, făcea mai mult sau mai puțin decât i se atribuia, dar în orice caz nici nu știa ce se petrece în provincia de peste Nistru.

La Chișinău, nu a sosit decât cu trei zile înainte de ședința în care a fost proclamată unirea și, după mărturisirea nu numai a lui Inculeț, care era președintele Republicii Moldovenești și care a prezidat istorica ședință, dar a celor mai mulți dintre frunțașii basarabeni, acțiunea lui Stere a încurcat mai mult decât a înlesnit actul unirii. Într'adevăr, față de opoziția unora din elementele străine, cei din guvernul basarabean și din Sfatul Țării adoptaseră tactica de a-i aduce la realitate, arătându-le inutilitatea și primejdia rezistenței lor. Era singurul mod de a combate influențe, din care unele cel puțin erau cu desăvârșire suspecte. Stere, care nu era la curent cu nimic și care, închipuit cum era, se considera atât de superior celor din Basarabia, încât nici nu putea concepe că s'ar fi convenit măcar să se sfătuiască împreună cu ei, Stere a conceput că rolul său consista în a explica diferitelor grupări politice și etnice necesitatea unirii. Două zile și două nopți a ținut discursuri de principii, discursuri de motivări politice, discursuri de exortațiuni patriotice, discursuri pronunțate în românește, în rusește, în limba germană. Cel puțin două treimi

din aceste cuvântări erau inutile, dar Stere se trudea să convingă oameni demult convinși și ale căror voturi erau hotărât asigurate. Pe cei însă pe care ar fi trebuit cu adevărat să-i convingă, adică pe reprezentanții minorităților, nu numai că nu a reușit să o facă, dar dimpotrivă, făcând prea multe teorii, vorbindu-le mereu de libertate, de auto-determinare și mai ales dându-le impresia că votul lor este indispensabil, i-a încurajat iarăși la o rezistență de la care energia celor din Sfatul Țării știuse să-i abată. Este mai mult ca sigur că fără intervențiile neoportune ale lui Stere s'ar fi ajuns aproape la unanimitatea voturilor.

În orice caz, chiar dacă am admite că Stere nu a îngreunat lucrurile, este de la sine înțeles că nu discursurile lui rostite în ultimele două zile au putut determina un complex întreg de evenimente care făcuseră din unire o inexorabilă fatalitate și au influențat măcar în mod temeinic rezultatele unui vot pentru care cei din Chișinău luaseră din vreme și cu succes toate măsurile cuvenite. În mișcarea națională a Basarabiei, Stere are desigur meritele lui, dar în evenimentele din 1917 și 1918 și în organizarea ședinței de proclamare a unirii, rolul său se mărginește la acela de oaspete, iar nicidecum, așa precum o susține el și prietenii săi, la acela de factor determinant. Acesta este cu toată nepărtinirea, adevărul istoric.

De bună seamă însă că în vremurile întunecate pe care ne era dat să le trăim atunci la Iași, ziua în care Inculeț și Ciuhureanu au venit cu actul unirii a fost o zi de nădejde și de înălțare și că Te Deumul de la Mitropolie, în care am sărbătorit acest mare act istoric, va rămâne pururea întipărit în amintirea acelor ce au avut fericirea să ia parte la el. Interesant a fost și banchetul de la Palat, unde Inculeț, ridicând paharul pentru Rege, l-a botezat Regele Țăranilor și unde Stere a fost decorat cu ordinul Coroanei României în gradul de Mare Ofițer, decorare în jurul căreia s'a făcut atâta vâlvă atunci, ca și mai târziu. Tot după acest banchet familia regală a ieșit pe balcon pentru a mulțumi mulțimii care o aclama pe stradă. Stere a crezut de cuviință să apară lângă Rege, ca să vadă bine publicul unde a ajuns. Nu-i vorbă, aceeași atitudine o avusese și dimineața în timpul defilării trupelor. La Poarta Mitropoliei, pe Strada Ștefan cel Mare se înălțase o estradă de unde Regele primea defilarea. Cu ostentațiune, Stere s'a așezat și el acolo, sfîndând astfel simțămintele armatei pe care le cunoștea atât de bine.

Aceste incidente nu au putut însă umbri strălucirea marelui eveniment ce se sărbătorea.

După ce a iscălit pacea de la București, pe care într'un moment de regretabilă rătăcire Costică Arion a înfățișat-o țării drept izbândă, Marghiloman s'a apucat de ceea ce numea el pe atunci opera sa de reclădire a României și de regenerare morală. Despre regenerarea morală voi vorbi mai departe, deocamdată să vedem în ce consta pentru el opera de reclădire, definită într'un mare discurs politic pe care l-a rostit în prima decadă a lui mai la Bârlad. Pe la sfârșitul lui aprilie, Marghiloman ob-

ținuse dizolvarea parlamentului. Era discutabil din punctul de vedere strict constituțional parlamentul ales în Mai 1914, parlamentul războiului și al reformelor nu putea fi dizolvat, întrucât era o adunare constituantă, care nu-și desăvârșise misiunea. Iar pe de altă parte, era inadmisibil că după ce votul obștesc fusese înscris în constituție, să se facă acum alegeri pe temeiul vechii legi electorale cu cele trei colegii cenzitare. Dar Marghiloman avea nevoie de un parlament care să-i ratifice pacea de la București și desigur că acesta nu putea fi Parlamentul nostru.

Urmasu deci să se facă alegerile. Cum s'au făcut, este inutil să o mai spun; în Moldova, nici noi, nici taciștii nu ne-am prezentat, opoziția a fost reprezentată numai prin Generalul Averescu, care ieșise în timpul acesta la pensie și constituise cu Argetoianu, cu Grigore Filipescu, cu Matei Cantacuzino și cu Duiliu Zamfirescu „Liga Poporului“, el s'a prezentat însă singur, sau aproape singur în fața corpului electoral. A urmat Cuza cu antisemitii săi, care nu a putut rezista nici atunci tentațiunii de a fi deputat și de a debita în parlamentul baionetelor inamice cunoscutele lui teorii și reușitele sale cuvinte de spirit.

În teritoriul ocupat, administrația fiind încă în mâna comandaturii germane, adică a lui Mackensen, situația era și mai simplă, nu puteau candida decât cei agreeți de el, ceilalți nici nu puteau ajunge în circumscripțiile lor electorale, căci nu puteau obține Ausweis-ul necesar. În asemenea condițiuni este lesne de înțeles că aceste alegeri se reduceau la o simplă și sinistrală parodie electorală chiar într-o țară cu influență guvernamentală, ca la noi.

Marghiloman s'a crezut dator, în vederea acestor alegeri, să expună țării programul său guvernamental, prin urmare discursul de la Bârlad a avut menirea să ni-l dezvăluie. Caracteristic este că, deși în constituție figurau votul obștesc și exproprierea celor două milioane de hectare, Marghiloman își închipui că poate face abstracție de ele și să considere aceste dispozițiuni pur și simplu ca nule și neavenite. Cu o totală lipsă de simț al realităților, el ne-a comunicat la Bârlad că, în ceea ce privește reforma agrară va înlocui exproprierea prin arendările obligatorii și că în ceea ce privește reforma electorală, va recurge la alte formule decât la sufragiul universal, așa cum l-am acordat noi. Iată de altminteri textual pasagiile din cuvântarea sa privitoare la aceste două însemnate probleme — ele sunt tipice:

„Noi voim și prin mijlocul cumpărăturilor de bună voie, prin crearea casnelor de credit, prin creditul funciar țărănesc și prin mijlocul expropriării să permitem țăranului harnic să-și întregască pământul. Și așa a pornit gândul tuturor, și cum dăm noi pildă, am convingerea că și măsura aceasta extremă — o expropriere — nu voi fi nevoit să o întrebuițez fără de consimțământul marilor proprietari de a fi inițiatorii operei de înfrățire“.

„Credem că a sunat ceasul să dăm unui sufragiu universal cu oarecare temperament alegerea Camerei și să rezervăm Senatul pentru o recrutare care să permită statului să aibă o cârmă fixă“.

Mai târziu, cu prilejul discuției la Mesaj, Marghiloman și-a mai restrâns formulele. Chestia agrară trebuia „luată de la capăt“, „toți țărani nu pot fi proprietari“, „trebuie să ne gândim cui dăm pământ și cui nu dăm“. Se vor face împrôprietări, „dar trebuie să se știe că aceasta este ultima împrôprietărire ce se poate face“. Că va obliga pe proprietari să arendeze pământ la țărani, fiindcă „cine vrea muncă obligată trebuie să dea pământ în arendă“.

Iar reforma electorală a devenit o măsură pe care nu avea delegațiune constituțională ca să o poată săvârși, că are totuși speranța că într-o viitoare constituantă să o înlăptuiască. Și în orice caz că „sufragiu universal fără temperamente îl consider ca o primejdie“. Corectarea ar urma să se facă „prin știința de carte și prin votul plural“. De pildă „țăranul cu copii ar avea două voturi“.

În fine, oficiosul partidului „Steagul“ dezvăluia gândul întreg al șefului și al inspiratorului său, scriind: „A doua zi după pacea din 1913, când se părea D-lui Brătianu că partidul pierduse ceva din strălucire, se ivi deodată accl proiect de expropriere agresiv și demagogic, proiect de reclamă și instrument de anarhic, întrucât, completat la lași sub baiontele rusești cu niște dispozițiuni cu adevărat bolșevice în virtutea cărora se pot ciopârți proprietățile întinse...“ Și mai departe: „A trecut vremea de a se permite luxul unor asemenea exerciții pe terenul social“.

Hotărât, Marghiloman ținea să dovedească încă o dată lipsa lui de înțelegeră a vremurilor pe care le trăia.

Deocamdată aceste declarațiuni ale lui i-au provocat două serioase greutăți politice: ruperea cu Stere și ostilitatea definitivă și crescândă a basarabenilor. Stere nu putea consimți la desființarea reformelor, fără să se desființeze pe el însuși. O viață întreagă fusese unul din cei mai aprigi propovăduitori al lor, la 1914 ceruse lui Brătianu ca o favoare personală să fie el raportorul constituantei, cum putea să se solidarizeze oare cu politica reacționară a lui Marghiloman? Ar fi fost să-și renege tot trecutul. El fu deci silit să ia poziție împotriva Primului Ministru și să renunțe la misiunea pe care la început acesta i-o încredințase, aceea de a conduce treburile în Basarabia, unde Generalul Văitoianu ajunsese astfel un fel de guvernator al ținuturilor dintre Prut și Nistru.

De altfel, lipsa de simț de organizare și rezistențele ce a întâmpinat din partea celor din Sfatul Țării au contribuit și ele la hotărîrea lui Stere de a se dezinteresa de administrarea Basarabiei.

Mai gravă pentru Marghiloman era starea de spirit pe care politica lui o provoca în rândurile basarabenilor. Ieșiți de curând din revoluție, fiind cu toții prin formațiunea lor intelectuală, prin mediul în care trăiseră sub

țarism democrați convinși, aproape socialiști, reacționarismul lui Marghiloman i-a speriat și mai mult, creând o adevărată și primejdioasă tensiune între ei și vechiul regat. Raporturile s'au mai agravat când marii proprietari din Basarabia au trimis delegați la Iași ca să obțină de la guvern o revenire asupra măsurilor cu adevărat foarte drastice pe care Republica Basarabeană le luase în chestia exproprierii și când Marghiloman a avut nedibăcia să le dea oarecari speranțe.

Inculeț și Ciuhureanu, care reprezentau Basarabia în guvernul Marghiloman, au reacționat violent, nu numai în dezbaterile consiliilor de miniștri, dar chiar în public, la tribuna parlamentului. Îndeosebi discursul rostit de Inculeț în ședința de la 27 Iunie a fost caracteristic. El a ținut să afirme în acel parlament ultraconservator că Basarabia nu renunța nici la votul obștesc, nici la exproprierea așa cum au îndeplinit-o, nici la principiile democratice ce stau la baza organizării lor administrative și că, numai pe aceste temeieri larg democratice, se poate consolida cu adevărat unirea Basarabiei.

Bineînțeles, noi am profitat de ocazie ca prin „Mișcarea“ să subliniem concordanța noastră de vederi cu basarabienii și să arătăm că numai străruind în politica preconizată de noi în ajunul războiului și concretizată prin dispozițiunile introduse în Iunie 1917 în constituție, România poate fi „focarul de lumină și de căldură către care trebuie să privească toți frații roboți și asupriți“.

De-altminteri, îngrijorați de mentalitatea lui Marghiloman și a colegilor săi, printre care nu trebuie să uităm că se prenumărau oameni ca Griguță Cantacuzino și Nicu Ghika-Comănești, Inculeț și Ciuhureanu luaseră contact cu Brătianu și i-au cerut părerea, în special în ceea ce privește reforma agrară. Spre deosebire de Marghiloman, Brătianu nu numai că i-a sfătuit pe cei doi miniștri basarabeni să continue a lucra la reforma agrară în spiritul în care o concepuseră, dar i-a asigurat că la pacea generală el și partidul național liberal își iau angajamentul solemn de a ratifica o atare reformă mai largă decât cea din vechiul regat, întrucât noi înțelegem foarte bine că, trecând prin revoluție, s'a stabilit în Basarabia o anume stare de fapt pe care azi legiutorul nu o mai poate nesocoti. Se poate spune că de atunci datează legătură sufletească dintre noi și atâția fruntași ai mișcării naționale de peste Prut.

Dar programul lui Marghiloman nu se mărginea aci, el cuprindea reforma administrativă, reforma învățământului, reforma Băncii Naționale, a creditelor funciare și urbane și suspendarea inamovibilității magistraturii, a membrilor corpului tehnic și a profesorilor universitari. De fapt, toate aceste legi de „reorganizare“, de „reclădire“, nu erau decât legi de distrugere a partidului liberal și de răzbuire conservatoare. Legea administrativă trebuia schimbată pentru ca funcționarii bănuți liberali să poată fi mutați și înlocuiți, reforma Băncii Naționale și a creditelor se reducea la posibilitatea de-a elimina din aceste instituțiuni fruntașii liberali, care, fie

zis în trecut, le înființaseră, le organizaseră și le conduseseră cu atât folos pentru economia națională. Iar dintre inamovibilități se alesese aceea a magistraturii, a corpului tehnic și a profesorilor universitari, fiindcă se socotea că liberalii numără mai mulți aderenți, sau mai multe simpatii. Afară de aceasta, în ajunul dării în judecată a guvernului Brătianu, membrii Curții de Casație și tot aparatul judecătoresc trebuia amenințat și profesorii universitari trebuiau și ei pedepsiți prin destituiri pentru rolul pe care îl jucaseră în politica de intrare în acțiune alături de Aliți.

Sigur, reformele lui Marghiloman aveau ca substrat dorința reală de a aduce oarecari îmbunătățiri învățământului nostru public, dar ciudată mentalitate de a alege zilele ocupației străine pentru a pune în aplicare fel de fel de idei personale de ani de zile nutrite în liniștea cabinetului de lucru. Și, mai presus de toate, ce naivitate să-ți închipui că măsuri luate în pripă sub călcâiul inamicului vor putea sluji drept norme permanente de organizare a României ce va ieși din marea frământare a războiului mondial, nu încă terminat.

Parlamentul, care trebuia să aducă la îndeplinire acest vast program al guvernului Marghiloman, s'a întrunit în primele zile ale lunii Iunie, și aproape fără întrerupere a funcționat până la sfârșitul lui Octombrie, când regimul ocupației s'a prăbușit. Trebuie să mărturisesc că atât eu cât și prietenii mei politici am urmărit dezbaterile acestui parlament cu aceeași suverană nepăsare cu care am urmărit și negociațiunile păcii de la București. Legile pe care le vota aveau în ochii noștri același caracter de precariate. De-altminteri, nici din punct de vedere spectacular aceste dezbateri nu puteau prezenta vreun interes deosebit, căci majoritatea lui Marghiloman se compunea din elemente cu totul mediocre și compromise. Afară de câțiva vechi credincioși ai lui, ce om de valoare și cu demnitate putea primi să facă parte dintr'un atare parlament? Corifeii opoziției lipseau toți și nici lipsa de talent a lui Averescu, nici cuvintele de spirit ale lui Cuza, nu erau în măsură să-i înlocuiască.

Din toată vorbăria acelor patru luni nu sunt de reținut decât ratificarea tratatului de pace, votarea împământenirii evreilor care era o anexă, o condiție sine qua non a tratatului impus de inamic, o interpretare a lui Trancu-Iași asupra dosarului Gunther și un discurs anti-dinastic al Dr. Gerota.

Cu prilejul ratificării, nimeni nu a știut să ridice protestul cuvenit, să formuleze strigătul de revoltă al unui popor ultragiătat. Averescu ar fi fost indicat pentru acest rol, când colo s'a mărginit să citească o declarație prin care mai mult se apăra de rolul lui în discuția preliminarilor de pace, iar Cuza a votat contra, nu atât din cauza condițiilor grele ale păcii, dar din cauza dispozițiilor ei privitoare la evrei.

Nici în această împrejurare parlamentul ocupației nu a putut fi la înălțimea cerințelor țării. O clipă de reculegere, de trezire a conștiinței, de

mândrie și demnitate i-ar fi absolvit de toate celelalte păcate și i-ar fi asigurat indulgența istoriei. Era însă peste puterile lui, s'ar zice că Mackensen știuse pe cine trimisese la Iași.

Votarea împământenirii evreilor a prezentat un interes numai fiindcă a fost o dovadă mai mult a judaismului internațional de a-și afirma influența și puterea. Logic ar fi fost ca evreii, care știau foarte bine, inteligenți și bine informați cum erau, că atât timp cât războiul mondial nu s'a sfârșit, pacea de la București nu poate fi decât un provizorat, să-și fi dat seama că adevăratul lor statut din România nu poate depinde nici el de stipulațiunile acestei păci. Totuși, au ținut cu tot dinadinsul ca la București să ni se impună recunoașterea acestor drepturi, pentru ca în fața opiniei publice a lumii civilizate să fie bine stabilit că în urma acestui război nici o pace, oricare ar fi ea, nu poate să le mai nesocotească și că de partea oricui va fi izbânda finală, un singur lucru este acuma indiscutabil, triumful cauzei evreiești.

Pe noi, acordarea acestor drepturi nu ne tulbura întru nimic, deoarece încă de când eram la guvern luasem și pe cale internațională și direct, față de reprezentanții evreimii din Iași, angajamente formale în această privință. Din considerațiune însă față de Aliații noștri și din motive de tactică internă, am ținut să subliniem prin presă că evreii români nu trebuie să aștepte îndeplinirea legitamelor lor aspirațiuni de la armatele de ocupațiune, ci de la libera voință a națiunii române.

Interpelarea lui Trancu-Iași în afacerea Gunther era pentru Marghiloman extrem de plicticoasă, fiindcă adevărul, din nenorocire tristul și nețăgăduitul adevăr, era că în timpul neutralității cu știrea lui și adesea după solicitările lui, Gunther îi subvenționase acțiunea și partizanii. Singura ieșire pentru el era îndrăzneala, și în asemenea ocazii se trezeau în Marghiloman atavismele părintelui său și scrupulele nu-l înăbușeau. El declara că totul este o infamă înscenare a adversarilor săi politici, a lui Take Ionescu îndeosebi, și cu abilități demne de o cauză mai onorabilă, a profitat de faptul că borderoul era scris în nemțește, iar adnotarea de pe verso cuprinzând cele două milioane cheltuite cu alegerea lui ca președinte al partidului conservator în franțuzește, pentru ca să conchidă că trebuie să fie vorba de un fals și, prin urmare, a trimis afacerea în cercetarea judecătorului de instrucție. Corbescu era chiar învinuit de el ca autor al acestui fals. Cu aceste artificii oratorice și cu aplauzele majorităților sale docile, incidentul parlamentar s'a încheiat, dar a trebuit toată îngăduința românească pentru ca după pacea generală Marghiloman să nu fi suferit consecințele neplăcute ale unuia din cele mai urâte capitole ale vremurilor neutralității.

Cât despre ieșirea anti-dinastică de la Senat a Dr-lui Gerota, ea nu a fost decât punctul culminant al întregii sale atitudini de la încetarea războiului. Într'adevăr, pașnicul și distinsul chirurg Dr. Gerota, care până

atunci nu se manifestase niciodată în chip deosebit pe terenul politic și național, care părea exclusiv absorbit de profesiunea sa și de catedră, devenise deodată cel mai înverșunat, cel mai violent, cel mai intransigent acuzator al autorilor războiului. Dar pe când ceilalți își îndreptaseră furia împotriva oamenilor politici, Dr. Gerota cerea capul Regelui, îl insulta pretutindeni în chipul cel mai trivial și reclama, cu o patimă împinsă până la fanatism, detronarea lui. De fapt, cuvintele lui din Senat nu erau decât o palidă manifestare a atitudinii pe care o luase și a celor ce obișnuia să spună în fața oricui și oriunde se nimerea.

Ceea ce a fost simptomatic pentru atmosfera de atunci este că Senatul abia a reacționat, în schimb, un ofițer al cărui nume îmi scapă, întâlnindu-l pe stradă l-a bătut până la sânge, iar ofițerii de rezervă s'au întrunit ca să protesteze împotriva cuvintelor lui și să facă Regelui o caldă manifestare de simpatie și de respect. În fața acestor atitudini și gesturi, Dr. Gerota a socotit mai prudent să-și tempereze limbajul și să se reîntoarcă la îndeletnicirile lui științifice. A încasat palmele în tăcere și în România întregită a fost fericit că nu a avut a suferi consecințele antidinasticismului său și că, în regala sa mărinimie, Regele Ferdinand bolnav a mers până la a-l chema la căpătâiul său. Pentru mine, Dr. Gerota de la Iași rămâne cazul tipic al nebănuitelor instincte de răutate și de cruzime, de patimi primitive, ce zac în atâția oameni și pe care, spre surprinderea generală, vremurile tulburi le scot la iveală.

Dar dacă dezbaterile parlamentului ocupației nu au fost și nici nu puteau să fie interesante, în schimb, atmosfera în care s'au desfășurat a fost captivantă. La început, majoritățile lui Marghiloman erau pline de entuziasm, de spirit de răzbunare, ca și conducătorul lor se credeau stăpâni pe situație. Diapazonul lor era foarte ridicat, încetul cu încetul tonul a scăzut însă. Ei care se socoteau învingători, au înțeles și au văzut că nu sunt decât nenorocite instrumente ale unui cuceritor vremelnice, chemați să joace un rol odios, nu unul glorios, sau, cel puțin, folositor.

Pe de altă parte, regeneratorii morali au constatat că rândurile lor sunt pline de dezertori și de oameni compromiși, că au avut loc incidente penibile, iar trufia lor a suferit ireparabile știrbiri. Pe de altă parte, pentru noi, observatorii din afară, ca pentru toată țara dealfel, era curios cum prin Septembrie deja matadorii din Iunie și din Iulie plecau capetele, din săptămână în săptămână tot mai mult. Ședințele nu mai prezentau nici o animație, discuțiile lăncezeau. Presimțeau vădit jalnica prăbușire care îi pândea.

Deși nu eram în parlament, noi am ținut să arătăm țării punctul nostru de vedere la fiecare din aceste acte ale guvernului și ale parlamentului Marghiloman. În acest scop, de câte ori guvernul hotăra să ia vreo măsură mai însemnată, sau de câte ori parlamentul vroia să voteze o lege potrivnică intereselor țării, ne întruneam la Brătianu și redactam un co-

municat pe care îl publicam în „Viitorul“ și îl reproduceam la șapirograf, spre a-l trimite în toate părțile și în special în teritoriul ocupat. Putem reciti azi colecția acestor documente cu o legitimă mândrie. Nu cred să existe dovadă mai evidentă a dreptei noastre judecăți în acele vremuri și a mândriei cu care ne-am apărat fără șovăire politica și credințele neamului.

În sfârșit, în toamna anului 1918 s'a mai întâmplat un eveniment dureros, nu atât pentru guvernul pe atunci răspunzător de destinele României, cât pentru noi toți și pentru principiul monarhic în sine. Spre surprinderea generală, am aflat într'o bună zi că Principele Carol, Moștenitorul Tronului a dispărut de la Târgul-Neamț, unde comanda o unitate de vânători de munte. După câteva zile, misterul a fost deslușit asupra cazului nu numai penibil, dar grav. Principele fugise cu Dra. Zizi Lambrino și, ca să treacă Nistrul, se pusese sub protecția ofițerilor austrieci, luase chiar masa cu ei, iar la Odessa se cununase ziua în amiaza mare în ținută de gală, cu colanul ordinului Carol de gât, sub ochii binevoitori și ironici ai autorităților inamice, încântate că dinastia care le-a declarat război primește o atare lovitură. Părinților le scrisese că pleacă să lupte pe frontul apusean, fiindcă nu poate să mai rabde starea de apăsare și de umilință în care se zbate poporul, refugiat în Moldova de pe urma păcii rușinoase de la București.

Simple justificări epistolare, fiindcă, în realitate, Principele nu se gândea nici la frontul Aliaților, nici la țară, ci la ceea ce considera fericirea sa personală. Știam că dânsul făcea curte acestei domnișoare, că din cauza ei Regele și Regina aveau dificultăți să-l urnească din Iași și să-l trimită pe front; mai mult, fusesem poftit personal într'o seară la Dra. Lambrino acasă, unde găsisem pe Principele Carol și observasem cu oarecare mirare că odaia era tapițată cu Portretele Moștenitorului Coroanei. Mi se spusese în plus că dânsul fusese văzut în împrejurimile Iașului plimbându-se în automobil cu sus-zisa Domnișoară, dar nimeni nu dăduse vreo însemnătate deosebită acestui „flirt“ și, mai ales, nimeni nu-și putea închipui că el va merge până la o căsătorie și aceasta chiar sub auspiciile cotropitorilor patriei sale. Când a aflat știrea, Regele a venit imediat la Iași să confere cu miniștrii săi. Marghiloman se rosti pe dată pentru înlăturarea definitivă a Principelui, care, prin purtarea sa, se dovedise nedemn de-a purta Coroana României. În fața acestei atitudini hotărâte Regele, de-altminteri zdrobit de emoțiuni, se arătă șovăitor. Regina în schimb voia cu orice chip să-și scape primul născut și lupta cu o energie sălbatecă, s'a zis cu drept cuvânt, nu ca o mamă care își apără copilul, ci ca o leoaică care își apără puii. Știrbey sfătui pe Rege să convoace pe șefii de partide. Marghiloman, care dăduse în judecată pe Ion Brătianu, se împotrivi, la început, dar sfârși prin a înțelege că nu se poate face abstracție de el și de partidul liberal într'o atare criză dinastică.

Printr'o ciudată coincidență, nici Brătianu, nici Generalul Averescu nu erau la Iași, ci amândoi se aflau la Piatra-Neamț, Averescu în oraș la Principesa Elise Suțu, iar Brătianu lângă oraș, la moșia Doamnei lui Emil Costinescu. Primind și unul și altul ordinul să vină imediat la Iași și negăsind alt mijloc de transport au plecat în același automobil, deși raporturile lor personale erau în acele momente foarte încordate. Brătianu făcea mare haz de această întâmplare și ne povestea amănuntele lungii și silitei lor convorbiri, desfășurată bineînțeles, pe ton curtenitor și chiar amical.

Dar la Iași se despărțiră din nou, Averescu împărțăși în totul punctul de vedere al lui Marghiloman și ceru ștergerea Principelui Carol din rândurile familiei regale și proclamarea Principelui Nicolae ca Moștenitor al Tronului. Brătianu, dimpotrivă, s'a opus cu hotărîre acestei soluții, și-l sfătui pe Rege să facă tot posibilul pentru a readuce pe fiul său și a nu-l înlătura de la succesiunea Coroanei. Îmi aduc aminte că mulți dintre noi, revoltați de ceea ce făcuse Principele Carol, de purtarea sa nesocotită în vremuri cum erau cele prin care părinții și țara lui treceau atunci, contrazi-ceam pe Brătianu, îl credeam greșit în judecata lui. El ne-a făcut însă un adevărat curs de istorie, arătându-ne că pretutindeni și întotdeauna dinastiile nu au putut supraviețui când alături de suveranul legitim subzista un pretendent ambițios și activ. Toate nemulțumirile se canalizează spre acest pretendent, țara se împarte în două, unitatea și continuitatea - foloasele esențiale ale principiului monarhic - sunt compromise sau dispar. Noi, care avem dinastie tânără, nu trebuie să adoptăm cu inimă ușoară o soluție care sapă grav temelia ei, ci trebuie să facem tot ce ne stă în putință pentru a o feri de o primejdie care-i poate fi fatală. De bună seamă, fapta Principelui Carol este în sine și prin amănuntele ei odioasă și de neiertat, dar trebuie găsit un mijloc ca să se revină asupra ei. Cu vremea va uita și dinastia va fi astfel scutită - și prin ea țara - de zguduirii de natură a stânjeni întreaga noastră evoluție normală.

Mărturisesc că documentarea istorică era impresionantă și că Brătianu și-a pledat cauza cu atâta convingere și cu atâta foc, încât ne-a câștigat pe toți. Regele a mai consultat pe urmă pe Mișu Cantacuzino în lipsa lui Take Ionescu, cât și pe Generalii Coandă, Grigorescu și Văitoianu. Mișu Cantacuzino a fost de părerea lui Averescu, dar a declarat că se va supune hotărîrii Regelui. Coandă și Văitoianu au fost pentru clemență, iar Grigorescu mai mult de acord cu punctul de vedere al guvernului.

Sub influența deci a Reginei, a lui Brătianu și a lui Barbu Știrbey, Regele determină și pe Marghiloman să revină asupra părerii lui inițiale; s'a hotărît deci să se trimită de urgență emisari la Odessa, care să aducă înapoi pe Principele Carol, să-l trimită, drept pedeapsă - fiindcă își părăsise unitatea - la arest într'o mănăstire și să se obțină ca, în schimbul unei însemnate sume de bani, Domnișoara Lambrino să renunțe chiar ea la

regala ei dragoste. Colonelul Baliff a fost trimis la Odessa și după diferite pertractări și amenințări, reuși să aducă înapoi pe Principe. Regina a avut imediat cu el în tren la Cretești-Ungheni întreveneri patetice. Principele a început prin a rezista, dar după lungi discuții și numeroase amânări a capitulat în cele din urmă. Consimțind să-și ispășească pedeapsa la Mănăstirea Secu și să admită anularea căsătoriei, a refuzat însă deocamdată să renunțe de a mai vedea pe Dra. Lambrino. S'a făcut această concesie cu speranța - dealtfel confirmată în urmă de evenimente - că mai curând sau mai târziu această dragoste îi va trece. Pentru moment ne mulțumeam cu situația legală, Principele continua să fie Moștenitorul necăsătorit al Tronului, criza dinastică fusese evitată. Din punct de vedere politic și național, aceasta era ceea ce ne interesa.

Nu este mai puțin adevărat, însă, că România vremelnic învinsă și trădată de Ruși, cotropită de inamic și batjocorită prin pacea de la București, ar fi putut fi scutită de acest episod dinastic și că părinții copilului în care neamul nostru își pusese atâtea frumoase nădejdi nu merita ca și această durere să se adauge la toate amărăciunile acestor zile de restriște.

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI TREI

OSTRACIZAȚII

Pe când se desfășura activitatea ministerială a lui Averescu și a lui Marghiloman în felul și în atmosfera arătată, noi așteptam în liniște și cu o desăvârșită seninătate mersul evenimentelor. Știam că ne pândește o perioadă de strigătoare nedreptăți și de prigoniri neroade, eram însă hotărâți a le înfrunta cu bărbăție.

La câteva zile după demisia noastră, Brătianu, cheamă câțiva prieteni spre a ne spune că poate ar fi mai bine ca el să se retragă de la conducerea partidului și să cedeze deocamdată președenția unui comitet în care ar putea figura persoane ca Ferechide, sau ca Porumbaru. Motiva această idee pe considerațiuni de oportunitate; va fi, spunea el, mai ușor partidului să treacă epoca tulbure ce ne sta înaintea până la pacea generală sub o conducere mai puțin accentuată și mai puțin supusă atacurilor și urilor, decât a lui. I-am arătat cu toții că, dimpotrivă, plecarea ar fi interpretată drept o recunoaștere că politica sa a fost greșită, mai mult, că ar putea chiar să fie tălmăcită ca un vot de blam pe care îl da partidul.

El a recunoscut temeinicia observațiilor noastre și a renunțat repede la gândul său. Personal am bănuțit întotdeauna că Brătianu nu se gândise nici o clipă în mod serios la retragerea lui din capul partidului. A vrut să constate dacă într'un moment tulbure se mai bucură de încrederea prietenilor săi și, în special, până la ce punct se putea bizui pe devotamentul necondiționat al colaboratorilor săi mai de aproape. Așa, spre pildă, știu că fără a mi-o mărturisi a fost supărat pe mine, fiindcă i s'a părut că în răspunsul meu nu fusesem destul de categoric. Inutil să spun că a fost o impresie cu desăvârșire nejustificată, precum dealtfel a putut să o constate și el mai târziu. Brătianu se complăcea câteodată în asemenea artificii de politică orientală.

De la început însă ne-am stabilit un plan general de activitate: în fiecare săptămână, miercurea la ora 5, urma să ne întâlnim la Mârzescu acasă spre a examina situația politică, a ne schimba părerile și a ne fixa atitudinea. Brătianu personal urma să prezideze aceste consfătuiri, la care erau invitați toți foștii miniștri, toți foștii parlamentari și,

în genere toți prietenii noștri politici aflători la Iași. Pe de altă parte, s'a hotărât să se instituie o serie de comisii care să studieze chestiuni la ordinea zilei și să întocmească chiar proiectele de legi referitoare la ele, așa încât în ziua în care Puterile Centrale se vor prăbuși și România Mare se va înfăptui, să nu fim surprinși de evenimente și să avem pregătite toate marile reforme necesare. Meritul acestei hotărâri îi revine întreg lui Vintilă Brătianu: cât timp guvernul ocupației își va îndeplini trista misiune, noi, nepăsători de clevetirile și de calomniile lui trebuia să pregătim prin muncă și încredere ziua reparatoare de mâine care avea să vină. Brătianu s'a arătat întâi cam sceptic, ironizându-l pe Vintilă, dar, în fața stăruinții sale și a aprobărilor noastre, ne autoriză să începem aceste lucrări. Ele ne-au îngăduit să putem promulga, câteva luni mai târziu, fără nici o greutate, legea exproprierii, a votului obștesc și alte măsuri importante și urgente.

Consfăturile de la Mârzescu au fost cu adevărat caracteristică, interesante și mișcătoare, nici unul din cei ce am luat parte la ele nu le putea uita vreodată. Ne întruneam la Mârzescu în salonul cel mare, care dădea pe Strada Carol, Brătianu se așeza într'un fotoliu lângă ușa dinspre antreu (la stânga când intrai), fotoliu pe care Dna. Mârzescu l-a păstrat cu pietate și pe care, spre amintire, a pus o mică placă comemorativă. Noi ne așezam din jur împrejur pe scaune, pe canapele, mulți în picioare, în sală sau pe la uși. Abia instalat, Brătianu ne făcea un expozeu al evenimentelor zilei, al celor interne ca și al celor externe și, pe urmă, se încingeau discuții în care fiecare își putea spune părerea în deplină libertate. Brătianu răspundea tuturor cu bunăvoință și răbdare, iar când întrebările i se păreau prea indiscrete, le ocolea cu o glumă, sau cu un surâs. Pentru noi, care îl cunoșteam de aproape, pentru noi care lucrasem atâția ani alături de el, expozeurile lui erau desigur interesante, pentru ceilalți prieteni ai noștri care nu avuseseră însă până atunci prilejul să se împărtășească de gândurile lui, ele au fost o revelație și un permanent izvor de admirațiune. De-altminteri, trebuie să mărturisesc că și chiar pentru noi, intimii săi, aceste expozeuri au fost o adevărată delectare, fiindcă niciodată poate în toată cariera lui politică nu ni s'a înfățișat Brătianu mai luminos în judecarea evenimentelor, mai clarvăzător în previziunile lui, în două cuvinte mai pătrunzător și mai profetic. Dacă regret ceva este că nu s'au stenografiat vorbele sale. Nouă luni de zile, cu o claritate, cu o intuiție a realităților, cu o lărgime de vederi minunată, Brătianu ne-a luminat cărările, ne-a susținut moralul și a întrupat în mijlocul confuziei din Moldova credința neclintită în biruința inevitabilă. Nu cred că în tot acest răstimp să fi fost o chestie oricât de mică, în care împrejurările să fi desmințit judecata lui. Superioritatea sa intelectuală și tăria lui sufletească impuneau tuturor.

La început eram puțini, puțini de tot. Îmi aduc aminte că la prima

ședință abia dacă ne număram zece, doisprezece. Chiar unii din foștii miniștri lipseau și nu din întâmplare. Pe urmă, rândurile au sporit, la sfârșit, în ajunul victoriei nu mai încăpeau nici în salonul, nici în casa lui Mârzescu. La început nu erau aplauze și nu odată Brătianu a trebuit să transforme expozeurile sale în adevărate apărări, câțiva prieteni dând chiar intervențiilor oratorice caracterul unor necruțătoare rechizitorii. Brătianu părea tradus pe banca acuzaților de înșiși prietenii săi, căci multe suflete se clătinau în fața restriștei trecătoare, multe resentimente nu se mai puteau stăpâni în fața durerilor ceasului de atunci. Am vie în minte și azi o scenă cu Neamțu de la Craiova. La cuvântarea acestuia, plină de critici și de desnădejde, Brătianu a răspuns printr'o lungă și impresionantă justificare a politicii și a speranțelor lui de viitor. Eram cu toții zguduiți nu numai de puterea argumentelor, dar de partea de emoție intimă, omenească, ce se desprindea din apărarea lui Brătianu, când Neamțu tăios și rece ca o spadă a replicat: „Domnule Brătianu, nu m'ați convins!“.

Erau însă și manifestațiuni de o nespusă duiosie la aceste consfătuiri, parcă văd încă venind consecvent, de la prima întrunire cu 10-12 participanți și până la ultima, când casa lui Mârzescu nu mai era destul de cuprinzătoare, pe un biet căpitan demobilizat, prea sărac pentru a putea schimba în refugiu hainele sale militarești prin haine civile și ascultând cu sfințenie cuvintele șefului și discursurile noastre. Nu avea altă ambiție, nu avea altă pretenție, decât să știm că el este credincios partidului, la zile negre ca și la zile bune, și prin urmare dacă numai doi vor mai rămâne, revendica modest și anonim onoarea să fie și el printre aceia. Zic dinadins anonim, fiindcă la vedere figura lui de om încărunțit, simplu, cam năuc, ne era demult cunoscută, dar ne-au trebuit adevărate investigațiuni ca să aflăm că se numea Căpitanul Zaharia.

Desigur, atunci când succesele Alianților au devenit evidente, Brătianu nu a mai avut nevoie să se justifice. Cuvintele lui deveniseră fanfară prevestitoare a biruinței și ropote de aplauze salutau sosirea, plecarea și vorbele lui. Reflectările oamenilor au fost de-a lungul istoriei întotdeauna și pretutindeni aceleași, iar Brătianu cel dintâi le-a socotit firești și noi i-am dat dreptate; aș tăgădui însă realitatea dacă nu aș spune că adesea în acele zile am avut și clipe de revoltă și ceasuri de adâncă amărăciune.

Cât privește comisiunile, sub imboldul lui Vintilă Brătianu, ele s'au pus repede și serios la muncă. Ne-am împărțit în patru comisii, comisia legii agrare, comisia electorală, comisia administrativă și comisia industrială și a muncii.

Din comisia legii agrare au făcut parte: Vintilă Brătianu, Alecu Constantinescu, Leonte Moldovan, Tony Iliescu și cu mine.

Din comisia electorală: Vintilă Brătianu, Mârzescu, Leonte Moldovan, C. Dimitriu și cu mine.

Din comisia administrativă: Alecu Constantinescu, Vintilă Brătianu, Costică Dimitriu, Săveanu, I. Panaitescu.

Din comisia industrială și a muncii: Dinu Brătianu, Vintilă Brătianu, Mârzescu, Creangă și cu mine.

De obicei ne întruneam la școala Reuniunii Femeilor Române, în apartamentele directoarei ei, Dna. Gavrilescu, unde se mutase Alecu Constantinescu, iar metoda de lucru pe care am adoptat-o a fost următoarea: întâi am discutat în câteva ședințe de-a rândul principiile călăuzitoare ale diferitelor legiuri ce trebuiau să fie întocmite, pe urmă am însărcinat pe câte unul din noi să redacteze proiectul și, în fine, am rediscutat în plinul comisiunii, punct cu punct, proiectul astfel elaborat.

Discuțiile au fost din cele mai interesante, adesea vii, dar întotdeauna documentate și firește amicale. Întrucât dispunea de o bogată bibliografie cu privire la diferitele sisteme de reprezentare proporțională, Mârzescu se oferă să redacteze el proiectul de lege electorală. Și Alexandru Constantinescu, în îndoita sa calitate de fost ministru de domenii și de jurist priceput, revendica sarcina de a întocmi proiectul de lege al exproprierii, al împrăștiării și cel al casei țărănești, adică al centralei care urma să cuprindă centrala băncilor populare, al cooperativelor sătești și al îmbunătățirilor financiare rezultând din aplicarea reformelor agrare. L-a întocmit cu ajutorul meu și cu ocultul concurs al lui Fotin Enescu, care, fiind funcționar public, nu putea în chip oficial colabora la lucrările unui partid de opoziție și încă ale unui partid ai cărui fruntași erau dați în judecată.

Legea generală de descentralizare administrativă și legea județeană au fost prelucrate până în cele mai mici amănunte de Costică Dimitriu și de Panaitescu, iar la secția industrială și a muncii, unde s'au cercetat îndeosebi chestia energiei, căreia pacea de la București îi dăduse un deosebit caracter de actualitate, legea încurajării industriei, precum și problema participării la beneficii de curând înscrisă în programul de realizări imediate ale partidului nostru. Pentru acestea nu s'a ajuns la redactări de legi, ci la un schimb de vederi din cele mai folositoare și la multe precizări, care au luat forma concretă a unor măsuri administrative și a unor dispozițiuni legale, în guvernările noastre ulterioare. Dinu și Vintilă Brătianu au jucat rolul de căpătenie în stabilirea bazelor acestei politici economice.

Țin să relev că atunci când am discutat legea exproprierii a avut loc o dezbatere furtunoasă cu Dinu Brătianu. În proiect noi prevăzusem că proprietarul expropriat se va plăti cu maximum prețului regional înmulțit cu 20. Or, spunea el, prețul regional stabilit înainte de război era calculat pe valoarea aur a leului. De atunci se observa o tendință de depreciere a leului, această tendință va merge accentuându-se, prin urmare dacă se menține acest criteriu pentru fixarea prețurilor, vom ajunge să plătim proprietarilor nu prețul la care ne gândim, ci un preț cu totul derizoriu,

și exproprierea se va transforma într'un act de adevărată spoliațiune, ceea ce nu a fost niciodată și nu poate fi nici azi gândul nostru. Așa fiind, el propunea ca la stabilirea prețului să se aibă în vedere valoarea reală a leului din momentul în care se va săvârși operațiunea.

Cu toții, fratele său, Vintilă, cel dintâi, l-am combătut cu înverșunare. Convinși cum eram de izbânda noastră finală, nici nu puteam concepe o devalorizare a monedei noastre, trăiam doar cu mentalitatea că va fi o eră de mare prosperitate după război pentru învingători. Unii dintre noi vedeam în propunerea lui Dinu Brătianu o ostilitate împotriva reformei, o manifestare de reacționarism și de spirit bancar, nu ne sfiiam să decretăm că vorbește în el nu liberalul însuflețit de democratismul vremurilor noi, ci directorul Creditului Funciar Rural. Singur, Ion I.C. Brătianu ne-a spus: „Băgați bine de seamă, mă tem că are dreptate Dinu!“.

Într'adevăr, evenimentele i-au dat dreptate cu prisosință și poate că dacă am fi ținut seama atunci de judicioasele sale observațiuni, țărănimea nu ar fi suferit o povară prea grea, iar economia generală ar fi câștigat, echilibrul de forțe între diferiții factori ai producției ar fi fost mai normal, spre binele obștesc.

După ce lucrările diferitelor comisii au fost terminate, le-am supus trei zile de-a rândul la 4,5 și 6 iunie în discuția sfatului nostru de la Mârzescu sub președenția lui Brătianu și acestea primind aprobarea tuturor, le-am tipărit. Cu puține modificări, ele au devenit decretul legii electorale promulgat în 1918 de Generalul Văitoianu în calitate sa de ministru de interne al guvernului Coandă, adică primul statut în România al sufragiului universal decretat lege a exproprierii, iscălit la București în decembrie 1918 de Brătianu și de mine, cunoscut în terminologia juridică sub numele Decretul Duca și, de fapt, consfințirea reformei agrare, actul istoric și legislația cooperativă, iscălită de asemenea de mine ca Ministru de Domenii în Ianuarie 1919, pe al cărei temei, cooperația a trăit și a propășit aproape zece ani în cuprinsul României întregite.

Desigur, nu este loc nici să fac analiza acestor legi, nici să discut meritele lor, dar țin să afirm în treacăt convingerea mea nestrămutată că dacă guvernele ce s'au perindat după 1920 ar fi menținut pentru procurarea celor 2 milioane de hectare prevăzute în Constituție coeficiențele fixe din tabela noastră, dacă nu le-ar fi înlocuit printr'o serie întregă de norme lăsate la aprecierea diferitelor organe administrative și instanțe judecătorești, aplicarea reformei agrare nu ar fi târăgănat zece ani, spre cea mai mare pagubă a economiei naționale și, mai ales, ea nu s'ar fi aplicat în atmosfera de favoritism și de tranzacții necinstite, care au compromis-o fără rost într'o atât de largă măsură. Privind, deci, în urmă putem fi mândri azi de ceea ce am lucrat atunci la Iași sub ochii plini de scepticism ai unora și sub batjocura pătimășă a atâtor.

Căci, într'adevăr, dacă unii ne credeau aproape nebuni când ne vedeau

lucrând în momentul păcii de la București la organizarea României Mari, cei mai numeroși se mulțumeau să ne considere ca mizerabili autori ai unui groaznic dezastru național. Denunțați vindictei publice, trebuia să fim totdeodată pedepsiți și desființați. Nouă o singură lege ni se putea aplica, aceea a ostracismului. Și ostracismul era cumplit. Se manifesta pretutindeni și sub toate formele. Firește în primul rând la adversarii noștri, care nu se mărgineau să ceară darea în judecată a miniștrilor ușurateci, care „împotriva voinței țării o târâseră în acest război nefast“, dar își exprimau ura și patimele până în cele mai mici amănunte ale raporturilor personale. Întâlneai pe vreunul din ei pe stradă, cei mai moderați se făceau că nu te-au văzut, marea majoritate dintre dânșii nu te salutau, deși până în ajun avusesesi cu ei legături de curtenie, sau chiar de prietenie, iar cei mai înverșunați se uitau țintă în ochii tăi, își înfundau pălăria pe cap, sau te priveau cu un surâs de jignitoare superioritate. Nu era zi să nu pățim cel puțin câteva sfidări, cei ce rămăseseră în teritoriul ocupat și ne vedeau pentru întâia dată de la plecarea noastră în Moldova, erau bineînțeles cei mai necruțători. Dar ceea ce era simptomatic era că și prietenii lor, care fuseseră în refugiu cu noi și care până la venirea la putere a lui Marghiloman ne salutau foarte politicos, ba veneau chiar să ne ceară servicii sau favoruri, se credeau datori să ne întoarcă spatele. Personal, atitudinea care m'a mâhnit mai mult și nu pentru mine, ci pentru el, a fost aceea a lui Stere, cu care aveam legături vechi de prietenie, dinainte chiar de a fi intrat în viața publică. Lucrasem în cea mai cordială intimitate la băncile populare, colaborasem ani de zile la revista lui „Viața Românească“, până la izbucnirea războiului mondial ne vedeam neîncetat și luasem parte împreună la atâtea și atâtea proiecte și lupte. Este adevărat că în timpul neutralității ne vedeam mai rar, fiindcă Stere ar fi voit să împărtășesc punctul său de vedere, nu pe acela al lui Brătianu. Este adevărat iarăși că de la izbucnirea războiului nu-l mai văzusem decât o singură dată, dar ne strânseserăm și atunci mâna ca doi oameni care aveau peste un deceniu de străduințe și de amintiri comune. Când a venit la Iași, l-am întâlnit pe strada 40 de Sfinți, trecea în goana mare a unui automobil oficial condus de un șofer în ținută militară, s'a încruntat disprețuitor la mine și m'a urmărit cu privirea și batjocuritoare până ce automobilul a apucat-o pe o stradă laterală. Asupra înțelesului inimiciei sale nu putea fi nici un echivoc: „Vezi că am avut dreptate și că voi toți ați fost niște proști!“.

La Mitropolie, la Te Deum-ul pentru unirea Basarabiei, ne-a sfidat și mai insultător, dacă se poate, se uita mereu sus și râzând la grupul nostru, al foștilor și bunilor săi prieteni de până ieri, trecea pe dinaintea noastră provocator măsurându-ne din cap și până în picioare, având aerul să spună: „Iată-vă, înțelepților, iată unde ați adus țara fiindcă nu m'ați ascultat, priviți acuma la mine, politica mea a triumfat și eu, trădătorul, vă aduc Basarabia!“ Numai când privirea lui se încrucișa cu aceea a lui

Brătianu, observai oarecare rețineră, simțeam că ceva îl plictisea și, de fapt, era ceva care îl plictisea amarnic. Într'un moment de greutate familiară rugase pe Brătianu să-l împrumute cu o sumă de bani și nu-i convenea învingătorului ce se credea că este, să mai fie obligatul bănesc al învinsului, căruia se pregătea să-i deschidă ușile închisorii. Câteva zile în urmă, emisari din partea lui au venit să-i remită lui Brătianu suma datorată. De astă dată, acesta a fost fără milă, a refuzat suma sub cuvânt că pe vremea intimității lor înțelesese să facă lui Stere un dar prietenesc, nu un împrumut de zaraf, iar emisarilor nu s'a sfiit să le adauge că întrucât cunoaște bine situația materială a lui Stere, banii aceștia nu pot proveni decât de la inamic și, de ar vrea, nu poate să-și mânjească mâinile cu ei. Niciodată nu l-am văzut pe Brătianu mai fără cruțare ca în această împrejurare.

Îl exasperase însă și pe el vulgaritatea organică de sentimente pe care aceste ieșiri ale lui Stere o destăinuiau. Ce poate fi mai antipatic, mai odios, decât umilitatea în înfrângere și aroganța în izbândă? Voi regreți pururea pentru Stere că ne-a oferit la Iași acest trist, dar revelator spectacol.

Fenomene de ostracizare se observau și la prietenii noștri politici. Unii — este adevărat foarte puțini — ne-au părăsit, dar mulți făceau pe supărații. Îi chemai la o consfătuire, refuzau să vină, voiai să vorbești mai mult cu ei, răspundeau că sunt grăbiți, le cereai o întâlnire, îți spuneau fără înconjur că nu au când. Trebuia în interesul partidului să înghițim picătură cu picătură cupa tuturor acestor umilințe și excepții, ba mai mult, trebuia să insiști, să faci tot felul de sforțări ca să eviți unele demisii, ca să readuci la alte sentimente pe șovăitori, sau pe rătăciți. În această ingrătă sarcină revendic un rol și un merit deosebit. La drept vorbind, cu cei care rămăseseră neîntrerupt la Iași era mai ușor, greutatea am întâmpinat numai cu unii dintre prietenii noștri plecați în Rusia. În urma suferințelor pe care le-au îndurat acolo s'au reîntors în țară sau cu desăvârșire descurajați și considerând de-acuma încolo totul ca pierdut, sau furioși și porniți pe luptă și pe resentimente. Trebuie să fiu drept însă, după explicațiile care au avut loc, foarte curând armonia s'a restabilit și am putut înfățișa adversarilor noștri în ceasurile cele mai grele ale procesului de ostracizare un front surprinzător de omogen, care le-a impus respect și chiar admirație.

Tot în acea perioadă Brătianu ne-a trimis pe Mârzescu și pe mine la Dorohoi și la Botoșani să aplanăm oarecari neînțelegeri de acolo și să ne înviorăm partizanii. Impresiile cu care ne-am întors depășeau prevederile noastre și dovedeau că în toate straturile partidului moralul se menținea la înălțimea împrejurărilor, că partizanii noștri aveau tăria sufletească să înfrunte criza ce ne era dat să o străbatem și că la ei, ca și la noi, credința în victoria finală a Aliaților, și deci și a noastră, rămânea neîntinată de vitregia trecătoare a unor împrejurări potrivnice.

Singură scenă cu adevărat penibilă pe care am trăit-o în acea epocă a fost aceea cu dobrogenii, dar din cu totul alte motive. Când pierderea Do-

brogei a fost un fapt împlinit, o legitimă deznădejde cuprinsese pe toți prietenii noștri dobrogeni. Deocamdată situația lor era și mai tragică, fiindcă nu numai că-și vedeau colțul de țară trecând sub stăpânire străină, dar nici acasă nu li se da voie să se întorcă. Se întrebau cu drept cuvânt bieții oameni ce au să devină, unde au să se ducă, din ce au să trăiască. În durerea lor au plecat să ceară sfat la Primul Ministru, care le-a spus că orice speranță este pierdută, că soarta lor este tragică, dar că nu este nimic de făcut, acestea sunt consecințele fatale ale nenorocitului război pe care l-am purtat și la declararea căruia atâția dintre ei poartă vina de a fi contribuit. Au plecat de la președinție cu desăvârșire zdrobiți. Brătianu care i-a primit apoi le-a vorbit cu totul într'alt fel. Am asistat la scena care a avut loc în salonul cel mare al casei lui, și la care au participat câțiva dobrogeni în frunte cu Roman de la Constanța, Vintilă și cu mine. Brătianu le-a ascultat foarte emoționat expunerea, aveam cu toții lacrimile în ochi, dar le-a spus să aibă numai răbdare, că suferințele lor de azi sunt trecătoare, că războiul nu este isprăvit cum crede guvernul și amicii D-lui Marghiloman, că Alianții noștri îl continuau, că este convins, mai convins decât oricând că îl vor câștiga și, prin urmare, că soarta Dobrogei nu depinde de stipulațiunile păcii de la București, ci de pacea generală, care ne va restitui Dobrogea cu siguranță. Delegații Dobrogeni au mulțumit plângând pentru speranțele înviorătoare pe care le primiseră de la „ostracizatul autor al dezastrului nostru național“.

Dar ostracizările nu se opreau aici. De dimineață și până scara eram atacați, nu era învinuire pe care să nu ne-o fi adus-o stăpânii zilei, nu erau calomniile de la care stăpânii zilei să se fi dat în lături pentru a ne ponegri în fața opiniei publice. Necinstiți în timpul neutralității, neprevăzători în pregătirea războiului, inconștienți în adevăratele interese ale României când l-am declarat, gândindu-ne numai la interesele noastre personale când am plecat în refugiu, toate infamiile care se debitaseră de trei ani erau reluate, sporite, denaturate, insinuate și susținute împotriva tuturor dovezilor și a tuturor evidențelor.

O întregă eflorescență de ziare apăruseră deodată, dar toate nu aveau decât un obiectiv, defăimarea noastră. Pe lângă „Lumina“ lui Stere, „Re-nașterea“ lui Brănișteanu și „Steagul“ lui Marghiloman, au apărut la Iași „Arena“ lui Hefter, cu totul în slujba Puterilor Centrale, „Momentul“, tot al lui Stere, „Îndreptarea“ lui Averescu, „Timpul“ al guvernului și „Tribuna“. Până și „Acțiunea Română“ a lui Emil Nicolau, care sub noi ne susținea și apăra cu hotărâre politica războiului și „Opinia“ lui Bădărău, care, de teama cenzurii cânta în struna Alianților, până și aceste ziare se credeau datoare acuma să urle ca lupii și să ne sfâșie. Ce vreți, „Donec criss felix multos...“

Întrucât mă privește pe mine, redactorii acestor ziare și-au muiat în zadar pana în cerneala lor veninoasă, fiindcă nu mi-am dat niciodată oste-

neala să le citesc fanteziile prozaice. Cel mult dacă am răsfoit câteodată „Momentul“, fiindcă eram curios să văd până unde poate merge cu patima Ibrăileanu, fostul meu confrate de la „Viața Românească“. Nu aş fi crezut că în sufletul lui de critic literar şi de om cu pretenţii de înaltă intelectualitate pot zace atâtea rezerve ascunse de răutate şi de nedreptate. Pe oameni nu-i cunoşti niciodată, dar la urma urmei se demască ci înşişi.

Cred în genere că cea mai mare pedeapsă ce s'ar putea aplica acestor ziarişti improvizaţi; sau de profesiune, ar fi să le reproduci proza, să pui sub ochii opiniei publice a României întregite ce au scris despre fapte şi despre oameni. Ar roşi, dacă nu de acuzaţiunile lor pătimăşe, desigur de toată nepriceperea vremurilor ce străbăteam. Biruinţa noastră ne impune însă să nu avem această ineleganţă.

O campanie furioasă era dusă împotriva lui Brătianu pe motivul că în momentul retragerii formase un tren întreg cu vagoanele care îi evacua în Moldova vinurile şi vitele. Cu toate dezminţirile repetate ale fraţilor Brătianu, cu toate cele cinci scrisori publice ale lui Brătianu însuşi, cu toată somaţiunea lui a se face cea mai minuţioasă cercetare spre a se dovedi sfruntata netemeinicie a acestor învinuiri, oamenii guvernului şi ai ziarelor îşi continuau campania de defăimare.

Adevărul era nu numai că Brătianu nu-şi transportase peste Milcov nici un decalitră de vin şi nici un cap de vită, dar el îşi împinsese scrupulele atât de departe, încât lăsase în teritoriul ocupat până şi cele câteva lăzi cu acte şi documente ale tatălui său, pe care noi toţi îl sfătuisem să le trimită la Iaşi spre a nu le expune să cadă în mâna inamicului. Ca semn al vremurilor şi al violenţei cu care patimile se dezlănţuiseră, cel mai înverşunat în susţinerea acestei acuzaţiuni era Nicu Ghika-Comăneşti, ministrul lucrărilor publice, vărul primar şi prietenul din copilărie al D-nei Eliza Brătianu. El îi chema pe funcţionarii de la căile ferate, îi ameninţa cu destituirea dacă nu declară că au văzut vagoanele, dar sărmanii funcţionari se jurau că nu ştiu şi că nu au văzut nimic. Doamna Brătianu nu i-a iertat niciodată această cu adevărat incalificabilă purtare vărului ei şi când, după război, compromis în falimentul Băncii Naţiunii, Nicu Ghika s'a sinucis, am putut constata că la femei neiertarea şi puterea resentimentelor sunt netăgăduit mai aspre decât la bărbaţi şi în special la acei care sunt prinşi în vârtejul luptelor politice.

Tot astfel s'a reeditat absurda învinuire că deputaţii care au plecat în Rusia s'au dus acolo ca să scape de greutatea Iaşului şi să trăiască peste graniţă în linişte şi belşug pe socoteala statului. Eu, care ştiam cu câte greutate îi pomisem, cu câte intervenţii, suplicaţiuni, adesea şi ameninţări, eram mai în măsură decât oricine să apreciez profunda nedreptate a acestei acuzaţiuni. Partizanii lui Marghiloman nu voiau cu nici un preţ să priceapă că aceşti oameni nu părăsiseră teritoriul naţional de bună voie şi că plecarea lor făcea parte dintr'un întreg plan de evacuare orânduit de

guvern în comun acord cu Alianții, plan împotriva căruia personal mulți din cei învinuiți acum se împotrăviră și protestaseră. Dar împotriva urii dezlănțuite, ce preț mai puteau avea argumentele unor ostracizați?

Bineînțeles că nu lipseau nici acuzațiile împotriva pregătirii și conducerii războiului. La calomniile agenților guvernamentali se adăugau aici articolele lui Averescu „Răspunderile...“, un țesut întreg de inexactități, de fapte voit uitate, sau răstălmăcite, precum și de meschine răutăți. Firește, nu am naivitatea să pretind că nu s'au comis greșeli, dar cine vrea să fie nepărtinitor, cine a cercetat cu de-amănuntul documentele oficiale, nu poate nega două lucruri: 1) că în timpul neutralității s'a făcut tot ce era omeneste posibil pentru pregătirea armatei noastre și că din cauza acestei sforțări, demne de toată lauda, am putut să intrăm în acțiune cu o armată incomparabil superioară aceleia de care dispunam la izbucnirea războiului mondial și, 2) că înfrângerea noastră nu se datora greșelilor comandamentelor noastre, greșeli comise, fie zis în treacăt, și de Generalul Averescu (vezi operațiunile de la Flămânda și chiar de la Mărăști), ci Alianților noștri, care în prima fază nu au executat planul stabilit de acord cu ei și pe temeiul căruia nu puteam obține singuri un succes. De aceea, în a doua fază, prin trădarea Rușilor ne-au pus în imposibilitatea materială de a mai continua lupta.

În asemenea condițiuni, aceste „Răspunderi“ scădeau pe Averescu mai mult decât puteau defăima pe Brătianu și pe colaboratorii lui civili și militari. De-altminteri, Generalul Prezan, care în răstimp părăsise comanda supremă a armatelor și se retrăsese la moșioara lui Schineta din Județul Vaslui, a ținut să răspundă chiar el unora din învinuirile Generalului Averescu și a publicat în acest scop o serie de interesante și de documentate articole în „Mișcarea“, începând de la 8 iunie 1918.

Campania împotriva ostracizațiilor nu se oprea măcar la bărbați, ea se întindea până și la femei. În convorbiri și în presă se vorbea de scandalurile de la Coțofănești; sinonime cu Sodoma și Gomora, Coțofăneștii deveniseră simbolul imoralității războiului și al celor ce îl ceruseră și-l purtaseră. De fapt, o nouă calomnie — Coțofăneștii erau un spital din Județul Bacău la care lucrau medici francezi, doamne și domnișoare din societate și de care Regina se ocupa în chip deosebit. După părerea unanimă a autorităților noastre sanitare, acest spital era nu numai unul din cele mai bine organizate, dar unul în care se muncea cu mai multă râvnă și cu mai mult devotament decât în toate celelalte. Că pe lângă aceasta vor fi avut loc acolo și câteva aventuri amoroase, se poate, dar desigur nici mai mult, nici mai puțin decât în celelalte spitale de la noi, sau de pe celelalte fronturi. Înverșunarea specială cu care erau onorați Coțofăneștii se datorau faptului că acest spital era considerat ca spitalul Reginei, deci toți germanofili, toți cei care nu aprobau sentimentele ei pentru „Antanta“, toți cei care o făceau răspunzătoare de intrarea noastră în război, toți aceștia găsiseră în

Coțofănești un minunat pretext ca să lovească într'nsa, ca să o insulte indirect. Aceasta făcea parte din politica Puterilor Centrale, a celor a căror preocupare de căpetenie era să câștige bunele lor grații, și care ar fi lipsit de la cele mai elementare îndatoriri ale lor, dacă nu ar fi căutat să le urmeze și întru această pildă.

Regina simțea că ei i se adresau infamiile de la Coțofănești și, având în vedere firea ei combativă, cu greu se putea stăpâni să nu reacționeze. De unde era îndârjită împotriva regimului Marghiloman, aceasta o îndârjea și mai mult.

Din toate învinuirile calomnioase ale acelor zile de patimă și de ură, una singură cuprindea o parte de adevăr și anume învinuirea repetată și publică a lui Marghiloman că ațâțam țărani, sau, cum s'a scris, că Vintilă Brătianu și cu mine puneam la cale o revoluție. Aceasta era inexact, căci ar fi fost un lucru absurd, ce rost ar fi avut o răscoală țărănească cu trupele lui Mackensen la porțile Moldovei, ce folos ar fi putut trage țărănimea noastră dintr'o agitație revoluționară când reforma agrară era înscrisă în constituție și noi nu credeam nici în viabilitatea guvernului, nici în cea a poliției reacționare a lui Marghiloman? Nu, noi nu-i ațâțam pe țărani, ci mai bine zis luminam conștiința națională a celor rămași în teritoriul ocupat. De când am putut comunica oricât de sporadic și de imperfect cu ei, ne-am dat seama că dincolo de Milcov, precum o și presupuneam, nu se știa nimic despre realitatea lucrurilor. Cenzura armatelor de ocupație nu lăsa să treacă decât știrile favorabile Puterilor Centrale. Situația frontului Alianților era ascunsă, sau cu desăvârșire denaturată. De bună credință se socotea deci acolo războiul definitiv terminat pentru noi și orice speranță de viitor pierdută. Deznădejdea cuprinsese sufletele celor mai mulți.

Așa fiind, am considerat de a noastră datorie să le arătăm adevărul, să le spunem că războiul mondial se desfășoară mai mult decât oricând în favoarea Alianților, că știrile cele adevărate zugrăvesc drept gravă situația internă a Austro-Ungariei și că puterea de rezistență a Germaniei era serios zdruncinată. Prin urmare, România este îndrituită nu numai să considere regimul păcii de la București ca un provizorat, dar perspectiva realizării unității ei naționale de la Nistru până la Tisa este apreciată drept sigură și apropiată. Am constituit deci un comitet de propagandă format din Vintilă Brătianu, C. Dimitriu, Leonte Moldovan, Dr. Creangă și cu mine, în scopul de a redacta apeluri, informațiuni, îndemnuri pentru cei din teritoriul ocupat. Toată literatura, toate aceste buletine erau scrise la șapirograf, trimise la București și în alte orașe.

La început, agentul nostru de legătură era conductorul de la vagonul ministerial cu care Marghiloman și Costică Arion făceau mereu drumul între Iași și București. Acest conductor, Nicolae Rău, fusese înainte de război de serviciu la vagonul ministerial al lui Alecu Constantinescu și era

de fapt omul de casă și un vechi protejat al lui. În consecință, ne era devotat până la moarte, înflăcărat pentru politica de cucerire a Ardealului, dușman înverșunat al tuturor germanofililor. Voluptatea lui nu era numai să ne ducă scrisorile și pachetele cu manifeste la București și să se înapoieze cu răspunsurile prietenilor noștri de acolo, dar chiar să ascundă acest material subversiv sub salteaua pe care dormea Marghiloman și ministrul său de externe. Fiind mucalit din fire, cum o dovedea de altminteri toată înfățișarea lui de Țigan buzat, șiret și vesel, el făcea un haz nespus de păcălelile lui și era o adevărată petrecere când după fiecare călătorie ne povestea la Alecu Constantinescu peripețiile misiunilor sale secrete și ne împărtășea reflexiile lui pline de un real humor popular. Invenția cu salteaua dovedea un rafinament puțin obișnuit și spectacolul lui Marghiloman dormind pe manifestele noastre, a căror existență o bănuia, dar pe care nu le putuse descoperi cu toate investigațiile poliției și siguranței lui, era un spectacol puțin banal. La București, agenții noștri de legătură erau membrii familiei Brătianu, îndeosebi D-na Sabina Cantacuzino. Mai târziu, pe lângă faimosul Nicolae, mai puteam comunica cu cei din teritoriul ocupat prin toți prietenii noștri care se reîntorceau acasă. Este adevărat că după iscălirea păcii de la București, când refugiații din Moldova au început să se înapoieze la vetrele lor, comandatura germană refuza să acorde „ausweisul“ convenit celor pe care îi știa partizanii noștri politici, totuși s'au strecurat câțiva, iar pe urmă rudele lor, prieteni personali, femei care se ofereau singure să facă comunicările și să transporte corespondența noastră.

Am putut astfel în ultimile luni ale războiului mondial să susținem moralul fraților noștri cotropiți. Dealtfel, aveam neconținut mulțumirea sufletească să constatăm că puterea lor de rezistență nu slăbea, dimpotrivă, că la lumina împrejurărilor și a destăinuirilor noastre sporea tot mai mult și, spre marea ciudă a germanofililor, lua proporțiile unei impunătoare manifestații de patriotism și de conștiință națională.

În sfârșit, ostracizarea s'a manifestat și sub forma injoncțiunii de a părăsi țara. Guvernul ne-a comunicat că Puterile Centrale cer ca Brătianu, Take Ionescu și prietenii lor să se expatrieze, prezența lor fiind de natură să împiedice restabilirea liniștii interne și a bunelor relații dintre România și foștii ei inamici. Lui Brătianu i s'a adăugat că dacă pleacă va scăpa de darea în judecată, altminteri trebuie să considere condamnarea lui ca inevitabilă. Brătianu a răspuns că el nu va părăsi țara în nici un caz, dar chiar dacă ar fi fost hotărât să o părăsească, va rămâne pe loc fiindcă nu vrea ca Puterile Centrale să-și închipuie că-i este frică de o dare în judecată. Ba așteaptă cu fruntea sus verdictul poruncit de inamic, pentru că știe că politica lui se va judeca după rezultatele ei finale, nu după resentimentele unor învingători vremelnici. S'a întocmit o listă la București, listă cu care Marghiloman a venit la Iași și care cuprindea numele câtorva zeci de persoane,

printre care mi se făcea cinstea să figureze și al meu. Bineînțeles, și eu, și toți ceilalți prieteni ai noștri am refuzat categoric să luăm drumul străinătății.

Nu tot astfel a făcut Take Ionescu, care s'a grăbit să declare că este gata să plece. Mai multe motive îl îndemneau să ia această atitudine, să o ia chiar cu un vădit entuziasm. Întâi, încă din toamnă ideea lui fixă era să plece. „Aici știu dinainte că nu pot face nimic“, spunea dânsul, „în Occident, în Franța, în Anglia sunt convins că pot aduce încă mari servicii cauzei noastre“. În al doilea rând, să o mărturisim sincer, era omul aventurilor entuziaste, nu al suferințelor restrîștei. Perspectiva de a cădea sub vindicta lui Marghiloman și a lui Mackensen, perspectivă care pe noi ne lăsa perfect indiferenți, pe el îl agita peste măsură. Ea depășea ceea ce îi puteai cere și, în al treilea rând, dragostea juvenilă și entuziastă pentru viitoarea lui soție, D-na Cordescu, îl stăpânea până ntr'atâta, încât ar fi dat totul ca să se întâlnească cu ea. Or, dânsa era de câteva luni în Franța.

Față de această stare de spirit, Brătianu însuși l-a sfătuit să plece și am stabilit de comun acord atitudinea pe care va avea să o adopte față de Aliați, în declarațiile pe care le va face la Paris și la Londra. Inutil să adaug că, odată ajuns acolo, sub imboldul ambiției sale personale și al intrigilor prietenilor săi, a rupt orice solidaritate cu Brătianu și a început o acțiune care a făcut pe urmă cu desăvârșire imposibilă — și, cred, spre dauna țării — colaborarea lor la pacea generală.

Deocamdată, Puterile Centrale au organizat un tren special care să ducă pe indezirabilii Români în Elveția. După lungi discuțiuni și diverse amânări, trenul a plecat abia la începutul lui Iunie. Trecând prin gara Ploiești, lui Take Ionescu i s'a făcut o violentă manifestațiune ostilă, vagonul și chiar persoana lui au fost bombardate cu ouă clocite, germanofiliile din teritoriul ocupat voind să arate astfel cotropitorilor indignarea publicului românesc față de unul din autorii războiului. A fost o inutilă pagină de rușine în trista carte scrisă de ei pe vremea glorioasă a luptelor noastre pentru întregirea neamului.

Până în ajunul plecării, Titulescu ne declarase că el dezaproabă hotărîrea șefului său, că i-a spus-o și că, orice s'ar întâmpla, va rămâne cu noi la Iași. Spre marea mea surprindere, trecând pe la el în dimineața în care trenul trebuia să pomească spre Elveția, l-am găsit făcându-și cu febrilitate bagajele. „Ce vrei, azi-noapte Take mi-a cerut ca un serviciu de prieten să-l întovărășesc. Nu am avut puterea sufletească să rezist rugăminții lui!“ Aceasta a fost explicația dată subitei sale metamorfozări și, de fapt, de atunci începe capitolul activităților sale internaționale.

Personal l-am văzut plecând cu un sentiment de sinceră întristare. În ultimele luni ne vedeam întruna și ne împrietenisem mult, deși fiecare ne păstram credințele politice. De mai multe ori pe săptămână prânzeam

la el și stăteam de vorbă până noaptea târziu. Mai întotdeauna, Take Ionescu venea și el acolo și astfel mi-a fost dat să cunosc și mai intim pe șeful conservatorilor democrați. De fapt, îl cunosteam bine de mulți ani, îl cunoscusem întâi la vârsta de treisprezece ani când, în calitatea sa de ministru al instrucției, a prezidat la Ateneu distribuirea premiilor și când Mitropolitul Ghenadie mi-a pus pe frunte obișnuita cunună a premiantului întâi, iar el mi-a înmănat, legat cu o panglică tricoloră, volumul Letopisescilor lui Kogălniceanu. Îl întâlнисem apoi adesea la Buftea în casele Principelui Alexandru Știrbey și la Sinaia, în diferite ocazii și la feluriți prieteni. Întors în țară, mijlocisem pe lângă el ca să ocup o catedră la școala de științe de stat, unde țineam să fac o serie de prelegeri asupra vieții și concepțiilor politice ale câtorva englezi și, cu acest prilej, îmi arătase o deosebită și cordială bunăvoință. Când a venit în 1904 ca ministru de finanțe în guvernul lui G.Gr. Cantacuzino, deși nu aveam decât 24 de ani, îmi oferise să fiu secretarul său general. Între 1904-1907 fusese șeful meu ierarhic, întrucât centrala Băncilor Populare depindea pe vremea aceea de departamentul finanțelor și păstrasem cea mai frumoasă amintire a acestei colaborări între un ministru supra-încărcat de muncă și un modest director, care, spre a obține câteva hotărâri și câteva iscălituri, trebuia să-l pândească între două audiențe, să-l calce dimineața în odaia lui de culcare pe când își făcea toaleta, sau seara pe la miezul nopții când, în sfârșit, valul solicitanților începea să se rărească.

Îl văzusem ani de-a rândul evoluând în casa lui din Strada Cătuului, azi Strada Atena, și urmărisem acest spectacol cu un interes palpitant. Casa lui Take Ionescu, ce curiozitate și ce simbol! Jos, camera de așteptare, intrarea, până și sufrageria ticsite de lumea cea mai neașteptată, diplomați cunoscuți, senatori respectabili, deputați grăbiți, ariviști de tot felul, clienți bogați, ziariști serioși sau lihniți, șantajști de meserie, solicitanți de rând, văduve, orfani, bancheri, cămătari, femei suspecte, toată zgura politicianismului român. În mijlocul acestei gloate, ca maestru de ceremonii și introductor de ambasadori, Ciorănescu înțepat și corect, alături de Căpităneanu sașiu, discret și ocult, iar peste vuietul neîncetat al mulțimii ce aștepta răsună când glasul ascuțit al lui Pavlică Brătășanu, când vocea răgușită de alcoolic a vestitului nenea Iancu Brătescu, zis și decalitrul, când vociferările amenințătoare ale lui Victor Ionescu fratele incomod și compromițător care se credea, după propria lui expresie, mai puțin talentat, dar mult mai inteligent decât Take. Deci victima unci soarte nedrepte.

Porțile Orientului în toată oroarea lor și, desigur, cel mai tipic colț al Bucureștilor antebelici. Sus, liniște și seninătate. D-na Bessie Ionescu, înconjurată de câteva Englezoaice și de nenumărați câini, citind, cântând la pian și ocupându-se cu o britanică tenacitate de protecția animalelor. Occidentul în toată splendoarea lui, un colț al civilizației Angliei pripășit

pe malurile Dâmboviței. O scară numai despărțea aceste două lumi, între care în realitate erau atâtea secole de credințe, de lupte și de vitregii deosebite. Nu am cunoscut contrast mai izbitor și m'am întrebat adesea dacă, urcând cele câteva trepte, Take Ionescu reușea să fie în parte măcar alt om decât cel din biroul său de jos?

Bineînțeles îl admirasem la tribuna parlamentară, al cărei podoabă a fost atâtea decenii, deși după cum am mai spus, adesea condamnat să vorbească în grabă și între două procese, cuvântările se resimțeau de lipsa lui de pregătire. Nu erau de ajuns de gândite, ușurința de a improviza neputând să compenseze întotdeauna maturitatea de cugetare și îngrijirea formei. Elocința lui era însă simpatică, clară, logică, fără artificii multe. Pe la sfârșitul carierei sale era cam aplecată spre confidențe, spre repetări, dar în zilele lui bune era plină de avânt și de înaripare, cucerind auditoriul prin bogăția cunoștințelor și profunzimea talentului.

În sfârșit, avusesem cu el o scenă din cele mai caracteristice, când a aflat că vreau să intru în viața politică. Mă chemase și a făcut pe lângă mine un călduros apel ca să mă înscriu în partidul conservator. După ce i-am mulțumit pentru măgulitoarele lui aprecieri și pentru prieteneasca solitudine pe care mi-a manifestat-o în toate împrejurările, i-am arătat că nu pot răspunde dorinței lui, fiindcă toate credințele mele sunt potrivnice ideologiei conservatoare. Convingerea mea adâncă, formațiunea mea intelectuală mă împing spre o politică de hotărîtă democratizare a societății românești, politică ce nu văd cu puțință să fie realizată în configurația de atunci a României decât de partidul liberal. Dacă ar fi, am adăugat, să mă călăuzesc de considerațiuni de ordin personal, ar trebui să intru în partidul conservator. Nicu Filipescu îmi este unchi și a stăruit adesea pe lângă mine. „Dta. îmi vorbești cum nimeni altul nu mi-a vorbit până azi, marea majoritate a prietenilor de familie și a cunoscuților mei sunt în lagărul conservator. La liberali nu cunosc aproape pe nimeni, afară de frații Brătianu, care au fost în tinerețea lor elevii tatălui meu, dar nu pot spune că între ei și mine există vreo intimitate. Totuși nu aș putea pentru nimic în lume să lupt pentru o cauză în care nu cred“. M'a ascultat, a insistat din nou, pe urmă s'a uitat în ochii mei și, schimbând deodată tonul, mi-a zis: „Grozav aș fi vrut să te câștig de partea noastră și de aceea am stăruit atâta, dar fiindcă văd că nu am reușit, conștiința mea este împăcată și pot acuma să-ți spun tot gândul meu: ai dreptate. În locul Dta. aș face același lucru și, dacă am un regret în viață, este că am fost mai slab decât Dta. La solicitările conservatorilor, îndeosebi la cele ale lui Alexandru Lahovary nu am avut tăria să rezist. Când am trecut în partidul conservator, Eugen Stătescu m'a vestit că mă voi căi de hotărîrea pe care o luasem. Ce dreptate a avut! Până la mormânt voi purta povara greșelii mele, căci de atunci și până azi viața mea este o tragedie. Nu știi ce înseamnă să fi condamnat a apăra un ideal care de fapt nu este al tău. Ur-

mează-ți glasul conștiinței și să dea Cel Atotputernic, întrucât nu ai făcut greșeala mea, să poți înfăptui credințele tinerețelor Dumitale“.

Când am debutat în toamna anului 1907 în parlament rostind primul meu discurs la legea tocmelilor agricole, deși de acuma adversar politic, mi-a scris seara o scrisoare mișcătoare spunându-mi că socotește debutul meu drept cel mai frumos din ultimele decenii și că trebuie să se întoarcă tocmai la vremurile în care și-a făcut pentru prima oară apariția la tribuna parlamentară generația lui Dissescu, Djuvara, Arion și Marghiloman pentru a-i găsi echivalentul. Îl combătusem în Cameră și la întruniri publice, bineînțeles cu decența pe care mi-o impuneau vârsta, situațiile noastre respective și amintirile mai sus pomenite, dar cu toată hotărârea reclamată de lupta dintre două partide opuse în doctrină, ca și în modalitățile lor de înfăptuire.

În intimitatea, în adevărata intimitate a lui Take Ionescu nu pătrunsesem însă, îndeaproape mi-a fost dat abia atunci la Titulescu să-l cunosc, și când îl dibuiai astfel nu puteai să nu fii fermecat, fiindcă de fapt era mai presus de toate un om fermecător. Dar farmecul lui nu izvora atât din inteligență, cât din sufletul său. Desigur, inteligența lui era sclipitoare, vie, receptivă, înțelegătoare, adaptabilă la orice mediu și la orice împrejurări, însetată de noutate. Totul îl interesa și totul îl pasiona, conversația lui era de asemenea plină de colorit, amintiri, anecdote, descrieri de o minunată putere evocatoare, observațiuni subtile, un orizont larg întinzându-se cu mult peste contingentele locale și judecățile momentane.

Dar, la o analiză mai adâncă această inteligență îți pricinuia unele deziluzii și, sub strălucirea conversației, descopereai repede multe scăderi. Într'adevăr, inteligența atingea lucrurile, nu le pătrundea, iar în această privință scrisul său era simbolic, pana lui parcă flutura numai peste hârție. Organica predispoziție de a adânci lucrurile îi lipsea, de acolo poate și lipsa lui de principii, de credințe adevărate, ușurința cu care trecea de la o convingere la alta, toate sfârșeau firește prin a da - și nu fără temei- inteligenței sale un caracter de superficialitate, o notă de oportunism, care îi umbrău farmecul.

Tot astfel și conversația lui, la o cercetare mai amănunțită îți apărea lipsită de un fond real, vorbea prea mult și ce trebuia și ce nu trebuia, iar în acest amalgam cele interesante se pierdeau prea des în banalități și chiar în inutile trivialități. Cu o ușurință surprinzătoare deșerta tot ce-i venea în minte, în fața oricui îi ieșea în cale, iar eforturile intimilor de a pune strajă gurii sale rămăneau neincoronate de succes. Conversația lui avea tendința vădită de-a degenera într'o logomahie care îi umbrea farmecul.

În schimb, sufletul lui te câștiga definitiv și fără de rezerve, fiindcă dintr'însul se desprindeau luminoase și într'o măsură neîntrecută bunăta-tea, înțelegerea aproapelui și intuiția profetică a lucrurilor. Da, Take Ionescu era bun, bun în toată puterea cuvântului, nu a fost om care să bată

la ușa lui fără să-și vadă durerea alinată, sau nevoia împlinită, dând cu aceeași dărnicie din tezaurul statului, ca și din punga lui. Cu drept cuvânt i s'a adus învinuirea de a fi inaugurat, când era la putere, nenorocita politică a „revărsării Nilului“, singura ei explicație, dacă nu justificare, este că ea nu era decât manifestația oficială a practicii de toate zilele din viața lui privată. Într'adevăr, acasă, la guvern și în opoziție era toată ziua cu mâna în buzunar. El plătea chiria cluburilor, el subvenționa ziarele partidului, el alimenta fondurile campaniilor electorale, el ajuta prietenii în nevoie, el plătea operațiile partizanilor bolnavi, iar când nu mai avea bani iscălea polițe în dreapta și în stânga, gira și pe cei solvabili și pe cei pentru care știa foarte bine că la urma urmei tot el va trebui să le achite datoria. Într'o vreme ajunsese să aibă secretar pe un anume Lorenz, care nu avea altă sarcină decât să-i țină scadentarul la zi și să-i reamintească în fiecare dimineață ce polițe trebuiesc onorate sau prelungite. Acest om, care a câștigat ca avocat mai mult decât toți contemporanii săi, a reușit astfel să ducă veșnic lipsă de bani și să fie dator până și la cămătarii de rând.

Acuzația ce i s'a adus mereu că tolerează ceea ce un om de stat nu trebuie să tolereze partizanilor săi, era pe deplin întemeiată. Dar indulgențele vinovate ale lui Take Ionescu nu proveneau dintr'o lipsă de simț moral, ci din această bunătate a sa împinsă până la slăbiciune. Era incapabil să reziste unei intervenții în care se făcea apel la inima lui și ajungea în acest chip să admită procedee și compromisuri a căror elasticitate morală era pe urmă cel dintâi să o recunoască și să o regrete.

Tot astfel bunătatea, adânca, infinita sa bunătate îl împiedica să aibe resentimente. Puțini oameni au fost mai violent, mai pătimăș atacați, nimeni însă nu uita mai repede și nu ierta mai ușor, mai fără de urmă decât el. Ca și Nicu Filipescu, s'a definit pe sine mai bine decât l-ar putea caracteriza vreunul din noi, când a spus: „Nedreptățile pe care mi le-au făcut alții, nu cer nimănui să le regrete, căci eu le uit; acelea pe care le-am făcut eu altora, nu cer nimănui să le uite, căci eu le regret“. Tot sufletul lui Take Ionescu stă în această admirabilă formulă; deși de pe urma acestei bunătăți el a cules de-a lungul zbuciumatei sale vieți politice mai multă ingraturitudine decât recunoștință, totuși a ținut parcă întotdeauna să răspundă ingraturitudinilor cu mai multă bunătate încă, așa încât se poate spune că adesea bunătatea lui lua înfățișări de adevărată măreție. De-asemena, facultatea sa de-a înțelege pe aproapele lui, de a-i pătrunde psihologia, de a i se substitui, era uimitoare. Vorbind cu el, simțeai îndată că te pricepe, că îți împărtășește necazurile, durerile, zbuciumările sufletești, că între tine și el s'a stabilit o sinceră și deplină comunitate sufletească.

Ne povestea într'o seară că visul cel mai mare al lui ar fi fost să fie Papa de la Roma. Se înșela, ar fi trebuit mai repede să spună duhovnic. Prin toată firea lui avea sufletul ideal al unui neîntrecut confesor și, de fapt,

Fig. 7: Take Ionescu

puțini oameni știau mai bine decât el să atragă confidențele semenilor săi. Am cunoscut chiar femei tinere și frumoase care simțeau nevoia să i se spovedească, încredințate că nimeni nu le poate mai bine înțelege frământările lăuntrice și strigătul simțurilor. Numeroasele lui prietenii în țări atât de deosebite și în cercuri atât de variate aveau la temelia lor acest dar de a privi lucrurile sub prisma psihică a interlocutorului. Iar lipsa de dârzenie care îl caracteriza în orice negocieri, predispoziția lui de a ceda părții adverse, tendința de a recurge mereu în procese ca și în politică la tranzacții, proveneau în chip natural din faptul că, fără să vrea, se punea întotdeauna în locul, în mentalitatea, în felul de a percepe, de a reacționa al adversarului său și nu-i venea să ceară altuia ceea ce atât de limpede simțea că nu ar putea face el. Din punctul de vedere al cerințelor politice era desigur, o mare slăbiciune, dar din punct de vedere pur omnesc, ce interesantă, ce atrăgătoare însușire!

Firește că înțelegând toate slăbiciunile și toate patimile oamenilor, aluneca prea lesne pe povâmișul indulgențelor exagerate, așa încât Take Ionescu a cules poate pe ogorul politic mai multe neajunsuri decât foloase pe urma acestor două însușiri dominante. Este lesne de înțeles că orice om fiind atras din fire de bunătatea și de înțelegerea psihologiei sale, era astfel ușor cucerit de Take Ionescu. Dar puterea farmecului creștea încă atunci când intervenea și intuiția sa, minunată și adesea profetica sa intuiție a lucrurilor. Ea nu era la el un proces de celebrialitate, de raționament, de logică, de argumentare, ci un proces de supra-acuitate a simțurilor, un proces din domeniul misterios al subconștienței și al vederilor profetice. Într'un grad mai mare decât toți contemporanii săi a avut viziunea celor ce aveau să vie. Vorbele pe care le-a spus la izbucnirea războiului mondial sunt impresionante: „Acesta e război de cinci ani. Va intra Anglia, va intra Italia, vom intra noi și nu se poate să nu intre și America. Până și Japonia va intra. Va fi vai de omenire. Dar de un lucru sunt sigur: că Aliații vor fi definitiv victorioși și că voi vedea cu ochii România Mare. Și vom vedea alte lucruri mari. Vom vedea multe tronuri prăbușindu-se; vom vedea născând atotputernicia Americii; vom vedea preponderența rasei anglo-saxone, vom vedea omenirea făcând un mare pas spre stânga, spre socialismul revoluționar. Vom vedea multe lucruri mari, dar zguduirea generală va fi așa de formidabilă, că o sărăcie groaznică va stăpâni omenirea foarte mulți ani. Dintr'o criză vom intra într'alta și ține bine minte: generația mea și a ta vor vedea România Mare, dar nu vor mai vedea zile bune!“.

Ele nu sunt însă singurele lui prevestiri impresionante, „cascada de tronuri“ despre care a scris în timpul neutralității și pentru care a fost criticat cu atâta asprime, s'a adeverit peste prevederile lui chiar: Convingerea că în războiul ruso-japonez Japonezii vor învinge, iar în războiul balcanic că Turcii vor fi înfrânți, dezvăluia aceeași intuiție clară a desfășu-

rării evenimentelor. Iar Mica Înțelegere, marea și trainica lui înfăptuire de după război, combătută și ea la origine de amici ca și de adversari, denota odată mai mult simțul său deosebit de a fi deslușit în configurația Europei de azi raporturile de forțe dintre popoare și necesitățile ce derivau dintrînsele pentru viitorul românismului.

Așa se explică și tinerețea sentimentelor lui, la 60 de ani era îndrăgostit ca un student și toată viața a fost veșnic amoretat și un mare, un incorigibil sentimental. Take Ionescu a fost comparat cu o antenă de telegrafie fără fir, un receptacol de o sensibilitate extremă, înregistrând toate undele invizibile și retransmițându-le pretutindeni ca verdicte poruncitoare ale întregii sale ființe. În această comparație este mult adevăr și, așa fiind, era natural ca el să fi trăit într'un fel de exaltare permanentă de entuziasm romantic. În capul lui se perindau fel de fel de visuri, imagini succedau imaginilor și euforia iluziilor alterna cu trista constatare a realităților. Bineînțeles, ca toți senzitivii, Take Ionescu era foarte impresionabil, încă un mare defect pentru un bărbat de stat. Dar puterea lui innăscută de entuziasm reacționa cu o surprinzătoare ușurință și îl îndruma repede pe calea speranțelor înviorătoare. Îmi aduc aminte că într'un consiliu de miniștri la Iași, Vintilă Brătianu i-a adus imputarea că este prea impresionabil. Răspunsul său a fost tipic: „Ai dreptate, sunt impresionabil, foarte impresionabil, sunt însă ca o minge de cauciuc, cad ușor la pământ, dar cu cât cad mai tare, cu atât sar mai mult în sus, așa încât la drept vorbind, viața mea este o veșnică alternanță de depresiuni și de reacțiuni imediate. Mă întreb singur, adesea, dacă aceste reacțiuni nu depășesc cu mult nețăgăduitele mele descurajări“. Avea dreptate, în bilanțul final al carierei sale, consecințele entuziasmului au întrecut cu mult neajunsurile impresionabilității.

În orice caz, prin aceste trei însușiri sufletești atât de profund omenești era cu neputință ca Take Ionescu să nu te farmece, de-altminteri nu știu dacă el însuși conștient, ori ba, ținea să-ți câștige toată simpatia. Era vesel, amabil, îndatoritor, își cheltuia personalitatea cu aceeași prodigialitate ca și averea, căutând să cucerească pe oricine îl apropia. Tot la Titulescu am adus într'o zi la masă pe fiul meu, pe atunci un băiat de 12-13 ani, și de îndată ce l-a văzut nu a știut ce să născocească ca să-l distreze, ca să se pună la nivelul său, ca să-l încânte. Cred că pentru a captiva pe cea mai frumoasă femeie din lume nu ar fi putut desfășura mai multă osteneală și mai multă artă. De aceea se și poate spune că în afară de Ion Brătianu tatăl, nici unul din oamenii publici ai României contemporane nu a reușit să închege prietenii mai entuziaste și să-și asigure devotamente mai desăvârșite decât Take Ionescu. Când a trebuit să plece din partidul conservator democrat, lumea nu s'a grupat în jurul unei doctrine, ci exclusiv în jurul persoanei sale și, tot astfel, când persoana lui a dispărut, s'a desființat și partidul.

De-altfel, marele noroc al lui Take Ionescu a fost războiul mondial, căci numai acesta a putut da întreaga valoare însușirilor caracteristice personalității sale. În vremuri normale, în vremuri de realizări mărginite și practice, lipsa lui de convingeri pe de-o parte, idealurile conservatoare în slujba cărora se pusese pe de altă parte și, mai presus de toate, concesiunile pe care era silit să le facă partizanilor săi pentru a avea un partid, toate laolaltă îl mențineau în sfera banală a unei politici fără de avânt și fără de viitor. Să se închipuim ce ar fi rămas de pe urma lui Take Ionescu dacă soarta ar fi hotărât să moară înainte de război: posteritatea ar fi spus despre el că a fost un mare avocat și un mare orator, dar în dezvoltarea politică a României contemporane numele său nu ar fi rămas legat de nici o faptă însemnată, de nici o directivă nouă a vieții noastre publice. Dimpotrivă, prizonier al unui partid ale cărui interese erau potrivnice evoluției democratice a zilelor de astăzi, Take Ionescu fusese osândit, cu rare excepții, să apere aceleași principii perimate ca și ceilalți corifei conservatori, începând cu Petre Carp, G.Gr. Cantacuzino și sfârșind cu Alexandru Marghiloman și Nicu Filipescu. Neîmpărtășind în adâncul sufletului său credințele pentru triumful cărora trebuia să pledeze în public, viața intimă a lui Take Ionescu ar fi constituit desigur o tragedie, iar viața lui politică ar fi fost o viață fără roade și fără adevărată strălucire.

Războiul mondial l-a scăpat de această soartă nenorocită și i-a asigurat un nume nepieritor în istoria întregirii neamului nostru. Cu extraordinara sa putere de intuiție Take Ionescu a înțeles din prima clipă că a sunat ceasul cel mare al realizării visului nostru secular și, fără alte preocupări lăaturalnice, a pus toată inteligența, tot talentul, toată munca lui în slujba înfăptuirii României Mari. Din acel moment, partidul căruia până atunci îi sacrificase totul nu a mai existat, intuiția îi arată doară că într'o Românie întregită cadrele înguste ale formațiunilor politice antebelice se vor sparge și vor fi înlocuite prin alte înjghebări, prin exponenții unor curente sociale mai largi și cu totul deosebite.

Din acel moment a rupt toate legăturile care de atâția ani îl încătușau unei politici căreia de fapt i se supusese numai din considerații de ambițiuni subalterne și mediocre și s'a avântat în politica mare a cerințelor poruncitoare epocii noastre. În această acțiune, însușirile lui caracteristice și-au găsit un minunat teren de dezvoltare, facultățile sale de intuiție, de acuma nestânjenite, se puteau manifesta în toată splendoarea lor. Defecțele înseși ale lui Take Ionescu nu mai aveau aceeași importanță, excesul de contradicții mărunte, impresionabilitatea, oportunismul, spiritul de compromis, indulgențele împinse până la slăbiciune și până la imoralitate, ce mai reprezentau ele în vârtejul formidabil din care trebuia să iasă o patrie mărită și o lume nouă?

Și astfel, Take Ionescu a putut aduce țării sale și neamului său în timpul neutralității, în timpul războiului și după război, servicii de o

istorică însemnătate. M-am întrebat adesea dacă în solitudinea sa norocul nu a mers și mai departe răpindu-l la timp ca să nu apuce vremuri de frământări secundare, în care vanitatea, combinațiile de culise, antecedentele sale de politician l-ar fi ispitit să cadă din nou în păcatele antebelice și să-și sfârșească, astfel, cariera în aceleași condițiuni controversabile și lipsite de înaripare, în care și-o începuse. Cel puțin dânsul a murit într'o apoteoză ale cărei raze întârziate luminează și azi, cu o vie strălucire, destinul său politic. Oricum ar fi, îi vom păstra pururea o duioasă amintire pentru complexul său de însușiri, cât și pentru partea pur omească a personalității sale.

Dar trenul cu Take Ionescu și cu prietenii săi odată plecat, trebuie să mărturisesc că nu ne-am prea ocupat de dânsii, fiindcă alte griji ne stăpâneau atunci la Iași. Ne luptam cu darea în judecată. De unde pornise ea? La început, când Marghiloman se credea învingător și marele arbitru al situației, afirma urbi et orbi că darea în judecată era opera lui, că făcea parte din programul său de reconstruire și de regenerare morală a țării, care fusese nenoricită, azvârlită contra voinței ei într'un război nefast de către o bandă de politicieni stupizi și necinstiți. El cerea prin urmare pedepsirea lor exemplară în numele justiției imanente. Mai târziu, când roata soartei s'a întors, când politica noastră a triumfat, Marghiloman a pretins că fusese împotriva acestui proces, că darea în judecată era cerută de Puterile Centrale și a trebuit să se supună fără voie acestor injunții. Convingerea mea adâncă este că Puterilor Centrale le surâdea ideea de-a imobiliza într'o formă oarecare pe Brătianu până la pacea generală, fiindcă se temeau de el, dar că între plecarea lui în străinătate și condamnarea sa, ar fi preferat prima soluție, fiindcă deși mai făceau pe stăpânii la București, erau foarte îngrijorați de soarta lor, cât și de perspectivele finale ale războiului. Așa încât nu ar fi insistat pentru darea în judecată, insistențele venind de la Marghiloman și de la partidul său. Darea în judecată corespundea de minune mentalității lor actuale și vechilor resentimente de ordin politic și personal.

Nouă ne convenea această dare în judecată, într'adevăr, ea înconjură acțiunea noastră politică pentru întregirea neamului cu un nimb de martir. Ce putea să slujească mai mult cauza noastră? Așteptam deci desfășurarea evenimentelor nu numai cu seninătate, dar chiar cu satisfacție. Cu toată patima care îl stăpânea și îi întuneca mintea, Marghiloman și-a dat seama că o dare în judecată pe temeiul numai al politicii războiului împotriva Puterilor Centrale nu putea avea răsunet în opinia publică. El se gândi, deci, să combine acuzațiile de natură politică cu învinuiri de incorectitudine personală. Și în timpul neutralității, și în timpul războiului se răspândiseră multe calomnii, făcând astfel un tot dintr'însele și din dezastrul momentan al războiului, Marghiloman credea că va avea aprobarea și sprijinul țării.

Pornind de la această credință, el a împărțit banca ministerială în două: într-o parte i-a pus pe toți miniștrii care în timpul neutralității se manifestaseră mai violent de partea aliată, precum și pe toți cei cărora li se aduseseră învinuiri calomnioase, iar de cealaltă parte i-a pus pe miniștrii care luaseră mai puțin poziție în mod public împotriva Puterilor Centrale și în jurul cărora nu circulareră zvonuri de favoruri și incorectitudini. Pe cei dintâi a hotărât să-i trimită în judecată, pe ceilalți să-i trateze cu dispreț. În prima categorie i-a așezat pe Brătianu, pe Costinescu, pe Alecu Constantinescu, pe Vintilă Brătianu, pe Morțun, pe Victor Antonescu, pe Dr. Angelescu și, firește, pe Take Ionescu. În a doua categorie i-a pus pe Ferechide, pe Porumbaru, pe Mârzescu și pe mine, iar de la conservatorii democrați pe Greceanu, pe Mișu Cantacuzino și pe Titulescu.

Acțiunea a început la sfârșitul lui Iunie. Gheorghică Stroici de la Dorohoi a cetit în Cameră, propunerea de dare în judecată, guvernul vrând ca inițiativa să pornească de la parlament și s'a instituit în aceeași ședință o comisiune de informațiuni compusă din I. Antoniu, Dristorian, Mitescu, I. Petrovici, Mazilu, Păunescu și Gr. Carp. În viața mea nu m'am simțit mai umilit, mulți prieteni, printre care îmi aduc aminte de George Enescu, au venit să mă felicite zicându-mi că nedarea mea în judecată este cel mai strălucit omagiu ce se putea aduce cinstei mele. „Vezi, nici în aceste vremuri de patimi sălbatice, de invenții calomnioase nu s'a putut găsi nimic împotriva corectitudinii tale personale!“ „Ba“, răspundeam eu cu drept cuvânt, „se poate presupune că nu am fost un partizan destul de categoric al intrării în război și această învinuire nu o pot primi, fiindcă știu și ce am crezut, și ce am făcut și, dacă nu m'am manifestat mai zgomotos, este fiindcă am înțeles să joc disciplinat rolul pe care Brătianu mi-l desemnase, în marea piesă pe care o orânduise.

De-altminteri, fiecare dare în judecată, ca și fiecare omisiune își avea tâlcul ei. Brătianu și Take Ionescu trebuind, bineînțeles, dați în judecată, erau desemnați de opinia publică mondială ca fiind principalii autori ai războiului. Vintilă nu putea fi cruțat fiind, în plus, ministrul de război în timpul ostilităților, familia sa s'ar fi făcut vinovată de transportul vinurilor. Costinescu reprezentase în tot timpul neutralității nota cea mai ostilă Puterilor Centrale, iar ministerul de finanțe era învinuit de abuzurile cu permise. Dr. Angelescu se agitase de asemenea pe față pentru Aliați și ministerul său era acuzat de neregulile cu exportul cerealelor și distribuția vagoanelor. Lui Morțun, germanofilii nu-i puteau ierta că-i păcălise, fiindcă din îndemnul lui Brătianu le bătea în strună, când, de fapt era trup și suflet pentru Aliați. Victor Antonescu era ministrul de la Paris, iar Alecu Constantinescu, prin atmosfera ce se crease de ani de zile în jurul lui, era indicat ca să fie supus vindictei publice.

Tot astfel, Ferechide fiind înrudit cu Mărghiloman, au fost date de la început instrucții speciale ca el să nu fie întru nimic tulburat. De-aseme-

nea, Mișu Cantacuzino era fratele ministrului Griguță Cantacuzino, Marghiloman vrând să evite spectacolul unui frate punând pe celălalt frate pe banca acuzării. Porumbaru trebuia scos din cauză pentru a întări legenda că Brătianu declarase acest război nefast peste capul ministrului său de externe. Mârzescu și cu Titulescu intraseră în guvernele vinovate abia la Iași, după dezastru, iar subsemnatul, cu cinstea lui cu tot, era desigur o cantitate neglijabilă.

În orice caz, noi, miniștrii liberali, căroră nu ni se făcuse cinstea unei dări în judecată, am protestat imediat și cu toată energia. În acest scop am adresat o scrisoare președintelui Camerei, prin care ne declarăm în totul solidari cu ceilalți colegi ai noștri, cerând să fim și noi dați în judecată alături de ei. În scrisoarea noastră colectivă spuneam între altele: „Cererea pentru darea în judecată, atât prin motivarea ei cât și prin faptul că enumeră printre miniștrii acuzați pe unul fără portofoliu, arată lămurit că urmărește condamnarea politicii generale, care a determinat intrarea noastră în război. La această politică suntem solidari cu foștii noștri colegi. De-altminteri, nici nu putem admite că în acest moment istoric al dezvoltării naționale, atitudinea noastră să fie învăluită în echivocul pe care îl lasă omiterea noastră din cererea de punere sub acuzare.

„Atunci când am crezut că interesele superioare ale neamului reclamă intrarea noastră în acțiune, împreună am hotărât, am pregătit și am purtat războiul cu convingerea că jertfele impuse țării nu vor rămâne neroditoare, întemeindu-ne hotărârea pe sprijinul Puterilor de a căror izbândă ne-am legat înfăptuirea aspirațiilor noastre naționale“.

Redactarea acestui document a dat loc la o scenă, pe care nu o pot uita, între Ferechide și Porumbaru, o scenă în felul aceleia din timpul neutralității dintre Costinescu și Porumbaru. După ce elaborasem textul și căzusem de acord asupra lui, luasem hotărârea să ne întrunim la 11 dimineața în casa lui Mârzescu, spre a-l iscăli și a-l trimite la Cameră. La ora indicată eram deci în biroul său câteși patru, gata să iscălim, când deodată Porumbaru cere ca să se mai recitească odată cu glas tare textul. Deși Ferechide dădea deja semne de enervare, ne-am supus, cererii „timoratu-lui Porumbiță“ și, când am terminat, el ne-a declarat liniștit și grav că nu-și poate pune iscălitura pe o atare scrisoare. La întrebările noastre nu dădea decât un singur răspuns stereotip: „Este prea agresivă!“. „Unde este prea agresivă, care este expresia sau pasagiul împotriva căruia te ridici, prin ce termeni vrei să-l înlocuiești?“ La toate acestea Porumbaru refuza să dea orice lămurire și repeta într'una, pe un ton monoton și impersonal: „Este prea agresivă... este prea agresivă...“.

Adevărul era că Porumbaru simțea că nu se poate desolidariza de Brătianu, dar, cu natura lui sfioasă, ar fi vrut să scrie o scrisoare așa de neutră, așa de searbădă, încât să nu putem fi dați cumva în judecată pe temeiul ei. Pe de altă parte, cunoscându-l fricos, i se înscenase de guvern nu știu ce

stupidă poveste cu automobilul ministerului, iar bietul om tremurând de groază, nu mai dormea noaptea. În această stare psihologică atitudinea lui nu era de mirare, dar pe noi, firește, ne-a exasperat. Mârzescu și cu mine, mai tineri, mai respectuoși l-am mai menajat, dar Ferechide s'a deslănțuit și l-a biciuit fără milă. „Nu este adevărat“, striga el, „că nu-ți convine textul, nu vrei să-l iscălești! Ți-e frică, așa ai fost toată viața ta, un fricos, păcat de inteligența și de cultura ta, un om politic care nu are curajul părerilor lui este un caraghios! Brătianu nu are decât ce merită nu trebuia să-ți faci cinstea să te ia în guvernul războiului și al întregirii neamului. Ești nedemn de vremurile pe care le trăim!“ Porumbaru își mângâia tacticos favorții și stătea impasibil sub potopul de invective.

„Mai bine că nu iscălești“, striga Ferechide tot mai înfierbântat, „nu am nevoie de iscălitura D-tale, cu ea sau fără ea documentul are aceeași valoare, căci în viața politică a României ești „un rien, un rien du tout“... și după o mică pauză „Un moins que rien!“ De astă dată Porumbaru s'a sculat, a înaintat solemn până la birou, a luat încet tocul, l-a muiat în călimară, a iscălit și, cu un aer ofensat, a ieșit din odaie. La ușa, s'a întors către Mârzescu și, cu o voce stinsă, i-a spus: „Ferechide ăsta este un om rău crescut...“.

Iar Ferechide, râzând, a conchis adresându-se nouă: „Voi nu-l cunoașteți pe Porumbiță, dacă nu-l luam așa, nici peste opt zile nu o isprăveam cu el!“ Hotărât, oamenii din acea generație nu se iubeau, dar se cunoșteau. Întâmpinarea noastră a fost pusă la dosar, Porumbaru se speriasse degeaba. În timpul acesta, comisia de informațiuni își continua opera, iar pe la mijlocul lui Iulie și-a întocmit raportul, bineînțeles-un țesut de acuzațiuni fără rost sau fără temei, de fapt o simplă parafrază a cererii de dare în judecare citită de Stroici. Conform procedurii, acest raport trebuia înmănat celor puși sub acuzare ca ei să se prezinte și să-și formuleze apărarea.

Fuse stabilit că nici nu ne vom prezenta, nici nu vom răspunde acuzațiilor aduse, că ne vom mărgini să adresăm președintelui Camerei un protest contestând parlamentului ocupației dreptul de a judeca politica autorilor războiului de întregire a neamului și revendicând cu hotărâre în fața istoriei atitudinea noastră. În consecință, Brătianu m'a însărcinat pe mine să redactez, ca de obicei, această protestare solemnă. Dânsul l-a refăcut însă în întregime și trebuie să recunosc, formularea lui a fost cu mult mai bună decât a mea. Pot spune chiar că Brătianu a scris atunci pagina cea mai puternică, cea mai lapidară din viața lui. Documentul merită să fie reprodus in extenso, nu numai din cauza valorii sale istorice, dar din cauză că el traduce mai bine decât orice mândria care caracteriza întreaga personalitate a lui Ion I.C. Brătianu:

„Războiul pentru care se cere să fim pedepsiți este fapta firească a dezvoltării noastre naționale“.

„Oricare ar fi durerile și încercările trecătoare, așteptăm cu încredere

consecințele lui definitive și cu mândrie judecata istoriei. Prin el, pentru prima oară în lumea modernă, am înfățișat limpede și am dobândit cu jertfa de sânge să fie recunoscut dreptul Românilor la unitatea lor națională.

„Înainte de pacea generală, care trebuie să hotărască rezultatele acțiunii noastre, nu se vor putea cerceta sincer și de-a întregul împrejurările în care războiul a fost pregătit, declarat și purtat precum și răspunderea jertfelor ce el a impus, fără a primejdui înseși roadele lui cele mari“.

„Până atunci, dezbateră și publicarea actelor nu s'ar face decât în folosul străinilor și în dauna intereselor superioare ale Statului Român“.

„Nimic nu ne poate sili a contribui la o asemenea întreprindere“.

„De-altminteri, nu recunoaștem nici autoritatea morală, nici cea legală a celor care pretind să judece astăzi politica și faptele noastre“.

„Contestăm autoritatea morală a unei judecați ordonate de străinii contra cărora am ridicat armele. Declarațiunile din Reichstagul german și chiar mărturisirea din expunerea de motive a Parlamentului Român arată destul de clar adevăratul caracter al încercării ce se face împotriva noastră de către cei care, în acest timp, amnestiază criminalii contra Patriei și a Drapelului și colaborează cu toți trădătorii și cu toți dezertorii“.

„Contestăm autoritatea legală a unui parlament ales fără participarea Dobrogei, printr'un sistem de vot contrar prescripțiunilor formale ale Constituției, cu două treimi ale țării sub stăpânirea directă a baionetelor străine, în care condiții candidații nu au avut voie a pătrunde decât cu autorizarea individuală a Comandaturilor străine, fără ca cea mai mare parte a cetățenilor să fi avut puțința materială de a-și exercita drepturile, și sub un regim general de stare de asediu și de cenzură în care nu ne-a fost permis nici măcar a ne expune părerile și credințele“.

„A recunoaște vreo aparență de autoritate morală sau legală hotărîrilor pe care actualul parlament este astfel chemat să le dea ar fi totodată o înjosire o situației pe care am avut cinstea să o reprezentăm într'o fază istorică a neamului nostru“.

„Grija intereselor naționale, ca o datorie imperioasă de patriotism, ne silește a ne feri de tot ce ar putea vătăma roadele jertfelor glorioase ce și-a impus țara.“

„De-aceea suntem hotărîți a nu înlesni întru nimic încercarea ce se face, a nu răspunde nici unor întrebări și a nu opune înaintea comisiunilor parlamentare vreo altă apărare învinuirilor ce se ridică împotriva noastră, nici chiar în privința acelor puncte prin care se caută a se da ființă celor mai îndrăznețe plâsmuiri. Ne mărginim numai a denunța scopul și caracterul acestor înscenări și temeiul ce se poate pune pe dovezi făurite în asemenea împrejurări.“

„Stăpânitorii zilei își impun acuma hotărîrile lor. Noi însă, vedem într'ale noastre, cu o înaltă mulțumire, o nouă manifestare a legământului cu cele mai sfinte aspirațiuni ale neamului“.

„Judecarea noastră nu va fi făcută decât de conștiința națională, când aceasta se va putea liber rosti, și de istoria care va dezvolta roadele binecuvântate ale jertfelor de astăzi“.

Când a fost citită în Cameră această declarație s'a produs o explozie de indignare, sau, mai exact o adevărată stupoare. Majoritățile marghilomaniste își închipuiseră că propunerea lor de dare în judecată ne va intimida. Când au văzut cum am reacționat, când au citit întâmpinarea noastră plină de mândrie, când au constatat că din acuzați ne făceam noi acuzatori și, mai ales, când au simțit răsunetul protestului nostru în opinia publică și în rândurile armatei, au înțeles în fine că realitatea nu este tocmai așa precum și-o închipuiseră și au fost adânc clătinați atât în îndrăzneala, cât și în înverșunarea lor.

Ce-i drept, în primul moment au vrut să-i dea și pe semnatari în judecată pentru ultragiu adus Camerei. Marghiloman însuși s'a opus, învățându-i să ne trateze cu dispreț, dar focul sacru dispăruse. Darea în judecată s'a votat, o comisie de anchetă s'a instituit, comisie din care au făcut parte N. Mitescu, N. Murgășanu, A.G. Mavrocordat Vaslui, C. Miclescu, I. Berceanu, Gr. Buicliu, I. Petrovici, N. Păunescu, I. Antoniu, Gr. P. Carp, D.J. Berindei, Simionescu-Râmnicăneanu, L. Mavrojany, G. Ștefănescu, G. Ionescu-Clejani, Mircea Cancicov și Emil Cerkez.

Ne așteptam să se procedeze imediat la interogatoriul acuzaților, la arestarea lor, am simțit repede însă că sunt șovăieli și târăgănări. Într'adevăr, în locul arestării foștilor miniștri, trâmbițată cu atâta zgomot, au început arestările funcționarilor lui I. Panaitescu, fost șef al siguranței, și ai lui Corbescu, fostul prefect de poliție fără să fi fost uitat nici Rafail de la poliție, care comisese crima de a-i aresta pe ostategii germani după ordinele superiorilor săi ierarhici.

Dnii. Antoniu și Ionescu-Clejani, însoțiți de procurorul Rang și de judecătorul Scripcă au făcut o lungă percheziție la domiciliul lui Ion Brătianu, unde locuiau atunci Vintilă și Constantin Brătianu, șeful de cabinet, dar, deși au scotocit toată casa din pod până în pivniță, nu au cutezat să procedeze la perchezițiile corporale, la care fuseseră autorizați de către președintele comisiei de anchetă, și au avut tot timpul atitudinea unor oameni care nu știau cum să se scuze de fapta lor. Ca să nu plece cu mâinile goale, au sfârșit prin a ridica mai multe cărți de vizită lăsate de persoanele care veniseră la frații Brătianu, un caiet de teme englezești ale lui C.C. Brătianu, care avusese ideea desigur extrem de subversivă de a lua lecții de engleză, protestul partidului liberal contra suspendării inamovibilității magistraturii, un început de program de partid și broșura prin care Generalul Aslan căuta să se apere de învinuirile ce i se aduseseră cu prilejul căderii Turtucaiei. Cu alte cuvinte, întreaga chestie lua o întorsătură comică.

Percheziții de acest fel s'au făcut la Mârzescu și la Alecu Constanti-

nescu, cu rezultate tot atât de negative și de ridicole. Ba, la Alecu Constantinescu au făcut mare zarvă în presă susținând că ar fi descoperit documente senzaționale. După câteva zile a trebuit să convină că aceste documente senzaționale nu erau decât ciornele unor manifeste apărute în „Mișcarea“ cu aprobarea cenzurii lor, precum și originalele proiectelor de reforme publicate în borșuri și puse în vânzare la toate librăriile din Iași.

Nota comică se accentua tot mai mult, dar partea hazlie era că toate autoritățile administrative și judecătorești erau de partea noastră. Ne vesteau dinainte de tot ce se hotăra împotriva prietenilor noștri, la Palatul de Justiție magistrații nu ascundeau indignarea lor și respingeau, spre pildă, cu toate stăruințele guvernului, confirmarea mandatului lui Panaitescu. Procurorul Rang venea noaptea pe furiș la Mârzescu acasă, îl puneă în curent cu tot și-i cerea instrucții. Odaia de mâncare a lui Mârzescu avea o fereastră joasă care dădea spre curtea vecină a caselor Krupenski, pe acolo apărea dânsul la orele cele mai neașteptate, Mârzescu devenind acuma adevăratul șef al Parchetului.

Mai mult, membrii comisiunii de anchetă dispăreau unul câte unul. În conversații particulare mărturiseau că s'a făcut o greșeală, că toată lumea știe că Brătienii sunt oameni cinstiți și că, la urma urmei, au făcut o greșeală declarând războiul, dar au fost de bună credință, au crezut sincer că pot înfăptui România Mare. Ne trimiteau scuze, chiar mesagii de simpatie, prin intermediari, era vădit că atmosfera generală se schimbasesc, singurul care își mai lua rolul în serios era Emil Cerkez, în care, spre surprinderea generală, am descoperit cu toții sufletul unui acuzator public din vremea revoluției franceze, un mic Fouquier Tinville. Cu Emil Cerkez eram prieten din copilărie și rămăsesem în bune relații, deși cunoșteam ideile lui de un fanatic reacționarism, dar nimeni nu lua concepțiile lui în serios, toți îl consideram un fantezist care susținea în literatură, ca și în politică, diverse paradoxuri, și un chefliu mult mai ocupat de localurile de noapte, decât de preocupări intelectuale. Germanofil în ajunul războiului, deși până atunci manifestase o admirațiune entuziastă pentru pravoslavnică Rusie, Emil Cerkez își făcuse datoria pe front și, de când eram în Moldova venea mereu să mă vadă, spunând că sunt providența lui. În asemenea condiții erau normale sentimentele ce-mi inspira odiosul rol pe care îl juca, cu atât mai mult cu cât își exercita atribuțiunile cu un fel de sadism, care nu se potrivea deloc cu antecedentele lui și care constituie și azi o enigmă pentru mine.

În această perioadă, singurele acte mai însemnate au fost votarea, la începutul lui August, a unei legi de inițiativă parlamentară, care modifica legea responsabilității ministeriale, în sensul că dădea comitetului de anchetă dreptul de arestare preventivă a inculpaților, și, la sfârșitul lui Septembrie, arestarea lui Alecu Constantinescu. Dreptul de arestare preventivă fusese cerut de guvern, fiindcă acesta vedea că lucrurile în-

târzie, că o condamnare definitivă devine tot mai problematică și, prin urmare, voia ca cel puțin prin câteva săptămâni sau luni de arest preventiv să dea opiniei publice impresia că nu a renunțat la politica lui de sancțiuni. Bineînțeles, noi am publicat un protest energic în „Mișcarea“, denunțând intențiile guvernului, și am avut satisfacția să constatăm că legea ridicase protestări chiar în rândurile majorităților din Cameră și din Senat, sporind în toate cercurile manifestațiunile de simpatie pentru noi și pentru cauza pe care o reprezentam.

Arestarea lui Alecu Constantinescu a dat loc la diferite incidente, ce merită să fie relevate. Întâi, arestarea a fost precedată de un interogatoriu rămas de pomină și care i-a dat lui Constantinescu prilejul să rostească vorbe memorabile la întrebarea: „cum vă cheamă și care vă este profesiunea“, el a răspuns îndrăzneț și mândru: „Alexandru Constantinescu, fost și viitor ministru!“ Cuvântul a făcut epocă. „Ce decorații aveți?“ Constantinescu a început să le înșire. Emil Cerkez ironic: „Așa multe?“ „Da, ce te miri, dacă ai avea capul meu și dacă ai fi în stare să aduci țării tale serviciile pe care i le-am adus eu, ai avea și Dta. atâtea decorații!“ Și dialogul a continuat pe acest ton spre marea bucurie a lui Constantinescu și spre crescândă încurcătura a acuzatorilor, care-și simțeau tot mai mult zdrobitoarea inferioritate. Cu acest prilej, Constantinescu a dovedit un simț al demnității care îi face cinste.

În al doilea rând, arestarea s'a făcut în condițiuni cu desăvârșire odioase; era într'adevăr inadmisibil să te folosești de o lege ad-hoc ca să arestezi un adversar politic fără dovezi de necinste personală, pe simple zvonuri, când te fereai să arestezi pe colegii lui de ministru pe care îi dăduseși în judecată împreună cu el. Dar la urma urmei să zicem că situația de așa natură era încât credeai necesar să procedezi la această arestare. Dar, ceea ce era scandalos, era să-l iei pe acest fost ministru care, condamnat definitiv, nu putea fi întemnițat decât într'o mănăstire conform legilor țării, să-l închizi pe cale de arest preventiv în închisoarea de la Iași și să-l pui într'o sală cu delicvenți de drept comun, ca pe un borfaș ordinar. Era o batjocură care-l dezonora pe cel ce o orânduise și care a făcut dintr'o zi într'alta din discutatul, din hulițul Alecu Constantinescu o victimă națională. Trebuie să adaug că dânsul a îndurat aceste umilințe și suferințe materiale cu multă resemnare și cu o reală măreție sufletească. Nici nu i se putea aduce un mai mare serviciu, Miniștrii aliați au mers la închisoare să-i depună cărțile lor de vizită și, de pretutindeni, lumea revoltată de aceste procedee a ținut să-i exprime indignarea și simpatia ei.

Firește, noi am protestat imediat în numele întregului partid contra arestării prietenului și colegului nostru. În comunicatul apărut în „Mișcarea“ găsim fraze ca acestea: „Guvernul și parlamentul își închipuie că stăvilesc cursul firesc al dreptului și neînlăturabila răsplată a faptelor, cercând să nimicească oameni care le stau în cale.“

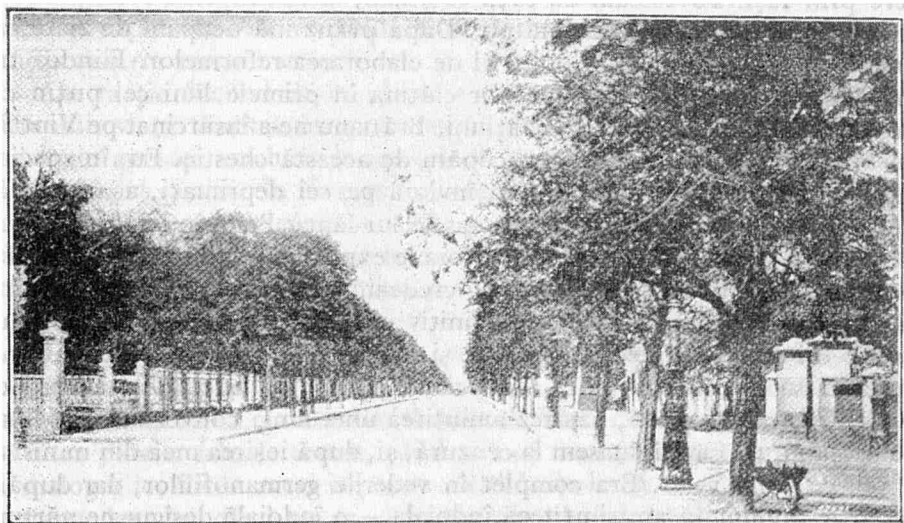
„Nenorociții nu-și dau seama că ideea nemuritoare nu se poate distruge și că acțiunea lor nu are altă roadă decât solidarizarea, prin legitimă revoltă, a tuturor conștiințelor ce simt românește. În ceea ce ne privește pe noi, partidul național liberal, resimțim cea mai nobilă mulțumire constatând că, servitori credincioși ai neamului, suntem tratați de cei care luptă împotriva lui, ca însăși reprezentanți ai celor mai sfinte aspirațiuni naționale și ferim pe cei care se jertfesc pentru ele!“

Dar protestul nostru nu s'a mărginit aici. Chiar în seara în care Alecu Constantinescu a fost arestat, am făcut și un alt demers, despre care nu pot să nu vorbesc. Dânsul a fost dus în închisoarea din Strada Păcurari pe la 5-6 după prânz, când Brătianu ne-a convocat de urgență ca să vedem ce este de făcut. După o scurtă deliberare, am hotărît să mergem la ministrul de justiție, să protestăm cu energie și să încercăm a obține de la el, dacă nu o eliberare, cel puțin schimbarea regimului nepermis la care Constantinescu fusese supus în închisoare. Ferechide, venit în grabă de la Jockey Club unde își făcea obișnuita partidă de cărți, a revendicat onoarea să facă el acest demers și a cerut ca Vintilă Brătianu, Mârzescu și cu mine să-l întovărășim. Am plecat deci pe jos spre Ministerul de Justiție, care era pe atunci în localul unei școli din strada Alecsandri. Ferechide, care fierbea de indignare, a luat-o înainte atât de repede, cu toată vârsta lui înaintată, încât abia puteam să-l urmărim. Ajunși la Minister, a cerut să fim imediat introduși la ministru, care era Iancu Mitilineu. Acesta ne-a poftit imediat în cabinetul său și, vizibil jenat de vizita noastră, al cărei scop îl bănuia, ne-a oferit cu exces de amabilități să luăm loc. Odăița era foarte mică Ferechide s'a așezat pe un scaun în fața biroului, Mârzescu și cu mine pe o canapea la dreapta și Vintilă pe un scaun în colțul din stânga. Atunci s'a desfășurat o scenă pe care nu o voi uita niciodată, cu prilejul ei, abia, am văzut ce fel de om este Ferechide și am înțeles de ce i s'au iertat micile sale defecte, căci merita atât admirația cât și dragostea noastră.

Într'adevăr, cu o voce gravă, el a început să protesteze împotriva arestării lui Constantinescu în principiu și a modalităților ei. Cu o vehemență minunată, cu o logică impecabilă și cu o demnitate impresionantă a înșirat toate argumentele ce se puteau invoca în sprijinul tezei noastre. Mitilineu schimba fețe-fețe și, din ce în ce mai încurcat, repeta mereu: „Eu nu știu nimic, am să văd, am să telefonez, comisia a hotărît...“ Aceste răspunsuri evazive aveau darul să-l exaspereze și mai mult pe Ferechide. „Sunteți dator să știți, aveți obligațiunea să împiedicați acest scandal!“ Mitilineu căuta însă să scape de orice făgăduință precisă și, în cele din urmă, intimidat și cu o voce aproape tremurândă, a spus: „Dar, Domnule Ferechide, ce să fac?“ La acest cuvânt Ferechide s'a sculat și sus, cât era el de mic, părea mare și pe un ton solemn: „Ce să faceți? Și eu m'am găsit în viața mea odată într'o situație similară. Era la 1876, guvernul Ma-

nolache Kostache Epureanu, din care făceam parte, dispusese darea în judecată a guvernului conservator. Dar, fiindcă această dare în judecată a guvernului conservator se înfăptuise fără respectarea formelor legale, am socotit că datoria mea de ministru de justiție și de păstrător al legilor este să mă opun și, nefiind ascultat, mi-am dat demisia, Domnule Ministru!“ Ultimele cuvinte au răsunat ca două palme pe obrajii sărmanului Mitilieu. Și, după o scurtă pauză, uitându-se cu o condescendentă superioritate, Ferechide a adăugat: „Am onoarea să vă salut“, și a ieșit pe ușă. Noi, spectatori muți ai întregii scene, ne-am sculat ca niște automați hipnotizați de gestul lui Ferechide și, unul câte unul, am pornit după el fără să ne luăm ziua bună de la Mitilieu, rămas uluit și gângăvind inutile formule de politețe. Abia afară ne-am dat seama de contrastul dintre splendida atitudine a lui Ferechide și lamentabila noastră inanitate, am râs și l-am felicitat călduros. Protestarea fusese minunată și execuția magistrală.

Alecu Constantinescu a fost eliberat după două săptămâni, a ieșit din închisoare în triumf, cu buchete de flori și manifestații de stradă. Comisia s'a ferit să mai vorbească măcar de continuarea instrucției, era de altfel firesc să fie așa. Alte preocupări frământau acuma pe Marghiloman și pe prietenii săi, evenimentele luau o întorsătură hotărâtoare și conștiința națională desemna vina pe alte bănci decât pe banca de acuzare, pe care parlamentul ocupației voise să tîrască pe Brătianu și pe colegii lui.

Iași: Promenada dela Copou

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI PATRU

DEZNODĂMÂNTUL

Neplăcerile și amărăciunile ostracizării nu ne-au tulburat întru nimic moralul, el se menținea dimpotrivă tot mai sus.

Personal, după ce am ieșit din minister, după ce mi-am luat zîua bună de la funcționarii cu care lucrasem peste patru ani în strânsă colaborare, așa încât scena despărțirii a fost mișcătoare - discursuri și lacrimi - și după ce m'am odihnit câteva zile la Cristești pe Jijia în casele lui Mihai Sturdza la Colonelul Pleiniceanu, cumnatul lui Titulescu, m'am întors la Iași încrezător în desfășurarea evenimentelor.

În fiecare dimineață pe la 11 ne întruneam toți foștii miniștri liberali acasă la Brătianu spre a examina situația și a lua măsurile de cuviință. La aceste întruniri mai asistau câteodată și alți frunțași ai partidului în trecere prin Iași. Povesteam cu toții ce știam, discuțiile erau interesante și atmosfera de-o cordială intimitate. După prânz mă ocupam de ziare, de organizarea internă a partidului și de elaborarea reformelor. Fiindcă triumful momentan al germanofililor clătina în primele luni cel puțin cadrele diverselor noastre organizațiuni, Brătianu ne-a însărcinat pe Vintilă, pe Mârzescu și pe mine să ne ocupăm de această chestie. Eu, în special, am luat asupra mea sarcina de a învia pe cei deprimăți, așa încât în fiecare zi în micul meu birou din casele lui Iancu Praja în strada Păcurari defilau fel și chipuri de prieteni cărora le explicam felul nostru de a vedea lucrurile și motivele pentru care ne credeam mai îndrituiți decât oricând să sperăm în triumful final și definitiv al politicii noastre. De cele mai multe ori prietenii plecau convinși și chiar când nu erau parcă nu mai cutezau să afirme cu atâta tărie că am greșit luând armele alături de Aliați. Așa, spre pildă, păstrez amintirea unei lungi convorbiri cu Mihail Sadoveanu, pe care îl luasem la cenzură, și, după ieșirea mea din minister, a venit să mă vadă. Era complet în vederile germanofililor, dar după o discuție prelungită am simțit că îndoiala — o îndoială desigur nemărturisită — se furișase în sufletul lui. În orice caz, caracteristic este că pe atunci s'au înscris în partid mulți oameni a căror adeziune dovedea pe deplin că credința în izbânda cauzei pe care o reprezentam rămăsese vie în

toate straturile sociale. Atunci a intrat în partid și Richard Franassovici, atunci s'a înscris un grup întreg de Iorghiști în frunte cu Ștefan Bogdan, cumnatul lui Iorga. Afară de rare excepții, eu am fost nașul, introducătorul noilor aderenți ceea ce mi-a asigurat grațitudinea partidului, dar și fulgerele lui Iorga. Într'adevăr, ani de zile, dânsul a fost furios pe mine crezând că am uneltit această spărtură în rândurile redusei și slabei sale organizații. Adevărul este cu totul altul. Amicii lui Iorga au venit din propria lor inițiativă la mine să mi spună că nu se mai pot înțelege cu el și că, așa fiind, vor să vină la noi, întrucât prin politica noastră de reforme democratice și prin atitudinea noastră în chestia întregirii neamului suntem partidul de care se simt mai apropiați sufletește. Bineînțeles, nu puteam respinge o atare ofertă și rolul meu s'a mărginit să servească de intermediar între ei și Brătianu și să-i întovărășesc la audiența solemnă de înscriere în partid la dânsul acasă. Desigur nu a fost nici prima, nici ultima nedreptate a lui Iorga.

Pot spune însă că de atunci la Iași a început marea operă de reorganizare a partidului național liberal, de adaptare a lui la cerințele regimului votului obștesc, operă căreia am fost sortit pe urmă să-i consacru atâția ani ai vieții mele.

Tot în aceea epocă am citit multe cărți de istorie, în vremuri zbuciumate cel mai bun mijloc de a reduce evenimentele la adevăratele lor proporții și de a dobândi un simț mai just al perspectivelor momentului. Biblioteca Universității îmi slujea drept rezervor, între altele conținea o veche și frumoasă ediție a memoriilor lui Saint Simon, cu care m'am delectat săptămâni de-a rândul și de unde m'am și hotărât mutatis mutandis să scriu aceste memorii.

Abstracție făcând de incidentele pur politice și de peripețiile ostracismului, viața noastră în genere era destul de monotonă, distracțiile se reduceau aproape exclusiv la seratele date de Irina Procopiu la care dânsa invita câțiva amici. În fiecare miercuri seara se făcea muzică, se citea literatură, Enescu ne cânta din vioară sau, cu luminile stinse, executa la pian pasagii întregi din operele lui Wagner, reușind să dea iluzia unei adevărate orchestre. Cella Delavrancea ne oferea de-asemenea adesea prilejul să-i admirăm talentul, talent ce mi-ar fi fost mai simpatic dacă su-netul ei nu era atât de aspru și de mecanic. Ventura, cu delicioasa ei voce recita descori versuri de Verlaine, sau tirade de Racine, cu excepționalul ei talent de tragediană. În sfârșit, Robert de Flers cu verva lui neîntrecută, ne citea piesele sale de teatru, când știa să nuanțeze atât de bine scenele și dialogurile, încât aveai impresia ascultându-le că asști la însăși reprezentarea lor. Iar când nu ne citea din operele lui, acest rege al spiritului francez ne fermeca prin sclipitoarea sa conversație, anecdote amuzante, amintiri din viața lui de autor dramatic, scene din culisele teatrelor pariziene, toate se succedau presărate de observațiuni pătrunzătoare și învălui-

te în cea mai rafinată atmosferă de artă și de intelectualitate franceză. Într'adevăr seri de neuitat. Grupul privilegiaților era réstrâns și mai întotdeauna același, în frunte cu Regina, Principesa Elisabeta, Saint-Aulaire și Marchizul de Belloy.

Mai rar ne invita Maruka Cantacuzino, simplitatea nepretențioasă de la Irina Procopiu era înlocuită acolo prin originalitatea prea vizibil voită a Marukăi. Un mediu care îmi plăcea din această cauză, dar unde aveai totuși compensația de a-l auzi pe Enescu întrecându-se pe sine însuși.

Vara am părăsit pentru vreo două săptămâni Iașii, petrecând opt zile la Alecu Constantinescu lângă Răcăciuni, unde Conul Alecu primea toată lumea care trecea pe acolo cu bonomia lui cunoscută, deși se aștepta din zi în zi să fie trimis la închisoare și desfășura o minunată activitate de „gentleman farmer“, mai vesel și mai îndatoritor decât oricând. Pe urmă, am stat câteva zile la moșia Cernu pe care Jean Costinescu o cumpărase înainte de război lângă Moinești. Am putut constata astfel cu câtă ușurință se refăcea viața satelor noastre, după doi ani de război și de restriști de tot felul. Populația rurală păstra de-altminteră o credință impunătoare în înfăptuirea marelui ideal național pentru care luptase pe front, credință care contrasta în chip înviorător cu prezicerile pesimiste și cu nesfârșitele tânguirii ale Străzii Lăpușneanu și a cafenelelor de la Iași.

În sfârșit, monotonă a celor vremuri s'a văzut întreruptă și prin câteva morți. Întâi, la sfârșitul lui Aprilie, aceea a lui Delavrancea, care a fost o moarte nedreaptă. Eu nu am fost un admirator al său, nuvelele lui literare din tinerețe este drept erau frumoase, piesele lui de teatru le găseam extrem de slabe, însă așa încât nu împărțeam admirația obștească exagerată pentru meritele sale. Pe omul politic puteam și mai puțin să-l admir căci era lipsit de adevărat simț politic, nu avea convingeri, trecuse dintr'un partid într'altul pentru considerațiuni subiective lipsite de interes real și pentru ambiții mărunte și mai puțin interesante. Nu fusesem nici măcar în măsură să admir cu adevărat vestitul său talent oratoric, fiindcă de când am intrat eu în viața politică, Delavrancea nu a mai rostit în parlament nici un discurs de natură să provoace admirația. Amicii lui chiar o recunoșteau, susțineau însă că mai are scilipiri demne de trecutul său la întruniri publice, dar la care nu mi-a fost dat să asist. Afară de aceasta, în minister, unde îmi fusese coleg, mi se păruse în toate împrejurările atât de inexistent, încât aveam impresia unei monede șterse prin prea multă uzură, uzura unei vieți absurde de „bohem“.

Dar, oricât de inexistentă mi-ar fi fost admirația pentru el, nu puteam tăgădui nici patriotismul lui, nici nobila lui patimă cu care o viață întreagă urmărise înfăptuirea idealului nostru național. Era deci o nedreptate, o strigătoare nedreptate ca moartea să-l fi răpit înainte de a-și fi văzut visul cu ochii. Acest sfârșit neașteptat în ajunul întregirii neamului dădea ceva profund tragic morții lui Barbu Delavrancea și m'a mișcat mai mult

decât o pot spune. De-altminteră, înmormântarea lui a prilejuit o impunătoare manifestație, toți luptătorii cauzei naționale, fără deosebire de partid, erau adunați în Biserica Banu în jurul sicriului său și toți cei ce purtau un nume în literele și în artele românești l-au dus până la lăcașul de veci pe dealul de la Eternitatea. Mai mult, datorăm funerariilor lui două discursuri funebre de o neîntrecută frumusețe, discursul în românește al lui Ion Petrovici, profesorul universitar cunoscut pe urmă prin patologicele lui peregrinări dintr'un partid într'altul și discursul în franțuzește al lui Robert de Flers. Fraza lui Petrovici - „odihnește-te în pământul acestei Moldove ospitaliere tuturor speranțelor. Culcă-te cu fața către Răsărit să vezi numai florile care răsar în văi nu și zăbranicul care se lasă peste munți. Aducă-ți vânturile numai sunetul lanțurilor care cad, nu și al cătușelor care se prind, visează ceea ce nu ai putut vedea și uită ceea ce ai văzut“ - și comparația lui Robert de Flers cu drăpelul francez și cel român: „aș fi vrut să pot pune pe sicriul Dtale. flori din văile noastre, le-aș fi legat cu două panglici împletite cu culorile steagurilor noastre, așa de asemănătoare, așa de frățești, încât ajunge puțin soare pe unul și pe altul puțină rouă, ca să nu le mai poți deosebi“ - au rămas și într'adevăr memoria unui Delavrancea nu putea să fie mai bine cinstită decât prin cuvântări la înălțimea literară a propriului său renume.

Păcat numai că un incident penibil a tulburat reculegerea sinceră și emoționantă a acestei triste ceremonii. Pe la sfârșitul ei, ne-am pomenit cu un om cu părul vâlvoi intrând în biserică, înaintând spre catafalc, îmbrâncind toată lumea în calea lui și urlând: „Maestre, maestré, de ce ne-ai părăsit?!“ Am crezut întâi că ne aflam în fața unui nebun sau a unui membru al familiei în prada unui acces de nestăpânită durere, am aflat însă repede că autorul acestui inadmisibil scandal nu era altul decât scriitorul Sorbu, autorul „Patimei Roșii“, în stare de completă turburare alcoolică.

Aproape în aceeași zi a murit la București Coșbuc, poetul ardelean care printr'o inexplicabilă aberație se manifestase mereu împotriva războiului de eliberare a fraților săi și crezuse de cuviință în această istorică epocă să se illustreze prin germanofilia sentimentelor sale. Binevoitorii au căutat explicația acestei stranie atitudini în faptul că pierzând în timpul neutralității pe singurul său copil într'un groaznic accident de automobil, Coșbuc nu mai era el însuși. Prefer, întrucât mă privește, să nu explic nimic și să-mi reamintesc acuma, precum am căutat să-mi reamintesc și atunci, numai de marele talent al acestui fiu de sătean din ținuturile Năsăudului și de frumoasele versuri cu care a îmbogățit literele române.

La începutul lui Iunie, a murit și Alexandru Radovici după o lungă și chinuitoare boală. Moartea lui ne-a întristat pe toți, căci ne era tuturora un prieten scump. Desigur nu era un om strălucit, dar avea convingeri adânci și era de o neobișnuită delicatețe sufletească. În opera de demo-

cratizare a partidului nostru, în procesul intern care ne-a dus la expropriere și la votul obștesc, Alexandru Radovici a avut partea sa de reală contribuție. Cu o modestie împinsă aproape de exces, până la moartea fratelui său, Dr. Radovici, care dealtfel îi era superior, el s'a dat mereu la o parte și nu a activat mai hotărât în politică decât în ultimii ani înainte de război. Avea o minte limpede, cumpănită, o judecată sănătoasă, era incapabil de intrigi și de răutăți, de o sensibilitate rară și de o bunătate nesfârșită. Dispariția lui a fost o pierdere pentru partid, iar Brătianu, care ținea la el, a socotit că cel mai bun mijloc de a-i cinsti memoria acestui om de înaintate credințe democratice este de-a folosi acest prilej spre a afirma programul partidului liberal în chestia muncitorească. Demult se agita la noi ideea participării lucrătorilor la beneficiu, o formulă de conciliațiune între capital și muncă, din care societatea capitalistă pare a fi știut să tragă toate foloasele pe care netăgăduit le cuprinde. Brătianu a rostit deci la căpătâiul lui Radovici nu atât un discurs funebru, cât un mare discurs politic în care găsim fraze ca acestea:

„Astăzi, când în Constituție sunt deja sancționate sufragiul universal și temeiul reformei agrare, era firesc ca Radovici să fie cel dintâi care să fi arătat că aceleași convingeri care ne impuneau larga împrumutări a țărănimii ne cereau să asigurăm și celorlalți lucrători o situație conformă cu dreptatea, cu nevoile de propășire ale neamului și în spiritul vremurilor“.

„Solidaritatea de aspirațiuni și de jertfe, de suferințe și de lupte pe front a încheat mai tare ca oricând simțământul profund al unității sociale“.

„Radovici știa că pacea generală nu se va face fără să stabilească în omenire mai multă dreptate, nu numai între neamuri, dar și între fiii aceluiași neam“.

„Ea va impune întregii lumi civilizate soluțiuni largi și drepte. Ea va impune și pentru soarta muncitorimii noi condițiuni de muncă și de trai, înlesnind participarea ei la beneficiile ce le produce și asigurându-o mai bine împotriva accidentelor ce le suportă“.

Așa cum l-am cunoscut eu pe Radovici, nici un omagiu nu ar fi putut să-i fie mai scump decât acesta.

În fine, câteva săptămâni în urmă am aflat și de moartea, groaznică moarte a lui Nicolae II și a întregii sale familii. Parcă revedeam cu patru ani înainte primirea de la Constanța, Împăratul atotputernic, Împărăteasa visătoare, mistică și tristă, cele patru fete pline de viață și de speranțe, iar frumosul copil nepăsător și ștrengar, părea sortit a domni odată peste 180 milioane de oameni. De acum totul era praf și cenușă. Sălbaticile amănunte ale tragediei de la Ekaterineburg nu ne erau încă cunoscute, cunoșteam doar brutala realitate, asasinarea colectivă a Țarului, a Țarinei și a celor cinci copii. Din diverse interese politice, ca și din spirit de lași-

Fig. 8: Regina Maria cu Principesele regale la Biczaz în vremea războiului de întregire

tate, omenirea nu a reacționat cum s'ar fi cuvenit în fața acestei barbarii nedemne de civilizația vremurilor noastre. Nicăieri o rugăciune pentru sufletele acestor nenorociți muritori, de aceea mi-a părut bine când am aflat că Regina Maria a ținut să reacționeze împotriva acestui val de vinovată nepăsare. Într'o bisericuță de lemn de lângă Biczaz, pe pământul României căreia, orice s'ar zice, Nicolae II i-a arătat interes și prietenie, s'au rostit rugăciunile religiei ortodoxe pentru pomenirea lui și a neamului său adormit întru Domnul. Regina Maria, care asistasese la încoronarea vărului ei și îl văzuse de atâtea ori în toată pompa splendorii lui imperiale, îmi povestea în urmă contrastul dintre măreția acestui trecut strălucit și biblica simplitate a ceremoniei de la Biczaz, precum și ce straniu i se părea când auzea între zidurile bisericeții de lemn răsunând glasul modestului popă de sat, care cerea să fie iertați de păcatele lor, de tot ce au greșit cu vorba sau cu fapta, Împăratul Nicolae, Împărăteasa Alexandra Feodorowna, Țareviul Alexis Nicolaevici și Marile Ducese Olga, Tatiana, Maria și Anastasia ai tuturor Rușilor.

Dar nu toate episoadele au fost triste, au fost și unele comice și, fiindcă am vorbit de mine, țin să adaug că tot în acea perioadă am avut singurul duel din viața mea, anume cu vărul meu Grigore Filipescu, care pe atunci făcea politică de partea lui Averescu, manifestându-se deci împotriva noastră și, cu impulsivitatea atavică ce îl caracterizează, ne ataca oriunde și oricând. „Mișcarea“ publicase o notă în care spunea că în loc să facă pe grozavul acuma, ar fi mai bine să-și facă datoria pe front, iar nu să stea la Bacău și să comande acolo măturătorii de stradă. Din nenorocire, o învinuire pe deplin întemeiată, fiindcă Averescu, pentru a-și organiza partidul, îl ținea la Bacău pe lângă comandamentul său, unde îi dăduse oficial supravegherea lucrărilor edilitare ale orașului în care era sediul cartierului său. Filipescu avusese slăbiciunea să primească o atare misiune puțin glorioasă. Oricum ar fi, nota nu era scrisă de mine. A doua zi m'am pomenit însă cu o scrisoare de insulte triviale din partea lui, atribuindu-mi paternitatea rândurilor din „Mișcarea“. Cu tot disprețul pe care mi l-a inspirat întotdeauna instituțiunea aceasta anacronică și perimată a duelului, a trebuit prin urmare să ridic mânușa și să-i trimit martori. Am ales pe Ferechide, marele nostru expert în materie, și pe Mârzescu. Le-am cerut să mă scoată repede pe teren și, eu fiind cel ofensat, să aleagă drept armă pistolul. Așa au și făcut de la prima întâlnire cu martorii lui Grigore Filipescu, Costică Hiott și Zizi Cantacuzino; duelul a fost hotărât pentru a doua zi dimineață la via lui Kilimoglu de la Copou, acolo unde avusese loc și duelul lui Vintilă Brătianu cu Dr. Lupu.

Ferechide a fost și de data asta extraordinar, întâi când s'a întâlnit cu martorii adverși, în loc să discute incidentul, a început să-l scuture pe Zizi Cantacuzino, să-l facă martor de profesiune și aproape să-l insulte. Aceste căuta să-l oprească: „Da, Coane Mișule, nu te supăra, să-ți explic...“

„Ce Coane Mișule, ce explicații, nu este un scandal, nu este uneltire uricioasă în Iașul acesta fără ca să nu te amesteci...!“ „Dar, Coane Mișule, mă ofensezi...“ „Ce ofensă, am fost prieten cu tatăl Dtale! Îți spun adevărul!“ Și peste o jumătate de oră a făcut procesul necruțător al bietului Zizi Cantacuzino care nu mai știa ce să spună, să râdă sau să se supere. Mârzescu încremenise și se temea să nu iasă un nou duel, de astă dată între martori.

Pe urmă, mergând în automobil spre locul duelului și Ferechide explicându-mi mereu ce trebuie să fac, cum trebuie să mă așez, cum trebuie să trag, am avut imprudența să spun că toate aceste amănunte nu mă interesează dat fiind că eu sunt hotărât să trag în aer, fiindcă nu vreau să mă expun să rănesc măcar pe vărul meu. La auzul acestor cuvinte, Ferechide a declarat că din acest minut a încetat să fie martorul meu, fiindcă pentru el duelul este un lucru grav și serios și că pentru o parodie, deci, să mă adresez altcuiva. A fost nevoie de stăruințele lui Mârzescu și de făgăduielile mele că voi trage în adversarul meu, pentru ca Ferechide să revină asupra hotărârii lui.

Pe teren ne-a amuzat pe toți prin gravitatea încruntată cu care a procedat la tot ritualul duelului: măsurătoarea distanței, verificarea armelor, comandamentul etc. Inutil să spun că tot în aer am tras, pentru nimic în lume nu aș fi vrut să risc a lovi pe un om de care eram legat de atâtea amintiri personale scumpe și de familie. Dacă ar fi fost vorba cel puțin de ceva cu adevărat grav, dar pentru notița din „Mișcarea“ să mă expun a avea pe conștiință un om, aceasta nu putea intra cu drept cuvânt în mintea mea. Și astfel, totul s'a sfârșit cu tradiționalele două gloanțe. La întoarcere, Ferechide mi-a zis însă: „M'ai păcălit, dar de astă dată te iert!“; m'a iertat atât de ușor fiindcă avea o slăbiciune pentru mine și nu era un om drept, era pătimaș, plin de indulgență pentru cei la care ținea, fără milă pentru cei ce îi erau antipatici.

O deosebită mulțumire sufletească ne-au pricinuit-o în acele luni de primăvară și de vară din 1918 atitudinea militarilor. Ei erau toți ostili lui Marghiloman și ne manifestau într'una dragostea și încrederea lor. Potrivit cerințelor tratatului de la București, Generalul Hârjău, ministrul de război, căuta să dezarmeze trupele, dar după îndemnurile noastre comandantii de unități făceau tot ce le sta în putere ca să nu execute ordinele, ca să târăgăneze lucrurile, ca să ascundă armele și munițiile într'un cuvânt ca să ne îngăduie, când evenimentele vor fi iarăși favorabile, să preluăm cu maximum de forțe locul nostru alături de Aliați. În fiecare zi primeam asemenea vești, ca o mărturie a bunei stări de spirit a corpului nostru ofițeresc.

Firește aceste vești ne înălțau încă moralul, deși cauzele adevărate pentru care acesta era ridicat, mereu mai ridicat, erau altele. Veștile de pe frontul Aliaților deveneau din ce în ce mai îmbucurătoare. A doua zi după

serbarea națională de la 14 Iulie, Francezii au respins lângă Reims un vi-guros atac german și Aliații au început o serie neîntreruptă de victorii și de înaintări când pe un punct, când pe altul, de la Marea Nordului și până în Alsacia. În Septembrie, aceste succese luau o extindere cu adevărat simptomatică, trebuie să mărturisesc însă cu toată sinceritatea că multă vreme nu am atribuit la Iași izbânzilor de pe frontul francez însemnătatea pe care o aveau în realitate. Pe de o parte, informațiile noastre erau foarte imperfecte, cu Franța și cu Anglia nu mai aveam posibilități de comunicare, singurele știri mai amănunțite ne veneau prin Saint-Aulaire și prin Sir George Barclay, dar de fapt nici ei nu prea erau ținuți în curent de guvernele lor cu cele ce se petreceau, fiindcă Parisul și Londra se temeau ca destăinuirile lor să fie interceptate de comandamentele germane stăpâne acuma nu numai în teritoriile ocupate, dar și în Moldova. Eram deci reduși la comunicațiile oficiale ale Aliaților, care ni se păreau, firește, bune, dar care, fiind adesea contrazise de către cele germane, ne împiedicau să avem oglinda exactă a situației. Pe de altă parte, speranțele de spargere a frontului cu care trăisem atâta vreme fuseseră atât de des desmințite în cursul ultimilor patru ani, încât nu ne venea nici acuma să credem și să nădăjduim că ne apropiam de o întorsătură decisivă a operațiunilor. După concepțiile noastre, lovitura fatală nu putea fi dată Germanilor decât în ziua în care Americanii vor fi sosit în Franța. Ori, după câte știam, intervenția adevărată și efectivă a armatelor americane trebuia să aibe loc abia în primăvara anului 1919. Ne obișnuisem deci cu ideea că abia atunci se poate aștepta sfârșitul războiului și atribuiam o mult mai mare importanță telegramelor care ne aduceau vești, în acest răstimp, cu privire la transporturile de trupe din Statele Unite în Franța și la marea activitate războinică ce se desfășura pe tot cuprinsul marii democrații americane, decât telegramelor care anunțau victoriile Aliaților.

La drept vorbind, nu ne-am trezit la realitate decât atunci când am aflat de armistițiul bulgar, când am văzut că frontul balcanic, a cărui însemnătate o cunoșteam bine, se prăbușește, am înțeles atunci că evenimentele se precipită și bucuria noastră a fost subit atât de mare, încât în primele zile parcă nu îndrăzneam să ne-o mărturisim. Am priceput înțelesul deselor crize de guvern din Germania, semnificație care ne scăpase, ne-am dat seama că Michaelis, Hintze, Max de Baden nu sunt decât dova publică a unei descompuneri interne. Edificiul, falnicul edificiu al Imperiului German se prăbușea, după lupte glorioase și o eroică rezistență de patru ani.

De-altminteri, peste puține zile am fost pe deplin edificați, căci am primit în chipul cel mai neașteptat, vizita lui Victor Antonescu. Când ne-am dat demisia, la sfârșitul lui Ianuarie, dânsul s'a retras, iar Marghiloman a numit în locul lui pe Cretzeanu. Antonescu, neputând veni în țară, a rămas la Paris ca simplu particular, rolul său mărginindu-se la ajutorarea

materială a compatrioților săi prin Louis Dreyfus și alți bancheri amici, precum și la încercările de a dejuca intrigile lui Take Ionescu și ale prietenilor săi, intrigi care, precum am mai spus-o, trebuiau să pricinuiască, nu atât nouă, cât cauzei României, atâtea neajunsuri gratuite.

Când s'a rupt frontul de la Salonic, Clemenceau l-a chemat pe Antonescu și i-a spus: „Vreau să iau contact direct cu Brătianu, să-l pun la curent cu tot ce se petrece și să-i cer să ia măsurile convenite pentru a relua armele. Trupele franceze vor înainta spre Dunăre, trebuie să opereze joncțiunea cu cele române și, izgonindu-l împreună pe Mackensen, să pătrundă în inima Împărăției Habsburgilor. Austro-Ungaria, odată doborâtă, Germania izolată și luată între două focuri, va trebui să capituleze fără întârziere. După matură chibzuință, nu văd alt mijloc practic de a stabili acest contact cu Brătianu decât prin Dta. Dar să știi că misiunea este plină de primejdii, trebuie să pleci imediat la Salonic și de acolo, cu un avion militar, pe care ți-l va pune la dispoziție Generalul Franchet d'Esperay, să zbori peste liniile inamice la Iași. Secretul misiunii Dtale. trebuie să fie absolut, vei pleca cu pașaport francez și în uniformă franceză“. Fără o clipă de ezitare, Antonescu a primit această primejdioasă, dar patriotică însărcinare.

Și astfel într'o bună zi, s'a aflat că un avion francez pilotat de un anume Noel a aterizat lângă Iași și că numitul Noel a venit la legația Franței să remită un plic confidențial lui Saint-Aulaire. Brătianu, care de obicei nu-mi ascundea nimic, de astă dată nu mi-a spus nici mie că împreună cu Noel venise și Antonescu. Abia după câteva zile mi-a mărturisit adevărul, zicându-mi că Antonescu este acuma la Ghidigeni ascuns la Chrissoveloni, și că nici el nu știe cine este ofițerul francez pe care îl adăpostea sub acoperământul lui. Bineînțeles, Marghiloman nu a știut nimic, a cerut pedepsirea ofițerului român Beroniade, care pusese la dispoziția lui Noel și a lui Antonescu automobilul cu care veniseră de la locul de aterizare până la Iași. Furios, nu voia nici măcar să le restituie francezilor aparatul, au fost necesare intervențiile generalilor Cristescu și Gorski precum și făgăduiala lui Saint-Aulaire că acest caz nu va constitui un precedent și că se va spune Dlui. Brandestern că pilotul francez s'a rătăcit din cauza ceței.

De acuma însă nu mai era vreme de pierdut, Brătianu, în mare taină, s'a pus în legătură cu Generalul Prezan, Colonelul Antonescu, trimis într'o garnizoană depărtată, a fost rechemat la Iași din ordinul direct al Regelui, spre nemulțumirea lui Marghiloman care continua să nu priceapă nimic din tot ce se întâmpla. Într'adevăr, recitind notele zilnice din memoriile lui, rămâi uluit de această fenomenală nepricepere și inconștiență!

Astfel, ca și cum situația ar fi fost aceeași ca în primăvară, insista pe lângă Rege pentru ratificare și, pe de altă parte, trata cu Puterile Centrale ca să obțină de la ele diferite avantaje, fără să-și dea seama, nici el, nici Costică Arion, că tot ce se putea obține de la ele în clipa supremă a

prăbușirii lor nu putea avea nici o valoare, cel mult să ne compromită inutil în ochii Aliatilor învingători.

Regele însă care își dădea perfect seama de realitatea lucrurilor, dar care nu-și putea demasca gândurile fiindcă se temea de primul său ministru să nu-l denunțe Austro-Germanilor, după îndemnul lui Brătianu și al lui Știrbey a crezut totuși necesar să tempereze zelul lui Marghiloman și, în consecință i-a trimis din Bicz la 24 Septembrie o telegramă cifrată cu următorul cuprins: „Să evitați nu numai orice angajament nou, dar și orice negociere relativ la modificările clauzelor tratatului deja încheiat, care în situația excesiv de frământată a orei prezente rămâne singura bază sigură pentru relațiile noastre cu Puterile Centrale, fără riscul de a crea pentru ziua de astăzi sau de mâine noi dificultăți cu alte puteri“.

Mai categoric nici nu putea fi și totuși atât Marghiloman cât și Costică Arion continuau discuțiile cu Germanii și cu Austriecii. Fiecare înfrângere a Puterilor Centrale nu le apărea decât ca un fericit prilej pentru a mai obține o concesiune de la ele. După armistițiul bulgar formula lor deveni: „dacă vreți să ratificăm pacea de la București, trebuie să ne restituiți Dobrogea, altminteri este imposibil“, și discuții nesfârșite urmau pe această temă.

După noile victorii din Apus, formula se schimbă: „ne mai trebuie, pe lângă Dobrogea, și evacuarea prealabilă a Bucureștilor“. Mare bucurie, fiindcă Mackensen pare dispus să facă această concesiune!

După înfrângerile austriece pe frontul italian, adică în clipa în care ultimul om de pe stradă își dădea seama de sfărâmarea împărăției austro-ungare, Marghiloman și ministrul său de externe cereau la Budapesta și Viena... ce anume?... rectificarea graniței din Carpați și reîntoarcerea la linia de dinainte de pacea de la București!

Și să notăm bine, toate acestea, când la Berlin și la Viena nimeni nu se mai îndoia de catastrofa și panica ce puseseră stăpânire pe sufletele conducătorilor celor două împărății învinse.

Mai mult, într-o convorbire cu Regele la 27 Septembrie, Marghiloman, necăjit de rezistența regală, îi adresează aproape o somațiune, „a sosit momentul să ne alegem politica, trebuie să știm ce vrem“, el se rostește hotărât pentru o politică alături de Puterile Centrale și, ca să nu mai încapă nici o îndoială despre gândurile lui, anunță solemn pe Rege că îi va remite un memoriu scris asupra punctului său de vedere. Acest text este cea mai zdrobitoare condamnare a lui Marghiloman, testimoniul incapacității și uimitoarei lipse de simț al realităților la bărbatul care avea în acele clipe destinele României în mână. Mă tem că dintr'un simțământ de generoasă compătimire Regele Ferdinand a distrus după război acest simptomatic memoriu și că, astfel, urmele lui au dispărut din arhivele regale, deși existența lui nu a fost negată de înseși memoriile lui.

Pe de altă parte, tot ce putea veni în favoarea noastră din partea

Aliaților era contestat sau răstălmăcit cu rea-credință, parcă îi era ciudă că putem ajunge la îndeplinirea revendicărilor pentru care intrasem în război.

Incidentul cu Dobrogea a fost în această privință tipic. Primind o telegramă din sorginte germană, în care se strecurase insinuarea că Aliații vor să cedeze Bulgarilor Dobrogea până la Cobadin, Marghiloman și amicii lui luară imediat știrea drept bună și începură o campanie pentru a denunța țării încrederea ce se poate pune în simțămintele Aliaților față de noi. În zadar sosiră dezmințiri de la Saint-Aulaire, de la guvernul englez, Marghiloman le contestă și nu se sfii să spună în plin parlament (ședința de la 2 Octombrie 1918): „Eu nu neg că Dl. Barclay și Dl. de Saint-Aulaire personal doresc aceasta, dar din partea lor nu avem nici un document pe care să ne putem baza. Ziarul „L'Indépendance Roumaine“ a crezut că poate crea un curent în opinia publică reproducând o telegramă absolut secretă dintre Dl. de Saint-Aulaire și guvernul său, negociațiuni privitoare la o problemă atât de gravă nu se dau în vileag“.

De asemenea, când au apărut cele 14 puncte ale lui Wilson, singura grijă a lui Marghiloman a fost să nu găsească în ele vreo interpretare favorabilă cauzei României. Iar când veni o dezmințire de la Pichon personal, adică de la guvernul francez, Marghiloman se încapățână să vadă într'însa confirmarea tezei sale, fiindcă deși dezmințea știrea că armistițiul a atribuit Bulgarilor Dobrogea până la Cobadin, spunea la sfârșit că numai la pacea generală se vor regulă chestiunile teritoriale. Era totodată de necrezut și revoltător, de aceea noi, care eram la curent nu așteptam decât momentul prielnic pentru a pune capăt guvernării lui și, în acest scop, Brătianu era zilnic în legătură cu Regele, prin Barbu Știrbey. În fața manevrelor lui Marghiloman, Regele s'a văzut nevoit să-i telegrafieze încă o dată cifrat la 7 Octombrie: „Nu pierdeți din vedere ce v'am comunicat de a nu proceda la vreo schimbare a tratatului de la București și a mă ține la curent mereu cu discuțiile ce aveți relativ la condițiile de ratificare, care trebuie să cuprindă punctele despre care am convenit la ultima noastră întâlnire“.

Ca să ne dăm seama și mai bine de starea de spirit a lui Marghiloman, și a colegilor lui, cred de datoria mea să reproduc textele după memoriile lui, discuțiile din Consiliul de Miniștri de la 18 Octombrie, adică abia cu 6 zile înainte de retragerea guvernului său (24 Octombrie).

Din diverse indiscrețiuni am știut chiar atunci cele ce se petrecuseră, dar nu cu amănuntele și cu preciziunea cu care ni le transmite Marghiloman însuși:

„Am convocat la Arion pe miniștri, în afară de Hârjeu, bolnav, și de Basarabeni, pentru a delibera asupra situației așa cum o definesc cele două note și amenințarea de a fi tratați ca vrăjmași, dacă nu ratificăm“.

„Arion expune toate fazele tratatelor. Propune să ratificăm și să pu-

nem pe Rege să aleagă de pe acum. Nu putem fi guvernul ocupației și alții să vină ca guvern al liberațiunii. Eu (Marghiloman) știu ce ne dau Austriei și Germanii, cine poate afirma că Antanta va da mai mult? Dacă nu ratificăm este sigur că: 1/ Se va închide granița. 2/ Ne vor amenința în Basarabia unde conduc pe Ucrainieni. 3/ Ne pot supăra în josul Basarabiei și pe Dunăre. Dacă ratificăm punând în cunoștință de forță majoră pe Aliați, ne vom prezenta la revizuire având cel puțin amiciția Germanilor“.

„Cantacuzino (Griguță): „Dacă nu se ratifică, nu vom avea combustibil, deci oprirea trenurilor, lipsa de pâine, revoluție. Ratificăm, dar cu condiția că nu vor lua hrana țării. Dacă nu se ratifică, să plecăm acuma, nu mai târziu, când se va căuta să fim concediați“.

„Dobrescu (președintele Senatului): „Se vede cât de bine s'a lucrat. Tot se spune că guvernul este slab, să se vadă acuma, cu acest prilej, dacă guvernul are încrederea Regelui“.

„Cele două răspunsuri la care se referea Mehedinți și pe care le califica drept mari succese naționale erau 1/ răspunsul Germanilor că dacă ratificăm admit principiul revizuirii ulterioare a tratatului: ștergerea articolului care cedează Dobrogea, concursul Germaniei pentru a obține o satisfacție de la Austria și 2/ răspunsul Austriei precum că admite să consimtă la modificarea articolelor 10, 11 și 12 din tratat (Dobrogea și munții) și la revizuirea ulterioară a tratatului în unele puncte, dacă firește, ratificăm imediat“.

„Mehedinți consideră cele două răspunsuri drept cel mai mare succes după luarea Basarabiei: „Trebuie pus piciorul în prag asupra acestui punct și să plecăm cu acest prilej, dacă nu suntem ascultați“.

„Mitilineu: „Va fi singura notă discordantă. Se cere ratificarea de către cei doborâți: de ce să le dai avantajii, dacă tot vor fi siliți să dea îndărăt? Nu se vor ține de cuvânt în teritoriul ocupat. Ar înțelege ratificarea dacă s'ar duce...“ Arion întrerupe: „Antanta nu a spus încă nimic despre condițiile evacuării României...“ După el, Mitilineu crede mai de parte că ar fi o revoluție dacă s'ar ratifica“.

„Meissner (președintele Camerei): Antanta dă, da ori nu, unitatea neamului? Dacă da, să suferim tot, altfel mergem la o pieire mai rea decât războiul trecut“.

„Eu (Marghiloman): Am pus la început chestiunea țării. Acum urmează chestiunea de partid. Dacă Antanta impune pacea, va voi să aibă guvernul care a luptat cu ea; pentru mine, Regele este în vederile ei și Mișu este în constantă legătură cu liberalii. Nu cred că liberalii vor avea mai mult decât integritatea țării. Trebuie atunci să se știe că noi am adus reintegrarea țării dându-i în plus Basarabia astfel ca să nu existe nici o legitimitate a readucerii liberalilor și să nu se poată lăuda ei că tratatul din București s'a anulat. Ca să se știe, trebuie să se ia față de Coroană o

atitudine limpede în chestia ratificării. Obiectiv, este bună pentru că scutește țara de suferințe și dă României o prietenă la congres, politicește este bună pentru că salvează partidul care este indispensabil țării.“

Dacă nu ar fi scris de mâna lui Marghiloman, nu ai crede în autenticitatea documentului!

De acum încolo evenimentele înaintară însă cu o iuțeală extraordinară spre deznodământul fatal, armistițiul turcesc, ieșirea din luptă a Austro-Ungariei, sforțările desperate ale sârmanului Împărat Carol de a-și salva monarhia, istorica monarhie a Habsburgilor, concesiunile de ultimă oră către popoarele lui, refuzul lui Wilson de a trata cu Germania imperială a Hohenzollernilor, înlocuirea la Berlin a Principelui Max de Baden printr'un guvern social-democrat, revoluția în Austro-Ungaria, abdicarea Împăratului Carol la Schönbrunn, în sfârșit armistițiul de la Compiègne, fuga lui Wilhelm II în Olanda și prăbușirea tuturor monarhiilor din Germania.

Din Budapesta ne sosea discursul lui Vaida-Voevod în parlament, semnalul emancipării fraților Ardeleni. Când Brătianu ni l-a citit la întrunirea de la Mârzescu, plângeam cu toții de emoțiune și de bucurie.

De la Paris ne veneau admirabilele discursuri ale lui Clemenceau, mai cu seamă acelea în care drept leitmotiv reveneau mereu cuvintele din la Marseillaise „allons enfants de la Patrie, le jour de gloire est arrivé!“ Victoria Alianților era deplină, întrecea toate așteptările, astfel politica noastră, politică pentru care jertfisem totul și pentru care fusesem târâți până pe banca acuzări, triumfa acuma într'o adevărată apoteoză. Eram totodată și răsplățiți și răzbunați. Nu voi uita ziua în care am avut certitudinea izbânzii, emoția lui Brătianu, defilarea la el acasă de dimineață și până seara, aclamațiile mulțimii când a venit familia regală de la Bicz, Regele înconjurat pe stradă și dus în ovații până la Palatul din Strada Lăpușneanu. Manifestații la Brătianu, entuziasm în toate colțurile și în toate straturile sociale. La București era un adevărat și legitim delir, mulțimea îi insulta pe ofițerii germani și manifesta pentru Rege și Ardeal.

Și, în mijlocul acestor evenimente epocale, Costică Arion continua să discute cu Germanii, care de fapt își făceau bagajele, iar Marghiloman, ca și când politica lui triumfa, dădea ordin trupelor române să pătrundă în Bucovina, unde revoluția izbucnise. Era prea mult! La 24 Octombrie, Regele îl cheamă pe Marghiloman și îi cere demisia, aceasta cu atât mai mult cu cât dânsul începuse să conspire cu Averescu. Marghiloman, surprins și furios, nu înțelese nici acuma că cele ce se petreceau erau falimentul definitiv al politicii lui, istorica condamnare a atitudinii sale de patru ani încoace.

Succesiunea lui fusese din vreme orânduită, logica și dreptatea cereau ca să vină Brătianu, mai era însă un impediment. Dânsul precum și marea majoritate a guvernului său erau dați în judecată, era deci cu neputință ca ei înșiși să pună capăt pătimășei urmăririi. În consecință, s'a stabilit

ca pentru câteva luni să se formeze un guvern de tranziție, care urma bineînțeles să fie la discreția absolută a lui Brătianu. În acest scop, acesta îl recomandă Regelui pe Coandă, care fusese delegat pe lângă Stavka rusească și precum am mai spus-o, dovedise în îndeplinirea acestei misiuni un deosebit tact. Era bine văzut de Aliați, lucrase cu ei în strânsă colaborare în Rusia, soția și ginerele lui erau francezi. De când se întorsese de la Mohilev și de la Kiew venea mereu pe la Brătianu, îi arăta un deplin devotament, de altminteri pe vremuri fusese secretarul general al lui Dimitrie Sturdza. Pe de altă parte, se bucura și de simpatia Regelui, care îl avusese ani de zile ca aghiotant și suveranul știa că nu-i va ieși din cuvânt.

Coandă împlinea deci din toate punctele de vedere condițiunile cerute. Sondat, se arătă dispus să joace acest rol și-i dădu lui Brătianu toate asigurările. Misiunea lui trebuia să se reducă la îndeplinirea următoarelor puncte: anularea pe cale de decret a întregii activități a parlamentului Marghiloman, promulgarea pe cale de decret-lege a votului obștesc spre a putea face cât mai curând noi alegeri potrivit constituției modificate la Iași, decretarea mobilizării și reluarea armelor alături de Aliați.

S'a zis că denunțarea activității parlamentului Marghiloman fusese sugerată Regelui de noi din cauza dării noastre în judecată. Este cu desăvârșire inexact, ideea aceasta o avusese de la începutul venirii la putere a lui Marghiloman, o expusesem miniștrilor aliați și convenisem de pe atunci cu ei, tocmai pentru a le da o nouă dovadă a rolului ce atribuiam întregii opere a lui, că în ziua în care vom fi iar liberi pe mișcările noastre, vom anula printr'o singură trăsătură de condei tot ce s'a făcut sub baionetele ocupației inamice, vom rupe pur și simplu din cartea istoriei această pagină de durere și de umilință scrisă fără vina noastră.

Faptul că anulând toată activitatea se anula și scandalul dării în judecată a autorilor războiului, în parte, dacă nu în totalitatea impusă de Puterile Centrale, a fost deci numai o coincidență. Considerațiunile de ordin mult mai înalt și, anume, condițiile cu care ne prezentam în fața Aliaților la pacea generală, acestea și numai acestea au determinat măsura anulării. Cât privește reformele votului obștesc și exproprierea, ea era necesară nu atât pentru cei din vechiul Regat, cât pentru frații din Ardeal și Bucovina pentru ca să știe că intră într'o Românie democratică potrivit idealurilor care îi stăpâneau, nu într'o Românie reacționară, așa cum se înfățișa de pe urma nechibzuitei hotărârii a lui Marghiloman de-a considera nule și neavenite modificările introduse în constituție la Iași. Pentru înlesnirea întregirii neamului, pentru atmosfera în care urma să se facă, se impunea ca încă o dată să se proclame sub iscălitura Regelui hotărârea României de a respecta aceste reforme și de a le pune la temelie întregii ei dezvoltări viitoare.

Așa fiind, în ajunul căderii lui Marghiloman, Brătianu m'a chemat la el pe la orele cinci, mi-a spus că a doua zi Regele va cere demisia guvernului

și că trebuie pregătită imediat o proclamație a sa către țară pe chestia reformelor, pe care să o subscrie Coandă și care să fie afișată pe zidurile Iașilor îndată după prestarea jurământului. M'a închis deci în odăița lui Constantin Brătianu și am redactat alăturata proclamație pe care Regele și Generalul Coandă și-au însușit-o fără modificări:

„Români - Împrejurările ne dau din nou puțința să îndeplinim ceea ce am făgăduit și ceea ce în sufletul meu nu am încetat să voiesc“.

„Reformele constituționale care asigură tuturor cetățenilor votul obștesc și țăranilor proprietatea a două milioane de hectare din proprietatea mare particulară, precum și moșiile domeniilor Coroanei, Statului și așezămintelor de binefacere, guvernul meu le va înfăptui“.

„Pe temeiul lor vom asigura viața socială și economică cu mai multă dreptate și mai mult spor pentru cei care muncesc“.

„Guvernul meu va lua fără întârziere măsurile convenite pentru ca aceste reforme să dobândească ființă“.

„Români - mai mult decât oricând Țara are nevoie de unirea tuturor“, etc.

În ceea ce privește realizarea practică, ne-am înțeles cu Generalul Coandă că va promulga el legea electorală, dar că legea agrară ne-o va lăsa nouă să o iscălim. Și așa era un mare act de dezinteresare să consimțim ca reformele care erau opera noastră să nu fie toate aduse la îndeplinire de către partidul național liberal. Întrucât Văitoianu era ministru de interne, lui îi reveni sarcina să facă decretul-lege electoral. Alecu Constantinescu i-a dat proiectul nostru. Văitoianu, sub inspirația nu știu cui, s'a apucat să-l modifice, dar s'a încurcat cu desăvârșire fiindcă, precum era și firesc, era cu desăvârșire necunoscător al chestiei și, în special calculele sistemelor de reprezentare proporțională scăpau posibilităților sale de limpede judecare. În extremis fu chemat Mârzescu pentru salvarea situației, decretul lege fiind de fapt textul comisiei noastre cu mici modificări de ultimă oră. Conștiința publică în instinctiva ei dreptate a desemnat pe urmă întotdeauna decretul-lege electoral după numele autorului său real care era Mârzescu, nu după al aceluia ce întâmplător l-a iscălit.

La 28 Octombrie apare decretul de mobilizare și o nouă proclamație a Regelui către Țară, la a cărei redactare am contribuit din nou anunțând trecerea Aliaiților peste Dunăre și reluarea ostilităților alături de Aliați. Armatele lui Mackensen se retrăgeau în dezordine sub huiduielile populației, Berthelot trece Dunărea la Giurgiu în mijlocul ovațiilor și bucuriei obștești, iar Prezan și Antonescu își reiau locul în capul oștirii. Trebuie să recunosc că Generalul Coandă a executat cu o punctualitate și cu o docilitate deplină toate îndatoririle ce-și luase, de-altminteri era toată ziua la Brătianu și nu făcea un gest fără să-l consulte sau, mai precis, fără să-i ceară prealabila autorizare.

Casa lui Alecu Constantinescu devenise un fel de cartier general, în

fiecare seară întrunea în jurul unor mese copioase pregătite de gazda lui, voluminoasa Dnă. Gavrilesco, pe miniștrii aliați, pe noi, foștii colegi de minister, pe membrii noului guvern, toți prieteni de-ai noștri ca Fotin Enescu, Oscar Kiriacescu, Mitică Buzdugan de la Consiliul Superior de Agricultură, mirat și el de-a se vedea ministru, Cottescu, bătrânul Saligny, frații Basarabeni și toți Bucovinenii și Ardelenii în trecere prin Iași, unde stabileau cu noi procedura actelor lor respective de Unire. Păstrez o amintire plină de emoție acelor seri și acelor întruniri. În genere, de la demisia guvernului Marghiloman, adică de la 24 Octombrie, până la plecarea noastră din Iași la 15 Noiembrie, pot spune că am trăit cu toții într'o adevărată euforie.

În acest răstimp, trei fapte mai importante s'au întâmplat, Unirea Bucovinei, pregătirea adunării de la Alba Iulia cu delegații veniți din Ardeal și simbolicul parastas pentru Mihai Viteazul la Mitropolie.

Demult eram prin Nistor în contact cu fruntașii Bucovineni. El se refugiasse în Regat încă din timpul neutralității, venise cu noi la Iași, fusese mai multă vreme în Rusia la Odessa și, pe urmă, în Basarabia ca reprezentant al tuturor refugiaților Bucovineni, și prin el Brătianu primea informațiuni despre tot ce se petrecea în Bucovina. Când monarhia Habsburgilor s'a prăbușit, s'a constituit la Cernăuți un Consiliu Național Românesc. Alături de acesta s'au format însă și consilii naționale ukraiene, germane, polone și evreești. Tendința minorităților de-a împărți conducerea Bucovinei cu Românii era deci vădită din primul moment.

Ceea ce îngreuna însă situația fraților noștri Bucovineni este că, pe de o parte, Aurel Onciu era gata să admită soluția unui condominium cu Ukrainienii și că, pe de altă parte, rămășițele armatei austriece, unite cu legiunile ukraiene, începuseră să exercite o adevărată teroare în dauna elementului românesc.

În fața acestei situații care devenea cu adevărat îngrijorătoare, Consiliul Național Românesc a cerut guvernului din Iași să trimită de urgență armata noastră pentru a împiedica acțiunea teroristă ukraiană, ca și bolșevismul care în mijlocul acestei anarhii generale se întindea asupra întregului cuprins al Bucovinei. Sub comanda Generalului Zadic trupele române, primite cu mare însuflețire de populație, au pătruns în Bucovina, și-au făcut la 11 Noiembrie 1918 intrarea triumfală la Cernăuți și au restabilit liniștea și ordinea, dezarmând bandele bolșevice și ukraiene. Sub scutul armatei române, Consiliul Național, care de câteva săptămâni nu mai putea funcționa, a putut să-și reia activitatea și să-și îndeplinească misiunea lui firească, aceea de-a înfăptui în mod solemn și legal Unirea Bucovinei cu patria mamă.

În acest scop a fost trimis la Iași Sextil Pușcariu, unul din membrii Consiliului Național, care, luând imediat contact cu Nistor, conducătorul refugiaților, a stabilit de acord cu guvernul său, mai bine zis, cu Brătianu

și cu Regele, procedura de urmat. I-am sfătuit să facă neapărat unirea fără condiții și le-am redactat chiar textul actului Unirii și rezoluția ce urma să fie votată de Congresul Național din Cernăuți. Îmi aduc aminte că partea juridică a fost scrisă de Alecu Constantinescu, iar ciorna proclamației, de mine. Frații Bucovineni au executat întrutotul sfaturile noastre și nu a trebuit în urmă nici să renunțe la condițiunile puse la început, cum a fost cazul Basarabenilor, nici nu s'au încurcat ca Ardelenii cu angajamente față de minorități, angajamente luate la Alba Iulia cu atâta nechibzuință.

Și astfel, Unirea a fost proclamată de Congresul Național la 28 Noiembrie, ședința fiind prezidată de Dionisie Bejan întâi și de Iancu Flondor pe urmă, iar Nistor a rostit cuvântarea festivă prin care se motivau istoricește actul Unirii, reparația nedreptății strigătoare ce i se făcuse Moldovei la 1775.

Totodată, o delegație compusă din Mitropolitul Vladimir de Repta, Iancu Flondor, Nistor, Dionisie Bejan și alți fruntași, printre care reprezentanți ai țărănimii și ai minorităților, a venit să remită Regelui la Iași actul Unirii. În Palatul unde locuia Regina a avut loc această mișcătoare ceremonie chiar în ziua plecării Suveranilor spre București.

De altfel, pe cât eram de bine și de ușor informați de cele ce se petreceau în Bucovina, pe atât eram de neștiutori despre felul cum se desfășurau evenimentele peste Carpați. Toate comunicațiile erau tăiate, știam doar că armatele lui Mackensen se retrag pe acolo, că soldații care se întorc de pe front la vetrele lor sunt bolșevizați, că se dau foc castelelor grofilor și că domnește o anarhie pe care cu greu căuta să o stăpânească, Comitetul Național, ajutat fiind de voluntarii gărzii civice, pe care o instituise. Ne miram că nu aveam vești de la Maniu și de la Vaida, Ciceo Popp și Goldiș la Arad păreau a conduce mișcarea.

În sfârșit, ne-a venit solia mult așteptată, se compunea din profesorul din Sibiu, Nicolae Bălan și un chipeș ofițer de aviație, Precup. Aduceau un mesagiu verbal către guvernul român, dar, văzând că Generalul Coandă nu este la curent cu afacerile, au tratat direct cu Brătianu. Ne-au expus planul lor, ne-au cerut sfaturi și, mai presus de toate, ajutoare. Hotărîrea lor era să se convoace o mare adunare națională la Alba Iulia și să se proclame acolo, în mod solemn, Unirea lor cu Țara. Temându-se însă că nu vor putea stăpâni valul de anarhie care tot creștea, cereau să le trimitem armata română în ajutor. Nu era vorba, firește, de o demonstrație militară care să poată fi interpretată ca un act de cucerire și, deci, invocat eventual împotriva cauzei ce urmăream, era vorba de simple măsuri de menținere a ordinii, la adăpostul căreia frații Ardeleni și Bănățeni să-și poată împlini gândul.

Brătianu a sfătuit prin Bălan Comitetul Național să nu pună condiții la Unire, să o proclame cât mai repede, pur și simplu cum au convenit Bu-

Fig 9: Consiliul Dirigent al Transilvaniei format după întoarcerea lui Iuliu Maniu de la Viena

covinenii. Argumentele lui au părut a convinge pe elegantul profesor sibian, despre care nu știam că va fi sortit peste câțiva ani să devină Mitropolitul Nicolaie al Ardealului. Sosit la Alba Iulia, părerile s'au schimbat, sfaturile nu au fost luate în seamă, iar Unirea a fost proclamată în condițiile știute.

Totodată Brătianu a convenit cu Regele, cu Generalul Coandă și cu Aliații asupra condițiilor acțiunii noastre militare. Cu Aliații au fost oarecari dificultăți. Berthelot, potrivit unor ordine primite, a telegrafiat într'o bună zi lui Prezan că Aliații ne interzic să trecem Carpații; noi am hotărât însă să nu luăm în seamă inexplicabilele lor dispozițiuni și să intrăm în Ardeal și fără consimțământul lor. După câteva zile de discuțiuni, Aliații au cedat și trupele noastre, sub conducerea Generalului Mosoi, au trecut munții. Acesta fusese ales tocmai fiindcă era Ardelean de la Tohan, lângă Brașov și prin purtarea lui eroică din timpul războiului, merita cu prisosință această onoare.

Precup a plecat în Ardeal cu răspunsul și sfaturile noastre, adresate lui Goldiș într'o lungă scrisoare a lui Bălan, apoi acesta întovărășit de Mihai Popovici, a trecut întâi pe la Giurgiu ca să stăruiască pe lângă Generalul Berthelot, și pe urmă s'a reîntors în Transilvania prin Predeal. Totodată, Brătianu a trimis la Alba Iulia pe Teodor Halița, profesorul de la Iași și pe Dr. Bordea, medicul primar de la Vaslui, ambii Ardeleni și prietenii noștri politici.

În sfârșit, la 8 Noiembrie, ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, ne-am gândit să serbăm amintirea aceluia ce de-a lungul atâtor veacuri fusese simbolul unității noastre naționale. Am înălțat un catafalc în mijlocul Mitropoliei, pe care Regina l-a împodobit cu mâinile ei, am așezat pe el capul eroului luat cu noi în pribegie și pe care îl puteam de-acuma readuce la Mănăstirea Dealului într'o Românie de-a pururea reîntregită, apoi, cu toată pompa, în prezența Regelui, a Reginei, a familiei regale, a tuturor demnitărilor civili și militari, Mitropolitul Pimen a oficiat orânduita slujbă. Socoteam că în clipa în care se înfăptuia Unirea tuturor Românilor acest omagiu de recunoștință se cuvenea aceluia care prin viață, ca și prin moartea lui păstrase în conștiința neamului nostru idealul întregirii lui.

În tot timpul ceremoniei ochii mei erau hipnotizați de puternicul craniu care stătea în fața mea și evocam gândurile de îndreptățită mărire, care se zbatuseră între aceste oase înnegrite de vremuri spre veșnica pildă a românismului.

La 15 Noiembrie am plecat spre București. Cu două, trei zile înainte a avut loc o masă la Henri Catargi, mareșalul Palatului. Țin să vorbesc de această masă fiindcă, oricât de absurd ar părea, pentru mine personal reprezenta punctul culminant al fericirii legitime prin care am trecut atunci. Idealul pentru care trăsesem spada, se înfăptuia peste așteptările

noastre cele mai optimiste, realizam unitatea integrală a neamului de la Nistru până la Tisa. Știam că peste câteva zile va avea loc manifestația de la Alba Iulia, ne pregăteam pentru reîntoarcerea triumfală la București, toate visurile tinereții noastre erau acuma realitate. Rostul vieții și al strădaniilor noastre îmi apărea pe deplin atins, și atins peste cele mai neînchipuite așteptări ale închipuirii noastre. Ne aflam în acel moment unic, în care toate perspectivele frumoase ne stăteau deschise și în care umbrele fatale, greutățile inerente oricărei situații, nu avuseseră încă vremea să se semnaleze atenției noastre.

Poate că și atitudinea Reginei a contribuit la acest paroxism de euforie, recunosc, pur subiectiv. Într'adevăr, era și dânsa într'o adevărată exaltare, cu acea vervă care o caracteriza adesea ne povestea convorbirea pe care o avusese câteva ceasuri înainte cu Regele. „Spune-mi Nando“, zicea ea, „îți dai seama că ai devenit un om mare? Realizezi pe deplin în imaginația ta ce reprezinți de acum încolo în istoria acestui popor? Tū, care o viață întreagă ai fost modest, ai fost un om ce te-ai îndoit de tine, cuprinzi cu mintea ta toată semnificația de a întrupa visul secular al unui neam de 18 milioane de locuitori?“ Regina nu adăuga, ceea ce am știut precis în urmă și anume creștineasca, monahala smerenie cu care Regele Ferdinand primea în conștiința lui verdictul providenței, care, după atât de cumplite suferințe făcea din el Regele Tuturor Românilor.

În veselia acelor clipe, singur un ofițer englez numit Evans, pripășit nu-mi dau seama cum, la Iași, reprezenta, prin rănile groaznice care îl desfiguraseră, imaginea vie a prețului cu care popoarele au trebuit în acest înspăimântător război să răscumpere libertățile lor firești și drepturile lor de veacuri încălcate.

Drumul până la București l-am făcut cu Ionel și cu Vintilă Brătianu în condițiuni relativ bune, deși căile noastre ferate erau într'o stare de anarhică dezorganizare. Sosind la București, am trecut în apartamentul mamei mele din strada Sevastopol și am fost plăcut surprins să constat că totul era în cea mai bună stare. Ca să fiu drept, trebuie să spun că m'am putut încredința atunci că afară de câteva locuințe, ca de pildă casa Dnei. Pia Brătianu și aceea a lui Take Ionescu, germanii se purtaseră în mod foarte civilizată în tot timpul ocupației. Apartamentul meu din strada Caragiale îl cedasem cu câteva luni înainte lui Dorel Dumitrescu și, când mi-am luat mobilele în primire, am regăsit chiar și ziarele pe care le uitasem la plecare în saltarele biroului. Nu mi-a lipsit decât tabloul lui Alexandru Djuvara pe care, la moartea acestuia, mi-l dăruise în amintirea fratelui său, Trandafir, dar nu îndrăznesc să afirm că dispariția lui se datoră ofițerilor germani care fuseseră încartiruiți la mine.

În genere, Bucureștii mi-au apărut un oraș mare, frumos și, de ce nu aș mărturisi-o, extrem de curat, un izbitor contrast cu bietul Iași al refugiului și al mizeriilor războiului.

Una din primele vizite a fost la Dna. Pia Brătianu, văduva lui Ion Brătianu rămasă la București cu fiicele ei Sabina și Pia, unde înfruntase urgia restriștiilor cu o înălțare sufletească cu adevărat minunată și nu știa, în ceasul izbânzii supreme, cum să mulțumească soartei care i-a dat, după ce a văzut alături de ilustru ei soț înfăptuindu-se România Mică, să trăiască îndeajuns ca să asiste și la înfăptuirea României Mari, sub patriotica și luminata conducere a fiilor ei.

Am avut un singur regret, acela că nu am mai găsit în viață pe bătrâna mea mătușă Assika Filipescu, mama lui Nicu Filipescu, care murise la 92 de ani, cu câteva săptămâni înainte de întoarcerea noastră. Ca și fiul ei, nu i-a fost dat să vadă întrupată întregirea neamului, destinul îi refuzase această meritată mângâiere. În ceea ce mă privește, aveam pentru ea nu numai o deosebită afecțiune, dar personalitatea ei vioaie, impulsivă și sinceră până la brutalitate, mă interesase întotdeauna. Era pentru mine o veșnică bucurie să o aud vorbind despre vremurile și oamenii de demult, căci memoria ei era minunată, iar povestirea ei plină de pitoresc și de farmec.

La 18 Noiembrie Regele și-a făcut intrarea solemnă în Capitală. S'a coborât din tren la gara Mogoșoaia și de acolo, călare în capul oștirii române și a detașamentelor aliate franceze și engleze, a străbătut orașul până la statuia lui Mihai Viteazul, unde a primit defilarea armatei. De-a lungul parcursului, școlile se înșiruiau alături de-o mulțime imensă. Am asistat la minunatul spectacol din tribuna oficială ce se ridicase în fața statuii de-a lungul Universității. Când a apărut Regele cu Regina și Generalul Berthelot, a fost un adevărat delir.

Două amănunte m'au izbit cu acest prilej, Berthelot care prea vădit se punea pe același plan cu Regele, ținând parcă să accentueze cu o burgheză ineleganță că datorăm Franței această triumfală reîntoarcere, precum și prezența ostentativă, imediat după suverani, a lui Barbu Știrbey în uniformă de colonel. Nu încapă îndoială, pentru cei în măsură să cunoască realitatea lucrurilor și adevărul istoric, că ceea ce făcuse pentru patria lui îi dădea dreptul să se arate astfel, dar în alte privințe mă întreb și azi dacă această exhibiție, care nu putea să nu fie comentată precum a și fost, nu era de prisos.

Trupele engleze mi-au părut la defilare mai chipeșe și mai disciplinate decât cele franceze, și nu m'am înșelat, fiindcă din seara aceea soldații și ofițerii francezi au și început să apară în manifestațiuni pe stradă și în localurile publice, manifestațiuni care dovedeau o îngrijorătoare relaxare a spiritului lor de ordine.

Principele Carol nu a apărut la paradă alături de părinții lui, ci a defilat cu oștirea călare pe un cal roib în fruntea vânătorilor de munte. A avea o înfățișare încruntată și posomorâtă, iar mulțimea îi arăta o vădită răceală. Era în mijlocul lichidării aventurii lui cu Zizi Lambrino, furios că

i se impunea să rupă legăturile cu această femeie și incapabil să se arate, măcar în acea zi istorică, mai presus de frământările sau nemulțumirile intime.

Cât privește pe Brătianu, el a ieșit înaintea Regelui în Piața Victoriei, (la Capul Podului) unde primarul îi aștepta pe Suverani cu tradiționala pâine cu sare. Lăsând pe Generalul Coandă să prezideze oficial o ceremonie la care cea mai elementară dreptate îi dădea dreptul să o facă el, a dat desigur, cea mai strălucită dovadă a abnegațiunii lui, cea mai convingătoare mărturie că prețuia fondul, iar nu forma lucrurilor.

Seara a avut loc în sala tronului un mare banchet în prezența tuturor oficialităților civile și militare, a miniștrilor aliați, a misiunilor militare aliate și a Bucovenenilor, care veniseră să remită Regelui actul Unirii. Știam că la Alba Iulia, în același ceas, trebuia să se proclame și Unirea Ardealului și așteptam dintr'un minut într'altul telegrama din partea fraților noștri Ardeleni.

Înainte de a ne așeza la masă, Regele s'a apropiat de noi, miniștrii războiului, și ne-a comunicat că ne conferise Marele Ofițer al Coroanei României. Mărturisesc că ni s'ar fi convenit cel puțin Marea Cruce, dar parcimonia regală în materie de decorații ne era, în bucuria acelor ceasuri, cu desăvârșire indiferentă. Parcă văd încă delegația bucovineană, pe bătrânul Mitropolit Vladimir de Repta, tremurând și cu mintea pe jumătate întunecată, Iancu Flondor vioi și fericit, Nistor, măsurat în bucuria-i concentrată și câțiva țărani în frumoasele lor costume naționale, plini de mândrie, dar oarecum mirați de a se găsi în mijlocul acestor solemnități.

La masă eram în fața Principelui Carol, care, ca și dimineața la defilare a ținut să-și manifeste public regretabila stare de spirit. A tăcut tot timpul, având un aer plictisit și supărat. Îmi ziceam mereu: ce ciudate sunt capriciile soartei, iată destinul care pregătește pentru acest tânăr Coroana unei Românie întregite, o realitate la care nimeni nu cuteza să spere când s'a născut un pătrar de veac înainte la Castelul Peleş, iar dânsul, în loc să mulțumească recunoscător Proniei Cerești, era preocupat numai de o intrigă amoroasă și nepăsător din cauza ei față de marile evenimente ce se desfășurau sub ochii lui, spre fericirea patriei și a dinastiei sale.

Regele a rostit la sfârșitul banchetului o foarte frumoasă și înălțătoare cuvântare. Aveam lângă mine pe un bătrân general englez, care, când a intonat muzica imnului național britanic, a stat împietrit, cântând cu glas tare și solemn „God save the King“, o impresionantă evocare a mândriei englezești.

De la Palat am plecat în automobil cu Brătianu, ne-am adus aminte amândoi întoarcerea noastră tot în automobil de la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, când am declarat războiul și, cu emoțiune, am recapitulat în mintea noastră tot drumul de spini parcurs de atunci până la stră-

lucită apoteoză de acum. Într'adevăr, pe cât de îngrijorați ne-am despărțit atunci pe pragul casei din Strada Lascăr Catargi, pe atât ne-am strâns acum mâna fericiți și plini de nădejdi în viitorul strălucit ce se deschidea românismului întregit în istoricele sale hotare.

Rolul guvernului Coandă era împlinit, Generalul cel dintâi o înțelegea și cerea lui Brătianu să-l dezlege de o sarcină care îi devenea apăsătoare. Cu Regele constituirea ministerului era de altfel hotărâtă, ea a întârziat totuși câteva zile încă fiindcă atât suveranul cât și Brătianu voiau să dea formațiunii ministeriale un caracter național. De prezența în guvern a lui Averescu nu putea fi vorba, fiindcă Francezii nu-i iertau atitudinea manifestată în negocierile de la Buftea și în timpul parlamentului marghilomanist de la Iași, iar Generalul Berthelot dădea curs vechilor lui resentimente împotriva comandantului de la Mărăști, pe care în convorbiri particulare nu se sfia chiar să-l trateze de trădător al cauzei Aliaților și să declare că dacă îl va întâlni va refuza să-i întindă mâna. În asemenea condițiuni era vădit că nu ne puteam prezenta cu el la conferința păcii.

Dar nu tot astfel stăteau lucrurile cu Take Ionescu și cu Iorga. Prezența lui în guvernul chemat să susțină cauza României în fața conferinței de pace nu putea fi decât spre folosul țării. Brătianu s'a pus deci în contact cu amândoi. Cu Iorga, problema părea simplă, căci i se oferea în guvern un loc de ministru fără portofoliu, eventual ministerul Instrucției. Fiind la Iași, Brătianu a însărcinat pe Mârzescu, care și rămăsese în capitala Moldovei, să-i transmită propunerea sa și să insiste să o primească. Iorga a refuzat, plângându-se pretutindeni că Brătianu nici nu i-a făcut măcar cinstea să-i ceară personal să intre în minister și i s'a adresat printr'o terță persoană, ceea ce, zicea dânsul, considera o ofensă. Pretextul invocat nu era serios, adevărul trebuie căutat aiurea și anume în starea psihologică de atunci a lui Iorga. În sufletul lui se zbătea un complex întreg de sentimente, vanitatea, patologica lui vanitate nu se putea împăca cu triumful strălucit și epocal al politicii lui Brătianu, în ipostaza de mare făuritor al întregirii neamului, care îl înnebunea de invidie și de ciudă. Pe de altă parte, socotea că i se cuvine să fie cel puțin unul din plenipotențiarii României la masa verde a conferinței. Văzând că o atare propunere nu i se face, a fost furios și nici nu a mai vrut să stea de vorbă cu Mârzescu. În sfârșit, pe vremea aceea, susceptibil cum este, era supărat pe toată lumea, pe Palat, pe noi, liberalii, pe prietenii lui Take Ionescu, pe țara întregă.

În tot timpul neutralității și al războiului îi făcuseră cu toții curte, îi împlinisem nu numai dorințele și capriciile de om răsfățat și nervos, dar ne îngrijisem până și de nevoile lui materiale și de cele ale familiei. Precum am mai arătat-o, vegheam în mijlocul privațiunilor refugului ca să nu-i lipsească nimic, răsplata fiind că în urma amenințărilor lui Marghiloman a păstrat în tot timpul guvernării acestuia o desăvârșită neutrali-

tate cu o neascunsă tendință de a se desolidariza de noi. Când Brătianu a fost dat în judecată, nici un gest, nici o protestare, când Alecu Constantinescu a fost închis și tratat ca un delicvent de drept comun, nici un cuvânt de simpatie, deși știa să primească merindele pe care același Conu Alecu i le trimitea luni de-a rândul de la moșia lui din Județul Bacău și deși știa să spună către toată lumea, pe vremea aceea „ce om de treabă este acest Constantinescu!“.

Toată atitudinea aceasta ne desgustase într'atât, încât nu ne mai ocupam de el. Eu, care din vremea neutralității promisem de la Brătianu însărcinarea să mă ocup de dânsul și să caut, măgulindu-i vanitatea și micile slăbiciuni, să-l mențin într'o atmosferă simpatică nouă și politiciii pe care o urmăream, eu, cel dintâi m'am dus la Brătianu și i-am declarat că refuz categoric să mai joc acest rol. Pentru cauza națională am consimțit să îndeplinesc aproape patru ani o atât de ingrată misiune și numai eu știu ce am pățimit. Acuma însă, când unitatea neamului s'a înfăptuit, pentru nimic pe lume nu mai consimt să fiu trăsătura de unire între el și partidul nostru. Eram revoltat de atâta egoism și de atâta ingratitude.

Așa fiind, Iorga era cu adevărat izolat, nimeni nu-l mai ținea la curent cu cele ce se petreceau, nimeni nu mai purta grija nevoilor lui zilnice, ajunsese să piardă și noțiunile buneii cuviințe. Așa, spre pildă, a scris o scrisoare Reginei Maria plângându-se că nu primește pâine albă de la Palat și cerându-i în termeni cominatorii să i se trimită fără întârziere. Precum observa cu drept cuvânt Regina, cu un amestec de humor și de demnitate ofensată: „Credeam că sunt Regina României, nu brutarul Dlui. Iorga!“ În asemenea condițiuni și cu această stare de spirit era firesc să nu se poată ajunge la o colaborare cu dânsul.

Cu Take Ionescu problema era mai complicată. Din toate punctele de vedere o participare a lui în guvern ar fi fost bună, prin legăturile lui în Apus, prin atmosfera pe care o crease pe lângă Aliați, el era în măsură să fie de un real folos în tratativele de pace. Indirect ne venise însă vestea de la Paris că acolo luase oarecare angajamente față de Aliați într'un sens tranzacțional. Nu știam precis nici în ce constau aceste angajamente, nici față de cine le luase. Dar, de bună seamă înainte de a colabora cu el și de a-l numi delegat la conferința păcii, trebuia elucidat acest punct, cu atât mai mult cu cât Brătianu era hotărât să susțină la Paris integralitatea revendicărilor României, așa precum Aliații o recunoscuseră prin tratatul încheiat cu noi și pe temeiul căruia intrasem în acțiune. Era inadmisibil să ne prezentăm la conferință cu doi delegați, fiecare în parte cu politica lui deosebită.

În consecință s'a convenit ca Brătianu să telegrafieze la Paris lui Take Ionescu, oferindu-i pentru el și colegii săi locuri în minister și participarea în delegația păcii, sub condiția prealabilă a venirii lui la București, spre a se pune de acord în prezența Regelui asupra atitudinii de urmat acolo.

Prevăzând obiecțiuni sau șovăiri din partea sa, Brătianu interveni pe lângă unii din prietenii lui aflați la București, pe cât îmi aduc aminte Mișu Cantacuzino și Ionaș Grădișteanu; iar, fiindcă înainte de plecare, Take Ionescu spusese că, în lipsa lui, Brătianu să se adreseze pentru orice va privi partidul lor lui Cantacuzino Pașcanu, i-a telegrafiat lui Mârzescu să intervină imediat și stăruitor pe lângă acesta, care se afla la moșia Dăgata din Județul Roman. Pe o vreme imposibilă și, după homerice peripeții, Mârzescu ajunsese în sfârșit acolo, iar Cantacuzino Pașcanu consimți să intervină în sensul cerut de Brătianu. Prietenii din Paris, în primul rând Titulescu, au insistat în sens opus pe cât ni s'a spus ulterior, rezultatul fiind că Take Ionescu nu a primit să intre în guvern și a refuzat să vină în țară pentru a se înțelege cu Brătianu în ceea ce privește conferința păcii. Refuzul de a participa la guvern se putea justifica, căci se putea concepe să nu le convină lui Take Ionescu și prietenilor săi să intre într'o formațiune ministerială în care partidul liberal avea conducerea efectivă a treburilor publice și o necontestată supremație. Dar socotesc că dânsul a făcut rău de-a refuza să vină aici spre a discuta cu Brătianu atitudinea de luat la conferința păcii. Cu atât mai mult, cu cât însuși Regele îl chema spre a se sfătui cu el, era deci inadmisibil să nu răspundă la chemarea ce i se adresa, o elementară și patriotică datorie îi impunea, oricare ar fi fost părerile și nemulțumirile lui să vină aici, să vorbească cu Suveranul și cu Brătianu, să le explice punctul său de vedere, motivele pentru care luase angajamente și, dacă nu putea cădea de acord cu ei, să facă ceea ce conștiința îi va dicta. Voi considera întotdeauna că, neprocedând astfel, Take Ionescu a făcut țării un rău și, în orice caz, că a săvârșit una din cele mai mari greșeli politice din viața lui publică.

Oricum ar fi însă, neputându-se constitui un guvern național, Brătianu care era cum este firesc, arbitrul situației, a purces la formațiunea unui guvern pur liberal. Astfel dânsul a luat Externele, Mârzescu a fost numit la Interne, Fotin Enescu la Domenii, ca să aplice exproprierea ce urma să fie decretată fără întârziere, Constantinescu trecea la Industrie, iar eu rămâneam la Culte și Instrucție. Ferechide intra fără portofoliu pentru ca în lipsa lui Brătianu să ia interimatul președenției Consiliului și a Ministerului Afacerilor Străine.

Prestarea jurământului nostru a dat loc la o scenă interesantă. Am jurat în sala bibliotecii pe la 6 seara. După sfârșitul ceremoniei, Ferechide, solemn și emoționat, a înaintat spre Rege și i-a spus: „Sire, mulțumesc Celui Atotputernic că mi-a dat destule zile ca să trăiesc clipa de față. Acum 42 de ani am prestat tot în această sală pentru prima oară jurământ ca ministru al Domnitorului Carol, Principele unei Români Vasale. Sunt fericit și mândru că am putut să jur astăzi în fața Majestății Voastre ca Rege al Tuturor Românilor!“

Toată evoluția, toată uimitoare evoluție a neamului nostru într'un

atât de scurt răstimp se întrupa în prodigioasa viață politică a bătrânului care stătea în fața ochilor noștri. Prin vorbele lui înțelegeam și mai bine cât de nedrepte erau învinuirile pe care ni le dictau mizeriile zilnice și ce măreț progres au știut să îndeplinească poporul nostru și conducătorii lui, atunci când, înălțându-ne peste contingentele momentane, privim luptele și strădaniile noastre în cadrul larg și senin al perspectivei istoriei.

Am plecat de la Palat cu o noțiune mai clară încă a ceea ce am fost și a ceea ce suntem.

La câteva zile după constituirea guvernului a sosit și delegația Ardeleană însărcinată de Adunarea de la Alba Iulia să înmâneze Regelui Actul Unirii. Ea se compunea din doi clerici și din doi laici, clericii fiind Episcopul Miron Cristea al Caransebeșului, reprezentând Biserica Ortodoxă, și Episcopul Hossu de la Gherla reprezentând Biserica Unită. Laicii erau Alexandru Vaida-Voevod și Vasile Goldiș. Pe Miron Cristea îl cunoașteam din 1904, când fusesem la serbările Asociației în Sibiu, avea-acuma, ca și atunci, un cap frumos, abia încărunțit de ani și de zbuциumul lor. Pe Vaida îl cunoscusem de asemenea și îl întâlnisem de mai multe ori de atunci. Hossu, cu înfățișarea lui tânără și distinsă de preot catolic cult și rafinat, ne-a făcut tuturora o excelentă impresie. Cât privește pe Goldiș, seriozitatea și modestia lui îi asigurau simpatia obștească. Secretar al delegației era Caius Brediceanu, un coleg de-al meu de la Sf. Sava, încântat de a regăsi atâția cunoscuți și prieteni, și preocupat să nu rătăcească voluminosul sul cuprinzând prețiosul document al Unirii.

Este lesne de închipuit în ce atmosferă s'a desfășurat sărbătorirea fraților Ardeleni. Solemnitatea la Palat, serbarea la statuia lui Mihai Viteazul cu discursuri, unde am vorbit și eu în numele guvernului, banchete, etc. Caracteristic a fost tonul cuvântărilor ardeleni, toate ditirambice pentru Brătianu. Tot atunci, introdusă de Vaida, a sosit și delegația Sașilor aducându-ne adeviziunea lor la România Mare, deci alt rând de banchete și de solemnități. Cu aceste prilejuri am aflat și motivele pentru care Unirea de la Alba Iulia se făcuse cu condițiuni și nu necondiționat, așa cum sfătuisem Comitetul Național în urma vizitei lui Bălan la Iași.

Frații de peste munți erau în marea majoritate partizanii Unirii fără condițiuni, câțiva fruntași însă, în frunte cu Maniu și cu Vaida, care fuseseră crescuți într'o atmosferă ungurească ostilă Vechiului Regat, veniseră la Alba Iulia cu ideea unei Uniri pe bază de autonomie, nu le convenea amestecul Vechiului Regat în treburile Ardealului și ideea lor fixă era să păstreze pe seama lor administrația ținuturilor de peste Carpați. Așa fiind, după laborioase discuțiuni între cele două curente, s'a ajuns la formula tranzacțională a Uniunii cu condiții și, fiindcă în stabilirea condițiunilor Maniu și Vaida căutau să recâștige cât mai mult din ceea ce fuseseră siliți să cedeze principial, începuse să innopteze la Alba Iulia, iar zecile de mii de oameni adunați acolo începuseră să-și piardă răbdarea fiindcă domnii

Fig. 10: Episcopul Iuliu Hossu citește rezoluția adunării, la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918, prin care s'a proclamat unirea Transilvaniei cu România

continuau să pertracteze. Martori oculari mi-au afirmat că fără presiunea mulțimii, Maniu și Vaida ar fi stăruit în pretențiile lor. Afară de aceasta, Maniu și devotații lui erau sub influența frazeologiei umanitariste a lui Wilson și au ținut să dea un colorit wilsonian întregii proceduri a Unirii.

Din această bănuitoare, nenorocită, nedreaptă și nefrățească stare de spirit au pornit în urmă numeroase greutăți, care au stânenit fără rost consolidarea unității noastre naționale.

Aceste serbări au fost însă întunecate printr'o serie de morți care ne izbeau în cele mai scumpe prietenii publice și personale. O gripă violentă, cu fenomene pulmonare de o extremă gravitate, se ivise deodată și secera mii și mii de oameni, la sate, ca și la orașe. Regina contractase și ea boala vizitând câțiva soldați francezi într'un spital și fusese mai multe zile între viață și moarte, medicii susținând chiar că numai admirabila ei constituție o scăpase. În schimb, toți cei aflători într'un vagon ce a plecat spre Chișinău, printre care Generalul francez Laffont și Fotin Enescu au murit după câteva zile abia de suferințe. Moartea lui Enescu, de care mă lega o atât de intimă prietenie și cu care lucrasem în magistratură la Râmnicu-Vâlcea și luni de-a rândul la băncile populare, m'a afectat puternic. Fire cinstită, muncitor și inteligent, dânsul era sortit unui frumos viitor, prematura lui încetare din viață era o pierdere nu numai pentru prietenii, dar și pentru țara lui. Totodată au murit atunci amici de-ai mei personali, ca Nonel Arion și Dodel Cerkez, așa încât festivitățile alternau cu înmormântările, bucuriile cu durerile într'o stranie și zguduitoare îmbinare.

Maniu nu a venit decât mai târziu pe la mijlocul lui Decembrie la București ca să trateze cu Brătianu, în calitatea sa de președinte al comitetului dirigent, raporturile dintre Ardeal și Vechiul Regat până la alegerile din care urma să iasă constituanta. După scurte negocieri în cabinetul ministerial la Ministerul de Finanțe, unde de-alminteri țineam adesea și consiliile noastre de miniștri, acordul s'a stabilit și decretule-legi s'au promulgat. Brătianu consimțea să lase deocamdată consiliului conducerea ținuturilor Transcarpatine. Pentru coordonarea acțiunii consiliului dirigent de la Sibiu cu aceea a guvernului central, se numeau atunci doi miniștri ardeleni fără portofoliu, Vaida și Goldiș. Vaida fiind însă desemnat să întovărășească pe Brătianu la conferința păcii, Ciceo Popp i-a luat locul în guvern. În toate aceste tratative am luat parte, am redactat chiar — permanent redactor — expunerile de motive ale decretule-legi. Maniu mi-a luat însă ciorna sub cuvânt că vrea să figureze în muzeul de la Blaj, nu am verificat dacă și-a realizat gândul, mă tem însă că în urma dezvoltării ulterioare a lucrurilor hârtiuța cu rândurile mele a fost pierdută, ori că și-a sfârșit zilele în vreun prozaic coș, sau în vreo sobă mistuitoare.

S'a discutat mult în urmă dacă Brătianu nu greșise consimțind la regimul consiliului dirigent, încurajând, cu alte cuvinte dintru început, tendințele regionaliste ale unora din fruntașii Ardeleni. Recunosc că problema

merita discuții, dar, drept să spun, nu știu nici azi de partea cui este adevărul în această controversă. Dacă privim chestia dintr'un punct de vedere teoretic, cred că fără îndoială Brătianu a comis o greșală, veleitățile autonomiste și, mai ales mentalitatea de la care au porces, trebuiau stârpite din rădăcină. Dar, practic vorbind, Brătianu nu putea, în ajunul conferinței, să provoace un conflict cu reprezentanții autorizați ai Ardealului, chiar dacă dreptatea era de partea lui. Adevărul însă nu este că dânsul a cedat acestor considerațiuni, ci că el nu-și dădea seama de proporțiile ostilității Ardelenilor față de noi și, așa fiind, vedea în dorința lor de a păstra administrația Ardealului mai mult o manifestare de explicabilă vanitate a unor oameni până ieri asupriți, decât calculele răuvoitoare ale unor frați ce urmăreau alte scopuri decât cele atribuite de noi în entuziasmul legitim al Unirii.

Cu Flondor negocierile au mers mai greu, dificultatea consta nu atât în ceea ce cerea, cât în faptul că își schimba mereu părerile și că nu reușeam să pricepem bine ce vrea. Era vădit influențat de anume cercuri ostile nouă, viitorul trebuia de-altminteri să o dovedească până la evidență. În cele din urmă, Nistor a fost delegat ca reprezentantul Bucovinei în guvernul central și Flondor păstra conducerea administrației interne a provinciei. Oricum, aceste înțelegeri s'au stabilit ușor și repede, astfel încât, înainte de plecarea lui Brătianu la Paris, pe lângă chestiunile curente de administrație foarte numeroase și, firește, foarte grele în acele vremuri de dezorganizare generală, nu ne rămânea decât să promulgăm decretul lege al exproprierii și să procedăm fără întârziere la aplicarea lui.

După moartea lui Fotin Enescu am trecut la Domenii pentru a executa reforma agrară, am luat deci proiectul nostru de la Iași, l-am revăzut cu de-amănuntul, am introdus cu ajutorul juridic al lui Alecu Constantinescu câteva mici modificări și am redactat toate expunerile de motive convenite. Din punct de vedere formal au fost trei decrete, unul scurt cuprinzând numai întinderile ce se expropriau atât în Vechiul Regat cât și în Basarabia, al doilea cuprinzând toate amănunțele exproprierii în Vechiul Regat și al treilea cuprinzând toate amănunțele reformei agrare în Basarabia.

Primul poartă data de 14 Decembrie 1918, al doilea data de 15 Decembrie 1918 și al treilea data de 22 Decembrie 1918. Dacă decretul privitor la Vechiul Regat era opera noastră, cel privitor la Basarabia era exclusiv opera Basarabenilor, căci, după ce Sfatul Țării a fost închis, o comisie numită de el a lucrat în tot timpul verii și toamnei 1918 la elaborarea acestei reforme. În Noiembrie au avut loc la Chișinău ultimile discuții, foarte aprinse de altfel, în urma cărora Sfatul Țării convocat din nou ad-hoc a votat definitiv proiectul, apoi ni l-a adus spre a fi promulgat de Rege. Credincioși făgăduinței date de Brătianu Basarabenilor cu un an înainte, deși în acest proiect erau exagerațiuni pe care nu le aprobam, ne-am mărginit să întocmim decretul și expunerea de motive spre a-l supu-

ne sancțiunii regale în forma în care ieșise din deliberările și din voința fraților Basarabeni care, să nu o uităm, fuseseră crescuți în ideologia revoluționarilor ruși, trecuseră prin revoluția rusească și făcuseră din reforma agrară, așa cum o concepeau ei, chiar o condiție Unirii.

Oricum ar fi, cele trei decrete poartă pe lângă iscălitura Regelui Ferdinand pe aceea a lui Brătianu, ca Prim Ministru, și a mea, ca Ministru al Agriculturii și Domeniilor al României Întregite, precum dealtfel iscăliturile noastre se găsesc și pe decretele-legi privitoare la reforma agrară din Transilvania și din Bucovina. Cel dintâi a fost întocmit de Marele Sfat Național din Sibiu și a fost promulgat la 10 Septembrie 1919, iar cel de-al doilea, de o comisie ad-hoc prezidată de Nistor, promulgat fiind la 6 Septembrie 1919.

Misterioasele hotărâri ale soartei răsplăteau astfel pe omul care ridicase cel dintâi, încă dinainte de război, problema exproprierii și pe acela dintre colaboratorii lui care, fără laudă, putea revendica cea mai bogată activitate în slujba rezolvării problemei țărănești. Într'adevăr, de când ieșisem din universitate, la băncile populare, la cooperatie în genere, la casa rurală, în parlament întru apărarea reformelor de la 1907, la legea tocmelilor agricole, la trusturile arendășești, în lupta prin scris și prin grai pentru expropriere, la elaborarea proiectului de la Iași, închinaseam toată activitatea și tot entuziasmul tinereților mele îmbunătățirii și ridicării clasei noastre rurale. Putința ca iscălitura mea să figureze pe istoricul act al epocalei reforme agrare menite să prefacă întregul așezământ economic al României, a fost cea mai strălucită recompensă ce ni se putea da. Am primit-o cu toată smerenia ce i se cuvenea.

Totuși, până la plecarea lui Brătianu, am avut încă trei mari neplăceri, una de ordin intern, alta de ordin extern și a treia de ordin intern și extern, totodată. Cea de ordin intern, tulburările sângeroase de stradă de la 13 Decembrie. Îndată după întoarcerea noastră din Iași, simțisem că Bucureștii erau subminați de agitațiuni comuniste. Fie că autoritățile de sub ocupație nu vegheaseră deajuns și că, astfel, propaganda comunistă se putuse întinde neturburată, fie că Germanii, după o metodă care le era scumpă, văzând că trebuie să se retragă, au ținut să aprindă focul în urma lor. Fapt este că muncitorii se agitau, că pe stradă defilau convoiuri cu drapele roșii și corifeii mișcării răspândeau din larg banii în dreapta și în stânga. Evident că și haosul existent, miile de refugiați din Moldova care se întorceau la vetrele lor, starea quasi revoluționară din Ardeal și din Bucovina, prizonierii care soseau din diferitele țări unde izbucnise bolșevismul, armatele care porneau peste munți paralizând și viața economică, și posibilitățile normale de transporturi, toate acestea îngăduiau ușor lui Rakowski și agenților Moscovei să uneltească și să semene dezordine în România. De-altminteri, avusesem la redacția „Viitorului” o lungă convorbire cu Toma Dragu, fruntașul socialist pe care îl cunoșteam

bine încă de la Paris, și părea el însuși îngrijorat de cele ce vedea și auzea în jurul lui.

O asemenea manifestație s'a ciocnit, la 13 Decembrie pe Strada Câmpineanu lângă Teatrul Național, cu un detașament de vânători de munte. Soldații au tras, mai mulți manifestanți au căzut morți, poliția a arestat pe toți fruntașii mișcării și i-a bătut în chip atât de crunt, încât unul din socialiștii cei mai de vază, Frimu, a și murit peste câteva zile de pe urma rănilor dobândite. Represiunile au depășit, astfel așteptările și intențiile noastre. Mârzescu, în calitatea lui de Ministru de Interne, nu putea reuși să stabilească vinovățiile și răspunderile, vădit, acțiunea îi scăpase din mână; chiar dacă trupa fusese atacată cum pretindea ea și reacționase prea violent, ceea ce se petrecuse la poliție împotriva dispozițiilor guvernului era grav și inadmisibil. Abia după câțiva ani, am aflat întâmplător cheia enigmei: plecam odată cu vagonul ministerial în Ardeal și, văzând că eroul de la Mărășești, viteazul General Racoviceanu nu are loc în tren, l-am invitat la mine. Stând de vorbă până seara târziu, mi-a mărturisit că 13 Decembrie era opera lui. Întorcându-se din Moldova cu regimentul său, surprinsese noaptea în gara Chitila oameni suspecti care îndemneau pe soldați să-și împuște ofițerii și să facă revoluție, că trebuie să se isprăvească cu regii și cu burjuii; de aceea văzând că guvernul umblă cu mânuși, s'a hotărât să curețe el capitala de acești agitatori. Aflând de întrunirea lor, le-a ieșit înainte, a tras fără provocare și tot dânsul a dispus, peste capul prefectului de poliție, să se dea conducătorilor mișcării o lecție, așa încât pe viitor să se sature de comunism. Considera astfel că a adus un mare serviciu țării sale și, lăuda că a procedat cum a vrut el, nu cum ar fi vrut guvernul responsabil al țării.

Cea de ordin extern, dificultățile cu Aliații pentru a ne admite la conferință. Într'adevăr, pe când Brătianu își făcea bagajele ca să plece la Paris, primi o telegramă de la Antonescu prin care îl anunța, nici mai mult nici mai puțin, că Clemenceau nu vrea să ne primească la conferință sub cuvânt că am încheiat cu Puterile Centrale pacea de la București. Londra, de asemenea, ridică obiecțiuni. Stăruitoarele demersuri ale lui Antonescu au învins la urmă rezistențele lor. Aliații și-au dat seama că nu aveau dreptul să trateze în acest chip o țară care jertfise 800.000 de oameni pentru cauza comună și a cărei intervenție în ceasurile grele ale războiului le fusese nu numai din punct de vedere moral, dar și din punct de vedere strict militar, de un așa mare și vădit folos.

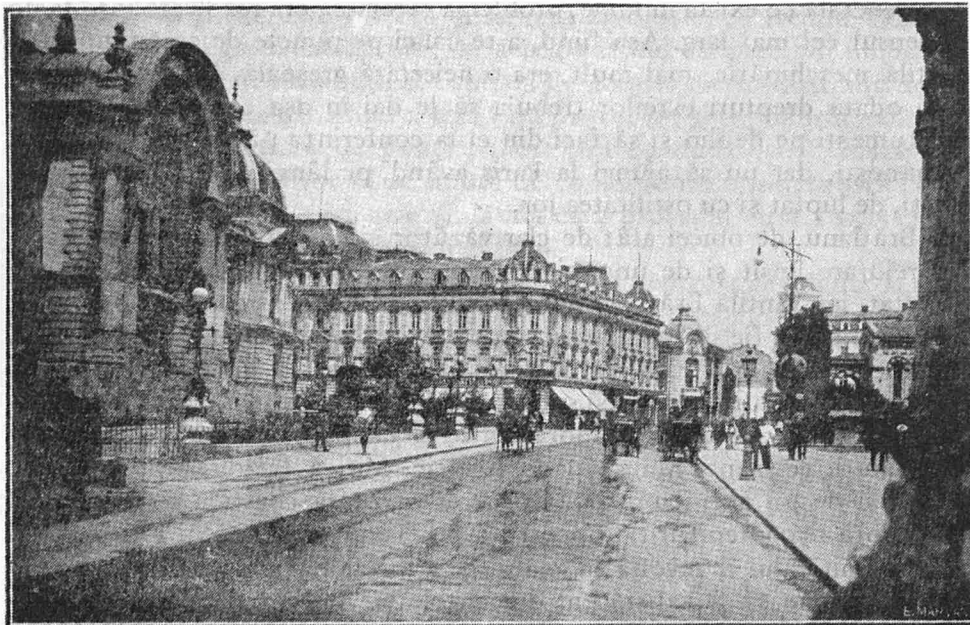
Să-i judeci însă acum pe toți cei care au preconizat neutralitatea până la capăt a României, sau ratificarea păcii de la București, care ar fi fost situația noastră la pacea generală și ce soartă ar fi așteptat revendicările românești, dacă ne-am fi înfățișat la conferință în condițiunile cerute de ei? Unitatea integrală a românismului în loc să fie o realitate, și acum ar fi încă un vis.

În sfârșit, cea de ordin intern și extern, neînțelegerile cu reprezentanții evreilor. La Iași luasem solemn față de exponenții evreimii angajamentul de a da drepturile civile și politice populației evreiești. Sub guvernarea Marghiloman nu protestasem împotriva drepturilor ce li se acordau prin pacea de la București, dar, consecvenți hotărârii noastre principiale de a considera nul și neavenit tot ceea ce se făcea sub puterea baionetelor inamice, sfătuisem pe evrei să nu primească rezolvarea chestiei lor de la Puterile Centrale, ci să aștepte cu încredere deplină în cuvântul dat, ceasul păcii generale. Evreii, pentru motivele arătate, nu ascultaseră de sfatul nostru, iar Brătianu se hotărî să le acorde drepturile făgăduite prin decret-lege. Evreii nu erau însă mulțumiți cu textul stabilit, îl găseau prea restrictiv, de aceea spre a se ajunge la o soluție, dânsul i-a convocat la Ministerul de Finanțe, cerându-mi să particip și eu la discuție. Acestea au luat de la început un caracter inamical, Dr. Filderman, care se simțea susținut de toată formidabila putere a iudaismului internațional, vorbea agresiv și de sus, Brătianu, jignit s'a încăpățânat în rezistența lui, iar înțelegerea nu s'a putut încheia. Eu am socotit atunci, cum socotesc și astăzi, că Brătianu a făcut o greșală, căci prin războiul mondial, prin atmosfera generală ce exista în lume, problema evreiască era rezolvată ipso facto în sensul cel mai larg. Așa fiind, a te calici pe puncte de amănunt era o inutilă meschinărie, mai mult, era o neiertată greșală, fiindcă dacă dădeai odată drepturi evreilor trebuia să le dai în așa condiții, încât să-i mulțumești pe deplin și să faci din ei la conferința păcii agenți ai cauzei românești, dar nu să ajungi la Paris având, pe lângă toate celelalte greutăți, de luptat și cu ostilitatea lor.

Brătianu, de obicei atât de clar văzător și de dibaci, a fost în această împrejurare lipsit și de una, și de alta. Am insistat pe lângă el, nu m'a ascultat, iar Vintilă Brătianu m'a învinuit că vreau să transform România, care trebuie să fie un stat unitar național, într'o adevărată și inadmisibilă federație. Adevărul este că Brătianu era influențat de atmosfera ce se făcuse în jurul lui, cei rămași sub ocupație veneau revoltați să-i povestească scandaloasa atitudine a unora dintre elementele evreiești în slujba comandaturii germane. Ministrul de Justiție, Mitică Buzdugan, puțin inteligent și de un anti-semitism înfocat, îi prezenta chestiile tendențios și cu o notă neconținut iritată pentru evrei. Tonul semeț al lui Filderman și al prietenilor lui îl revolta în mândria lui națională, amenințarea lor că dacă nu vrem să le satisfacem doleanțele ele ne vor fi impuse de străinătate îl exaspera și mai rău. Toate aceste elemente au contribuit să-i întunece dreapta judecată, după cum și-a recunoscut el însuși greșala pe urmă. La Paris, sub presiunea Alianților și a marilor conducători ai mișcării evreiești din lume, a trebuit să cedeze ceea ce refuzase lui Filderman la București. Și știu că numai bine nu i-a venit când a trebuit să negocieze cu Marele Rabin și cu Baronul Eduard de Rothschild, pierzând ast-

fel toate beneficiile pe care i le-ar fi putut aduce gestul făcut la timp, în Decembrie 1919, în cabinetul Ministerului de Finanțe.

Oricum ar fi acum, bagajele lui Brătianu erau făcute, el pleca la conferință având în geantă decretul iscălit de Rege pentru eventuala numire a lui Take Ionescu ca al doilea delegat al României. Înainte de a se urca în tren mi-a spus lămurit: „Să știți că voi lupta la Paris pentru aplicarea integrală a tratatului. Sunt aproape sigur că Aliații nu-mi vor da tot Banatul, dar puțin îmi pasă, nu mă duc acolo pentru succese vremelnice, vreau, oricare ar fi hotărârile de azi, să mențin pentru viitor neștirbită, fie măcar pe cale de solemnă protestare, integralitatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut Tata cu Basarabia la Berlin, voi face eu a acum la Paris cu revendicările noastre spre Apus. Chiar dacă țara nu mă va înțelege și nu mă va aproba azi, am credința că odată va da dreptate atitudinii mele“.

București: Calea Victoriei

1343

IASI, JOI, 1/14 Noemvrie 1918

Cea mai sfântă aspirațiune a Neamului se îndeplinește.

Peste suferințele trecătoare, generațiile vor râvni la zilele pe care le trăim.

Fără mirare am văzut că, despărțiți în cele mai grele împrejurări, ne-am regăsit cu aceeași simțire și cu același gând.

Grabnic acum este stăpânirea încercărilor vrăjmașe ale Ungurilor, ale anarhiei, ale demagogiei, prin organizație, prin propagandă, prin forță.-

Pentru organizare și propagandă temelul este firește:

UNIREA DESAVARSITA A TUTUROR ~~XXXXXXXXXX~~ SUFLETELOR SI A ~~XXXXXXXXXX~~ TUTUROR TIMUTURILOR.

TOTI IN JURUL REGELUI, CARE TINE DRAPELUL, SIMBOL AL ACESTEI UNIRI.-

LIBERTATE SI DREPTATE PENTRU TOTI, DE CRICE NPAM SI ORICE RELIGIE.-

DESVOLTARE LARG DEMOCRATICA: reforme electorale și agrare, condițiuni de viață pentru muncitorime, care să le asigure legitimele lor revendicări și parte de folosință la rodul muncii lor.-

Azi se grăbește trimiterea forțelor armate precum ați cerut.

Reamintind Președintelui D-voastre întâlnirea noastră dela Sinaia, după ce fusese primit de Regele Carol,- Vă zic tuturor cu dragoste frățiască:

CREDINTA NOASTRA NE-A MANTUIT. SA PASIM INAINTE CU NECLINTITA INCREDERE IN LENIREA NEAMULUI SI NESTARLERIT DEVOTAMENT IN SERVICIUL LUI.

(ss) ION I.C. BRZIANU

Planșa Nr.1

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI CINCI

GUVERNAREA NOASTRĂ NOIEMBRIE 1918 – OCTOMBRIE 1919 CONFERINȚA DE PACE

Brătianu plecând, a rămas ca noi, sub președinția interimară a lui Ferechide, să ducem întreaga răspundere a situației interne, care nu era ușoară: trebuia să menținem ordinea, să restabilim aparatul administrativ, să aprovizionăm populația, să veghem la înaintarea trupelor în Ardeal, să reorganizăm mijloacele de transport, să menținem legăturile cu noile provincii și să asigurăm aplicarea reformei agrare.

În acest scop țineam în fiecare zi un consiliu de miniștri la Ministerul de Interne, ce ne răpea mult timp, dar era de neapărată trebuință fiindcă chestiunile ce se iveau zilnic erau atât de numeroase și de însemnate, iar pe de altă parte priveau de cele mai multe ori diferite departamente, încât trebuia să avem un schimb de vederi și să examinăm de comun acord soluțiile ce urmau să fie date.

Totodată parlamentul fiind dizolvat și neavând din cauza Ardealului, unde situația nu era lămurită, posibilitatea să facem alegerile, reduși fiind deci să guvernăm pe cale de decrete-legi, spre a avea o tribună permanentă de la care să aducem la cunoștința țării măsurile pe care le luam, intențiile pe care le aveam cât și o tribună de la care să răspundem criticilor ce ni se aduceau, am hotărât să ținem în fiecare Miercuri între 5-6 la Clubul Liberal o ședință în care să expunem situația politică a întregii săptămâni.

Aceste consfătuiri mai prezentau un folos, dădeau anume prietenilor noștri politici din Capitală și din provincii puțința să ne formuleze doleanțele diferitelor regiuni ale țării și ale diferitelor categorii sociale, ținându-ne astfel mai de aproape în curent cu starea de spirit a opiniei publice. La început urma ca aceste expozeuri să le facem alternativ, Mârzescu și cu mine, în curând sarcina a rămas însă exclusiv asupra mea. Am împlinit-o cu voie bună fiindcă cred că a fost atât spre folosul țării, cât și spre folosul guvernării din care făceam parte.

Menținerea ordinii nu era un lucru ușor, deși după 13 Decembrie și represiunea sângeroasă de atunci agitațiunile comuniste au încetat să aibă

un caracter violent și de stradă. Dar Rakowski nu a dezarmat, agenții lui au continuat să lucreze foarte activ, iar banii Moscovei circulau din belșug. Agitațiunile au luat atunci o altă formă, grevele au înlocuit tulburările din piețele publice, succedându-se pentru fel și chipuri de motive întemeiate sau neîntemeiate. Erau pregătite în mod regulat de o minoritate, care însă teroriza prin toate mijloacele pe cei ce refuzau să li se supună lor. Viața ajunsese intolerabilă și ca să ne dăm seama până unde se întinsese răul, este destul a spune că în Aprilie, Mârzescu, Ministrul de Interne, care locuia la Capșa, a cerut să i se aducă dimineața obișnuitul ceai, chelnerul foarte încurcat i-a răspuns că nu îl poate servi fiindcă au proclamat grevă. Mârzescu a chemat atunci pe Traian și pe Fluturul, vechi chelneri de la Capșa cu care trăia de atâția ani în raporturi amicale, dar și ei au refuzat să-l servească, erau rușinați de atitudinea lor față de un client ce se arătase întotdeauna așa de bun cu ei, dar tremurau de frica represiviunilor.

Pe la începutul verii lucrurile s'au mai potolit, măsurile luate de noi pe de-o parte, neputința celor de la Moscova de-a provoca în țară mișcări cu un caracter mai serios și mai general pe de altă parte, au adus o destindere. Adevărata reîntoarcere la o ordine normală nu a fost însă restabilită, trebuie să o recunoaștem, decât după retragerea noastră, sub guvernarea Generalului Averescu. Brătianu a învinuit în urmă pe Mârzescu de slăbiciune și aceasta a fost, între altele, una din cauzele pentru care la revenirea noastră în 1922 a refuzat să-i mai încredințeze portofoliul Internelor. Cred că dânsul a fost nedrept cu Mârzescu, care era în epoca aceea stăpânit mai mult poate decât se cuvenea de grija ca noi, partid democrat, să nu fim învinuiți de reacționarism și că, din această pricină, unele din măsurile lui au fost lipsite de energia pe care o reclamau împrejurările de atunci, dar nu este mai puțin adevărat că valurile cu care a trebuit să lupte erau numeroase și mari și că, dacă ținem seama de toate aceste elemente, o datorie de elementară dreptate ne obligă să recunoaștem că a reușit să le stăpânească în așa fel, încât să permită Generalului Averescu să găsească un teren netezit pentru curmarea definitivă a răului. Mă întreb dacă mai multă brutalitate ar fi înlesnit rezolvarea satisfăcătoare a problemei. În orice caz, țin să constat că politica lui Mârzescu ne-a scutit de atentate și că manifestațiunile teroriste ale mișcării comuniste nu au avut loc decât sub guvernarea Averescu.

Agitațiunile comuniste nu au fost însă singurele din vremea aceea, căci sufla în țară un vânt de bolșevism, psihoza de dezagregare socială care s'a observat în toate țările la terminarea groaznicului război mondial, psihoză care a întovărășit pretutindeni demobilizarea, provocând dezechilibrul omenirii când a trebuit de la patru ani de organizare războinică să se întoarcă la viața obișnuită de pace, la noi ca și aiurea. Dar, trebuie să recunoaștem, spre fericirea noastră într'o mai mică măsură, că satele au păstrat o surprinzătoare liniște, oamenii întorși de pe front au reluat fără

zbuciumări coarnele plugului. Ce este drept, la aceasta a contribuit în chip hotărîtor decretul-lege al exproprierii, adică siguranța țaranului român că de acum încolo va dobândi pământul pe care îl cerea de atîta timp. La orașe, situația a fost mai tulbure și abia după cîtva timp lucrurile au reintrat în făgașul lor normal, cînd ne-a ajutat mult faptul că nefiind o țară industrială și proletariatul muncitoresc fiind redus, terenul prielnic unor agitațiuni mai adînci și mai grave a lipsit.

În sfârșit, un factor care a contribuit la domolirea spiritelor a fost inflația. Fiind deodată abundență de numerar, oamenii, nu numai din popor, dar și cei din clasele diriguitoare, au avut impresia belșugului, cum se și spunea „belșugul victoriei“. Ori este știut că nu există antidot mai bun împotriva pomirilor revoluționare decît belșugul.

În legătură cu ordinea publică am avut în acea perioadă două probleme delicate de rezolvat: aceea a dezertorilor și aceea a oamenilor politici care pactizaseră cu inamicul. În momentul retragerii în Moldova, mulți soldați au profitat de dezordinea ce domnea pentru a nu-și urma unitățile și a se întoarce acasă. Pe temeiul strictei aplicări a legilor militare, acești oameni trebuia să fie pedepsiți cu cea mai mare asprime. Erau însă așa de numeroși încît pedepsirea lor devenea o imposibilitate materială. Pe de altă parte, lipsa oricărei sancțiuni era iarăși cu neputință, ar fi fost un rău exemplu și aceasta cu atît mai mult cu cît cea mai mare parte din acești dezertori nu s'au mulțumit să se întoarcă acasă, dar ajunși acolo s'au pus în slujba autorităților ocupației, au avut slujbe, au îndeplinit misiuni, au terorizat populația, într'un cuvînt au devenit agenții cei mai activi ai Puterilor Centrale și ai partidelor politice ce le susțineau cauza. Părerea mea a fost ca ei toți să fie mobilizați din nou, ca să facă cel puțin campania din Ardeal și Ungaria, iar cei care, pentru diverse motive tehnice invocate de militari nu pot fi astfel mobilizați, să formeze o armată cu care trei ani să contribuie la refacerea țării, în regiunile devastate. Bineînțeles, nu trebuia să li se dea în acest răstimp nici banii, nici concediile de care se bucurau în mod normal cei de sub drapel, pentru a se accentua caracterul de penalitate al noii și prelungitei lor concentrări.

Cred că aplicarea ideii mele ar fi fost de mare folos pentru țară și pentru atmosfera morală de la sate și de la orașe. Am susținut-o în mai multe rînduri și cu toată stăruința în convorbirile cu colegii, ca și în consiliile de miniștri. Generalul Văitoianu, care era Ministru de Război, părea hotărît să o aplice, mai târziu însă, sub pretextul dificultăților financiare, al discuțiilor suplimentare cu Statul Major, a tot amînat punerea ei în practică și, în cele din urmă, am plecat de la guvern fără să fi făcut nimic. Rezultatul — refacerea țării întîrziată și o demoralizare gravă în toate straturile sociale, populația și îndeosebi țărănimea neputînd, cu drept cuvînt, să înțeleagă cum este posibil ca cei care și-au făcut vitejește datoria pe front și cei care au dezertat, au stat acasă și s'au îmbogățit în slujba inamicului, să fie tratați în același fel.

Nu-mi voi ierta niciodată că, preocupat fiind de reforma agrară, nu am pus mai multă energie în susținerea părerii mele. Asemenea greșeli explică haosul moral în care suntem osândiți să ne zbatem de atâția ani.

Cât privește oamenii politici care au pactizat cu inamicul, primul nostru simțământ, când ne-am întors de la Iași a fost să procedăm fără întârziere la pedepsirea lor, fiind astfel arestați Stere, Lupu Costache, Nenițescu, Virgil Arion, Pătrășcanu, precum și vreo 20 de ziarști mai mult sau mai puțin mărunți. Ne-am izbit însă repede de trei dificultăți: de Rege, de Brătianu și de criteriul precis întru stabilirea vinovățiilor. Regele s'a opus formal la o politică de sancțiuni. Personal, ideea de-a da un exemplu în această țară a tuturor indulgențelor, convenea și simțămintelor sale intime și educațiunii sale rigide de militar. Știrbey însă, la care considerațiunile de strictă moralitate nu au jucat niciodată însemnătatea cuvenită, socotea inutilă o atare operă de asanare etică. Mai mult, în interesul dinastiei credea că nu este bine ca Regele să-și facă vrăjmași ireductibili din cei ce urmau a fi astfel condamnați și din înjghebările politice ce susținuseră cauza Puterilor Centrale. Ca să fim drepți, trebuie să recunoaștem că la un moment dat — după armistițiul de la Focșani și după iscălirea preliminarilor de la Buftea — Regele se slujise, dacă nu de toți, cel puțin de o mare parte a exponenților politici germanofile. Îi venea deci greu să-i considere acum trădători și inamici ai patriei, așa fiind el ne-a cerut stăruitor să punem capăt acestei acțiuni.

Brătianu era de asemenea potrivnic pedepsirii celor ce pactizaseră cu inamicul, dar din alte considerațiuni. El socotea că fiind marele învingător al procesului politic ce se desfășurase în ultimii patru ani, avea datoria să se arate mărinimos față de adversarii săi învinși, era la el o chestie de conștiință, o preocupare de estetism să nu pară răzbunător și meschin în victoria lui. I se părea că osândirea celor vinovați desigur de purtarea lor ar fi micșorat totuși strălucirea izbândeii lui. Amnistia, uitarea și iertarea i se înfățișau ca singurele gesturi ce puteau face în clipa în care politica lui triumfând, îi era dat de soartă să înfăptuiască visul secular al neamului românesc. Aceste nobile simțăminte făceau fără îndoială cinste caracterului său.

În fine, este neîndoielnic că era greu de stabilit în fixarea răspunderii lor un criteriu precis și drept. Unde începi și unde sfârșești era o întrebare la care cu anevoie puteai răspunde. Într'adevăr, pe cine puteai da în judecată? Pe Marghilomaniști? Dar i-ai chemat la Iași și s'au prezentat acolo ca salvatorii dinastiei. Pe toți cei ce au primit slujbe sub ocupație? Dar oare nu i-ai îndemnat pe unii din ei să rămână la posturi când ai plecat în Moldova, tocmai pentru a nu lăsa populația din teritoriile ocupate pradă inamicului. Pe cei care s'au purtat rău, care au dat dovadă de lipsă de demnitate, care au depășit marginile celor îngăduite de situația delicată în care se aflau? Unii avuseseră în adevăr o atitudine scandaloasă din toate punc-

tele de vedere, ei constituiau însă din fericire o minoritate foarte redusă, iar cei mai numeroși puteau invoca circumstanțe ușurătoare. Puteau susține că au ocupat funcțiuni pentru a evita ca ele să fie deținute direct de inamici și puteau aduce întru apărarea lor mărturiile populației că s'au purtat cinstit și cu dragoste de țară. La urma urmei, care era hotarul colaborărilor permise și al celor nepermise cu inamicul? Sfera se reducea deci tot mai mult. Să te mărginești la Carpiști? La Lupu Costache, la Nenițescu, la Virgil Arion, la Antipa, la Alexandru Beldiman? Puteai pe sfânta dreptate să-i pedepsești fără a pedepsi și pe Carp care le-a fost șeful și inspiratorul? Iar pe Carp, la 80 de ani trecuți, după 50 de ani de cinstită viață publică, era bine, era politic să-l dai în judecată? Osânda pe care i-o dădeau evenimentele nu era ea mai cumplită, mai sângheroasă decât aceea pe care i-o puteau da oamenii? Să reduci tot aparatul sancțiunilor la Stere și la câțiva oameni politici secundari a căror situație militară nu era în regulă?

Stere nu merita această onoare și, oricum ar fi fost, luase parte la actul unirii de la Chișinău și Regele îl decorase. Iar ceilalți certați cu legile militare cădeau ipso facto sub rigorile jurisdicțiunilor armatei. Problema înceta prin forța lucrurilor să mai fie de domeniul politicii și nu era altă ieșire decât să părăsim calea apucată și să închidem rând pe rând dosarele celor împotriva cărora se începuseră urmărirea.

Așa am și făcut, am lăsat ca sancțiunile tuturor vinovaților războiului și ale ocupației să le dea opinia publică, conștiința națională a generațiilor de astăzi și verdictul istoric al generațiilor de mâine. Făcut-am bine? Făcut-am rău? Veșnică întrebare și permanentă controversă. Întrucât mă privește, cred că oricare ar fi fost greutățile, câteva sancțiuni ar fi trebuit date. Prea am oferit lumii spectacolul că România este țara impunității. Pentru educația morală a acestui popor, înfierarea legală a vinovaților s'ar fi cuvenit și, desigur că prin pildele date atunci, am fi înlăturat multe scăderi ulterioare, care au înăbușit dorul de bine, setea de dreptate ce ne însuflețesc neamul.

Pe de altă parte, am însă atât de lămurit intuiția că dacă aș fi fost în locul lui Brătianu aș fi procedat ca el, încât nu simt în mine puterea nici de a-l învinui pe el, nici de a mă ridica împotriva hotărârilor pe care le-am luat în acele vremuri de obștească bucurie și de neîntrecută înălțare sufletească.

Posteritatea să judece și să ne judece, dealtfel unele sancțiuni morale opinia publică nu a întârziat să le dea chiar de pe atunci. Cea mai simptomatică a fost la moartea lui Carp, care venise în primăvara 1918 la Țibănești și, deși fusese ales în parlamentul lui Marghiloman, nu venise la Iași să-și exercite mandatul. Potrivit mentalității și temperamentului său, continua să ceară detronarea Regelui. Înlăturarea întregii dinastii și să preconizeze așezarea pe tronul României a unuia din fiii Kaiserului, adică o po-

litică de înfeudare completă față de Germania. Era furios pe Marghiloman, în care vedea pe omul Austrieilor și pe oportunistul de rând care pentru o președinție de consiliu pactiza cu Regele, trădător, și care căuta să împace Puterile Centrale, menajând și posibilitățile reluării raporturilor cu Aliații. Era însă furios și pe Germani, considerând — și nu fără temei — că l-au părăsit, preferând politica echivocă a lui Marghiloman concepțiilor lui lămurite și intransigente. Făcea deci pe neînțelesul și pe sihastrul la Țibănești. În această stare de spirit și în această situație l-au surprins în toamna anului 1918 catastrofa Puterilor Centrale și înfăptuirea integrală a României Mari și a reformelor democratice. O mai grozavă prăbușire a politicii lui, a tuturor credințelor, a tuturor năzuințelor lui nici nu se putea închipui. Moșneagul încovoiat în încăpățânarea lui nu a putut supraviețui loviturii. Și-a mai târât zilele câteva luni și la 22 Iunie 1919, după câteva zile de boală, a încetat din viață la Țibănești.

Inadmisibilele sale declarații de la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, purtarea lui în tot timpul războiului, ura cu care se năpustise împotriva Regelui care trăsese sabia pentru unitatea neamului, ostilitatea lui permanentă și neexplicabilă față de aspirațiunile noastre asupra Ardealului, îndărătnica lui împotrivire la votul obștesc și la expropriere, până și faptul că după trădarea ginerelui său Alexandru Sturdza îl adăpostise la București în casele lui fără să se revolte la ideea că un ofițer român poate circula liber în teritoriul ocupat și unelti cu inamicul pe când camarazii lui luptau și mureau pe front, toate acestea făceau cu neputință să i se aducă la înmormântare chiar cele mai elementare onoruri funebre. Membrii familiei, câțiva ofițeri ce fuseseră găzduiți pe moșia lui, câțiva țărani — foarte puțini la număr — l-au dus până la mormânt și i-au așezat rămășițele în parcul castelului lângă sicriul fiului său Peter, mort pe front. Prezența cu titlul particular a prefectului județului Vaslui, Eduard Motaș, și o mărinimoasă scrisoare a Reginei către Doamna Carp, scrisoare inspirată și redactată de Barbu Știrbey, au fost singurele manifestațiuni ale oficialității la funeraliile omului ce ocupase peste o jumătate de veac un loc atât de proeminent în viața politică a României Mici, a frunțașului politic de convingeri, de caracter, de aleasă cultură, de mare talent și de neasemuit spirit ce a fost Petre P. Carp.

La București, ziarele parcă se rușinau să-i publice necrologul, partizanii politici chiar sfiindu-se în fața prăbușirii de azi să evoce strălucirile trecutului, nici o lacrimă, indiferența neiertătoare a unora alternând cu ostilitatea neascunsă a altora. Nici măcar acel minimum de ipocrizie de care uzanțele și tradiția îndeobște consacrată învăluie majestatea morții.

N'am cunoscut și cred că nu-mi va fi dat să cunosc un sfârșit mai dramatic, nu o moarte de om — o tragedie Shakespeariană — nimic nu rămăsese în picioare din ceea ce a constituit edificiul credințelor lui P.P. Carp. Ideea conservatoare pretutindeni în lume nimicită sau întunecată de valul

democrației triumfătoare, partidele conservatoare din România distruse și obligate să-și schimbe titulatura ca să mai poată supraviețui în lumea nouă ieșită din zbuciumările războiului. Sistemul de politică externă căruia Carp i-a închinat toată viața lui, sfârșit și el, Germania, coloana pe care se rezema clădirea diplomatică a lui Carp bătută, pierzând Alsacia-Lorena și întreaga ei putere colonială. Hohenzollernii în exil, dinastiile din statele germanice răsturnate de pe tronurile lor seculare. Monarhia Habsburgilor, în care Carp nu a încetat să vadă o necesitate, o supremă necesitate europeană, împățită între diferitele naționalități care o compuneau. Până și Împărăția Romanofilor în parte dezmembrată, iar un regim ruso-georgico-judaic încercând aplicarea integrală a doctrinelor marxiste în această masă imensă, inertă și amorfă.

Toate ultimele prevederi ale lui Carp au fost dezmințite de desfășurarea evenimentelor în locul izbândeii Puterilor Centrale, înfrângerea lor și lichidarea Austro-Ungariei, în locul izgonirii din România a dinastiei Hohenzollern Sigmaringen și urcarea pe tron a unuia din fiii lui Wilhelm II, izgonirea Hohenzollern-ilor din Germania și apoteoza Regelui Ferdinand. În locul consolidării sub egida victoriilor germane a politicii conservatoare, o Românie Mare întemeiată economiceste pe expropriere și politiceste pe votul obștesc. În locul unei Basarabii oferită de austro-germani drept preț al unei nefirești colaborări militare, toate teritoriile românești de la Nistru și până la Tisa. În locul pușcăriei pentru autorii războiului, oprobriul public al unui neam întreg față de complicitățile armatelor de ocupație. În locul istoricei osândiri a lui Brătianu, cel mai strălucit succes al politicii lui. Iar acasă, în locul ispravei patriotice a lui Alexandru Sturdza, mizerabila lui trădare cu toate consecințele ei dramatice pentru nevasta și nenorociții lui copii. Până și Tibăneștii lui iubiți, păstrați cu o grijă ce adesea se învecina cu zgârcenia, până și acești Tibănești erau sfârtecați de plugurile acelor săteni pentru care Petre Carp a profesat pururea cel mai suveran dispreț.

M-am întreat adesea, și mă întreb și azi, dacă în fața dezmințirii — celei mai cumplite dezmințiri ce putea fi dată unui om — Carp a recunoscut cel puțin în conștiința lui, netemeinicia și inanitatea credințelor sale. Așa cum l-am cunoscut, parcă îmi vine a crede că, pus față în față cu evidența, el tot a trebuit să considere cele întâmplate ca o vremelnică întorsătură a lucrurilor. Și la drept vorbind, aș dori ca să fi fost astfel, căci prea este groaznic ca la 80 de ani, un om să constate că tot ce a gândit, tot ce a iubit, tot ce a muncit a fost zadarnic și greșit, cu alte cuvinte că viața lui a fost un zbucium fără rost.

Oricum ar fi sfârșitul lui Carp, are prin tragismul său implacabil ceva înfiorător, istoria politică a României, de la renașterea ei națională încoace, nu a înregistrat un episod mai dramatic. Există totuși o logică în acest sfârșit. Pentru cine analizează cu atenție viața lui în toată desfășurarea

și complexitatea ei, acesta apare ca deznodământul ei firesc și fatal. Într'adevăr, nu poți să fii o jumătate de veac în continuă și flagrantă opoziție cu simțămintele și cu evoluția vădită a unei țări fără ca în cele din urmă atitudinea ta să nu se ciocnească cu realitatea și catastrofa să nu se producă.

Aceasta a fost și soarta lui Petre Carp, lumea s'a întrebat mereu cum a fost cu putință ca un om cu însușiri superioare să fi lăsat în urma lui o operă atât de sterilă? Cu cât mă gândesc mai mult la această existență, cu atât îmi apare mai clară o singură explicație, aceea de-altminterea pe care am dat-o în discursul pentru care Carp m'a gratificat pe vremuri cu epitetul de „elevul Duca“ și anume: într'o lume care mergea tot mai mult spre democratizare, Carp și-a făcut iluzia că se poate organiza și dezvolta România Mică pe o bază reacționară. Inspirându-se de la exemplul unei Prusii, ce dealtfel apunea, și-a închipuit că poate să facă în veacul al XIX-lea un răsărit pentru tânărul stat de la gurile Dunării.

Din această antinomie derivă toată nepotrivirea între concepțiile lui Carp și instinctul permanent al țării, ea explică totodată de ce, trăind în vremuri în care s'a făcut independența, regalitatea, organizarea internă a vechiului regat, întregirea neamului și marile reforme democratice, Carp nu a știut să lege numele lui de nici una din aceste glorioase, epocale înfăptuiri. Mai mult, dacă le punem pe toate într'un taler al balanței și vedem ce poate pune Carp pe celălalt taler ca operă pozitivă, contrastul ne apare și mai izbitor și mai jalnic, căci nu găsim alături de teorii paradoxale, de prorociri neîmplinite, de discursuri lapidare și de tăioase cuvinte de spirit, decât legea pădurilor, regimul pescăriilor, legea țucii și alte creațiuni secundare și efemere de aceeași natură.

Așa încât ești ispitit să-ți pui chiar întrebarea dacă poate fi calificată drept inteligență, inteligență politică, spiritul care a dat dovadă de atâta neînțelegere a epocii, de atâta orbire față de problemele fundamentale care o frământau? A nega inteligența unui om ca P.P. Carp ar fi cel puțin o exagerare, dar a-i tăgădui simțul politic, intuiția și viziunea politică, mi se pare o realitate pe care la lumina faptelor și în perspectiva vremurilor nimeni nu o mai poate contesta. Totuși, oricât de lipsit de simț politic ar fi fost, cred că viața lui publică nu ar fi reprezentat șirul neîntrerupt de înfrângeri încheiat cu tragedia finală mai sus pomenită, dacă nu ar fi fost agrăvată printr'un alt mare cusur organic - nu avea inimă.

Disprețuia ceea ce numea sentimentalism, nu avea încredere decât în inteligență, în puterea și eficacitatea rațiunii. Iluzie mai mare decât toate celelalte, că sfera rațiunii, a rațiunii singure, este întotdeauna mărginită. Singure, imponderabilele sufletului dau bieteii făpturi omenești putința ca aceste hotare înguste și pe calea intuitivă a inimii, să se avânte spre perceperii neașteptate, spre înțelegeri profetice, spre orizonturi nebănuite. Cine se reazemă numai pe instrumentul imperfect și redus al rațiunii, nu

poate fi în viață decât un învins. Bătrânul Brătianu dădea dovadă de un instinct genial al realităților politice când le spunea fiilor săi: „În ceasurile grele, în ceasurile mari, să nu ascultați povața minții, ci îndemnul sufletului, raționamentele să le dați la o parte și să urmați glasul poruncitor al inimii voastre“.

Dacă Petre Carp ar fi privit, ca să nu luăm decât două pilde, chestia socială și chestia națională sub prisma inimii, în loc să le privească sub prisma minții, dacă ar fi adus în judecarea acestor două mari probleme puțină umanitate, puțină revoltă față de nedreptățile actualei organizări sociale, puțină durere pentru suferințele românismului asuprit de cotoșiri străine, dacă nu s'ar fi împotrivit cu o îndărătnică și, de-altfel, zadarnică înverșunare, tuturor revendicărilor claselor obidite și nu ar fi jignit până la odios sentimentul național, nesocotind sistematic aspirațiunile Ardealului și pactizând cu inamicul, pe când soldații țării luptau pentru înfăptuirea lor, dacă Petre Carp ar fi avut o părțică numai din acele însușiri sufletești ce fac pe oameni să se împărtășească din legitimele emoții ale generației lui, nu ar fi rostit cuvintele pe care le-a rostit în Consiliul de Coroană de la Cotroceni când porneam în lupta pentru dezrobirea fraților noștri și nu am fi azi în situația de a putea nici măcar propune ca în Camerele României Întregite bustul acestui mare parlamentar să figureze alături de acelea chiar ale unui General Lecca, Gr. Paulescu, Năstase Stoiljan sau Duiliu Zamfirescu.

Dar Petre Carp nu avea inimă. Era nemilostiv și rece, în viața privată cu nevasta și copiii lui, în viața socială cu prietenii, cu țărani la moșie, în politică cu partizanii, ca și cu adversarii lui. Nici un avânt, niciodată și față de nimeni. Față de copii, severitate fără afecțiune, față de amici și de partizani gogomani - cel mult o simpatie disprețuitoare, față de adversari - ostilitate fără de generozitate, iar față de mulțime - nepăsare împinsă adesea până la cruzime. Nu a ajutat, nu a făcut vreun serviciu, nu a avut grijă nici de cei din jurul lui, nici de județul său. Fapt caracteristic, decenii de-a lungul nu era o șosea până la Țibănești, mergeai pe drum nebătătorit de câmp, iar Petre Carp spune cui voia să-l audă, „nu iubesc florile, îmi place cel mult un stejar“.

Un asemenea om nu putea fi un mare bărbat de stat, iar dacă totuși a jucat un rol covârșitor în viața noastră publică, este fiindcă alături de acele defecte care îi răpeau puțința de a imprima cu folos pecetea personalității sale epocii, avea fără îndoială, și în cel mai înalt grad, trei însușiri pe cât de strălucite, pe atât de rare: talent, spirit, probitate materială și morală.

Adevărul este că talentul său era de o esență atât de superioară încât multă vreme contemporanii lui nici nu i-au recunoscut întreaga valoare. În noianul de frazeologie romantică, de arguții advocățești, de nesfârșite analize ce caracterizau elocința de atunci, Petre Carp reprezenta

aproape singur spiritul de sinteză și formulă lapidară. Oratoria lui nu era oratorie de masse. Carp nu se adresa sufletului, ci pornea de la rațiune, dar era de o conciziune, de o claritate minunată. Fraza lui era turnată în bronz nepieritor, după 40 de ani discursurile lui sunt aproape singurele care se mai pot citi cu interes și cu admirație.

Având o frumoasă cultură clasică, fiind unul din puținii oameni politici de la noi care citeau – deși domeniul cetirilor lui nu era prea variat – forma lui era întotdeauna îngrijită și era o plăcere estetică să-l ascuți, chiar când erai departe de a-i aproba părerile. Intervențiile sale în dezbatere aveau pururea un adânc și meritat răsunset. În ceea ce privește spiritul, nimeni nu l-a întrecut, el a fost fără îndoială omul cel mai spiritual din vremea lui, replicile lui erau distrugătoare, din două cuvinte azvârlite cu aerul său ironic doboră cel mai înfocat adversar. S'a zis că era gata să sacrifice o situație pentru un cuvânt de spirit, este exagerat, dar desigur că vorbele lui mușcătoare i-au atras adesea dușmăniile inutile. În schimb, câte bătălii nu a câștigat cu uimitoarea sa facultate de a dezarma adesea prin claritate. Când își punea monoculul și se uita la cineva, rareori în duelul ce se angaja nu era el învingătorul, nenumărate erau anecdotele ce au circulat despre apostrofele și jocurile lui de cuvinte. Este păcat că se pierd, căci cuprindeau toată gama de la patetic și ironie, până la glumă și la sofism.

În sfârșit, probitatea lui era cu adevărat cristalină și deplină. El nu era numai cinstit în înțelesul material și, ca să zicem așa, elementar al cuvântului, dar cinstit în credințele lui, incapabil de tranzacții morale de orice natură ar fi ele. Într'o societate care în secolul ei contact cu Orientul și prin necesitățile însăși ale instinctului ei de conservare, avea repulsiunea, înnăscuta repulsiune a atitudinilor intransigente și a hotărârilor definitive, Carp, cu purtarea lui rectilinie și neșovăitoare, se înfățișa ca o excepție și o pildă. Politica cere poate mlădieri, spectacolul inflexibilității lui Carp constituie totuși un spectacol înviorător. Recunosc că prin aceasta era înafară de geniul rasei, dar din punct de vedere pur omenesc, ce eleganță și ce esteticism! Că Petre Carp a împins statornicia în convingeri și în fapte mai departe decât credințele logice, desigur a suferit cu prisosință și urmările, dar ce mulțumire sufletească să mai întâlnești printre atâția pentru care credințele sunt etichete de circumstanță și statornicia un lux inutil sau absurd, încăpățânați, naivi, iluzioniști, pentru care, ca pentru Carp, ideea este sfântă, statornicia o datorie, cuvântul - cuvânt. Dacă este adevărat că ceea ce ne-a lipsit mai mult au fost caracterele, apoi Carp a fost cel puțin un caracter în cel mai desăvârșit înțeles al cuvântului. Dânsul îți inspira respectul ce se cuvine sincerității depline, cu el nu aveai surprinderi, știai dinainte precis și matematic care îi vor fi reacțiunile în fața unei anume situații, învingea sau murea cu o idee.

Fig. 11: Petre P. Carp

De aceea, orice s'ar spune și orice ar fi greșit el, Carp, va rămâne în viața României ante-belice, dacă nu ca un mare om de stat, totuși ca o mare figură. În fața ei, posteritatea mai prozaică în judecată, fiindcă la urma urmei este îndreptățită să clasifice obiectiv și necruțător după rezultate, această posteritate nu se va putea înclina nici cu recunoștință și nici cu entuziasm. Fie-ne îngăduit însă nouă, contemporanilor învingători, victimele sau simplii lui spectatori, să punem în aprecierea noastră nota de firească duiosie ce le inspira atâtea lupte comune și atâtea amintiri scumpe.

Dar, să revin acuma la situațiunea din țară. Menținerea ordinii sub diversele ei aspecte era îngreunată și de faptul că aparatul administrativ era cu desăvârșire dezorganizat, o mare parte din funcționarii statului se retrăseseră la 1916 cu trupele în Moldova. Locurile lor fuseseră ocupate de diferiți agenți germanofili, de variate elemente improvizate sau suspecte, bucurându-se de încrederea armatelor de ocupație. Mulți dintre aceștia dispăruseră împreună cu Mackensen, unii de frica represaliilor la care se așteptau din partea populației batjocorite și schingiuite de ei pe vremea cotropitorilor, alții pur și simplu fiindcă, dându-și seama de provizoratul funcțiunilor ce li se încredințaseră, au crezut mai prudent să nu-și aștepte înlocuirea. Rezultatul era că în justiție, în administrație domnea o confuzie generală. Simțeam la fiecare pas că nu aveam în mână aparatul statului. Până a reintrat totul în normal au trecut două, trei luni și sforțările pe care a trebuit să le facem au fost cu atât mai mari, cu cât ni se cereau de acuma funcționari și în noile provincii. Am reușit totuși destul de bine și de repede să punem capăt acestui rău și să înlăturăm greutățile care izvorau dintr'însul.

Marea și cea mai urgentă problemă ce aveam de dezlegat era însă tot aprovizionarea țării. Într'adevăr, cu mai multe luni înainte de retragerea lor, Puterile Centrale, într'o stare internă din ce în ce mai precară, luaseră tot ce le-a fost cu putință — ca vite și cereale, și ne lăseseră numai strictul necesar pentru ca populația din teritoriul ocupat să nu moară de foame. Iar când au plecat au preluat și aceste ultime rezerve, încât fără exagerare se poate spune că ne-au lăsat o țară golită și stoarsă. Depozitele din Moldova erau și ele insuficiente, așa încât ne pândeau foametea în toată grozăvia ei. Am luat deci imediat contact cu Aliații prin comitetul Hoover, am organizat aprovizionarea țării cu cereale, iar luni de zile ne-am hrănit cu grâul american pe care ni-l aduceau vapoarele aliate în porturile noastre. Delegații americani de-altfel oameni simpatici și serioși își instalaseră cartierul general în casa lui Costică Stoicescu din Strada Batiștei și colaborau cu Alecu Constantinescu ce desăvârșea astfel opera de aprovizionare cu care se îndeletnicise la Iași în timpul războiului.

Produsele alimentare nu erau însă singurele lucruri care ne lipseau, căci prăvăliile negustorilor erau goale: nu erau stofe, nu erau ghete, toate

obiectele de primă necesitate nu se mai găseau. Pentru a ni le procura, Brătianu a avut nefericita idee să se adreseze tot Aliaților, dar ca stat. Un birou condus la Paris de George Danielopol făcea comenzile și emitea pentru plata lor cuvenitele bonuri de tezaur. Indicațiile trimise din țară privitor la obiectele necesare și la cantitățile acestora au fost însă adesea greșite, comandându-se lucruri fără folos, în cantități sau prea mari, sau prea mici. De la o vreme încoace Danielopol nemaiputându-se ocupa deaproape de această problemă s'au săvârșit abuzuri numeroase, așa încât în cele din urmă ne-am ales din aceste operațiuni cu o enormă datorie flotantă și cu mari dificultăți de-a consolida bonurile de tezaur ce apasă și azi asupra finanțelor noastre.

Tot atunci au făcut și cooperativele mari comenzi din îndemnul statului, ceea ce a fost o nenorocire și pentru ele, și pentru statul care le-a dat garanția. Ar fi fost mult mai bine să înlesnim deschideri de credit comercianților noștri, aprovizionarea prin ei s'ar fi făcut mai lesne, mai normal și fără îngreunarea tezaurului. Singura scuză ce se poate invoca întru descărcarea autorilor acestor nenorocite concepții este că spectacolul pe care îl oferea țara era cu adevărat îngrijorător, comerțul fiind dezorganizat, creditul inexistent, așa încât statul apărea în chip firesc ca singura soluție și singurul salvator. Pe de altă parte, desigur că operația nu s'ar fi soldat cu rezultate atât de dezastruoase dacă nu ar fi început atunci și devalorizarea monedei noastre, care a aruncat confuzia și haosul în aplicarea ei întâi, și în lichidarea ei pe urmă.

Dificultatea noastră cea mai mare în acea epocă a fost însă tot chestia transporturilor, aici anarhia a fost nu numai deplină dar și persistentă. Modestele noastre căi ferate și-au îndeplinit misiunea în timpul războiului într'un chip admirabil, din moment ce pe o rețea redusă și cu un material nu prea numeros ele au fost în măsură să îndeplinească toate nevoile apărării naționale, ale populațiunii civile și ale trupelor rusești. Dar eforturile depășise puterile lor și când ne-am întors din Moldova ne-am găsit în fața unui instrument distrus. Două cifre zugrăvesc realitatea mai elocvent decât orice lungi documentări: de unde înainte de război aveam pentru nevoile traficului din România Mică aproape o mie de locomotive (920), acum pentru nevoile întregii României Mari nu mai dispuneam decât de 276 locomotive.

În asemenea condițiuni este lesne de înțeles că mijloacele de transport ajunseseră aproape inexistente. Dacă vom mai adăuga că personalul era în parte bolșevizat, că mecanicii se opreau unde le convenea, că plecau când li se plăteau anumite sume, că sabotau materialul, că șefii de gară nu mai aveau nici o autoritate asupra inferiorilor, că publicul lua trenurile cu asalt, că demobilizații, că apoi cei din nou chemați sub arme călătoreau pe așoperișurile vagoanelor fără să mai țină seama de nici o regulă și de nici o precauțiune, că Marele Cartier pentru operațiunile lui din Tran-

silvania avea precădere în toate, și de fapt împiedica direcția căilor ferate să ia măsuri hotărâte și să întocmească un plan general de refacere — astfel fiind nu ne vom mira de starea în care ajunseseră transporturile pe acele vremuri. Am plecat de la guvern fără să putem readuce ordinea cuvenită în această însemnată chestiune, în această chestiune vitală pentru organizarea și normalizarea întregii noastre vieți economice.

Mă întreb adesea și azi dacă s'ar fi putut face mai mult și, în consecință, spun că nu. Dacă am fi fost singuri, ca autorități civile, desigur că nu ne-ar fi fost iertat că după zece luni, oricât de mari ar fi fost pierderile de materiale în timpul războiului, să nu aducem măcar câteva simțitoare îmbunătățiri mersului drumurilor de fier. Amestecul, permanentul amestec însă al autorităților militare, tendințele lor veșnice de acaparare și de supremație au paralizat sistematic orice puțință serioasă de îndreptare.

Și totuși, în mijlocul acestei situații și a tuturor greutăților trebuia aplicată reforma agrară, fără întârziere și fără amânări, adică luate cele două milioane, de hectare din proprietatea mare și trecute în patrimoniul proprietății țărănești. Ca Ministru de Domenii, eu personal purtam răspunderea îndeplinirii acestei mari operații. A doua zi chiar după apariția în Monitor a decretului lege, m'am pus pe muncă. Dimineața rezolvam la Ministerul de Domenii chestiunile privitoare la acel departament, iar după prânz de la 2-3 până târziu mă instalam la Casa Centrală a Băncilor Populare și a Cooperativelor Sătești în localul ei din Calea Griviței de lângă Ministerul de Finanțe, și mă ocupam exclusiv de reforma agrară. Ajutat de Cipăianu am întocmit personal toate instrucțiunile, având marea mulțumire sufletească ca în ziua de 1 Aprilie 1919 să pot anunța colegilor mei în Consiliul de Miniștrii și să telegrafiez lui Brătianu la Paris că întinderile prevăzute de decret au fost efectiv trecute de la marii proprietari la țărani care urmau să fie împământeniți.

Cred cu adevărat că a fost un record ceea ce am putut face atunci, fiindcă în calea mea nu întâlneam decât greutăți, judecătorii vacante, lipsa de telegraf și de telefon, iarnă, epidemii. Mă mir și astăzi cum le-am putut birui pe toate și țin să aduc tuturor acelora ce m'au ajutat expresia meritatei mele gratitudini.

Adversarii noștri ne-au acuzat că am trecut pământurile expropriate asupra obștilor, iar nu asupra țăranilor individuali, s'a dus chiar atunci o campanie violentă la sate a cărei lozincă era: „Liberalii au luat pământul de la boieri, dar nu vor să vi-l dea vouă, țăranilor, vor să vă țină în obști sub robia agronomilor lor și când le-o veni bine să dea înapoi aceste pământuri vechilor proprietari!“ Agenții Generalului Averescu îndeosebi făceau această propagandă și, absurdă cum era, prindea. În loc să primească reforma cu un legitim entuziasm, țăranii, păstrau față de ea o atitudine de scepticism. Îndoiala pătrunsese în sufletul acestui popor bănuitor din fire și trebuie s'o mărturisesc cu mâhnire că aplicarea reformei agrare

nu s'a făcut în atmosfera de însuflețire și de înviorătoare încredere cu care ar fi fost logic să se îndeplinească și la care ne așteptam.

Poate că vina este și a noastră, nu am făcut propaganda cuvenită, sau, mai exact, contra-propaganda ce se impunea față de zvonurile tendențioase ale opoziției. Ne-am mărginit la 15 Decembrie 1918, când decretul-lege a fost publicat, să dăm instrucții ca faptul să fie adus la cunoștința sătenilor prin afișări în fiecare comună, prin anunțări în public și în biserici, am însărcinat pe învățători să comenteze actul, etc. Întrucât aparatul administrativ nu era însă pe deplin restabilit la acea dată, am motive temeinice să cred că ordinele noastre au fost foarte imperfect executate, că în multe comune reformele nu au fost vestite cu o solemnitate de natură să izbească imaginația populară. Dar chiar dacă s'ar fi făcut așa precum o cerusem noi, încă este evident că mărginindu-se totul la o singură manifestațiune, nu era suficient pentru a contrabalansa zilnica și sistematica acțiune de ponegire a reformelor ce s'a făcut pe urmă luni de-a rândul.

Mărturisesc că în mare parte vina a fost a mea, am crezut că bucuria sătenilor de a obține pământul de atâta vreme râvnit va fi așa de mare încât acest simțământ va birui toate clevetirile adversarilor noștri. Când, în cursul lunii Aprilie m'am dus în câteva comune din jurul Bucureștiului să văd la fața locului cum se aplicase exproprierea, mi-am dat seama imediat de atmosfera reală. Răul era însă săvârșit și legenda creată, perfecții și prietenii noștri din județe ar fi fost atunci datori să ne vestească din vreme. Cred că dacă nu ne-au tras atenția este fiindcă și ei au fost victimele aceleași iluzii ca și noi.

Argumentul cu care opoziția reușise îndeosebi să amețească lumea satelor era că nu vrem să dăm fiecărui țaran lotul său individual, că gândul nostru ascuns este permanetizarea obștilor. Ani de zile după aplicarea reformei agrare am auzit în adunări și am cetit în lucrări că ideea partidului liberal era să împrăștiarească țărănimea sub forma colectivă a obștilor. Nu poate exista afirmație mai greșită și mai răuvoitoare, noi am fost întotdeauna așa cum toate manifestațiunile noastre publice, ca și toate documentele o dovedesc, partizanii convinși ai împrăștiării individuale. Dacă am recurs la obști, este pentru că fără o măsurătoare serioasă nu se putea face această împrăștiare individuală. Or, măsurătoarea cerea timp și obștea era singura soluție practică la care se putea recurge pentru perioada de tranziție. În concepția noastră această perioadă trebuia însă să fie foarte scurtă, din nenorocire în urma măsurilor luate ulterior a fost prelungită fără rost și existența obștilor ca și a împrăștiărilor individuale au fost întârziate spre paguba ordinii sociale și a economiei naționale.

Atunci am pătruns tot înțelesul unei vorbe a lui C.A. Rosetti pe care mi-a relatat-o odată Take Ionescu: „Adversarii mei mă acuză că de douăzeci de ani scriu același articol în „Românul“. Este adevărat, dar în mintea lumii ideile nu pătrund decât încetul cu încetul și repetându-le mereu.

Dacă nu mai vorbești de ele, lumea le uită. De aceea eu ca să fac să triumfe ideea liberală în țara mea o repet sub mii de forme în fiecare zi. Numai astfel am reușit să o impun societății românești. Prin urmare, tinere, dacă vrei să-ți asiguri izbânda unei credințe, să știi să faci ca mine: să bați neîncetat cu ciocanul în același cui!”. În iarna lui 1919 uitasem înțeleptul sfat al lui C.A. Rosetti, iar consecințele le-am resimțit.

Oricum ar fi, marele regret al vieții mele este că nu am putut desăvârși opera începută atunci sub auspicii atât de fericite. Într’adevăr, programul pe care îl stabilisem și a cărui executare era în plină desfășurare atunci când în toamna anului 1919 ne-am retras de la putere, cuprindea următoarele patru puncte:

1/Defalcarea până la 1 Aprilie 1919 a celor două milioane de hectare arabile din proprietatea mare și trecerea lor în stăpânirea efectivă a țărănimii prin obștile dearendare.

2/ Organizarea unui serviciu de măsurători și cadastrare care să măsoare în cel mai scurt timp, toate întinderile expropriate și să facă loturile individuale de împroprietărire.

3/ Reorganizarea învățământului agricol și, în special, dezvoltarea învățământului practic elementar pentru ca să ajungem cât mai repede la ridicarea nivelului agriculturii țărănești, întrucât pentru noi era o dogmă că exproprierea fără îmbunătățirea mijloacelor de cultură ale proprietății mici nu va da toate roadele, pe care țara era îndreptățită să le aștepte de la această mare reformă. Reforma agrară nu trebuia după credința noastră să dea numai rezultate sociale, trebuia să dea și rezultate economice, iar bine îndrumată le putea da.

4/ Dezvoltarea cooperăției pentru a pune la îndemâna noilor împrietăriți creditul necesar gospodăriilor și pentru a le da puțința prin sistematica organizare a vânzărilor în comun să-și valorifice cât mai bine produsele.

În ce stadiu era executarea acestui plan când am părăsit Ministerul de Domenii?

1/ Operația defalcării a fost terminată precum am arătat-o la data hotărâtă de 1 Aprilie 1919, iar obștile constituite și în plină activitate în tot cuprinsul țării. Din informațiile pe care le centralizasem rezultase însă faptul că din aplicarea scării prevăzute în decretul-lege nu se obținuse cifra de 2 milioane de hectare cerută de constituție, ci numai cifra de 1.517.000. Trebuia deci procedat fără întârziere la completarea celor 2 milioane de hectare. Întrucât noi prevăzusem această ipoteză la facerea decretului-lege și prin articolul 15 stipulasem formal cum se va îndeplini acest supliment de expropriere, nu rămânea decât să punem în aplicare dispozițiunile existente.

În consecință, la începutul lui Iunie am și dispus luarea măsurilor convenite pentru exproprierea restului de 483.000 de hectare. Ele urmau să se

execute în câteva luni, ca și exproprierea celor 1.517.000 de la prima aplicare a cotei legale.

2/ Serviciul de măsurători și cadastrare era complet organizat și în plină activitate. Rămânea numai să i se aducă completări și perfecționări și să se stimuleze munca diferitelor sale organe.

3/ Întrunisem încă de la începutul lui Februarie 1919 o comisie pentru reorganizarea întregului învățământ agricol, comisie compusă din I. Athanasiu, rectorul universității, Sandu Aldea, Ionescu-Sisești, Nasta, Jormescu, Brățilă, Druțu, Haralamb Vasiliu și Agricola Cartaș; precum și o comisie pentru reorganizarea întregului serviciu zootehnic, comisie compusă din Vintilă Brătianu, Athanasiu rectorul, D.D. Bragadiru, Cristea Tiberiu din Cluj, Colonelul Comănescu, Profesorul Filip, Profesorul Motaș, Pavel Grosu din Chișinău, Victor Popovici din Cernăuți și G. Lukasiavici. Ambele comisii s'au pus pe lucru și la sfârșitul lui August, începutul lui Septembrie, mi-au înmănat interesantele și documentatele lor proiecte, care urmau să fie traduse în lege și puse în aplicare.

4/ Am întocmit și proiectul complet de împrăștiere, nu rămânea decât să fie promulgat și aplicat.

5/ Dădusem cooperăției statutul sub care a trăit și s'a dezvoltat pe urmă peste zece ani, organizasem toate serviciile, pusesem în fruntea cooperativelor de credit pe Titu Axente, în fruntea cooperativelor de producție pe Cercel, în fruntea obștilor pe Ionescu-Sisești, în fruntea îmbunătățirilor funciare pe Busuiocescu și ca director general care să coordoneze întreaga mișcare pe Cipăianu. Cu toate greutatele inerente situației haotice de atunci, se lucra cu intensitate și entuziasm în toate direcțiile și cele mai frumoase perspective ne stăteau înaintea. Iată în câteva cuvinte moștenirea pe care am lăsat-o — ce s'a făcut cu ea?

1/ În loc să se aplice, pentru obținerea restului de 1.517.000 de hectare necesare la completarea celor 2 milioane, dispozițiunile prevăzute la art. 15 din decretul-lege, guvernul Averescu, sub îndemnul concepțiilor teoretice ale lui Garoflid, cel mai sucit spirit ce am cunoscut, a schimbat sistemul criteriilor fixe al scării matematice pe care era bazată exproprierea noastră, și l-a înlocuit printr'un sistem de criterii așa-zise economice, adică lăsate la aprecierea și judecata instanțelor. Rezultatul a fost că s'a repus în mare parte în discuție tot ceea ce se făcuse atât de bine, atât de repede și atât de necontestat în câteva luni sub noi, iar ca în loc să se încheie capitolul exproprierii, el a durat peste zece ani spre dauna liniștii țării și a dezvoltării ei economice. Pe de altă parte s'a deschis, într'o țară cu moravurile noastre, calea tuturor abuzurilor, a tuturor favorurilor, a tuturor judecăților fără de sfârșit, prin care am mai zis-o, dar sunt silit să o repet, s'a compromis inutil în opinia publică și în conștiința țărănimii aplicarea unei reforme. Dacă am fi rămas la putere aceasta ar fi fost isprăvită, definitiv isprăvită peste câteva luni, cu bine și cu cinste.

2/ Întârziind cu un întreg deceniu operațiunile definitive de expropriere, firește că în chip automat s'au întârziat și măsurătorile. Dar aici s'au făcut două greșeli și mai grave; pe de-o parte s'au mutat mereu sătenii de pe un lot provizoriu pe celălalt, așa încât nimeni n'a mai putut și n'a mai avut interes să-și îmbunătățească, în această atmosferă de permanent provizorat mijloacele de cultură. Când azi lumea acuză țărănimea noastră de scăderea producției este nedreaptă, vina cea mare este a aceluia ce au aplicat în condiții atât de nesocotite și neeconomice reforma agrară.

Pe de altă parte Generalul Averescu, ca să-și întrețină popularitatea, a dat precădere și a admis la împrăștiere categorii întregi de oameni care, sau nu trebuiau împrăștiți deloc, sau nu trebuiau împrăștiți decât în lipsa altora. Pământul expropriat a încăput astfel pe mâna multor elemente ce nu pot da țării o puternică clasă de mici gospodari rurali. Neajunsurile economice, nemulțumirile și nedreptățile rezultate din toate acestea au compromis o reformă care merita o altă soartă.

3/ Tot programul de reorganizare reală a învățământului agricol și al îmbunătățirii mijloacelor de cultură a fost pur și simplu dat uitării. Și, ceea ce este mai grav, este că nu s'a mai făcut nimic, sau aproape nimic, nu numai sub guvernul Averescu, dar nici sub guvernarea noastră de la 1922-1926. Alecu Constantinescu are în această privință o vină întru ușurarea căreia nu poate invoca absolut nici o scuză. Orice s'ar face de azi înainte nu poate să repara pagubele trecute nici, mai cu seamă, mentalitatea creată. Ideea care trebuia înfiptă adânc în mintea țaranului, anume că dobândirea pământului trebuie legată de imperioasa nevoie ca el să facă pe lotul său o cultură cât mai îngrijită, această idee a fost definitiv distrusă prin nesocotita înlăturare a planului fixat de noi în 1919.

4/ În atmosfera de târăgănări, de favoruri, de procese, de provizorat în care s'a desfășurat după retragerea noastră problema reformei agrare, nu este de mirare că și cooperația a suferit repercusiuni și că; astfel fiind, ea nu a dat nici o direcție rezultatelor ce eram îndrituiți a le da la 1919. Lipsită de o direcție hotărâtă, cooperația de producție s'a încurcat materialmente și moralmente în fel de fel de aprovizionări, care au dus-o la faliment și dezorganizare. Cooperația de credit nu a primit întotdeauna și la timp ajutoarele necesare pentru a răspunde cu adevărat nevoilor de credit ale țărănimii. Devalorizarea leului și creșterea anormală a dobânziilor a îndemnat pe săteni să nu-și mai depună economiile în băncile populare. Mișcarea nemaifiind alimentată precum era firesc de jos în sus, a așteptat mântuirea ei de sus, de la stat, iar când situația statului s'a îngreunat, a fost lovită de o paralizie aproape mortală. Obștile s'au desființat treptat cum era și firesc, în schimb nimeni nu a mai avut grijă să aplice principiile cooperative la procurările de mașini de seminte precum și la vânzările produselor țărănești. Țăranul expropriat pe care îl visasem

la 1919, prins într'o rețea sistematică de organizații cooperative, a fost lăsat pradă speculatorilor de tot felul și dezorganizării economice celei mai desăvârșite. Iar în direcția îmbunătățirilor funciare nu s'a făcut nici un pas, nu s'a executat nici un paragraf măcar din programul stabilit în 1919.

Și aici o mare răspundere Alecu Constantinescu poartă căci în calitatea de Ministru de Domenii în toată perioada 1922-1926 el era dator să reia programul nostru și să aplice concepțiile de înaltă prevedere economică și socială ce ne-au inspirat la 1919. Din nenorocire alte preocupări l-au călăuzit în timpul acestui ministeriat. S'a înfundat în căile nesfârșite ale comitetului agrar, iar pentru motive personale și meschine a persecutat sau s'a dezinteresat deopotrivă de mișcarea cooperativă sub toate formele ei, ca și de marea problemă a îmbunătățirii mijloacelor de cultură. Ce păcat că Brătianu nu a vrut să ne asculte pe Vintilă și pe mine când, cu atâta stăruință, l-am rugat la 1922 să nu încredințeze lui Alecu Constantinescu definitivă aplicare a reformei agrare. Această a fost prin consecințele ei una din cele mai mari, dacă nu cea mai mare greșală a lui Ion Brătianu.

Ca să fiu drept, trebuie să adaug însă că o parte din vină o port și eu, întrucât eram autor al programului de la 1919, iar datoria îmi impunea să pun mai multă stăruință pentru a îndruma pe Alecu Constantinescu pe calea cea bună și pentru a-l împiedica să facă funestele greșeli pe care le-a săvârșit. Vâltoarea preocupărilor care m'au stăpânit la Ministerul de Externe pot constitui o circumstanță ușurătoare, dar recunosc că nu mă poate absolve de răspunderile ce-mi incumbă. Astfel, capitolul reformei agrare care reprezenta o pagină atât de însemnată din cariera mea politică se încheie pentru mine cu remușcări pe care aș fi nesincer dacă le-aș tăgădui.

În mijlocul muncii înfrigate de la 1919 eram însă plin de înflăcărare și de iluzii și urmăream de departe numai operațiunile noastre militare din Ardeal și din Banat. Dealtfel este o caracteristică fericită sau nefericită a firii mele când consider ceva virtual câștigat să nu mă preocup de amănuntele fatalei realizări. Știam că Ardealul este de acuma al nostru, restul era pentru mine secundar. Bineînțeles urmăream cu toată atenția cuvenită fazele importante ale desfășurării operațiilor noastre militare de peste munți. Eram în cabinetul lui Brătianu la întoarcerea din Iași, când Franchet d'Experey a venit la București și când comandantul armatelor de la Salonic a mărturisit că nu cunoștea tratatul nostru de alianță, că prin urmare nu știa că Aliații recunoscuseră drepturile noastre asupra întregului Ardeal, fiindcă, dacă ar fi știut-o, nu ar fi indicat linia Mureșului în armistițiul său cu Ungurii.

Cu multă bunăvoință și prietenie s'a oferit atunci să facă el singur demersurile cuvenite pentru a repara greșeala involuntară pe care o făcu-

se în dauna noastră. Știam că mai ales în nordul Ardealului, în Someș, în Bihor și în Satul Mare trupele noastre au trebuit să lupte cu un bolșevism care se întindea tot mai mult, așa încât soldatul român se înfățișa populației pașnice ca un îndoit dezrobitor național și social.

Știam deasemenea că în Banat era o situație intolerabilă, că Sârbii ocupau în mare parte chiar teritoriile ce incontestabil ne reveneau, că se purtau pretutindeni ca niște cuceritori trufași, nu ca aliați. Că trupele franceze de acolo aveau un comandant, Generalul Gambetta, un nepot al marelui Gambetta, care avea față de noi o atitudine inadmisibilă, căci făcea fățiș pe maghiarofilul și ducea în tovărășia unei unguroaice o viață care constituia un scandal public, chiar în acele vremuri de nevroză generală.

Știam deasemenea că în Dobrogea Aliații puneau o inexplicabilă întârziere la evacuarea teritoriului nostru național.

Toate acestea nu mă supărau, cât îmi dovedeau la Aliați o mentalitate ce mă îngrijora cu adevărat. Evenimentele trebuiau dealtfel să confirme în curând temeinicia acestor temeri.

Dar, oricât de puțin am urmărit de aproape mersul înaintării noastre peste munți, nu am putut rezista tentației de a trece granița de acuma desființată și de a păși pe pământul Ardealului eliberat, astfel am fost primul ministru care după Unire a mers în Transilvania. Profitând de o vizită pe care a trebuit să o fac la Râmnicul Vâlcei în luna Februarie, am luat cu mine pe Grigore Procopiu și ne-am dus cu automobilul prin valea Oltului la Sibiu. Când am sosit în dreptul vechiului pichet de graniță ne-am dat jos și nu voi uita niciodată emoția care ne-a cuprins. În fața realității materiale toată însemnătatea vremurilor ce le trăiam îmi apărea și mai vie, și mai zguduitoare, parcă nu puteam crede că visul tinereții noastre se împlinise cu adevărat.

Înainte de Șelbergul lui Mihai Viteazul ne-a ieșit întru întâmpinare Generalul Panaitescu la Sibiu, unde era atunci sediul consiliului dirigent, și al comandamentului militar și unde mi s'a făcut o primire din cele mai prietenești. Maniu, din fire amabil, voia să ne rețină câteva zile. Generalul Moșoi mi-a oferit la cazinoul militar un mare dejun la care au participat și membrii consiliului dirigent. Toasturi, bucurie, entuziasm. După câteva ore am plecat. A doua zi „Epoca“ vărului meu Grigore Filipescu a crezut de cuviință să mă insulte pentru cutezanța pe care o avusesem de-a merge în Ardeal, eu, care am fost ministru țării în tot timpul războiului și în toată perioada în care s'a zămislit întregirea neamului. Până la ce absurditate poate merge uneori la noi patima politică!

Aici este însă locul să vorbesc și de-a doua vizită pe care în acea vreme am făcut-o în Ardeal, de astă dată nu a mai fost vizita modestă care a avut darul să exaspereze „Epoca“, ci vizita oficială a Suveranilor noștri.

Într'adevăr, la sfârșitul lui Mai 1919 Regele și Regina, de mult dornici

să viziteze Ardealul, au hotărât să facă acolo vizita lor oficială, sau, mai bine zis, turneul lor triumfal. Brătianu fiind încă la Paris, Ferechide a întovărășit pe Suverani în calitatea sa de Prim Ministru ad-interim, iar ca miniștri am fost delegați Constantinescu, Văitoianu și cu mine.

Această călătorie a fost un vis, un vis de nedescris. Zece zile am trăit în mijlocul celor mai mișcătoare scene de entuziasm, bucuria unui popor dezrobot, care își vede Regele și Regina și-i sărbătorește într'o patrie de-a pururea reîntregită. Totul a fost organizat de consiliul dirigent cât se poate de bine, Maniu și toți prietenii lui știind să dea festivităților caracterul ce se cuvenea. Am vizitat Oradea, Bechiș Ceaba, Baia Mare, Careii Mari, Bistrița, Clujul, Turda, Munții Apuseni, Câmpeni, Abrudul, mormântul lui Avram Iancu la Țebea, Bradul, Alba Iulia, Blajul, Sibiul, Făgărașul și Brașovul.

Să povestesc cu de-amănuntul toate scenele și întreaga călătorie este cu neputință, țin totuși să reamintesc câteva din episoadele cele mai caracteristice. Așa spre plidă minunatele convoiuri etnografice de la Oradea și de la Bistrița, impunătoarea defilare de la Bechiș Ceaba, care nu ne-a rămas în urma tratatului. Prânzul de la Blaj în sălile boltite ale Mitropoliei și în atmosfera atât de nouă pentru noi a „clarisimi-lor - și reverendisimi-lor“. Dejunul în castelul conților Karolyi de la Careii Mari, castel în care întâlneai atâtea urme ale Regelui Eduard și ale Arhiducelui Rudolf, care venea să vâneze acolo în tovărășia magnaților unguri, și unde trona acuma voluminos și exuberant bravul General Moșoi. Emoționanta sosire în cetatea de la Alba Iulia, vizitarea sălii unde fusese proclamată Unirea. Călătoria în Munții Apuseni, opririle prin satele pline de pitoresc ale Moșilor, unde ne aștepta toată populația cu flori și preoți în odăjdii, cu crucea și cu evanghelia, pe când sunau clopotele bisericuțelor de lemn. Hora cea mare pe care cu Regele în frunte am jucat-o la Câmpeni în sunetele cimpoaielor și originalelor buciume. Slujba de la mormântul mișcător de simplu al lui Avram Iancu din curtea bisericii de la Țebea. Neașteptata întâlnire la școala din Brad cu Dna. Hortansa Buzoianu, mama fiilor Davila, și la Baia Mare cu indescriptibilul Pokol de Lozna Mare, care a oferit aur din minele sale pentru Coroana Regală. Discursul Regelui într'o modestă școală din Munții Apuseni, unde a reamintit atât de potrivit vechea zicătoare de acolo: „Munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă'n poartă“. Primirea totodată plină de fast și de însuflețire a celor din Cluj, nobilii Unguri în frunte cu un bătrân Conte Degenfeld, așteptând în costum de magnați pe Rege pe peronul gării de la Satul Mare ca să mulțumească României că i-a salvat de bolșevism, recunoștință cu prisosință uitată de atunci. Toată noblețea regiunii Bechiș Ceaba venind să salute pe Suveranii noștri și să le zugrăvească pățaniile ei cu oamenii lui Bela Kuhn până la sosirea trupelor române. În fruntea delegației, Contesa Almasy, care asistasese la asasinarea lui Tisza și ne povestea amănuntele dramei.

Dar netăgăduit că din atâtea episoade interesante, din atâtea amintiri neșterse, se desprind mai vii în mintea mea două scene, una prin ceea ce evocă în simplitatea ei, cealaltă prin mișcătoarea ei măreție.

Prima s'a petrecut la Sibiu, a doua în câmpia de la Turda la mormântul lui Mihai Viteazul. La Sibiu, spre apusul soarelui, vorbeam într'un colț al tribunii oficiale înălțată în piața din centrul orașului cu Goga. Un convoi etnografic, de-altminteri foarte frumos și bine organizat, defila într'una și nu se mai sfârșea. Deodată se apropie de noi Ferechide uitându-se foarte agitat în toate părțile ca un om ce căuta ceva. Goga îl întrebă: „Doriți ceva, Domnule Ferechide? Vă pot ajuta?” Ferechide răspunde: „La ce caut eu nu mă poate nimeni ajuta, caut casa în care am locuit în această piață, dar mă uit neconținut și nu o pot identifica”, „Dar când ați fost ultima oară la Sibiu?” îl întrebăm Goga și cu mine. „Când la 1848, tatăl meu a fugit din București după revoluție și ne-am refugiat aici unde am stat mai multe luni“. Copilul fugar de atunci la României vasale nu-și închipuia că va întovărăși odată ca Prim Ministru în acest oraș pe Regele României întregite.

Într'adevăr, fantastic destin individual, dar și izbitoare imagine a drumului parcurs în răstimpul unei singure vieți omenești de neamul nostru. Am stat cu Goga îndelung pe gânduri, în fața ochilor noștri nu mai trecea acuma convoiul etnografic al satelor din jurul Sibiului, ci defilau luptele și suferințele prin care în 80 de ani de neam chinuit și sfâșiat a putut, înfruntând toate primejdiile și învingând toate greutățile, să se înalțe de la robie la neatârnare și la întregire.

La Turda scena a fost adevărat din domeniul poveștii. Pe câmpia ce se întinde în jurul locului unde Mihai Viteazul a fost omorât, erau adunați mii și mii de țărani din ținuturile învecinate, toți în haine de sărbătoare, bărbați, femei, copii și bătrâni. După ce s'a sfârșit slujba religioasă de la mormânt, Regele și Regina au trecut pe jos printre șirurile de țărani. Și atunci populația, care nu se aștepta nici la această simplitate, nici la acest contact direct cu Suveranii, s'a dedat în chip spontan la o manifestațiune care întrece tot ce se poate închipui. Nu numai că uralele nu se mai sfârșeau, dar oamenii cădeau în genunchi, sărutau poalele costumului național cu care era îmbrăcată Regina, aruncau flori, se repezeau să sărute mâna Regelui. Cei mai mulți plângeau de bucurie și de emoție strigând: „De acuma putem muri că ne-am văzut țara dezrobită și Regele nostru, al nostru, Românilor!“ Nu mai știam cum să apărăm pe Rege și pe Regină foarte mișcați și ei de acest delir popular. Cred că scena de la Turda a fost cea mai strălucită și cea mai emoționantă concretizare a bucuriei Unirii, nici unul din cei care au trăit acele clipe nu le vom uita vreodată.

Am fost și a treia oară în Ardeal, la începutul lui August. Maniu m'a primit la Sibiu cu multă prietenie, am făcut cunoștință cu numeroși fruntași ai vieții ardeleni, fiindcă tocmai atunci sfatul lor era întrunit

și se discuta reforma agrară. Dar atmosfera din primele luni după Unire se schimbaseră, pe de-o parte tendințele regionaliste se accentuau tot mai mult, regășenii nu mai erau frați dezrobitori, erau frații cotropitori, sau rivali, iar pe de altă parte Goga lucra pe capete ca să îndepărteze de partidul liberal simpatiile reale pe care până atunci Ardelenii le avuseseră pentru el și pentru fruntașii lui. Originea neînțelegerilor dintre noi și naționaliștii de peste munți, imposibilitatea de a ajunge cu ei la formule de colaborare, sta în acțiunea desfășurată de dânsul pe acele vremuri la Sibiu. Se înapoiase de la Paris mai ostil decât oricând împotriva lui Brătianu, resentimentele din timpul neutralității și al războiului făcuseră din el un inamic ireductibil al Brătienilor și al partidului liberal. În plus, ambițiunile lui personale îl îndemneau să împiedice o politică de apropiere cu liberalii, care ar fi întărit pe Maniu și pe antagoniștii lui din Ardeal.

Tot în cursul acestei scurte călătorii m'am putut convinge că, după câteva luni numai de administrație, consiliul dirigent stărnise mari nemulțumiri și împotriva lui. Lumea ardelenescă începuse să-l numească „consiliul delinquent“. Din nenorocire faimoasele „pofte seculare“ despre care vorbise Goga începuseră să se manifeste cu o regretabilă intensitate. Popularitatea lui Maniu și a celor din imediata lui apropiere scădea în chip simțitor.

La înapoierea din Sibiu, pe când eram la Brașov, a sosit vestea ocupării Budapestei. În mulțime, nebănuit de nimeni, am asistat la manifestațiunea populației și la iluminarea orașului. Pentru mine, ocuparea capitalei Ungariei nu avea aceeași însemnătate ca pentru publicul cel mare și, deci, bucuria mea era mai moderată. Față de atacurile armatelor lui Bela Kuhn hotărâsem să luăm ofensiva pentru a asigura definitiv liniștea la granițele noastre și, deși știam foarte bine că vom întâmpina rezistențe din partea Alianților eram decisi să intrăm în inima Ungariei și să ocupăm Budapesta. Socoteam, cu drept cuvânt, că după ocuparea Bucureștilor și după doi ani de cotropire străină această reparare ni se cuvenea, că era un act de dreptate pe care soarta ni-l oferea și pe care nu eram îndrituiți să-l respingem.

Aș fi vrut să văd tricolorul fâlfâind pe castelul de la Buda, dar nu am putut, întâi fiindcă Regele Ferdinand s'a opus ca pe palatul Împăratului Carol, care se purtase cavalierește cu el în Ianuarie 1918, să fie înălțat drapelul românesc și, al doilea, fiindcă Brătianu a interzis formal tuturor colegilor săi să meargă la Budapesta cât timp au stat acolo trupele noastre. Și unul, și altul au avut dreptate, înfrângerea Ungurilor era destul de deplină și de dureroasă ca să nu o accentuăm prin inutile acte de umilință și de învingătoare trufie.

Noi, cei care venisem la guvern în Noiembrie 1918 ne adunam cu greu unitățile descompletate prin demobilizările de sub Marghiloman, noi, cei care discutasem cu Franchet d'Esperey linia Mureșului, eram însă îndrep-

Fig. 12: Armata Română la Budapesta în 1919

tățiți să fim în toamna 1919 pe deplin mulțumiți de drumul parcurs și de rezultatele obținute de pe urma operațiunilor militare. Războiul se sfârșea nu numai cu integrala Unire, dar și cu apoteoza de la Budapesta. În visurile noastre cele mai frumoase nu am fi putut dori mai mult.

Pe când desfășuram în toate direcțiile această activitate în interior și obțineam aceste îmbucurătoare rezultate, la Paris Brătianu lupta cu greutatea conferinței de pace. Deși îmi încredințase la plecare un cifru special ca să mi comunice direct tot ce va fi mai secret și mai însemnat, aveam foarte puține și incomplete știri despre ceea ce făcea sau, mai bine zis, pătimea în capitala Franței. Am aflat însă repede că lucrurile nu merg bine și că pesimismul cu care Brătianu pornise din țară se adevăra a fi fost pe deplin întemeiat.

Nici nu sosise bine la Paris și putuse constata că lupta ce va avea de dat va fi o luptă disperată. Într'adevăr, la Belgrad, unde s'a oprit în drum, Principele Moștenitor Alexandru, pe atunci Regent, l-a invitat la dejun și după masă i-a destăinuit că Take Ionescu încheiase o înțelegere cu Pasici înainte de armistițiu, prin care convenea la cedarea unei părți a Banatului și chiar la oarecare schimbări și compensațiuni teritoriale înspre Bulgaria. Aceste angajamente fuseseră luate și față de Balfour, participând la ele și Venizelos. Brătianu se temea de mult de atitudinea prea tranzacțională pe care ar adapta-o eventual Take Ionescu, dar nu credea să fi mers până la înțelegeri formale, pe care, de-altfel, nu avea nici o calitate să le încheie, nefiind ca Pasici Primul Ministru al țării sale. Era deci revoltat și îndurerat de această atitudine a șefului conservatorilor democrați.

La Paris, deci, a găsit o atmosferă deplorabilă, nu numai în ce ne privește pe noi, dar chiar toate țările mici, cei cinci Aliați mari fiind porniți să hotărască totul singuri și să ne trateze cu cel mai adânc dispreț. Principiul pe care Brătianu nu-l introdusese în textul tratatului nostru, egalitate de tratament a membrilor conferinței, nu era ținut în seamă, dar nici măcar regulile unei elementare politeți, nu erau respectate între cei care totuși vărsaseră în comun sângele lor pentru izbânda aceleași cauze. Așa spre pildă, Clemenceau nici nu a crezut de cuviință să convoace într'o seară pe toți delegații ca să le facă cunoștință, așa încât diferiții reprezentanți ai țărilor aliate alergau unii după alții, spre a se cunoaște și adesea așteptau cu zilele la porțile colegilor ca întrevederile să poată coincide și, mai ales, ca cei mari să găsească timpul potrivit pentru a răspunde audiențelor solicitate.

Cu o asemenea mentalitate inițială nu este de mirare că s'a ajuns la rezultatele ce vom vedea. Wilson făcea pe semizeul, toată lumea se înclina în fața acestui sărman profesor universitar la care megalomania nu era decât începutul unei paralizii generale, și pe care de-alminteri țara lui trebuia să-l dezavueze în mod public peste câteva luni, spre surprinderea Europei întregi.

De la primele întreveneri cu Clemenceau, Brătianu s'a ciocnit cu el. Mai întâi, a putut repede constata că Aliații sub cuvânt că America nu participase la tratatul nostru de alianță din 1916, înțelegeau să susțină drepturile noastre în chipul cel mai larg, dar pe temeiul marilor principii de naționalitate și de auto-determinare ale popoarelor, principii ce urmau să constituie baza tuturor hotărîrilor conferinței, nicidecum însă pe temeiul tratatului pe care îl considerau ca nul și inexistent. O teorie pe care firește Brătianu nu voia să o admită. În fine, integritatea Banatului era virtual pierdută dacă te luai după atitudinea și înțelegerile lui Take Ionescu, după simpatiile speciale de care se bucurau Sârbii, după intrigile lui Berthelot privitoare la pacea noastră separată.

În fața acestei situații Brătianu a încercat să coalizeze pe cei mici spre a forma un bloc ca să poată ține piept celor mari. A întâmpinat pretutindeni aprobări, dar nu mai mult, toți se plîngeau, toți protestau în conversații particulare, nimeni nu se hotăra însă la o acțiune efectivă și pe față. Mici interese speciale precumpăneau întotdeauna până în cele din urmă asupra concepțiilor mai largi ale intereselor obștești. În asemenea condițiuni, Brătianu nu avea la îndemână decât două soluții, sau să părăsească terenul pe care se pusese de la început, adică aplicarea tratatului, integritatea Banatului, egalitatea de tratament și, supunându-se punctului de vedere al augurilor conferinței, să le facă întru toate pe plac; sau să stăruie cu hotărîre și îndărătnicie în executarea părerilor sale inițiale. Având în vedere concepțiile ce îl stăpâneau însă de la plecarea lui la Paris, era lesne de înțeles că se va menține neclintit în atitudinea sa de intransigență.

A făcut bine, a făcut rău? Am socotit atunci ceea ce socotesc și azi că a avut dreptate, desigur dacă ar fi adoptat cerințele Aliaților, i-ar fi fost ușor, cu însușirile pe care le avea, să-și creeze o atmosferă de simpatii și să culegă aceeași lauri ușori pe care i-a cules, spre pildă, un Venizelos. Mai mult, probabil că odată pornit pe calea tranzacțiilor și a tocmeșilor ar fi putut obține câțiva kilometri și câteva sate în plus în Banat.

Dar nu aceasta cerea România, nu aceasta putea schimba înfățișarea finală a patriei noastre întregite. Brătianu știa că granițele noastre cu adevărat corespunzătoare intereselor României sunt câștigate, el vroia deci, precum am mai spus-o, ca o protestare solemnă împotriva împărțirii Banatului să fie înregistrată în analele internaționale pentru ziua de mâine, dacă nu pentru cea de azi, cum a rămas înregistrat la 1877 protestul tatălui său cu privire la Basarabia și refuzul său de-a schimba teritoriul românesc cu alte teritorii.

Această protestare a lui Brătianu va folosi poate o zi Românismului mai mult decât tranzacțiile ispititoare de la conferința de pace și decât aclamațiunile trecătoare pe care le-ar fi putut stârni. Afară de aceasta este bine că în haosul și în trufia cuceritoare a marilor Aliați, care s'au

dovedit atât de incapabili să asigure popoarelor pacea la care le dădea dreptul biruințele lor militare și lumii, pacea pe care o aștepta după atâta zbucium și atâtea jertfe - este bine că în acest haos și în această trufie un om, vorbind în numele unei țări mici, să fi avut curajul să ridice glasul pentru a cere respectarea iscăliturilor și egalitatea drepturilor.

În vremurile democratice de azi este cel puțin paradoxal ca cei care au avut aceleași îndatoriri, la sacrificii, să înceteze la izbândă să aibă aceleași drepturi. Pe asemenea temelie nu se poate clădi lumea nouă de care vorbesc apostolii democrației moderne, și sunt mândru pentru țara mea că reprezentantul ei a fost acela care a afirmat aceste adevăruri în fața conferinței de pace prin declarațiile, ca și prin gesturile lui.

Orice s'ar spune prefer această atitudine de mândrie intransigentă și de demnitate ofensată, complezențelor aducătoare de succese dubioase și de beneficii problematice. De-altminteri, această atitudine a lui Brătianu a supărat pe moment pe mulți din conducătorii conferinței care preferau, evident în mijlocul greutăților de atunci, oameni mlădioși rezistențelor neînduplecate. Dar, nu este mai puțin adevărat că în urmă, după ce înfrigurarea conferinței a trecut, aceiași conducători, judecând lucrurile de la Paris în perspectiva mai nepărtinitoare a vremii, au apreciat cum se cuvine rolul lui Brătianu și i-au asigurat un loc de cinste în stima celor ce fuseseră principalii săi antagoniști.

Când am văzut câțiva ani după conferință pe Clemenceau, el, care în 1919 fusese cel mai înverșunat împotriva lui Brătianu, mi-a mărturisit fără înconjur că, deși s'a ciocnit cu el, este dator să-și arate toată admirația pentru tenacitatea cu care a înțeles să-și apere drepturile țării. Și mi-a adăugat chiar: „Mă întreb adesea dacă el nu este acela care a avut dreptate și noi cei ce am greșit!“.

Odată pornit pe drumul intransigenței a exagerat voit uneori nota și era logic să fie astfel. Totuși cred că Brătianu a comis în acea epocă două greșeli inutile. Prima, raporturile sale cu Take Ionescu și, a doua, vizita la Paris și Londra a Reginei Maria. Este evident că după angajamentele pe care Take Ionescu le luase înainte de armistițiu cu Pasici și cu Venizelos, angajamente prin care consimțea la împărțirea Banatului, și pe care nici nu era în drept să le ia, căci, oricare ar fi fost personalitatea sa, nu era atunci decât un simplu particular, o colaborare la conferință între Brătianu și dânsul era imposibilă. Nu puteau conlucra doi oameni care aveau două concepții ce reprezentau două politici deosebite.

Dar, orice ar fi făcut Take Ionescu, oricât de mare ar fi fost vina lui, Brătianu avea datoria, îndată ce a sosit la Paris, să meargă la el, să se explice cu dânsul, să caute a-l convinge de greșeala lui, să se străduiască a-l readuce pe calea cea dreaptă. Că nu ar fi reușit, că sforțările lui ar fi fost zadarnice, nu importă. Încercarea trebuia neapărat făcută, căci este inadmisibil ca acești oameni care colaboraseră în timpul războiului,

care erau exponenții unor partide istorice din țara lor, să fi schimbat în momente atât de hotărâtoare numai cărți de vizită. Este inadmisibil ca singurul lor contact în tot timpul cât se hotărau la conferință destinele României, să se fi mărginit la a se fi întâlnit numai o dată, întâmplător, pe pragul unei uși și că toată convorbirea lor să se fi mărginit la un salut rece și la un bună ziua banal. Nici azi nu pot pricepe cum a putut face Brătianu această neiertată eroare. Am auzit diverse explicații, dacă nu justificări. Nu le repet fiindcă nici una nu este satisfăcătoare, dimpotrivă, întărește vina în loc de a o ușura. Adevărul este că Brătianu, cu toate marile însușiri, avea câteodată încăpățănări meschine, deodată parcă era alt om. Se zice că tatăl său, când vedea la copiii lui asemenea apucături, obișnuia să spună „îndărătnicie oltenească“, știut fiind că D-na Brătianu era olteancă, o Pleșoianu din Râmnicul Vâlcei. Dar, oricum ar fi, păcat că Brătianu a găsit de cuviință să manifeste aceste trăsături, sau mai bine zis defecte caracteristic oltenești, tocmai la Paris și în asemenea împrejurări.

Desigur că Take Ionescu avusese și el o atitudine care nu se poate scuza, nu-i era îngăduit să pledeze și să ia chiar angajamente contra politicii oficiale a țării lui, oricare ar fi fost credințele sale personale, trebuia să-și dea seama că procedând astfel slăbește poziția României la conferința de pace. Într'adevăr, era clar că și Aliații și Sârbii vor opune mereu de-acum înaintea pretențiilor lui Brătianu concesiunile consimțite de compatriotul lui Take Ionescu și că, așa fiind, dacă ar fi fost sorți serioși de reușită în chestia Banatului, certurile noastre intestine le-ar fi compromis cu desăvârșire. Conferința de pace va rămâne pagina neagră în viața lui Take Ionescu. Aceste nenorocite raporturi între amândoi au mai avut și alt mare neajuns, au oferit celor din Paris spectacolul întristător al neînțelegerilor românești, amicii lui, afară de rare excepții, nu s'au mulțumit să rămână pasivi, au început să critice pretudindenii pe Brătianu și politica lui. Intrigile s'au dezlănțuit și numai spre întărirea prestigiului nostru nu au fost. Am fi putut și ar fi trebuit să scutim țara de consecințele unor atari exhibițiuni dăunătoare.

Vizita Reginei Maria la Paris și Londra a fost de asemenea o greșală care s'ar fi putut evita. Văzând ce dificultăți întâmpină și știind că Regina oferise întotdeauna să-l ajute prin relațiunile și legăturile ei de familie, Brătianu a avut nefericita inspirație să o roage să vină în Franța. Întâi, admitând chiar că legăturile familiei regale ne puteau fi de folos, trebuia să meargă Regele și Regina împreună, era inutil să se scadă prestigiul Soveranului și să fie prezentată România ca o țară ale cărei destine sunt conduse peste capul statului de Regină. În al doilea rând, influența suveranilor și a șefilor de stat în genere era foarte redusă, precum Brătianu s'a putut lesne și repede convinge. Regele George al Angliei înțelegea să rămână ceea ce este, un rege strict constituțional, recunoștea în conversațiile particulare cu Regina și cu Brătianu că Lloyd George nu este omul

indicat pentru a trata pacea, că lucrurile ar merge mult mai bine cu un spirit ponderat, cu un om de înaltă cultură ca Asquith. Iar Poincaré — ca să nu citez decât cazurile cele mai tipice — era în război deschis cu primul său ministru Clemenceau, pe care îl critica pretutindeni fără sfială, dar când i se cerea să intervină, se punea imediat la adăpostul prescripțiilor constituționale, care îi mărgineau puterile, dar pe care era dator să le respecte.

Așa fiind, Regina nu a putut fi de folos cauzei României și, deși populația Parisului i-a făcut o primire entuziastă și i-a dat câtva timp iluzia că este idolul capitalei franceze, oamenii serioși nu au înțeles rostul vizitei ei, iar alții au regretat pur și simplu să vadă această Regină, această femeie frumoasă, în postura ingrătă a unei solicitatoare. În acele vremuri în care atâtea tronuri se prăbușiseră și în care altele se clătinau încă, acest spectacol nu era de natură nici să întărească ideea monarhică, nici să-i sporească prestigiul.

În plus, s'au săvârșit cu acest prilej și unele greșeli cu adevărat regretabile, spre pildă, în loc ca bătrânul Clemenceau să facă el o vizită Reginei, precum o cereau nu numai uzanțele, dar cele mai elementare reguli ale politeții mai ales față de o femeie, s'a orânduit o vizită a Reginei României la primul ministru al Republicii Franceze. Îmi aduc aminte că atunci când am primit vestea, am crezut că este o greșeală de transmisiune a agenției Havas și nu pot pricepe nici azi cum Clemenceau, care era un cavalier, a putut consimți la un gest atât de incompatibil cu eleganța franceză și cum Brătianu, de obicei atât de mândru, a putut admite ca Regina țării lui să fie tratată în acest chip. Regalitatea implică prin însăși esența ei stricta respectare a ierarhiilor și a distanțelor, regalitatea care se coboară de pe pedestalul ei își sapă singură temeliele. Nu înțeleg ce s'a petrecut în capul lui Brătianu, căruia îi plăcea întotdeauna să ne repete aceste aforisme.

Dar încă o dată, afară de aceste două greșeli, cu cât îmi cercetez mai de aproape conștiința, cu atât cred că Brătianu a avut dreptate să aibă la conferința de pace atitudinea pe care a avut-o. El a rămas să iscălească pacea de la Versailles în celebra „galerie des glaces“, în care la 1871 se proclamase Imperiul German, deși a protestat că textul — un întreg volum — i s'a dat în ajun cerându-i-se să-l aprobe fără ca măcar să-i cunoască sumar cuprinsul. El a expus în fața Consiliului celor Cinci cererile României cu o demnitate și cu o elocință care i-au atras legitimele felicitări ale tuturor acelor care l-au auzit, dar când a fost vorba să iscălească tratatul de la Saint Germain a luat trenul și s'a întors în țară, declarând categoric că nu admite statutul minorităților pe care îl socotește ca o gravă și nemeritată stîrbire ce aduce suveranității noastre naționale.

Într'adevăr, era profund jignitor ca drept urmare a unui război în care am sângerat toți deopotrivă și din belșug, Europa să iasă împărțită în

țări cu suveranitate deplină și în țări cu suveranitate redusă. Din două lucruri una, sau protecția minorităților etnice trebuia să se supună prescripțiilor edictate de conferința de pace, sau protecția acestor minorități era o simplă cerință a civilizației, a spiritului de umanitate al timpurilor noastre și atunci nu era nici un motiv ca să se presupună că unele state vor ști să se arate demne de aceste cerințe, iar altele nu, și să se facă onora din ele ofensa de a le considera incapabile de a se purta omenește cu minoritățile lor. O atare deosebire între marile și micile puteri era nu numai o lovitură dată demnității atâtor state, dar era atât o sfidare a principiului democratic cât și a ideilor de dreptate pentru întronarea cărora Aliații luptaseră. În consecință, Brătianu cu toată atitudinea lui de până atunci, nu putea da adeziunea sa unor atari concepții. El încerca și aci să organizeze protestul unanim al celor astfel maltratați, însă nici acest front nu a putut fi constituit. Toți recunoșteau temeinicia argumentării sale, dar nimeni nu a avut curajul să înfrunte hotărârile Consiliului celor Cinci Mari Puteri. Brătianu s'a mulțumit deci să-și manifeste singur indignarea.

Cu Vintilă Brătianu și cu Mârzescu am plecat la Predeal într-o întâmpinare a lui și câteși patru ne-am întors în automobil la București. În drum ne-a povestit pe larg tot ce îndurase la Paris și era hotărât să se retragă de la putere cât mai curând, să recomande Regelui un guvern prezidat de Ardeleni și să ducă o luptă înverșunată împotriva lui Averescu, despre care avea dovezi că întreținuse chiar în timpul războiului raporturi cu inamicul. Socotea că va fi nevoie până în cele din urmă să se consimtă la granița ciuntită a Banatului mai repede decât la clauzele privitoare la regimul minorităților, dar nu voia ca el, care a stabilit tratatul de alianță și care a condus politica țării în timpul războiului și în ceasurile întregirii, să pună iscălitura lui și a partidului său pe un asemenea act internațional. I-am dat dreptate și, desigur că demisia guvernului nu ar fi întârziat, dacă tocmai atunci nu ar fi început luptele noastre pe Tisa și nu ni s'ar fi deschis perspectiva ocupării Budapestei. Fiindcă evenimentele luau această întorsătură, cel puțin să prezidăm noi la înfăptuirea acestui episod glorios, meritam aceasta pentru toată strădania neutralității, pentru toate suferințele războiului, pentru toată politica înțeleaptă ce o urmasem.

După câteva săptămâni, Brătianu a plecat să viziteze Ardealul și, pe cât de neobservată a trecut reîntoarcerea lui în București, pe atât a fost de triumfătoare călătoria lui acolo. Într'adevăr, după cum am spus-o aiurea, cât voi trăi nu voi uita întoarcerea în automobil la București: omul care de fapt realizase visul secular al neamului, venind înapoi de la conferința de pace cu România Mare legal recunoscută și intrând în Capitală fără o aclamație, fără o primire, ca un simplu particular neobservat de nimeni care se întoarce dintr'o excursie. De bună seamă, dacă Brătianu ar fi făcut o politică de oportunism banal, dacă ar fi măgulit ca alții pe auzurii conferinței, opinia publică de la noi l-ar fi înțeles și l-ar fi sărbătorit.

Fig. 13: Iuliu Maniu

Pe când, adoptând o atitudine de demnitate și de rezultate ce nu se pot culege pe moment, publicul cel mare, ațâțat de uneltirile opoziției, considera ca nereușită misiunea lui la Paris și nici măcar nu a conceput, în greșita lui apreciere a lucrurilor, să-l întâmpine cu flori și cu felicitări.

În schimb, în Ardeal nu i-au fost precupețite nici cuvintele de slavă, nici aclamațiunile populare. În inima Ardealului, în părțile ungurești, pe Tisa, unde a asistat în înaintarea trupelor și s'a întâlnit cu Regele, în Banatul a cărui integritate o apăraseră cu atâta înverșunare la conferință, la Sibiu cu Sfatul Național, pretutindeni, Brătianu a fost primit cum merita să fie primit omul a cărui politică asigurase reîntoarcerea la patria mamă a Românilor din fosta monarhie a Habsburgilor. Ca apoteoza să fie deplină, pe când colinda Ardealul, a primit și vestea oficială a intrării trupelor noastre în Budapesta.

Ardelenii, care s'au arătat în urmă atât de ingrați față de el, au fost atunci la înălțimea îndatoririlor, iar Brătianu care nu a fost niciodată copilul răsfățat al popularității, a cunoscut-o totuși în toată splendoarea ei cu prilejul acestei vizite triumfale. Cu atât mai crude i-au apărut, câteva luni mai târziu, deziluziile și surda ostilitate pe care Ardelenii i-o rezervau.

Reîntors din Ardeal, guvernul era virtual demisionat, dar actul formal al demisiei îl amânăm dintr'o zi într'alta din cauza celor ce se petreceau în capitala Ungariei. Aliații furioși ne-au cerut să părăsim imediat Budapesta. Bineînțeles, nici prin munte nu ne-a trecut să ne supunem acestor injoncțiuni și, după câteva brutalități verbale ale „Tigrului“, cei cinci au renunțat singuri la pretențiile lor. Diamandy, trimis acolo de Brătianu ca un comisar civil pe lângă comandamentul militar al Generalului Mărdărescu, fiindcă se complăcea din fire în aceste roluri de arbitru, reuși să potolească pe reprezentanții Aliaților, dintre care cel italian în special ne manifesta o ostilitate scandaloaasă, și să instituie un guvern democratic cu sentimente mai puțin șoviniste decât diferitele grupări influențate de faimoșii grofi maghiari. După ce Ungaria a fost curățată de bolșevici și rolul nostru de pacificatori isprăvit, dispărând deci ultimul motiv care mai putea prelungi șederea noastră la guvern, am înaintat Regelui demisia.

Înainte de a-i remite demisia Regelui, Brătianu a convocat la mănăstirea de la Sinaia un Consiliu la care au asistat toți miniștrii noilor provincii, precum și Maniu. După ce și-a expus politica, a cerut fiecăruia să declare categoric dacă aprobă sau nu această politică. El voia prin aceasta să solidarizeze cu dânsul reprezentanții Ardealului, Bucovinei și Basarabiei, ca, pe de-o parte, să prezinte Aliaților un front unic pentru ca dânsii să nu mai poată susține că integritatea Banatului și opoziția față de tratatul minorităților sunt păreri personale, „fanteziile nesuferitului Brătianu“, și ca, pe de altă parte, acești frați de peste munți să nu mai poată zice pe viitor că Brătianu a lucrat după ideile lui, fără știrea și fără consimțământul lor.

Precauțiune inutilă, fiindcă deși toți în frunte cu Maniu au făcut declarațiunile cele mai categorice de aprobare și de desăvârșită solidaritate, știm ce preț au avut cuvintele și asigurările lor.

Scena demisiei propriu-zise s'a petrecut la Castelul Peleş, unde, într'un mic salonaș între sala de muzică și bibliotecă am ținut un ultim Consiliu de Miniștri, un Consiliu de adio, în care Regele ne-a mulțumit pentru serviciile aduse lui și țării și în care și noi i-am mulțumit pentru concursul și înalta Sa bunăvoință.

Astfel și-a sfârșit activitatea guvernul constituit în Noiembrie 1918 după reîntoarcerea triumfală de la Iași și s'a încheiat epoca propriu-zisă a războiului. O nouă fază începea, aceea a alegerilor pentru constituantă și a reintrării vieții noastre publice în făgașul normal al vremurilor de pace. Când ne-am reîntors de la Iași voiam să facem alegerile cât mai curând, dar ne-am dat repede seama că era cu neputință. Într'adevăr, cu Ardealul neocupat în întregime, cu hărțuielile trupelor lui Bela Khun în jurul Tisei, cu prelungirea ocupației sârbești în Banat și a ocupației aliate în Quadri-later, nu se puteau face alegerile, După mai multe amânări în cursul primăverii, am căzut de acord să le ținem în toamnă.

Plecând de la putere, se punea însă chestia cine să prezideze aceste alegeri. Brătianu, după cum am arătat, ar fi voit să vină după el un guvern prezidat de Ardeleni. Maniu s'a opus însă, două fiind argumentele de căpetenie pe care le invoca pentru a justifica refuzul său. Întâi, zicea el, acest guvern va trebui să iscălească pacea, ori dacă Dl. Brătianu și partidul liberal refuză să-și lege numele de împărțirea Banatului, cu atât mai puțin eu și partidul național din Ardeal am putea consimți la o atare știrbire a drepturilor fraților noștri asupriți. Repeta chiar formula: „să știu că mi se taie mâinile și nu pot iscăli un astfel de tratat, sau încă să vreau și n'aș putea eu, un Român dezrobot, să pun iscălitura mea pe un atare act internațional“, cuvinte care aveau darul bineînțeleș să umple de bucurie sufletul lui Brătianu, ce nu avusese încă prilejul să cunoască valoarea afirmațiilor fraților noștri de peste munți.

În al doilea rând, Maniu zicea că fiind nou venit în politica țării, nu se credea indicat să prezideze el primele alegeri ale României Întregite. După aceea, dacă indicațiile corpului electoral vor îngădui-o, nu va refuza să-și asume răspunderile puterii. Acuma însă alții sunt mai chemați decât el.

Ne-am oprit deci la soluția unui guvern de alegeri luat în afară de partide. Dar și aci se iveau două mari greutăți: cine să-l prezideze și din cine să fie compus pentru ca să ofere tuturor partidelor garanții de imparțialitate și totuși, în atmosfera tulbure de atunci, prima aplicare a regimului votul obștesc să nu ne ducă la un adevărat haos intern.

Brătianu îi recomandă Regelui un guvern prezidat de Corneliu Manolescu-Râmnicăneanu care împlinind tocmai vârsta legală, plecase din fruntea Curtii de Casație. Suveranul conveni și încredință lui Corneliu Manolescu-

Râmniceanu misiunea de formare a guvernului. De acord cu Brătianu alcătuiuse o listă ministerială în care figurau numele unor persoane care, deși neînscrise în partidul liberal, simpatizau cu noi și puteau fi influențați de noi (printre alții Dissescu și Petre Missir). Totul era gata, viitorii miniștri se pregăteau să plece la Palat ca să presteze jurământul, când aflăm deodată că Regele și-a schimbat părerea. Ce se petrecuse? Opoziția, care era furioasă de soluția Manolescu-Râmniceanu, care vedea într'însa — și nu fără oarecare temeii — un guvern liberal camuflat, a delegat pe Take Ionescu să protesteze la Palat. Take Ionescu, în audiența sa a fost atât de amenințător, încât Regele s'a intimidat și a dat înapoi.

Pentru lămurirea lucrurilor trebuie să adaug că Barbu Știrbey lipsea din țară. Într'adevăr, din primăvara când Brătianu era încă la Paris, față de campaniile ce se duceau cu atâta violență împotriva lui, Știrbey socoti că este în interesul Coroanei, ca și în interesul lui personal să dispară de pe scenă. În consecință, și-a dat demisia din postul de administrator al Domeniilor Coroanei și, devenind simplu particular, a plecat pentru o călătorie prelungită în străinătate.

Nehotărît cum era din fire și lipsit de sfteticul său obișnuit, intimidarea Regelui nu era greu de explicat. A fost însă o surprindere pentru noi toți când am aflat că însărcinase cu formarea cabinetului pe Generalul Văitoianu. Ni s'a destăinuit pe urmă că fusese influențat în hotărîrea lui de Colonelul Boyle, un aventurier canadian care izbutise să câștige asupra Reginei un surprinzător ascendent, ce a mers la un moment dat până la a contrabalansa și chiar periclita situația lui Barbu Știrbey la Palat. După purtarea lui față de refugiații de la Odessa, purtare cu adevărat demnă de toată lauda, numitul Boyle evolua în preajma Curții Regale și căuta să profite de augustele sale protecții pentru a face afaceri mănoase. Legat, nu știu precis în urma cărui concurs de împrejurări cu Văitoianu, și văzând după audiența lui Take Ionescu dezorientarea Regelui, i-a sugerat soluția Văitoianu.

Acesta a constituit prin urmare un guvern de militari, încredințând numai Ministerul Afacerilor Străine unui civil și anume lui Mișu, ca și Ministerul de Justiție lui Em. Miclescu de la Curtea de Casație. Miniștrii ardeleni, bucovineni și basarabeni din guvernul nostru au rămas neclintiți la posturile lor, ca prefecți fiind delegați magistrați sau militari. Câteva ceasuri după ce Generalul Văitoianu fusese însărcinat cu formarea guvernului, m'am dus să comunic ceva lui Alecu Constantinescu. Surâzând ironic, feciorul mi-a spus că are ordin să nu primească absolut pe nimeni și mi-a arătat trântite pe un scaun din sala de intrare mantaua și chipiul noului prim-ministru. Conu Alecu îl dăscălea și trebuie să recunosc că Generalul Văitoianu a fost de o docilitate cel puțin egală aceleia de la care ne-am fi putut aștepta din partea lui Corneliu Manolescu. În tot timpul cât a stat la guvern nu a ieșit din cuvântul lui Brătianu, așa se și explică de ce doi

ani mai târziu, când acesta și-a constituit marele minister, s'a crezut dator să facă apel la dânsul și să-i încredințeze un loc de frunte.

Soluția nu a avut însă nici ea darul să mulțumească și să potolească opoziția. Dimpotrivă, raporturile personale dintre Văitoianu și Generalul Averescu fiind din cele mai rele, acesta din urmă a văzut în desemnarea lui o lovitură directă împotriva sa. În consecință, cu toate că și Argetoianu, principalul său aghiotant politic, și Take Ionescu aliatul său, au făcut cele mai disperate eforturi ca să-l împiedice, Averescu a refuzat să se prezinte în alegeri. Această hotărâre a avut o înrâurire covârșitoare asupra întregii desfășurări a vieții noastre publice de după război, căci curentul popular pe care Averescu îl stârnise negăsind posibilitatea să-și manifeste voința în jurul numelui generalului, a fost captat de singura grupare de opoziție mai serioasă și mai nouă — țărăniștii.

Nu vreau să zic că țărănismul nu ar fi luat naștere dacă Generalul Averescu s'ar fi prezentat la alegeri, dar este netăgăduit că i-ar fi trebuit ani de zile pentru ca să ocupe un loc de frunte în viața politică a țării. Astfel fiind, s'a pomenit consacrat dintr'o zi pe alta factor politic precumpănitor, spre surprinderea chiar a întemeietorilor și a frunțașilor lui, care atunci când lupta electorală începuse nu aveau de fapt organizații decât în câteva județe din Muntenia și ar fi fost foarte fericiți să poată strecura acolo un număr de reprezentanți în parlament.

Greșeala generalului Averescu a încurcat nu numai tot eșichierul politicii românești, dar a fost fatală și partidului său. Popularitatea lui nu se baza numai pe aureola ce își dobândise pe front printre mobilizați, ci și pe convingerea intimă la sate că el este omul intereselor și al aspirațiilor țărănimii. Când ea a văzut că două partide își dispută acest rol și când țărăniștii au putut invoca de azi pe mâine în favoarea lor o titulatură atrăgătoare, un succes electoral strălucit, o scurtă ședere la guvern tocmai destul de lungă pentru a-i consacra ca un partid de guvernământ, dar nu îndeajuns de prelungită ca să-i uzeze prin actele lor ministeriale, situația Generalului Averescu a fost ipso facto clătinată. Venind totuși câteva luni mai târziu la putere, prestigiul său era deja atins, și mai puțin de doi ani de guvernare în vremurile tulburi și grele de atunci au fost suficiente ca să-i distrugă cu desăvârșire popularitatea, să-i dea lovitura de pe urmă căreia nu s'a mai putut niciodată ridica și să devină în viața noastră politică un pleonasm, o înjghebare de ideologie justificabilă și fără de rost precis.

Întrucât ne privește, am plecat în lupta electorală plini de iluzii, convingși că vom dobândi o serioasă majoritate în tot cuprinsul vechiului regat. Lozinca noastră era refuzul de a primi știrbirea suveranității noastre naționale pe care tratatul minorităților voia să ni-l impună, o temă cam subtilă pentru un corp electoral chemat atunci abia să-și exprime voința și compus într'o atât de largă măsură de analfabeți.

Dealtfel, îndată ce am sosit în Vâlcea și am luat direct contact cu sa-

tele, mi-am dat seama că popularitatea lui Averescu era mult mai mare decât ne-o spusese prietenii din diferitele colțuri ale țării. Nu mai era o popularitate, era o mistică, o adevărată nevroză, treceai cu automobilul pe șosea și te pomeneai cu căruțași pe care-i întâlneai în drum salutându-te după obicei și strigând „Trăiască Tata Averescu!“ Până și femeile îi pomeneau cu evlavie numele. Într’o comună de pe Valea Cernei numită Bătășani, țărani îmi afirmau că în timpul războiului Averescu venise cu aeroplanul și se îngrijise personal de aprovizionarea și de nevoile lor și că acuma tot el este acela care le-a dat pământ. Inutil să spun că totul era inexact, și — simptomatic — asemenea lucruri mi se spuneau mie, cel pe care oamenii îl cunoșteau bine, cel care le făcusem nenumărate servicii, mie care eram autorul decretului-lege de expropriere, care prezidasem la aplicarea acestei mari reforme și al cărui nume figura alături de al lui Brătianu pe proclamațiile oficiale afișate la primărie chiar în momentul acestor stranii declarații.

În ziua votului ultimele iluzii ce ne-am mai fi putut face despre realitatea lucrurile s’au risipit și ele. Sate întregi veneau la vot cu secera, semnul țărăniștilor, pusă în vârful unei prăjini și urlând cu frenezie: „Trăiască Averescu!“ Îmi aduc aminte că dimineața am mers lângă Râmnicul Vâlcului la Păușești Măglași să văd cum decurg alegerile. Abia sosit am găsit prietenii noștri complet izolați și mulțimea manifestând împotriva noastră. Mai mult, un băiețandru care vocifera mai tare, văzându-mă, strigă: „Toți oamenii care sunt cu Averescu și cu secera să treacă de partea asta a șoselei!“ și într’o clipă cei 150-200 de oameni adunați acolo au trecut după dânsul. De partea noastră au trecut doi-trei țărani, vădit jenați și șovăielnici și ei. Era dovada concretă a recunoștinței țărănimii pentru cei ce luptaseră peste douăzeci de ani ca să-i dea pământ și vot. Deși în viață nu am lucrat niciodată în vederea recunoștințelor posibile sau probabile, deși sunt din fire înzestrat în această privință, aș putea spune, cu un scepticism organic, mărturisesc însă că spectacolul la care îmi era dat să asist depășea așteptările mele și că am resimțit în acele clipe poate cea mai adâncă durere din viața mea politică.

La Vâlcea, deși Averescanii nu participaseră la luptă, deși candidatul lor, Generalul Zizi Cantacuzino plecase în străinătate, deși agenții lui făceau propagandă intensă ca țărani să se abțină de la vot, prin singurul fapt că lista nu fusese retrasă oficial în termen și deci că „Steaua“ figura pe buletin, lista lor a întrunit peste 7000 de voturi. În țară lucrurile au mers și mai rău ca la Vâlcea, unde, oricât, am obținut totuși majoritatea voturilor, prin autoritatea mea personală. În unele județe a fost un adevărat dezastru, țărăniștii au luat cele mai multe locuri și, deși eram în genere partidul cel mai numeros reprezentat în Cameră, nu aveam majoritatea absolută și, având în vedere opera pe care o săvârșisem — adică România Mare, votul obștesc și exproprierea — precum și condițiunile extrem de

favorabile în care se dăduse lupta pentru noi, lipsa lui Averescu, simpatia guvernului, ajutorarea chiar a aparatului administrativ, nu mai încăpea nici o îndoială, rezultatul alegerilor reprezenta pentru noi o mare înfrângere.

Firește că toți cei din partidul nostru - și erau numeroși - care trăiseră cu credința că țărănimea ne va fi recunoscătoare pentru reformele pe care le înfăptuisem în favoarea ei, erau acuma dezorientați și demoralizați, îmi vorbeau până și de sfârșitul partidului național liberal.

Brătianu însă nu și-a pierdut nici o clipă sângele rece, ne-a arătat că înfrângerea se explică prin faptul că guvernând de atâta vreme, lumea necăjită de durerile războiului și de greutățile vremurilor post-belice, a vrut cu orice chip ceva nou, și că printr'un explicabil proces psihologic, necazurile zilnice au precumpănit în conștiința publică realizările epocale. Așa fiind, ne-a îndemnat să ne punem pe muncă pentru a reorganiza mai temeinic partidul, pentru a-l adapta mai bine nevoilor votului obștesc și pentru a combate totodată psihoza averescană și primejdioasa demagogie țărănistă.

Vintilă Brătianu, Mârzescu și cu mine ne-am luat această sarcină pe care, judecând lucrurile la lumina timpului, pot spune acuma că am dus-o la bun sfârșit după ani de zile însă de muncă, de trudă și de neînfrântă credință în idealurile pe care le slujeam.

Deocamdată aveam încă în Noiembrie 1919 preocupări mai imediate care așteptau dezlegarea noastră. Fiind grupul cel mai numeros și organizarea împetritată a parlamentului implicând formarea unui guvern de coaliție, se punea întrebarea să participăm sau nu la un atare guvern? De la prima consfătuire am fost unanim de părere să refuzăm participarea noastră în oricare formațiune ministerială. Țara se rostise împotriva partidului, era deci o chestie de demnitate și o datorie elementară să tragem consecințele neîncrederii ce ni se manifestase.

Date fiind împrejurările, ne convenea chiar ca țărăniștii să-și asume răspunderile puterii, sub conducerea Ardelenilor, am fi dorit să se găsească chiar o formulă care să permită și lui Averescu să intre într'o asemenea combinație ministerială de concentrațiune. Aceasta cu atât mai mult, cu cât Generalul Averescu de când se retrăsese din alegeri o apucase pe o cale cu totul periculoasă, vorbea pretutindeni de detronarea Regelui, conspirând chiar cu comuniștii. Atunci au avut loc vestitele conciliabule ale lui Argetoianu cu Moscovici, o pagină tristă pentru General și o nouă dovadă a compromisurilor de care este capabil pentru putere aristocraticul Costică Argetoianu. Regele a hotărât însă, pentru a avea vremea să se orienteze puțin, să nu procedeze la schimbarea guvernului decât după deschiderea parlamentului.

În zilele care au precedat convocarea Camerelor am suferit, atât partidul cât și eu personal, o mare pierdere. George Danielopol a murit în

floarea vârstei, după câteva zile de boală. Pe când își făcea campania electorală în Olt dormise, bineînțeles fără să știe, în casa unui țăran fruntaș din sudul județului în care bolise cineva de vărsat negru și, nefiind vaccinat sau revaccinat, a contractat această grozavă boală. Și astfel, printr'o crudă ironie a soartei, Danielopol, care avusese fobia microbilor toată viața lui, care umbla veșnic cu dezinfectante, a pierit răpus de o boală de care, grație vaccinului lui Jenner, omenirea nu mai moare de mai bine de o sută de ani.

Pentru partid, prematura lui încetare din viață a fost o grea lovitură. Prin probitatea lui excepțională, prin puterea sa de muncă, prin cultura, prin talentul, prin frumoasa lui inteligență, prin judecata lui sănătoasă și prin rectitudinea caracterului său, Danielopol era chemat la un mare viitor. În el, nu numai cauza național liberală, dar țara întreagă ar fi avut pentru grelele vremuri de după război un slujitor priceput, un om de cinste, de capacitate și de autoritate.

Pentru mine, care eram legat cu el printr'o intimă prietenie încă de la Paris, dispariția lui a fost o foarte dureroasă încercare. Este o vârstă la care nu se mai pot încheia prietenii, ajunseseam la această vârstă la care constataam cu groază cum în câțiva ani moartea secerase pe atâția din amicii mei cei mai de aproape și mă lăsa printre oamenii generațiunii mele ca să port aproape singur povara greutăților și răspunderilor vremurilor zbuciumate ce ne stăteau înainte. Când încă zguduit de emoțiile înmormântării sărmanului Danielopol coboram în oraș pe Calea Șerban Vodă, urca spre cimitir un modest convoi funebru. Era Vlahuță dus de câțiva prieteni și admiratori la lăcașul său de veci. România întregită cuprinsă în frigurile închegării post-belice îngropa cu aceeași nepăsare pe oamenii ei de viitor și pe marii ei poeți.

La deschiderea parlamentului care a avut loc la Ateneu, sala din Dealul Mitropoliei fiind prea îngustă pentru a cuprinde pe cei 568 deputați ai sufragiului universal, s'a petrecut o scenă pe care țin să o pomenesc. Pe când așteptam cu toții sosirea Suveranilor, iar sala și lojele erau ticsite de lume, deodată vedem apărând îmbrăcată în alb, acoperită de bijuterii și decorații, o doamnă palidă și scheletică. Era Doamna Zoe Sturdza, văduva lui Dimitrie Sturdza, mama nenorocitului Alexandru Sturdza. La apariția acestei vedenii spectrale, adunarea a fost cuprinsă de un adevărat fior, unii, plini de milă, s'au înclinat în fața ei, alții, jigniți, au întors capetele cu mai multă sau mai puțină ostentațiune. Sărmana femeie se căznea să suradă și, stăpânind o vizibilă emoție, să poarte capul sus. Dar ce căuta acolo? Ce sentimente o mânaseră, când apăsau pe bieții săi umeri de mamă o așa groznică povară, să înfrunte privirile și fireștile comentarii ale reprezentațiunii naționale? Era o sfidare? Era, dimpotrivă, un act public de desolidarizare față de odioasa faptă a fiului ei? Afirmarea că peste vinovăția copilului înțelege să reprezinte și să sublinieze în

aceste clipe de înălțare națională tradițiile de netăgăduit patriotism ale bărbatului ei? Nimeni nu a știut, nimeni nu a înțeles. Apariția familiei Regale a împrăștiat atmosfera de tulburare sufletească ce cuprinsese sala și numai proverbiale îngăduință românească a ferit pe Dna. Sturzda de incidente care în alte țări ar fi fost fatale.

De la prima ședință a noii Camere s'au putut vedea limpede două lucruri: întâi că era prea largă prin amestecătura de partide, de grupuri, de formațiuni improvizate în ultima vreme sau strecurate în parlament prin jocul unei reprezentări a minorităților - un adevărat haos: Duma lui Kerenski! Și în al doilea rând, că întreaga Cameră era însuflețită de o nestăpânită ostilitate față de noi, de partidul național liberal.

Ardelenii au primit cu ovații pe Iorga, iar de noi se fereau ca de ciu-mați. Oamenii cu care eram până în ajun în cele mai bune relații, abia mai erau amabili. Mulți ne laudau până atunci, acum nu aveau pentru partidul național liberal decât cuvinte de ocară, de dispreț și de dușmă-nie. Vădit, intrigile lui Goga la Sibiu, tonul presei bucureștene care de luni de zile ne ataca fără cruțare, pe Brătianu îndeosebi, gândurile ascunse de preeminență, de regionalism, de dispreț pentru tot ce este regățean ale lui Maniu și ale lui Vaida, își ajunseseră scopul, dezvoltându-se acuma fără înconjur. Șanțul era săpat între partidul liberal și Ardeleni, desigur nu din vina noastră, fiindcă de la Unire și până la alegeri am lăsat - poate chiar mai mult decât se cuvenea - mână liberă Ardelenilor în toate chestiunile care îi priveau și îi interesau. O clipă măcar nu ne-am gândit să ne infiltrăm politicește peste Carpați, mai mult chiar cu miniștrii ardeleni trăisem în guvernul central în cele mai frățești raporturi. La Paris, Vaida avusese de-asemena cu Brătianu foarte cordiale legături, la etragerea noastră de la putere colegii ardeleni ținuseră cuvântări ca să ne mulțumească pentru sentimentele ce nu am încetat a le arăta și ca să ne asigure că nu vor uita cât vor trăi colaborarea cu noi precum și călduroasa noastră conlucrare. Nimic nu ne îndrituia deci să ne așteptăm după câteva săptămâni la o așa violentă și publică explozie de manifestări ostile. După deziluzia țărănească trebuia să cunoaștem și deziluzia ardeleană.

Dar scenele din primele zile nu au fost nimic pe lângă ceea ce am fost sortiți să vedem chiar de la discuția declarațiunii ministeriale a lui Vaida. Acolo ne-a fost dat să asistăm la acest spectacol de necrezut: primul parlament al României Mari ascultând în tăcere pe Brătianu și salutând apoi cu aplauze frenetice discursul lui Marghiloman! Într'adevăr, pe când Brătianu a arătat într'o cuvântare care a ținut două ședințe toată politica sa din timpul neutralității războiului, și de la conferința de pace - un document istoric de o neprețuită valoare - emoționanta sa expunere nu a stârnit nici un aplauz, nici o aprobare pe băncile fraților ardeleni. După propria lor mărturie primiseră de la Vaida și de la Maniu ordinul formal să păstreze o atitudine de dușmănoasă indiferență față de omul care

jertise totul pentru întregirea neamului și care, prin politica pe care o făcuse și pe care o destăinuia acuma în toate amănunțele ei, reușise să o înfăptuiască.

În schimb, aceiași deputați au acoperit cu aplauzele lor entuziaste pe omul osândit de opinia publică a vechiului regat ca pe un adversar al unității noastre naționale, pe omul care se împotrivese intrării noastre în acțiune, pe omul care refuzase să urmeze în Moldova parlamentul din care făcea parte, și care, rămânând în teritoriul ocupat, pactizase cu inamicul, pe omul care văzuse în pacea de la București mijlocul de-a re-lua spre fericirea României vechile noastre legături cu monarhia Habsburgilor, pe omul, în fine, care chiar în ajunul prăbușirii Austro-Ungariei nu credea în puțința dezrobirii fraților ce îl aplaudau acuma și avea la Iași atitudinea stranie, neînțelegătoare și de neînțeles, omul care revoltase conștiința multora și patriotismul tuturor. Este adevărat că în fața acestei uluitoare răsturnări a tuturor prevederilor logice, precum și a cerințelor celei mai elementare dreptăți, Părintele Lucaci s'a sculat și, înaintând spre tribună, a strigat pe un ton melodramatic lui Marghiloman: „Ești un trădător!“ Marghiloman s'a clătinat un moment, s'a roșit, dar și-a revenit repede în fire și i-a răspuns: „Nu am speculat vagoanele de grâu care au fost date pentru Ardeal în timpul neutralității!“ Părintele Lucaci, nebucurându-se de simpatia oamenilor lui Maniu și Vaida, a fost dezaprobat de aceștia și, astfel, incidentul provocat de el a avut darul să sporească încă succesul lui Marghiloman, care din aplauze în aplauze și-a sfârșit cuvântarea într'o adevărată apoteoză.

Este cert că discursul său a fost de o rară dibăcie și că marele său talent de orator parlamentar putea impresiona în chip deosebit pe cei ce nu-l auziseră până atunci, dar rămâne inadmisibil și dureros ca la primul contact oficial și public între lumea politică din vechiul regat și cea din Ardeal, simpatiile acesteia să se fi manifestat împotriva acelor care lup-taseră pentru cauza lor și pentru unitatea neamului.

Apărătorii idealului național nu meritau o asemenea nesocotire și Ardelenii ar fi putut să nu debuteze în viața publică și parlamentară a patriei întregite printr'un act de nepermisă ingratură. De-altminte-rea, sentimentele adânci ale aleșilor Ardealului ne-au fost dezvăluite pe deplin de Vaida, când, răspunzând în calitate sa de Prim Ministru oratorilor care se perindaseră la tribună cu prilejul acestor dezbateri, a spus categoric că cele două curente, trecutul și prezentul (adică noi și ei), nu se vor putea înțelege deocamdată, că noile partide ieșite din înfrățire vor fi superioare tuturor partidelor istorice - adică înfrățire cu noi nu, și în orice caz, vremea noastră a trecut - că Ardelenii au fost părășiți adesea de vechiul regat, dar că era fiindcă se credea că așa o cer interesele țării - adică se milostivește să ierte păcatele vechiului regat - că ne-am făcut o iluzie dacă ne-am închipuit că până la război am fost un stat liber - adică

de ce să nu primim tratatul minorităților, căci la urma urmei suveranitatea noastră tot nu a fost deplină în trecut - că situația lăsată de Nemți a fost mai bună decât cea lăsată de liberali - adică chiar Mackensen a fost pentru țară, o mai mică nenorocire decât regimul Brătianu - și, în sfârșit, că vor fi pururea recunoscători lui Nicolae Filipescu, Ion C. Brătianu, Take Ionescu și... Alexandru Marghiloman! „Noi nu vom uita că pentru acești patru oameni cauza noastră a fost și a lor“.

După aceste aluzii, cuvinte și resentimente destăinuie, nici o îndoială și nici o iluzie nu ne mai putea fi îngăduită. Brătianu, care știa să tacă, dar care uneori știa să nu uite, a înregistrat ofensa cu o durere sufletească atât de vie, încât din acea clipă între el și Ardelenii din partidul național legătura lăuntrică a fost pentru totdeauna ruptă, și convingerea mea adâncă este că în acea zi Vaida a distrus guvernarea lui, osândindu-și partidul la o opoziție de zece ani.

Dar ostilitatea Ardelenilor nu era numai verbală, ea se manifesta pe toate planurile. La injoncțiunile Alianțelor de a semna tratatul de la Saint Germain, Generalul Văitoianu, după sfaturile noastre, rezistase până la capăt. Abia venit la putere însă, Vaida uitând atitudinea lui de la Paris, declarațiile făcute de atâta vreme, asigurările lor din Consiliul de la Sinaia, se grăbi nu numai să iscălească, dar să se laude urbi et orbi cu politica lui și a prietenilor săi criticând pe Brătianu, care deodată devenise pentru ei un încăpățânat și un neînțelegător. Dealtfel, șarpele ambițiilor internaționale îl mușcase pe Vaida, se vedea deja un mare personaj pe scena lumii, reparând acolo spre gloria românismului greșelile lui Brătianu. Îndată după sfârșitul marilor dezbateri parlamentare a plecat la Paris și la Londra. Deși nu cunoștea chestiile, deși Trifu de la Externe trebuia să-l inițieze în cele mai elementare amănunte și să-i slujească de inspirator, în megalomana lui naivitate ataca toate chestiile, până și recunoașterea Sovietelor, și era convins să el ne-a adus Basarabia și că i-a redat României prestigiul compromis de Brătianu.

În lipsa lui, prietenii săi din guvern sub președinția lui Ciceo Popp, nu se mulțumeau să colaboreze cu țărăniștii, fraternizau chiar cu ei într'o simptomatice comunitate de vederi și de sentimente. Mihalache, adevăratul întemeietor al partidului țărănesc, era Ministru de Domenii, Lupu cu puține zile înainte încă socialist sui generis, era Ministru de Interne, iar Costăchescu, un sterist de la Iași, deținea portofoliul Cultelor și al Instrucției.

Naționalii din Ardeal proclamau pretutindeni simpatia lor pentru țărăniștii din vechiul Regat și nu mai vorbeau decât de afinitățile sufletești pe care și le descoperiseră cu acest partid nou democratic, plin de vigoare și plin de viitor. Și împreună cu Iorga, ales președinte al Camerei, care era fericit să poată da curs sentimentelor sale antiliberale, se constituise într'o federație națională menită să asigure României Mari o eră nouă.

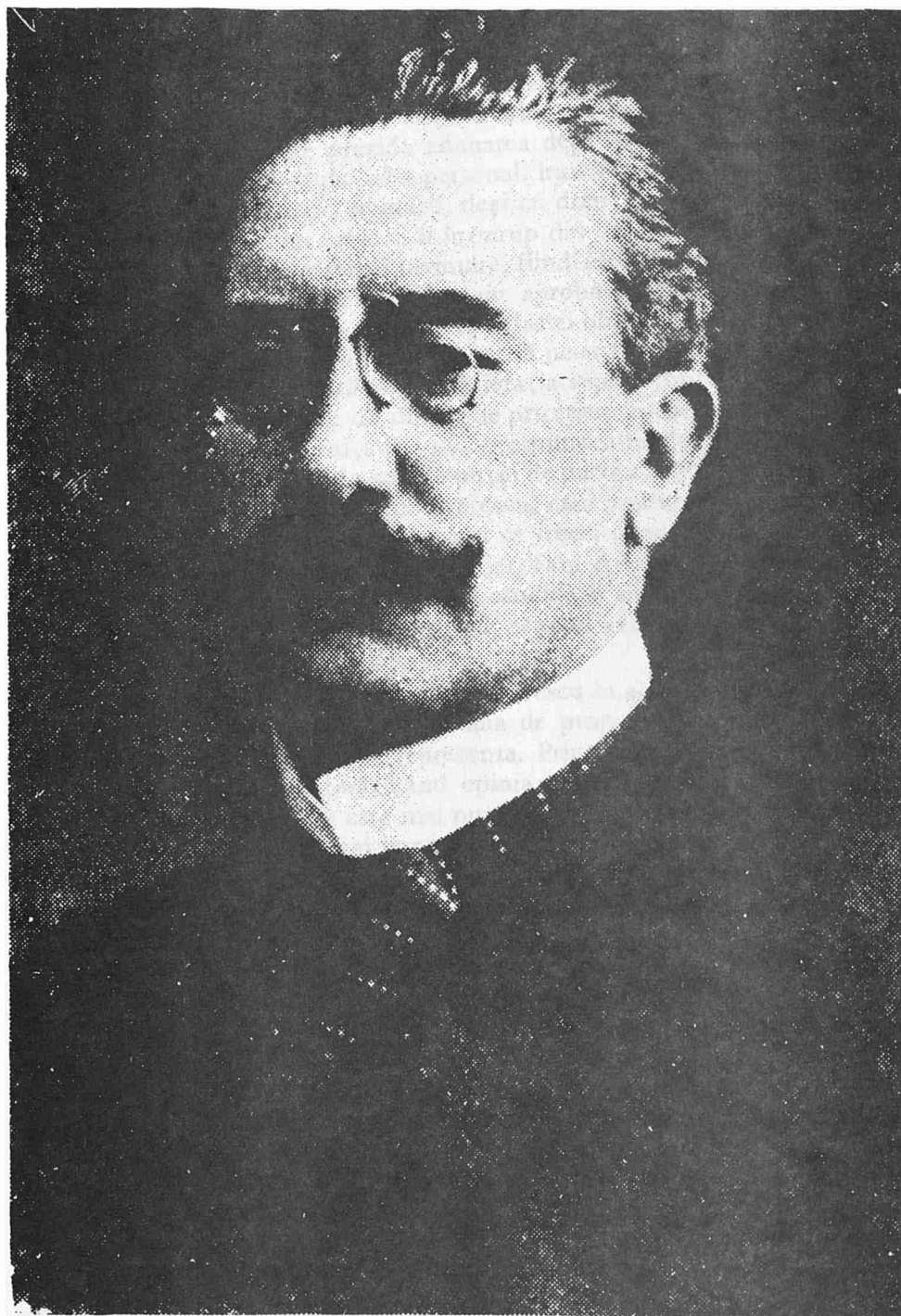

Fig. 14: Al. Vaida Voevod

Până și vocabularul electoral al țărănismului nou născut deveni vocabularul obișnuit și oficial al guvernului așa-zisei federații. Nu se mai vorbea decât de oligarhia liberală, de lumea veche pe care o reprezenta Brătianu și de lumea nouă pe care, firește, o reprezenta coaliția național-țărănistă. Iorga, care prezida adunarea deputaților cu părtinirea caracteristică temperamentului său personal, irascibil și pătimaș, polemiza mereu cu noi în aplauzele adunării, deși cu drept cuvânt obișnuia să se spună că el vorbește, iar oratorii îl întrerup din când în când, nici nu se preocupa de această întemeiată învinuire, fiindcă era din plin compensată prin satisfacțiile pe care i le pricinuiau aprobările majorității față de lupta fără curțare ce o ducea împotriva nefastei oligarhii liberale.

La urma urmei această izbucnire de ură ne-ar fi fost indiferentă, dacă cel puțin am fi avut conștiința că federația reprezenta sentimentul public, sau că guvernul Vaida dă dovezi de pricepere în conducerea statului. Din nenorocire, nici una, nici alta nu corespundea realității. Sentimentul public se manifesta din ce în ce mai puțin de partea federației și din ce în ce mai mult de cea a Generalului Averescu, căci legenda lui în loc să dispară, se accentua. Psihoza creștea pe zi ce trece, când Generalul se arăta undeva la sate era un adevărat delir, iar Tata Averescu în uniformă se arăta tot mai des. În alegerile parțiale candidații averescani, persoane de obicei necunoscute, adunau totuși sub semnul eroului de la Mărășești aproape unanimitatea sufragiilor.

Cei care au văzut în intimitate pe Averescu în această perioadă mi-au afirmat că nu-și dădea pe deplin seama de proporțiile popularității lui și de puterea reală pe care o reprezenta. Printr'un fenomen ciudat, s'a crezut mai popular în urmă, când opinia publică dezamăgită începuse să se depărteze de el. Nu este mai puțin adevărat că, îngrijorat de incapacitatea guvernului Vaida și împins de partizanii lui, îndeosebi de Argețoianu, Generalul Averescu era tot mai nerăbdător să vină la putere, ceea ce firește sporea încă febrilitatea unei atmosfere politice îndeajuns și, pe alocuri, îngrijorător de încordată.

La 5 Decembrie, când Vaida a succedat lui Văitoianu, Regele convinsese pe Generalul Averescu să intre în primul guvern al Ardelenilor, dar după câteva zile de conviețuire dându-și seama că se compromite într'o situație subalternă și încătușată, și-a dat deci demisia, convins fiind mai mult decât oricând că puterea i se cuvine întreagă și neîntârziat.

De asemenea, nepriceperea guvernamentală a federației era evidentă. Ea se înfățișa rând pe rând sub aspecte comice și sub aspecte tragice. Vlad, la Ministerul de Finanțe afirma cu siguranța pe care numai o naivitate ridicolă, sau o totală inconștientță o puteau da unui om, că va opri în câteva zile scăderea cursului leului, care lua cu adevărat proporții îngrijorătoare, iar aparițiile lui la tribuna Camerei erau întotdeauna prilejuri de delectare pentru ironiști și de ilaritate pentru toți.

Bontescu prins de ai lui cu afaceri suspecte trebuia să plece din guvern și să renunțe astfel pentru multă vreme la aureola de mare economist pe care Ardelenii i-o creaseră. Maniu, care nu știu de ce refuza puterea în folosul „fratelui Alexandru“, făcea pe sfinxul și, între timp în Ardeal haosul alterna cu corupția la consiliul dirigent, stârnind proteste numeroase și nemulțumiri crescânde. Mihalache la Domenii se deda la o demagogie primejdioasă în jurul reformei agrare, iar Lupu la Interne făcea pe revoluționarul.

Comuniștii, sub inspirația directă a lui Rakowski, din ce în ce mai influent la Moscova, simțindu-se încurajați de slăbiciunile unora și de complicitatea indirectă a altora, ridicau fără sfială capul, cortegii nesfârșite defilau pe străzile Capitalei, grevele reîncepeau, drapelul roșu fâlfâia pretutindeni. Lupu avu imprudența să fraternizeze sub cutele acestui steag cu lucrătorii comuniști de la Monitorul Oficial, o administrație de stat. Un vânt general de dezordine sufla peste oameni, ca și peste instituții. Vădit, ne aflam în plină anarhie.

În atari condițiuni, prelungirea la guvern a regimului național-țărănist devenea o primejdie. Regele, deși hotărât să facă apel la Averescu, aștepta totuși întoarcerea lui Vaida din străinătate ca să provoace criza ministerială. Acesta însă, fie că bănuia intențiile Guvernului, fie că se complăcea în atmosfera marilor cancelarii din Apus, își tot amâna sosirea. Totuși este probabil că starea de lucruri s'ar mai fi prelungit, dacă nu ar fi intervenit următoarele fapte: Mihalache întocmise un proiect agrar cu totul radical și voia să-l treacă de urgență prin Cameră, iar Ardelenii, sub pretext că nu găsesc apartamente ieftine și confortabile în București, voiau cu orice chip să voteze o lege prin care limitau numărul de camere de care chiriașii sau proprietarii puteau dispune și-i obligau să cedeze restul cu prețuri reduse celor ce vor voi să se instaleze în locuințele lor. Un fel de sistem asemănător aceluia ce se practica în Rusia de la întronarea bolșevismului.

Aceste două proiecte erau inadmisibile. În special Brătianu se hotăra să reacționeze cu toată energia când văzu că prin proiectul Mihalache până și o fermă ca Florica — scumpa lui Florica — era amenințată de distrugere. El interveni prin Știrbey la Rege, care i-a declarat lui Ciceo Popp că până la întoarcerea Primului Ministru nu va mai iscăli nici un mesagiu, pentru că nu poate consimți ca legi de o așa mare însemnătate să fie supuse corpurilor legiuitoare, fără aprobarea formală și fără serioasa cercetare a șefului guvernului. Văzând aceasta, membri cabinetului s'au gândit să aducă proiectele pe cale de inițiativă parlamentară. Junian a depus deci proiectul agrar, Mirto proiectul chiriilor și Madgearu un proiect privitor la asociațiile muncitorești, de asemenea neaprobat de Rege.

Brătianu nu mai venise de câteva săptămâni la Cameră, spectacolul de Dumă prerevoluționară al adunării de la Ateneu îl dezgusta. Stăruind pe lângă el să vină cel puțin din când în când pentru a face un scurt act de

prezență, consimți în cele din urmă să asiste la ședința din 12 Martie, sub condițiunea să-l iau de acasă și să-l întovărășesc în această plicticoasă vizită, ceea ce am și făcut. Întâmplarea a vrut însă ca tocmai în acea zi să fie depuse cele trei legi mai sus amintite și ca fizionomia Camerei să fie mai haotică și mai revoluționară decât oricând. Majoritatea luă o atitudine direct ostilă Regelui, în aplauzele ei Mihalache, căruia i se adusesse învinuirea că lucrase peste capul Suveranului, nu se sfii să declare că „legăturile lui cu factorii constituționali se vor rezolva aiurea“. Așa fiind, nu mai era nici o clipă de pierdut, Brătianu a plecat de la Cameră și a sfătuit imediat pe Rege să provoace criza și să cheme pe Averescu, ceea ce Regele a și făcut.

Soluția firească era chemarea la putere a lui Averescu, Brătianu cel dintâi o recunoștea și o recomanda Regelui. Deși raporturile dintre General și Brătianu fuseseră atât de rele, o împăcare intervenise, sub influența Palatului se întâlniseră pe înserate și în mare taină în locuința lui George Tătărescu din strada Frumoasă și se stabilise chiar un fel de acord între ei. Brătianu va ajuta pe Averescu să vină la guvern, iar acesta va pregăti succesiunea liberalilor după retragerea lui de la putere, pentru a asigura astfel o continuitate în opera de ordine și de consolidare ce trebuia întreprinsă și pentru a facilita posibilitatea revenirii la putere a național-țărăniștilor, până ce vor dovedi o maturitate politică și o moderațiune de concepții, fără de care nu puteau constitui în evoluția normală a vieții noastre publice decât un factor de tulburare și un element de legitimă îngrijorare.

A doua zi la ora 14.00 guvernul Averescu era constituit și Vaida afla la Londra printr'o telegramă cifrată că era demisionat. De bună seamă procedura era, ca și socialismul lui Lupu, „sui generis“, dar Regele nu avea altă alternativă. O amânare putea atrage consecințe prea grave, el avea datoria către țară, către opera istorică pe care o înfăptuise, să reîntroneze ordinea cât mai neîntârziat și să ne ferească de inutile convulsii.

Averescu a dizolvat parlamentul și a convocat pentru luna Mai corpul electoral. De acum reintram în făgașul normal al vieții politice, întrerupt sau tulburat de înfrigurarea neutralității și de zbuciumul războiului. După epoca glorioasă a întregirii neamului, a înfăptuirii visului nostru secular, o eră nouă începea, era consolidării României Mari. Generațiile viitoare vor avea a judeca în perspectiva istoriei, dacă frunțașii vieții noastre publice și dacă partidele politice ieșite din frământările acestor vremuri de înche-gare, au știut să-și îndeplinească chemarea cu același superior simț al realității, cu aceeași înălțime de vederi, cu același luminat patriotism cu care înaintașii noștri au știut să conducă destinele românismului de la vitregia robilor străine, la deplina unitate a neamului în hotarele lui etnice și în drepturile lui de-a pururea.

DIVERSE

MĂLDĂREȘTI

**IULIE – AUGUST – SEPTEMBRIE
1933**

CAPITOLUL PATRUZECI ȘI ȘASE

MOARTEA REGELUI FERDINAND

De fapt, sănătatea Regelui Ferdinand era serios atinsă încă din 1925, când în urma operației de hernie a avut o groaznică criză de flebită cu emboliile succesive de care numai în chip miraculos a scăpat. Durerea adâncă pe care în Decembrie 1925 – Ianuarie 1925 a suferit-o prin plecarea fiului său a fost o lovitură fatală și pentru starea lui fizică.

De atunci se poate spune că boala care trebuia să-l doboare un an și jumătate mai târziu era de fapt declarată.

În Mai 1926, pe când guvernul Averescu făcea alegerile – nenorocitele alegeri de bariere și Ausweis-uri – familia regală a făcut o excursie pe Dunăre. La întoarcere am aflat că Regele este suferind, de aceea întrebând pe Barbu Știrbey mi-a răspuns că slăbește mereu și că diagnosticul medicilor este o boală de stomac. Adevărul era că nimeni nu-i dădea vreo importanță, iar familia regală, cunoscută prin incuria ei în privința bolilor, se mărginea la consultațiile doctorului lor curent, Romalo – om foarte de treabă, dar în acel moment suferind și dânsul. În cursul verii, Regele plecă să facă o cură la Vichy, iar la Paris fiind, Dr. Romalo care îl întovărășea, a consultat câteva somități. Nu știu până la ce punct medicii francezi au examinat cu seriozitate pe Suveran, fapt este că nici ei nu au dat alarma, însă starea bolnavului se înrăutățea într'una. După cura de la Vichy se simțea mult mai rău și mult mai slab decât de la plecarea lui din țară, dar cu toate acestea atât familia regală cât și guvernul continuau să nu dea bolii vreo însemnătate deosebită.

Aflându-mă la începutul lui Septembrie în Brașov la Barbu Știrbey, Mocsonyi care era și el acolo mi-a mărturisit că nu înțelege nepăsarea generală în ceea ce privește starea Regelui, că i se pare cazul foarte grav și că ar trebui provocat un consult serios cu medici din țară și din străinătate. De fapt era atât de alarmat, încât vorbea chiar de necesitatea unei împăcări cu Principele Carol pentru a asigura fără zbuciumări o succesiune la tron, ce putea fi mai apropiată decât ne-o închipuiam.

Știrbey, căruia i-am împărtășit îngrijorările și gândurile lui Mocsonyi, era însă de altă părere, credea că starea Regelui nu era prea gravă – de fapt

Romalo o afirma cu o stăruință tot mai mare — și atribuia starea de spirit a lui Mocsonyi mai mult dorinței lui intime de a provoca reîntoarcerea Principelui Carol.

La puțin timp după aceea, Regina Maria a hotărât să plece în America, o călătorie lungă pe care dorea de ani de zile să o facă, împotriva căreia Brătianu se opusese neconținut, dar pentru care obținuse ușor încuviințarea Generalului Averescu. Înainte de a pleca, Regina a petrecut două-trei zile cu Principesa Ileana la Măldărești. Am profitat de ocazie ca să o întreb dacă nu crede imprudent să absenteze atâta timp când starea Regelui lăsa de dorit; mi-a spus însă că medicii afirmă că nu are nimic grav și că personal are chiar impresia că de câțva timp merge spre bine. „Altminteri“, a adăugat, „firește nu aș întreprinde călătoria mea în Statele Unite, oricât de mult m-ar interesa și amuza acest drum pe care mi l-am dorit de atâția ani“. Plecând Regina cu Principele Nicolae și cu Principesa Ileana, Monarhul rămase singur la Sinaia cu Principesa Elena și cu micul Principe Mihai. Oficial, știrile erau continuu asigurătoare, de aceea Regele a plecat chiar pe Dunăre cu nepoții lui, Principii de Hohenzollern-Singmaringen. Știrbey de asemenea, deși nu mai văzuse de câțva timp pe Suveran, nu era neliniștit. În schimb, indirect mi-au parvenit din două izvoare deosebite informațiuni care infirmau optimismul general și care mi-au inspirat cele mai serioase îngrijorări.

Întâi am aflat din cercurile Principesei Elena că Regele avea dureri îngrozitoare, că potrivit naturii sale tăcute nu se prea plângea, dar că în unele momente suferința era atât de mare, încât își încleșta mâinile de birou și crispațiunile întregii sale ființe trădau chinurile pe care se străduia să le ascundă celor din jurul lui.

În al doilea rând, mergând în Ardeal pentru o întrunire politică, am întâlnit în gara Sinaia un ofițer care era adesea de serviciu la Palat și care s'a socotit dator să-mi atragă atenția asupra sănătății Regelui: „Cei de la Palat“, mi-a zis el, „tot spun că Majestatea Sa nu are nimic, dar noi vedem cum se topește de la o săptămână la alta. Hainele i-au ajuns prea largi, este galben la față ca un cadavru și știm pozitiv că are mari dureri. Regina este în America, guvernul său nu știe, sau nu vrea să știe ce se petrece. Atrageți de urgență atenția D-lui Brătianu să se ia măsuri energice, că altfel Regele se prăpădește, v'o spunem noi, cei ce suntem aci în jurul lui“.

Foarte impresionat, de îndată ce m'am întors la București am comunicat lui Brătianu cele ce mi s'au spus. De-acuma, însuși Știrbey a început să vadă că prea era izbitoare deosebirea între realitate și afirmările lui Romalo. Din îndemnul lui s'a hotărât să se cheme în consult un medic din Paris, un mare specialist în bolile de stomac și intestine. Între timp Ducele de Spoleto, fiul Ducelui de Aosta, a venit la București în vizită oficială. Cu acest prilej s'a dat o mare recepție la Palatul Regal, ultima în vechea clădire, care după câțeva zile trebuia să cadă pradă flăcărilor. În calitatea

mea de fost ministru am fost și eu poftit la această recepție. Și cum nu mai văzusem pe Rege de luni de zile, când ușile din fund s'au deschis și a apărut alături de principele italian, am rămas înmărmurit. Era alt om, un schelet, cu ochii stinși, purta vădit pe față pecetea morții. Din acea clipă pentru mine nu a mai fost nici o îndoială că avea cancer și că era pierdut.

Peste câteva zile diagnosticul era din nenorocire confirmat de Dr. Hartman. Mai mult, tumoarea era atât de înaintată, încât o intervenție chirurgicală era indispensabilă. Hartman procedă fără întârziere la operație, făcând Regelui un anus artificial. Regina a fost rechemată telegrafic în țară, telegrama găsindu-o în drum spre coastele Pacificului. A doua zi a pornit spre București punând astfel capăt unei călătorii, care fiind organizată de persoane ca Loie Fuller a compromis-o în mod inutil și a contribuit mult la știrbirea popularității ei la noi.

De acuma situația era următoarea: Regele era pierdut, se putea cel mult spera că printr'un tratament de radium să i se prelungească pentru câțva timp existența. Și încă, părerile cu privire la tratamentul cu radium erau împărțite, unii din medicii noștri — fiindcă și ei fuseseră chemați în consult, alături de Hartman — așteptau de la radium o prelungire a bolii, alții susțineau în schimb că de cele mai multe ori acest tratament provoacă o recrudescență a procesului canceros și, ca atare, precipită deznodământul fatal.

S'a adus prin urmare, plătindu-se un preț foarte ridicat, o bucată de radium, un specialist din Belgia a fost chemat pentru primele aplicațiuni, continuate în urmă de Dr. Severeanu. Durerile încetaseră și starea era mai mult staționară. Era însă de netăgăduit că viața Regelui nu putea fi prelungită decât cu câteva luni, singur Averescu bizuindu-se pe spusele Doctorului belgian își mai făcea iluzii. Fiind invitat împreună cu el la un dejun la Cotroceni, am rămas uluit auzindu-l spunând că este sigur că Regele mai poate trăi trei ani. Dr. Cantacuzino afirma categoric că nici un om serios nu poate susține o asemenea erezie medicală și, de fapt, nu era nevoie să fii o somitate în ale medicinei pentru a-ți da seama fie că Generalul Averescu fusese victima unei mistificări, fie că îi convenea pentru anume scopuri politice să acrediteze această versiune. Brătianu nu se sfia să susțină această din urmă ipoteză.

Sigur era, însă, că Regele nu împărtășea iluziile reale sau aparente ale primului său ministru, sărmanul știa că moartea îl pândește și își aștepta sfârșitul cu o seninătate sufletească cu adevărat creștinească. Crescut precum se știe de preoți catolici și de o mamă cunoscută pentru bigotismul ei, era adânc credincios. Cei ce l-au cunoscut mai bine au spus întotdeauna,

și cu drept cuvânt, că firea lui l-ar fi predispus mai mult pentru călugărie decât pentru tron. De fapt, și ca Rege, ducea în propriul său Palat cu totul altă viață decât aceea a membrilor familiei sale. Trăia singuratec în biroul lui cu cărțile, cu gândurile, cu florile și cu câinii lui. Îi plăcea retragerea și tăcerea, sufletul său de o rară noblețe nu cunoștea vanitatea măririlor omenești. Cu două, trei zile înainte de a merge la Alba Iulia spre a fi încoronat ca Rege al României Întregite, a fost la Posada și Martha Bibescu mi-a reprodus spusele lui: „era fericit că providența divină i-a hărăzit să întrupeze visul secular al neamului peste care îi fusese dat să domnească. Nu-și atribuia lui meritele acestei minunate ursite, o privea ca o favoare cerească în fața căreia se înclina cu smerenie.

Tot astfel și în fața morții, primea verdictul Celui Atotputernic cu resemnarea omului care așteaptă de la viața de apoi adevărata mulțumire și adevărata fericire. Mă întreb însă alături de această nepăsare creștinească față de moarte nu era la el și un alt simțământ, acela că și-a împlinit misiunea mai presus de toate prevederile și de toate visurile lui și, prin urmare, conștiința că putea părăsi cu sufletul împăcat acest pământ unde printr'o ciudată contradicție a destinului îi fusese dat să cunoască toate gloriile, dar și toate suferințele. Moartea îi apărea deci ca sfârșitul unor glorii ce nu-l fereceau și al unor suferințe ce-l frământau peste măsură.

Oricum ar fi fost, Regele Ferdinand își îndura boala pe care o știa fatală fără un murmur, fără un gest de revoltă sufletească, sau măcar de firească părere de rău. Nu vorbea nimănui de sfârșitul său, deși atât Regina cât și copiii își dădeau seama că este deplin conștient de starea lui. Ultima bucurie a fost vizita fratelui său, Principele Wilhelm de Hohenzollern-Sigmaringen. Cei doi frați erau uniți printr'o adâncă afecțiune, războiul îi despărțise vremelnic, ceea ce fusese o tragedie pentru amândoi. Erau atât de fericiți că acuma se pot revedea ca pe vremurile dinainte de război, când Moștenitorul Tronului Român petrecea în fiecare an la Sigmaringen săptămâni întregi în sânul familiei sale scumpe și în strânsă intimitate cu fratele său iubit.

Stăteau ceasuri întregi de vorbă depănându-și amintirile din copilărie, știau și unul și altul că în curând moartea îi va despărți, așa încât aceste lungi întrevederi aveau ceva profund dramatic, dar, lucru curios, și cu fratele său - după mărturisirile acestuia către Regină - Regele a fost rezervat asupra gravității bolii. A ținut însă să se împărtășească împreună, preotul catolic i-a spovedit și le-a dat sfânta cuminecătură. Parcă pe pragul morții Regele voia ca sub egida bisericii să fie pentru ultima dată pecetluită dragostea lor, frumoasa lor iubire de frați.

De asemenea tot pe atunci, Regele a apărut ultima dată în public. Împreună cu Regina a asistat la o reprezentație de binefacere la Teatrul Național și când a intrat în loja regală, slab, palid, vădit atins de aripa morții, toată sala s'a sculat în picioare și, adânc emoționată, i-a făcut cea

mai îndelungată și mișcătoare ovațiune a domniei sale. A avut astfel dovada iubirii ce lumea îi purta, precum și a îngrijorării generale pe care sfârșitul său prematur îl inspira tuturor. Nu știu însă dacă în sufletul său a precumpănit în acele clipe simțământul mulțumirii, sau al confirmării publice a sfârșitului ce se apropia.

De-altminteri, după Paște evenimentele trebuiau să se precipite. Pe deasupra cancerului, care, în loc să cedeze în fața aplicațiilor de radium dimpotrivă, se generaliza, Regele a contractat și o congestie pulmonară. Slăbit cum era, boala prezenta deci o gravitate excepțională, mai mult, doar un miracol putea înlătura un deznodământ fatal. Totuși, miracolul s'a produs, după câteva zile de criză acută în care orice speranță părea pierdută, spre surprinderea generală bolnavul birui rău. Dar este lesne de înțeles cum a ieșit din această boală, ultimele puteri de rezistență ale organismului său erau de acuma zdrobite, cancerul își putea netulburat continua opera distructivă.

Averescu, încă plin de iluzii, stăruia ca Regele să plece în Italia spre a'și desăvârși convalescența, o veche idee a lui, în care, interesat sau dezinteresat, îl încuraja doctorul belgian. Brătianu s'a opus însă din răspuțeri, bănuind că Generalul vrea să îndepărteze pe Suveran pentru ca în momentul morții să fie singur în țară și, prin urmare, să pună mai ușor în aplicațiune planurile ce urmărea.

Care erau acestea? Dar avea cu adevărat planuri și care anume? Era greu de precizat, Averescu atunci ca și mai târziu a protestat cu vehemență împotriva intențiilor ce i se atribuiă. Nu este mai puțin adevărat că se petreceau o serie de fapte suspecte, care puteau îndritui pe deplin bănuielile lui Brătianu. Așa spre pildă, în cercurile guvernamentale se vorbea mereu de necesitatea instituirii unei dictaturi, fiindcă se știa că Generalul se rostise împotriva Regenței așa cum fusese ea constituită și, pe de altă parte, fiind dat că intimitii lui Goga nu se sfiau să reclame urbi et orbi o dictatură, suspiciunile nu erau neîntemeiate.

În al doilea rând, îngrijorările erau legitime și din alt punct de vedere: de ce stăruia Generalul Averescu să plece Regele în Italia, când toți medicii noștri serioși afirmău ceea ce, de-altfel, era evident, că o schimbare de climă nu poate avea nici o influență asupra unei afecțiuni canceroase pe care tratamentul de radium nu numai că nu o redusese, ci dimpotrivă determinase o recrudescență. De ce se încapățâna Generalul Averescu să susțină că starea Regelui poate fi prelungită încă trei ani, când toți medicii afirmău contrariul și când ultima boală nimicise, pentru orice om de bun simț, puținii sorti de prelungire normală a unui cancer în plină recrudescență și generalizare? Întrucât nu se putea da nici un răspuns valabil acestor întrebări, era cel puțin logic ca Brătianu să privească cu îngrijorare uneltirile Generalului.

În sfârșit, atitudinea lui Averescu nu era limpede nici față de Princi-

pele Carol. Este adevărat că rostise în parlament în Februarie un discurs foarte categoric în ceea ce privește actul de la 4 Ianuarie 1926 și noua ordine de succesiune la tron. Dar nu este mai puțin adevărat că, în același timp, Generalul Averescu trimisese emisari Principelui Carol la Paris. Ce-i spusese acești emisari? Averescu pretindea: „sfaturi de cumișenie“, atât și nimic mai mult. Brătianu însă se îndoia, întâi fiindcă văzuse că în toamnă avusese și Goga întrevederi cu Principele în capitala Franței, întrevederi pe care le ascunsese și pe care Brătianu nu putea presupune că Ministrul de Interne le avusese fără știrea Primului Ministru și, al doilea, fiindcă în genere Brătianu nu avea încredere în cuvântul Generalului. De când Brătianu îl prinsese cu un îndrăzneț neadevăr rostit în guvernarea de la 1907–1909 și nu se sfîșie — deși afirma un lucru dovedit inexact — să-și dea cuvântul de onoare de militar, îl considera pe Averescu un om perfid, pe cuvântul căruia nu se putea pune nici un temei. Scena de atunci a fost de altfel cauza demisiei lui Averescu din guvernul de la 1909, cauza lungii ostilități dintre cei doi oameni, precum și motivul pentru care acuma, după ce se împăcaseră, Brătianu căuta în orice negocieri politice să se asigure și în scris de angajamentele Generalului.

Așa fiind, Brătianu îl credea pe Averescu capabil ca, pe de o parte, să-l atace pe Principele Carol în parlament și, pe de altă parte, să negocieze la Paris reîntoarcerea lui pe tron. În asemenea condițiuni, Brătianu a pus în mișcare tot ce a putut pentru a dejuca planul călătoriei în Italia. Astfel, ajutat de Regina Maria și de Știrbey a reușit, iar Regele a rămas în țară. De îndată ce s'a mai întremat puțin a plecat la Scroviștea, fiindcă se simțea mai liniștit acolo decât la Cotroceni și de mult avea o predilecție pentru acest pavilion de vânătoare din pădurea de la Periș.

Starea lui era însă din ce în ce mai rea, nu se mai hrănea aproape de fel, avea o repulsie invincibilă pentru tot ce i se dădea să mănânce. Stăruințele Reginei și ale Principesei Ileana, care nu-l mai părăseau o clipă, erau zadarnice. Slăbiciunea și oboseala erau de asemenea crescânde, stătea aproape tot timpul în pat sau lungit pe terasa de sus a pavilionului său unde iscălea documentele de stat cu acel simț al datoriei care îl caracterizase întotdeauna, în ceasurile de răgaz se distra desenând planurile grădinei ce se proiectase la Scroviștea. Din când în când discuta cu grădinarul aranjamente de flori, vechea lui pasiune pentru botanică.

Din vreme, Știrbey aflând că Regele nu și făcuse testamentul, îl îndemna să și ia ultimele dispozițiuni. Cu o docilitate împinsă până la nepăsare, Regele își scrisese testamentul, rugând pe Știrbey în prealabil să se pregătească o ciornă. În plus a redactat și o scrisoare lăsând câteva obiecte unor persoane mai intime ca, spre pildă, lui Valentine Argetoianu și lui Julie Ghika, care au moștenit astfel două din inelele ce purta obișnuit. Această scrisoare a întocmit-o singur, fără amestecul sau sugestiunile cuiva.

Pe cât de indiferent îi era ca testamentul și codicilul său oficial să

fie cunoscut de Regină și de anturajul lui, pe atât era de gelos să păstreze secretul în jurul scrisorii cu micile legate particulare. Față de atitudinea lui Averescu, Brătianu și Știrbey, de acord cu Regina Maria, s'au gândit să-l îndemne a adresa Primului său Ministru o scrisoare publică, prin care să afirme hotărârea lui neclintită ca ordinea succesorală stabilită la 4 Ianuarie să fie menținută și strict respectată. Aceasta cu atât mai mult, cu cât opoziția începea să șoptească că Regele ar vrea să recheme pe fiul său, revenind astfel asupra celor hotărâte în 1926.

Fără greutate și fără nici o șovăire a aprobat ideea și a scris cu mâna lui scrisoarea convenită. Am văzut originalul, scrisul își păstra aspectul obișnuit, adică era ca întotdeauna admirabil la vedere și indescifrabil la citit. Aceste dispozițiuni fiind luate, Brătianu nu se gândea să provoace răsturnarea lui Averescu, considerând că succesiunea la tron putea fi potrivit ordinii constituționale liniștit și normal asigurată în urma tuturor măsurilor luate și a declarațiilor făcute chiar sub un asemenea guvern.

Un eveniment fără însemnătate la prima vedere deșteptă însă bănuiele și îngrijorările lui Brătianu. Generalul cerea să fie autorizat a purta permanent uniforma, deși de aproape zece ani era ofițer în rezervă. Ce însemna aceasta? Pregătirea dictaturii? Un mijloc de a se înfățișa armatei, care va fi mâine lipsită de comandantul ei suprem constituțional, sub forma și cu ținuta unui conducător de fapt? Averescu își afirma încă o dată buna lui credință și își manifesta indignarea față de suspiciunile al căror obiect era. De aceea la întrevederea ce a avut loc între ei, la Brătianu acasă, nici argumentele, nici solicitările acestuia nu au fost în stare să-l determine să renunțe la proiect. Bănuielele lui Brătianu dobândeau astfel o confirmare puternică, dânsul hotărînd să lămurească atunci pe deplin chestia. Când recomandase în 1927 Regelui să cheme la guvern pe Generalul Averescu, acesta îi dăduse asigurarea formală că se va retrage de la putere de îndată ce Brătianu i-o va cere. Oricât ar părea de straniu, Generalul încheiase acest pact categoric cu șeful partidului liberal. De aceea Brătianu i-a cerut să se retragă, să execute angajamentul solemn ce și-l luase, întrucât în condițiile actuale nu-i va mai putea da sprijinul său ca până acuma. Averescu a refuzat. „Ai uitat că te-ai angajat față de mine“, îi repeta Brătianu. „Se poate“, spuse Generalul, „nu socotesc însă că este momentul să mă retrag acuma și nu mă voi retrage!“.

Cu aceste cuvinte, dialogul s'a sfârșit, Averescu a părăsit casa lui Brătianu, iar acesta mai convins decât oricând că Generalul urmărește scopuri îngrijorătoare, se hotărî să pună în joc toată influența lui pentru a provoca fără întârziere răsturnarea Guvernului Averescu. Știrbey, care împărtășea în totul neliniștea lui Brătianu, mai ales în urma ultimei conversații, consimți să intervină în acest sens la Rege și la Regină. Mișu, care bănuia și el de câtva timp intențiile lui Averescu și care de-altfel nu prea îi era favorabil, își uni sforțările cu acelea ale lui Știrbey.

S'a zis în urmă că Regele nu ar fi vrut să-l înlocuiască pe Averescu, că i s'a smuls hotărîrea abuzându-se de starea lui. Știrbey, care nu se ascundea de mine, mi-a afirmat întotdeauna contrariul și cred că aceasta trebuie să fie și realitatea. Evident că lipsa de voință ce a caracterizat pe Regele Ferdinand toată viața nu era să dispară tocmai acum, când boala i se agrava, iar puterile i erau atât de sleite. De ce ar fi rezistat solicitărilor sfetnicilor lui intimi de astă dată, când nu le-a rezistat în trecut? Dar, așa cum l-am cunoscut pe Regele Ferdinand, teama ca Averescu să se folosească de moartea lui pentru a răsturna ordinea succesorală, sau pentru a proclama o dictatură militară în folosul său, trebuie să-l fi impresionat adânc și să fi determinat - indiferent de spusele anturajului său - să-i ceară acestuia demisia. Am deci convingerea că mai puțin decât oricând se poate vorbi în acest caz de siluirea voinței unui muribund. Este adevărat că la ultima întrevedere cu Averescu, Regele a părut șovăitor, dar prin temperamentul său avea oroarea execuțiilor. În starea de depresiune fizică în care se afla atunci, era așadar firesc ca, mai mult decât oricând, să caute a îndulci hotărîrea la care se oprișe.

Averescu nu se aștepta la această lovitură și, în primul moment a căutat să reziste. Goga, care nu bănuia nimic din cele ce se întâmplau, mersese într'o excursie la Putna și ținuse acolo discursuri care trădau siguranța lui în viitorul guvernării averescane. Uluit de întorsătura evenimentelor, se întoarse în grabă la București și se precipită la mine, rugându-mă să intervin pe lângă Brătianu să renunțe la răsturnarea guvernului, fiind gata să-i dea toate garanțiile. I-am răspuns că îi voi transmite cele ce mi-a spus, dar că sunt sigur că va fi fără de nici un rezultat. Întâi, fiindcă este prea târziu și, al doilea, fiindcă tot ce au făcut în ultimele săptămâni, propria lui atitudine, limbajul prietenilor intimi, iar acum în urmă, convorbirea dintre Brătianu și Averescu, justifică toate suspiciunile tăgăduind în plus temeinicia îngrijorărilor ce le inspiră prietenilor mei politici. Altfel, risc să fiu taxat de naiv. Goga plecă foarte deprimat, ce va fi spus șefului său nu știu, fapt este însă că Generalul Averescu a rămas convins că eu eram acela care intrigasem împotriva lui pe lângă Brătianu și ani de zile mi-a păstrat, din această pricină, un resentiment pe atât de viu, pe cât de neîntemeiat.

Vreo două, trei zile situația a fost cu adevărat îngrijorătoare, Averescu discuta, protesta, se codea să-și înainteze demisia, întrevederile cu Mișu se succedau fără rezultate pozitive. Între timp aflăm însă că în secret dădea ordine să se aducă la București anumite unități armate. Oamenii de încredere, civili și militari, veneau la Brătianu cu dovada uneltirilor ce se urzeau, deci nu mai era vreme de pierdut. Pot spune că rareori l-am văzut pe Brătianu mai îngrijorat, se gândise chiar la măsurile de luat eventual cu ajutorul armatei, spre a dejuca planurile lui Averescu, planuri care păreau a lua într'adevăr o întorsătură gravă.

Când criza atinsese punctul ei culminant, Averescu deodată și-a dat demisia. Ce se întâmplase? Se convinsese oare că rezistența lui nu are sorti de izbândă? Nu urmărise cu adevărat oare scopuri ascunse și, deci, în fața dorinței hotărâte și repetat exprimate a Regelui se înclina ca un sfetnic ascultător și ca un vechi militar crescut în spiritul ierarhiilor și al disciplinei? Mărturisesc că este aici o enigmă, pe care nici azi nu o pot descifra. Astfel încă o dată voința lui Brătianu inspirată nu din dorința de a veni la putere, ci din teama de a vedea țara expusă la periculoase zbuciumări, se împlinise.

Brătianu se oprise din timp, în privința succesiunii, la soluția unui guvern de tranziție. Nu voia să preia direct puterea tocmai spre a nu părea că urmărise scopuri egoiste de partid, când a insistat pentru retragerea lui Averescu. Pe de altă parte, credea că un astfel de guvern va ușura situația Regelui și totodată, va îndulci raporturile cu național-țărăniștii, raporturi pe care Brătianu ținea mult să le îmbunătățească, sperând prin aceasta că la moartea Regelui, ei nu se vor avânta într'o politică de agitațiuni carliste, precum amenințau să o facă.

Guvernul acesta trebuia să prezideze alegerile și din el trebuia să facă parte, alături de liberali, național-țărăniști, Lupu și Argetoianu. Brătianu era convins că majoritatea fiind a noastră, va putea constitui un guvern liberal care va avea o deosebită autoritate, apărând în fața țării și a străinătății ca adus la putere de voința națională.

Cine să prezideze însă această formație ministerială tranzitorie? Bineînțeles cineva sigur, care să nu-l trădeze, sau să nu scape din mână hăturile ca să ne pomenim cu o majoritate țărănistă, adică cu o soluție și mai primejdioasă în momentul morții Regelui, decât soluția Averescu. După oarecare dibuiri, Brătianu se opri la Știrbey, o desemnare care a provocat în unele cercuri surprindere și în altele o vie indignare. Trei considerațiuni determinaseră această hotărâre. Întâi încrederea absolută ce avea și ce putea să aibă în cumnatul său. A doua, dorința de-a complace Reginei, căreia știa că îi convine o atare desemnare. Și, a treia, ideea lui că Barbu Știrbey, merita să primească și consacrarea unei înalte demnități publice, pentru toate marile sale servicii pe care le-a adus țării.

Întrucât mă privește, nu cred că Brătianu a avut o fericită inspirație alegând pe Știrbey pentru prezidarea acestui guvern intermediar. Ce este drept, acesta, prin legăturile lui cu național-țărăniștii putea mai ușor decât altul prezida - poate - în acel moment un guvern care să concentreze toate forțele mai de seamă ale țării și obține totodată, în calitatea sa de Prim Ministru, o nouă adeziune formală a național-țărăniștilor la ordinea succesorală de la 4 Ianuarie 1926. Dar Știrbey, prin legăturile lui cu Palatul, prin campaniile care se duseseră împotriva lui, trebuia să apară ca o sfidare a opiniei publice și, ca atare, să arunce asupra ultimelor acte ale Regelui Ferdinand un oprobriu pe care nu-l merita, sărmanul, nici ca Rege, și nici ca om.

Voi regreta întotdeauna că Brătianu a avut slăbiciunea să împingă pe Știrbey pe această cale așa cum voi regreta întotdeauna că acesta nu a avut tăria să respingă o asemenea propunere, că ar fi fost mai bine pentru amintirea rolului istoric al unuia și pentru autoritatea morală a celuilalt. De-altminteri, cea mai bună dovadă că guvernul Știrbey a fost o inspirație nefericită este că nici nu și-a putut îndeplini menirea. Miniștrii național-țărăniști intrați în guvern au făcut declarația de adeziune la ordinea sucesorală, dar Maniu a știut să lucreze în așa fel, încât să lase pentru partid o porțiță deschisă, o porțiță prin care echivocul să fie menținut și pe mai departe.

Pe de altă parte, după puține zile Junian și colegii lui național-țărăniștii au înțeles că Știrbey favorizează pe liberali și s'au retras din guvern. În asemenea condiții ce folos mai putea prezenta, un asemenea ministru? Nu mai era un guvern național, nu mai putea avea simpatia, sau cel puțin neutralitatea național-țărăniștilor, putea cel mult, prin confuzia ce crea în opinia publică și prin lipsa lui de autoritate reală, să ducă la alegeri atât de împetrișate, încât de pe urma lor să iasă în locul guvernului puternic cerut de moartea apropiată a Regelui, un guvern slab sub a cărui egidă să devină posibile toate surprizele și toate aventurile. Așa fiind, era mai simplu și mai bine să se facă apel direct la liberali, cu riscul că național-țărăniștii vor continua să fie nemulțumiți, dar cel puțin țara va avea un guvern tare sub care succesiunea la tron să se poată face fără zbugium și fără pericole pentru normala dezvoltare a statului român.

Știrbey își dădu deci demisia, dar, spre surprinderea lui Brătianu și a mea, cu regret, cu un adânc regret. El, care se complăcuse o viață întreagă în rolul de „éminence grise“, fusese deodată mușcat de șarpele ambițiilor oficiale și văzute. S'a despărțit de această președinție de consiliu, pe care știa cum o luase și cu ce anume mandat, se despărți de ea cu o părere de rău ce nu putea ascunde și, ceea ce este mai curios, cu intîmă lui convingere că ar fi putut governa mai bine și cu mai mult folos decât Brătianu. De-altfel nici nu se sfia să ne-o mărturisească între patru ochi. Pe mine faptul nu m'a mirat că Știrbey, osândit ani de zile să stea în dosul cortinei, să resimtă deodată voluptatea scenei, a luminilor rampei și a contactului direct cu publicul. Era explicabil, era omenesc.

Dar, ceea ce nu am înțeles nici atunci, nici azi, este cum un om cu o judecată atât de sănătoasă și atât de ponderată ca dânsul să nu-și fi dat seama că după viața pe care o duse și după rolul pe care îl jucase, putea să stea cu adevărat sub reflectoarele nemiloase ale unei reprezentațiuni publice. Trecutul său era incompatibil cu rolul ce voia să-l joace de-acuma, marele său merit fusese tocmai că o înțeleșese atât de bine ani de-a rândul. Prin ce decizie, prin ce rătăcire a judecății s'a abătut deodată de la directiva întregii sale vieți, va rămâne pururea pentru mine, care l-am cunoscut atât de bine, o tulburătoare întrebare.

Recunosc că Stere îl convinsese că poate juca un rol public și că îl asigura de sprijinul și de simpatia național-țărăniștilor, dar cum era cu putință să se fi lăsat influențat de judecata unui Stere, ale cărui slăbiciuni și scăderi le cunoștea atât de bine? Hotărît, o schimbare atâncă se operase în mintea până atunci atât de armonios echilibrată a lui Știrbey. Mi s'a recomandat întotdeauna să mă feresc de marile ambiții comprimate, se vede că nici ambițiile sale - care au fost mari, foarte mari, nu au putut rezista până la capăt comprimării voluntare la care le supusese.

Oricum ar fi, Știrbey demisionat, Brătianu își constituie repede ministerul menținând în guvern pe Lupu, pe Argetoianu și pe Stelian Popescu ca să nu dea un caracter prea exclusiv de partid formației ministeriale. Apoi, oferi Externele lui Titulescu, care primi fără șovăire să intre în ministerul liberal, dorind chiar să se înscrie în partidul nostru cu acest prilej, iar mie Ministerul de Interne, un departament care, prin atribuțiunile lui polițienești, mi-a displicut întotdeauna, dar pe care eram dator să-l primesc pentru însemnătatea pe care o prezenta pentru viața internă de partid, precum și pentru marea răspundere legată de el acuma, în preajma sfârșitului din ce în ce mai apropiat al Regelui.

În câteva ceasuri, toți prefectii, toți demnitarii statului au fost numiți și am dat țării impresia că la cârma ei în vremurile de îngrijorare ce trăiam eram un guvern puternic, care știa și ce vrea, și unde merge. Era ceea ce țara aștepta și voia.

Cu prilejul prestării jurământului, mi-a fost dat să-l văd pentru ultima oară pe Regele Ferdinand. Am plecat la Scroviște în automobil cu Brătianu și cu Generalul Paul Angelescu, Ministrul de Război în guvernul Știrbey, care păstra acest portofoliu și în noul minister. După ce ne-am adunat toți colegii, Brătianu s'a urcat la Rege și a conferit câțva timp cu el, supunându-i spre iscălire și câteva decrete urgente. Când s'a coborît, fotografia, care îl urmărea fără milă în toate părțile, a luat acel instantaneu care este desigur cea mai bună și cea mai evocatoare fotografie a lui. Este încrunțat desigur sub emoția convorbirii cu Suveranul, a grijilor ce îl stăpâneau și a răspunderilor ce îl apăsau. Părul este vâlvoi, parcă chinuit ca și sufletul lui. Sub braț poartă un teanc de documente, înaintează falnic, hotărît, nici o imagine nu dă mai bine impresia de putere ce se desprindea din persoana lui Ion I. C. Brătianu. Cine va voi să știe vreodată cum era cu adevărat, va trebui să privească această fotografie a unui om îndeobște puțin fotogenic.

Pe urmă am fost introduși și noi la Suveran. Regele ne aștepta pe terasa de sus, era într'un fotoliu, îmbrăcat în civil, în fața lui o mescioară cu Crucea și cu Evanghelia. Lângă el un preot de sat, cam surprins că-i revine îndatorirea să participe în virtutea sacerdotului său la o atât de însemnată ceremonie. Slăbiciunea Regelui era impresionantă, dar ceea ce m'a izbit mai cu deosebire a fost expresia figurii lui. Avea deja masca mor-

ții, în privirea lui stinsă se citea un amestec de bunătate, de resemnare și de infinită melancolie. De fapt, pe pragul eternității se desprindeau din ochii lui cele trei trăsături caracteristice ale caracterului său, cu o intensitate pe care nu o aveau atunci când puterile fizice îi îngăduiau să fie mai stăpân pe sentimentele intime.

După ce am depus jurământul a rostit câteva cuvinte arătându-ne însemnătatea misiunii ce ne incumbă și încrederea ce o pune în noi. Și-a arătat satisfacția că în guvern participă și reprezentanți neutri, sau ai unor alte formațiuni politice. Își dădea seama în mod vădit că prezidează la constituirea ultimului său minister. Brătianu a răspuns foarte scurt, aveam toți instinctiv grija de a nu prelungi o scenă care îl obosea. Tot timpul de-altfel nu s'a mișcat din fotoliu său. La plecare ne-a dat fiecăruia mâna, mie, cu o notă de afecțiune, mi-a adăugat: „Te plâng, Ministerul de Interne este un minister plicticos și cu preocupări care știu că nu sunt cele ce au predilecția Dumitale“. A surâs trist și, pe când mă retrăgeam, m'a mai salutat prietenește cu mâna.

Raporturile mele cu Regele Ferdinand, al cărui sfetnic am avut cinstea să fiu 9 ani, au fost ce este drept întotdeauna dintre cele mai bune și, pot chiar adăuga, dintre cele mai cordiale. În toate împrejurările mi-a manifestat o deosebită simpatie și știu că nu se sfia să proclame aprecierile lui măgulitoare despre activitatea și persoana mea. Este adevărat că și eu în schimb am avut pururea pentru el sentimente duioase. Noblețea de suflet a acestui „grand Seigneur“ în toată accepțiunea cuvântului, îmi inspirase de la primul contact mai direct cu el o vie și caldă afinitate.

Pe de altă parte, împrejurările făcuseră ca să fiu alături în atâtea momente mari și istorice, încât o puternică legătură sufletească se stabilise între mine și Suveranul pe care îmi fusese dat să-l slujesc. De aceea am părăsit, firește, pavilionul de la Scroviștea cu emoțiune. Întrucât Regele nu mai putea lucra cu miniștrii lui, știam că după toate probabilitățile va fi ultima dată când îl voi vedea și că, astfel, se închide pagina cea mai însemnată, fiind de fapt cea mai istorică a vieții mele.

Așa a și fost. Din acea zi a prestării jurământului nu l-am mai văzut pe Regele Ferdinand. Căldurile începând să fie supărătoare, medicii hotărîră ca dânsul să-și stabilească reședința la Sinaia, el părăsi așadar Scroviștea cu părere de rău. Brătianu s'a dus la Periș să-l salute la plecare și cu toate că putea încă să umble de la automobil până la vagon, toți cei prezenți au fost impresionați de înfățișarea lui și de progresele ce boala făcea din zi în zi. Singura fericire a fost că nu mai suferea de când Dr. Hartman procedase la intervenția chirurgicală.

La Sinaia își petrecea vremea mai mult culcat, fiindcă slăbiciunea creștea neîncetat. Când vremea era frumoasă, stătea într'un cort care fusese așezat în apropierea Pelișorului. După spusele celor de la Palat, părrea tot mai străin de ceea ce se petrecea în jurul lui, parcă se și despărțise

de cele pământești. Cu Regina era foarte afectos și prevenitor, arătându-se recunoscător pentru îngrijirile devotate ce i le dădea. Princesesa Ileana, de asemenea, îl înconjura cu o dragoste mișcătoare. Iar Regina Mignon a Jugoslaviei, care avea pentru tatăl ei o deosebită afecțiune, se ținea mereu în contact cu Sinaia, dornică să vină cât mai des să-și vadă părintele.

Cât privește pe ceilalți copii, Principele Nicolae părea să nu-și dea seama de iminența sfârșitului. Principele Carol la Paris și mai puțin încă, își închipuia poate că se exagerează starea Regelui cu cine știe ce machiavelice intenții față de el. Iar Regina Elisabeta a Greciei, multă vreme copilul său favorit, se plimba în Anglia cu o inconștientă vecină nepăsării și nu a sosit la Sinaia decât întâmplător, în ajunul încetării lui din viață.

Că Regele își trăiește ultimele zile era evident, cât se va prelungi însă această lentă agonie medicii nu puteau preciza. În orice caz, era o chestie de săptămâni, dacă nu chiar de zile.

În aceste condițiuni, grija noastră a guvernului era ca nu cumva moartea Suveranului să ne surprindă cu parlamentul neconstituit. Făcuserăm alegerile într'un minimum de timp, oamenii, conștienți, ne-au dat întregul lor concurs fiindcă lumea își dădea seama că interesul superior al țării cerea ca Regele murind să fie cel puțin la cârma statului un guvern puternic, prezidat de către fruntașul politic cu mai multă autoritate. Obținusem deci lesne o însemnată majoritate și, oricare ar fi fost invinuirile opoziției, pot afirma că aceste alegeri fuseseră de departe cele mai libere de la război și de la introducerea sufragiului universal. Național-țărăniștii preocupați însă și în acele clipe de interese sublaterne de partid, nu au avut, de îndată ce parlamentul s'a întrunit, decât o singură grijă, aceea de-a contesta validarea tuturor alegerilor pentru a putea susține în țară și, mai ales în străinătate, că și această reprezentațiune națională nu este expresia voinței corpului electoral, ci rodul furturilor de urne și al siluirii alegerilor. Aproape trei săptămâni a trebuit să asist la defilarea de dimineață până seara a tuturor corifeilor național-țărăniști, care susțineau cu mijloacele quasi-obstrucționiste cele mai imaginare și pătimăse contestații.

Mărturisesc că rareori răbdarea mea personală și răbdarea unei majorități în genere au fost supuse la o grea încercare. Iar când pe Dealul Mitropoliei se vorbea și se tot vorbea, așa încât nu mai ajungeam să validăm mandatele spre a putea avea Camera valabil constituită, de la Sinaia ni se trimiteau mereu instrucțiuni să ne grăbim, fiindcă puterile Regelui declină din oră în oră. Făceam tot ce era omenește posibil ca să scurtez dezbaterele, evitam incidentele, lăsam fără răspuns cele mai absurde învinuiri, făceam personal apel la prietenii din opoziție, înfrânam pornirile de firească enervare și de legitimă indignare ale partizanilor noștri.

În sfârșit, după tot felul de intervenții și de uneltiri, am izbutit ca numărul cerut de regulament pentru constituirea Camerei să fie împlinit. De acuma era înlăturat pericolul ca moartea Regelui să ne surprindă cu o

Cameră neputând valabil delibera și vota. Data morții sale nu mai putea fi un izvor de complicațiuni strict juridice.

Brătianu, care se dusese la Sinaia, s'a înapoiat cu impresia că deznodământul nu este atât de iminent. Știrbey, după spusele medicilor, nu numai că era de aceeași părere, dar și părăsise țara pentru câteva zile cu soția sa. Cu toate acestea, noi luasem până în cele mai mici amănunte toate măsurile în vederea succesiunii la tron, ordinele erau scrise și dispozițiunile fixate spre a preveni eventualele agitațiuni carliste ce s'ar fi putut ivi. În armată, de-asemena, totul era orânduit pentru ca fără întârziere jurământul de credință către micul Rege și către Regență să fie prestat și, prin urmare, ca schimbarea de domnie să se facă fără zguduiri și fără primejdii. Dispusesem chiar ca o telefonistă să stea în permanență noaptea la Ministerul de Interne spre a mă vesti imediat în caz de nevoie.

În seara de 19 Iulie, după o zi obositoare petrecută la Cameră în nesfârșitele dezbateri ale validărilor, dormeam, convins după ultimele informațiuni de la Sinaia că pericolul nu este urgent, când deodată aud telefonul sunând cu o stăruință suspectă. Era Castelul Pelișor, aghiotantul de serviciu. „Am, Domnule Ministru, durerea să vă anunț că Majestatea Sa Regele a încetat din viață. Sunteți primul pe care l-am vestit, voi telefona imediat și Ministrului de Război. Am vrut, cum era și firesc, să previn întâi pe Primul Ministru, însă nu-l găsesc. N'ați putea să'mi indicați unde se află?”

Mărturisesc că îl credeam la Sinaia, de fapt era la Brașov în vila lui Știrbey, unde știrea nu i-a parvenit decât înspre ziuă, când a și plecat imediat spre Sinaia, să ia contact cu Regina și cu Principesa Elena, spre a hotărî ultimele amănunte cu privire la înmormântare. În răstimp, eu și luasem contact cu Franassovici și cu Generalul Paul Angelescu, toate ordinele ce intrau în atribuțiunile noastre fiind expediate. De la 6 dimineața eram la minister și puteam constata că telefonista nu era la postul ei. Potrivit obiceiului pământului, socotise că Regele nu va muri tocmai în noaptea aceea și, în consecință, cu de la sine putere părăsise serviciul la ora în care i se părea că somnul o invita la odihnă. Din această cauză Sinaia avusese oarecare greutate să comunice autorităților Capitalei moartea Suveranului țării. Am stabilit cu Brătianu la telefon, ca în aceeași zi micul Rege să sosească la București, să se depună la Parlament jurământul Regenței și al armatei, iar în toate garnizoanele să se jure credință Regelui Mihai. Trebuie să spun că totul s'a desfășurat după programul întocmit, cu o precizie și cu o repeziciune neobișnuite la noi.

Principesa Elena și micul Rege au sosit la Cotroceni. I-am ieșit întru întâmpinare cu Brătianu, era sărmana femeie foarte emoționată, se întreba ce soartă îl așteaptă pe copilul ei chemat a se urca pe tron atât de tânăr și având peste hotare un tată pe care deocamdată țara nu-l dorea, dar ale cărui intenții în viitor constituiau pentru Coroana fiului o permanență sabie a lui Damocles.

Fig.15: Ion Duca cu Regina Maria și Principesa Elena la Curtea de Argeș la parastasul pentru Regele Ferdinand

Copilul, în schimb, era cam îngândurat, simțea să se întâmplase ceva anormal. Principesa Elena ar fi vrut să-i ascundă urcarea sa pe tron, „este prea mic, nu va înțelege nimic“, spunea dânsa. Servitorii însă, care până în ajun îi spuneau Alteță Regală, s’au apucat să-i spună acum, Majestate. Copilul a întrebat surprins de ce toată lumea îi zice deodată altfel ca înainte? Guvernanta engleză i-a explicat motivul, bunicul său murind el a devenit Regele țării, adăugând că de aceea el trebuie să fie și mai cuminte ca în trecut, „Bine“ a răspuns el, „voi fi cuminte dacă sunt Rege, dar voi mai avea dreptul să mă joc, nu-i așa?“.

La Parlament, scena a fost mișcătoare, toți senatorii și deputații au aclamat îndelung pe micul Rege când a intrat împreună cu Principesa Elena și cu cei trei Regenți, în afară de reprezentanții partidului național-țărănesc, care s’au sculat în picioare cu toată adunarea, dar care au păstrat o tăcere semnificativă și confirmatoare a politicii de echivoc ce-și propuseseră să urmărească. În fața acestor ovațiuni copilul, neobișnuit cu asemenea scene, s’a intimidat puțin și, instinctiv, s’a lipit de fustele mamei sale. A fost în sală un moment de intensă și legitimă emoțiune. După glorioasa domnie a Regelui Ferdinand, ce era oare să fie domnia acestui copil care avea parcă intuiția pericolelor, ce soartă i le hărăzise? Gestul instinctiv fusese simbolic, de-altminteri el nu a durat decât o clipă, Principesa Elena l-a împins ușor înainte, iar copilul, la care desigur pomirile atavice și-au reluat drepturile, a înaintat un pas ca și cum ar fi fost conștient de astădată de situație, salutând demn și stăpân pe el, pe reprezentanții națiunii.

Regenții au jurat unul după altul, Principele Nicolae cu un glas prea tare, Patriarhul cu oarecare emoțiune, iar Buzdugan cu o vădită satisfacție de a fi ajuns la o asemenea demnitate. Întorși la Cotroceni spre a întovărăși familia regală care se reîntorcea la Sinaia, în aceeași seară, Principesa Elena mi-a comunicat impresiile noului Rege: îi plăcuse foarte mult ceea ce văzuse la Cameră, dar avea o nedumerire, nu pricepea de ce toți domnii aceia strigau atât de tare și mai ales „de ce atâția dintre ei plângeau?“ Repercusiunile unei ascensiuni la tron asupra sufletului unui biet copil!

A doua zi am plecat toți miniștrii la Sinaia pentru a readuce la București rămășițele pământești ale Regelui Ferdinand. Brătianu, ca și noi de-altfel, era mulțumit că întreaga armată depusese jurământul fără incidente și că liniștea cea mai deplină domnea în țară. Lumea primise în chip normal schimbarea de domnie, simțământul care predomina era acela al părerii de rău pentru moartea Regelui Ferdinand, iar nicidecum de a se preocupa, de a dori urcarea pe tron a Principelui Carol. Din Paris ni se comunicase că Principele fusese surprins de sfârșitul tatălui său care, încă o dată, nu știm de ce nu-l prevedea atât de apropiat, și că era deci foarte afectat. Nu făcuse însă nici o manifestațiune deosebită.

La Sinaia, când am sosit la Pelișor în hall, Regele era întins în coșciugul lui. Ce departe de înfățișarea impunătoare a Regelui Carol mort! Aici zăcea un sărman trup omenesc distrus de boală, o umbră scheletică a celui ce fusese Regele întregirii românismului. Ne-am prezentat Reginei, care, foarte emoționată, nu și-a putut stăpâni plânsul, dar care a ținut să ne declare că va fi întotdeauna gata să ajute țara, dacă va fi nevoie de ea.

Cu acest prilej am aflat amănuntele ultimelor clipe ale Regelui. De câteva zile deja slăbiciunea lui era îngrozitoare, în noaptea morții stătuse târziu de vorbă cu Regina, iar în urmă adormise și Suverana se retrăsese în apartamentul ei. Puțin mai târziu, sora de caritate și Kammerdienerul care îl vegheau l-au văzut trezindu-se, se plângea că nu se simte bine. A fost chemat doctorul și Regina, vestită, se coborî repede din odaia ei. Câteva clipe în urmă a expirat în brațele ei. Regele Ferdinand își dăduse obștescul sfârșit cum trăise, în liniște și în tăcere.

Drumul de la Castelul Pelișor la gara Sinaia și de acolo la Cotroceni nu a prezentat nimic deosebit, lume multă în toate gările, protocolarele onoruri militare, unanime și sincere regrete pentru un om care fusese bun și nobil, pentru un Rege a cărui domnie fusese mare și glorioasă. M'au izbit doar două lucruri în chip mai deosebit. Întâi, tendința Regenților de a-și afirma rangul, și greutatea cu care lumea le recunoștea situația pe care o aveau. Parcă văd în cortegiu pe Regenți căutând să o ia tot înainte și cei din jur trecând peste ei. Era totodată și comic și simptomatic.

Al doilea, incuria Palatului, care așezase corpul Regelui într'un coșciug de duzină cumpărat de la primul întreprinzător de pompe funebre. Abia după intervențiile lui Drossu s'a hotărît să se îmbrace sicriul - ca și la Regele Carol - în catifea purpurie, spre a-i dat o înfățișare mai regală. Scena tapițerului ciocnind coșciugul în care Regele își dormea somnul de veci spre a-l acoperi cu stofa aleasă, a fost cel puțin penibilă. Am asistat fără să vreau la ea - aveam impresia unui sacrilegiu.

Dar mai târziu a avut loc o scenă și mai macabră: după îmbălsămare, când s'a făcut toaleta mortului, l-au îmbrăcat în uniforma de vânător. În urmă, s'a descoperit însă că în dispozițiunile sale testamentare Regele ceruse să fie îngropat în uniforma sa de cavalerie. Discuții deci - ce să se facă? În cele din urmă, Regina și Principele Nicolae hotărîră că voința sa trebuie respectată și, în consecință la Cotroceni seara, s'a procedat la dezbrăcarea și reîmbrăcarea cadavrului. Fiindcă operația era grea, în cele din urmă s'a ajuns la soluția ca Regele să fie îngropat într'o uniformă tăiată și necusută la spate. Jalnic și nepermis.

Timp de două zile, publicul a fost admis să defileze în fața trupului neînsuflețit al Suveranului, o mulțime enormă a vrut să-l vadă pentru ultima oară. Poliția întâmpina cele mai mari greutateți ca să mențină ordinea, a trebuit, ca Ministru de Interne, să merg spre a vedea cum se petrec lucrurile. Când am sosit cu Generalul Nicoleanu jos în dreptul podului de

Fig.16: Ion Duca cu Regența, Principesa Ileana și cu Brătianu la înmormântarea Regelui Ferdinand

la Malmaison, mulțimea reușise tocmai să rupă cordoanele de jandarmi și năvălea de-a valma spre Palat. Nicoleanu a reușit, deși nu cu ușurință, să restabilească liniștea. Cu acest prilej, am putut aprecia încă o dată prezența lui de spirit, puterea glasului și autoritatea sa printre cetățenii Capitalei. Ruperea cordoanelor era desigur un incident, ceea ce m'a impresionat însă dureros era aspectul acestei mulțimi. Pe de-o parte, nici o reculegere, vorba, glumea, râdea, ai fi zis că merge la o paradă de 10 Mai, nu la un mort, iar pe de altă parte nici o ținută în portul ei. Femeile îndeosebi, parcă se vorbiseră pentru a se îmbrăca în culorile cele mai bătătoare la ochi, am avut chiar impresia că niciodată nu am văzut mai multe rochii roșii și stacojii. Întrucât știu că lumea deplângea sincer dispariția Regelui, fenomenul nu se poate explica decât printr'o lipsă de educație civică mai adâncă. Altminteri nu ar fi fost iertat să se dea unei scene, care trebuia să poarte pecetea și majestatea morții, înfățișarea de iarmaroc și gălăgie a agolmerațiilor profane.

De-altfel, din punct de vedere spectacular mulțimea care defila putea fi deziluzionată. Corpul Regelui Ferdinand era expus cu multă simplicitate în marele salon, aproape pe locul ce îl ocupa la vestitul Consiliu de Coroană în care s'a hotărât intrarea noastră în război. Pe câteva trepte joase era așezat sicriul deschis, patru lumânări ardeau la colțuri și pe jos zăceau câteva coroane modeste, printre care se observa, legată cu o mare panglică de culoare roșie aprinsă, aceea a fiului său Carol.

Câteva zile mai târziu a avut loc ceremonia înmormântării. După serviciul divin ortodox - cel catolic, ca și pentru Regele Carol avusese loc înainte și în intimitate - cortegiul a pornit spre Gara de Nord, străbătând deci tot Bucureștiul. Cortegiul era impunător, foarte bine orânduit, iar mulțimea mai numeroasă ca oricând. Pe stradă, la ferestre, pe acoperișuri, pe pomii bulevardului, pretutindeni bărbați, femei și copii. Dar, judecând după lipsa de reculegere și după înfățișarea multicoloră a lumii ai fi crezut - odată mai mult - că asști la vreo defilare militară, iar nu la trecerea unui convoi funebru. Mai demne decât populația orășenească a Capitalei s'au prezentat delegațiile de săteni ce se adunaseră prin toate gările, până la Curtea de Argeș având în frunte autoritățile și preoții lor în odăjdii. Acolo era, în simplitatea omagiului adus, reculegere sinceră și respectul morții.

La Curtea de Argeș totul s'a desfășurat potrivit protocolului, oboseala și căldura acestui sfârșit de Iulie au dat însă ultimului act al ceremoniei un caracter de osteneală generală. De îndată ce sicriul a fost coborât în mormânt, lumea s'a grăbit să plece. De astă dată nu am mai asistat la pecetluirea mormântului, dar am aflat în urmă că și aici au fost unele incidente regretabile, căci sau nu veneau zidarii, sau nu se găsea tot materialul cerut. Hotărât, funeraliile primului Rege al României Întregite s'au făcut cu tot fastul cuvenit, le-a lipsit însă ceva din nota mișcătoare ce

ar fi trebuit să aibă ducerea la locașul de veci a unui om care jertfise totul pentru binele, fericirea și mărirea poporului peste care domnea. Și este cu atât mai curios că a fost astfel, cu cât, fără exagerare, poporul român a resimțit adânc pierderea Regelui Ferdinand, și i-a arătat în clipa despărțirii supreme o evlavioasă recunoștință. Mulțimile însă nu suportă emoțiile prelungite, de prea multe luni se obișnuiseră cu ideea morții lui pentru ca aceasta să nu se fi răsfânt vrând, nevrând asupra atmosferei din jurul funeraliilor.

În același timp în rue Jean de Beauvais, la capela română din Paris, Principele Carol în civil asista la oficiul divin ce se celebra pentru odihna sufletului gloriosului, dar mult amărâtului său părinte. Câțiva tineri au strigat timid la plecare „Trăiască Carol II!“ Principele, cu ochii plini de lacrimi, a sărit în automobilul său, care a pornit în grabă. Ecou dureros al evenimentelor petrecute în ultimii ani și care au dat un atât de dramatic aspect ultimelor zile ale lui Ferdinand I de Hohenzollern Sigmaringen Întregitorul, după veacuri de suferință și de restriște a neamului românesc.

După câțiva ani, m'am dus odată la Curtea de Argeș să mă înclin în fața mormântului aceuia pe care avusesem neprețuita cinste să-i fiu ministru în toată epoca de înfăptuire a visului nostru secular. Peste cripta funerară se așezase o lespede prea strâmtă, prea groasă, într'un cuvânt nu piatra ce se cuvenea să acopere osemintele Regelui Întregirii. Inscripția redactată de Iorga corectează însă în parte sărăcia mormântului. Regele Ferdinand ar fi meritat altceva, sau mai somptos, sau care să aibă măreția adevăratei simplități. Dar la urma urmei nu lespede mormântului va statornici locul Regelui Ferdinand în istoria României. Înfăptuirile lui sunt menite să supraviețuiască cenușii lui.

Nu este mai puțin adevărat însă că am plecat atunci de la Argeș cu impresia că și dincolo de mormânt rămâne adevărată și întemeiată deviza personală pe care și-o alesese Regele Ferdinand: „Per aspera ad astra“.

MOARTEA LUI ION I.C. BRĂTIANU

Moartea lui Ion I.C. Brătianu a fost cu totul neașteptată. Este adevărat că starea sănătății lui lăsa de dorit, de câțiva ani era neconținut indispus și din când în când avea leșinuri, care ne provocau firește legitime îngrijorări. Medicii lui de aci — Danielopol îndeosebi, precum și medicii pe care îi consultase în străinătate — afirmau însă cu toții că nu are nimic grav și că inima în special este în foarte bună stare.

Nu știu de ce nu mă mulțumeau aceste diagnosticuri optimiste, realitatea le dădea prea dese dezmințiri și de câtăva vreme îndeosebi presimțirile mele pesimiste sporeau neîncetat. Cu vreo câteva săptămâni înainte de moartea lui avusese la Florica într'o Duminică un leșin prelungit. Doamna Brătianu, foarte speriată, îmi telefonase să trimit de urgență pe Danielopol și pe Dr. Nanu Muscel. Întors la București, deși medicii nu atribuiau nici o gravitate stării lui generale, se întremase mai încet și mai greu decât de obicei. Oricum ar fi fost, nimic nu ne îndrituia să presupunem că Ion I.C. Brătianu își trăia ultimele zile.

Într'o Sâmbătă din Noiembrie 1927 mă convocase la ora 6 acasă la o conferință cu Titulescu. Întrucât acesta urma să plece la Roma ca să aibă o întrevedere cu Mussolini, Brătianu ținea să-i dea ultimele instrucții, rugându-mă să asist și eu la întrevedere. Titulescu a sosit bolnav, cu aproape 39 de grade temperatură, Brătianu l-a certat că nu i-a spus-o dinainte. „Este adevărat“, zise el, „că și eu sunt indispus, dar sunt numai ușor răcit, așa încât puteam merge la D-ta acasă“. Într'adevăr, Brătianu nu părea bolnav, în tot timpul conferinței, care a durat peste o oră, a fost cât se poate de interesant și de voios. Ne-a făcut o lungă expunere a raporturilor României cu Italia încă de pe vremea tatălui său, și a insistat asupra dorinței lui și a guvernului său de a întreține și pe mai departe raporturi cordiale. Titulescu a luat note, pe care sunt sigur că trebuie să le mai aibă printre hârtiile lui.

Când ne-am despărțit, l-am întrebat încăodată pe Brătianu ce are și mi-a răspuns: „Nu știu, dar nu mă simt bine, presupun că încep o gripă“. A rămas ca a doua zi, Duminică, să vin dimineața la el să-i raportez ce se întâmplă cu întrunirea opoziției. Trebuie să adaug că național țărăniștii începuseră o violentă campanie împotriva noastră, că pentru acea Dumi-

nică se proiectase o întrunire cu scandal pe stradă și că din această cauză Brătianu, după îndemnul meu, renunțase să plece de cu Sâmbătă seară la Florica, după cum obișnuia; acest fapt îl plictisise grozav, fiindcă nu exista pentru el plăcere mai mare decât aceea de a petrece week-end-ul la mult iubita lui reședință de lângă Pitești, la acea Florică unde se născuse, unde își petrecuse copilăria, unde era mormântul tatălui său și unde lucrase o viață întregă cu atâta drag și cu atâta străduință.

A doua zi, Duminică m'am dus deci la Brătianu pe la 10-10.30 ca să-i comunic că nu știu încă pentru ce motive opoziția a renunțat la manifestațiile proiectate, așa încât prezența lui la București nu mai era necesară și, prin urmare, că putea pleca la Florica fără neajuns. L-am găsit îmbrăcându-se ca să meargă la inaugurarea noului local al Crucii Roșii. Se plângea că îl doare puțin în gât, dar că se simte totuși mai bine decât în ajun. Era bine dispus și, de la început a glumit cu mine, plângându-se de tirania ce exercită asupra lui, asupra plecărilor sale la Florica. „Așadar îmi dai voie acum să plec? Rău am ajuns, nu mă pot duce la Florica fără să am autorizația D-tale formală!” și așa mai departe.

Pe când glumea în acest fel, se gargariza și se plângea că totuși inflamația nu cedează. „De ce nu te gargarizezi cu clorat de potasiu?” îi spusei. „Mie îmi face cel mai mare bine”. „Ah”, îmi zice tot glumind, „aceasta este o gargară pentru muritorii obișnuiți. Ce crezi, eu am gargara mea specială, o gargară minunată și personală, a cărei rețetă o păstrez numai pentru mine?” și pe urmă, pe un ton serios și plictisit adăugă: „Curios, dar nu reușesc să scad inflamația”. Au fost ultimele cuvinte pe care le-am schimbat cu Ion I.C. Brătianu. M-am despărțit de el convins că în cursul zilei va pleca la Florica precum o proiectase, departe în orice caz de a bănuși că indispoziția lui putea prezenta cea mai mică gravitate.

Pe seară am telefonat la el, nu atât ca să întreb cum îi este — fiindcă încă o dată nu atribuiam nici o importanță mică inflamației în gât — cât pentru a vedea dacă a plecat sau nu la Florica. Vasile, servitorul lui devotat, mi-a răspuns că nu a plecat, că nu este bine, că s'a pus în pat de la dejun, de când s'a întors de la Crucea Roșie, că are temperatură ridicată și că Dr. Danielopol a spus că este gripă. Luni dimineață am telefonat iarăși, mi s'a răspuns că este tot așa și că doctorul afirmă că boala își urmează cursul.

Telefonând din nou, Luni seara, a venit la aparat Doamna Brătianu, care mi-a spus că, deși doctorul este optimist, starea bărbatului ei nu-i place. Întrebând-o de ce, mi-a spus că nu numai din cauza temperaturii, care este mare, dar că îi displace starea lui generală, fără să poată preciza bine de ce. Vorbind și cu Vintilă Brătianu, l-am văzut foarte liniștit, căci Danielopol afirma că nu este nimic care să justifice vreo îngrijorare. Am împărtășit deci și eu, care de obicei sunt atât de pesimist în materie de boli, seninătatea generală.

Și așa au mers lucrurile până Miercuri dimineața. Nu mă duceam la Brătianu fiindcă gripa fiind contagioasă, fusesem rugat de D-na Brătianu să nu vin. Din întâmplare nu aveam nimic deosebit să-i comunic, mă mărgineam să întreb de două-trei ori pe zi cum îi mai este și mi se răspundea într'una că temperatura este tot ridicată, dar că doctorii nu sunt neliniștiți și că gripa își urmează evoluția normală. Barbu Știrbey împărțea neîn-grijorarea generală.

Miercuri dimineața pe la ora 11, eram la Ministerul de Finanțe cu Vintilă Brătianu, spre a discuta anumite afaceri când, deodată, ușa se deschide zgomotos și apare Dr. Angelescu descompus la față: „Nu știi dacă vă dați seama că Ionel este în pericol de moarte?” Cu câteva minute înainte vorbisem cu Vintilă despre boala fratelui său, care, ca și mine, socotea că nu este nimic serios — o gripă obișnuită cu o amigdalită mai puternică. Stupoarea noastră era deci lesne de înțeles. „Cum se poate Doctore, medicii spuneau că nu este nici un motiv de îngrijorare și D-ta ne declari acumă că Brătianu este între viață și moarte!” „Da, așa este, să dea Dumnezeu să mă înșel, dar după mine ceasul este atât de grav, încât sunt mai puțini sorți de scăpare decât de moarte și eu, atât în calitatea mea de medic, cât și în calitatea mea de prieten și de colaborator de guvern, mă consider dator să vă previn fără înconjur. Ionel este Primul Ministru al țării, gândiți-vă ce este de făcut dacă dispare și luați imediat toate măsurile cuvenite. Nu este o anghină simplă, nu știu precis ce are, dar știu că este o infecție de o înspăimântătoare virulență”.

Dr. Angelescu inaugurase la Sighișoara câteva școli cu Jean Th. Florescu, pe atunci șeful organizației noastre în Târnava Mică, și nu se întorsesese decât Marți seara la București. Aflând că Brătianu este suferind, se dusesse să-l vadă și a fost imediat serios îngrijorat de starea lui. Optimismul lui Danielopol și al lui Nanu Muscel i se părea cu desăvârșire neîntemeiat și dezmințit de realitate din ceas în ceas. Petrecuse pe lângă bolnav o bună parte a nopții și vedea cum inflamația din gât îi îngreuna respirația până la sufocare. Adusesse și pe ajutorul său de la Colțea, pe Dr. Popescu, care din acel moment nu a mai părăsit căpătâiul lui Brătianu.

Eu personal, care aveam demult o deosebită încredere în diagnosticurile lui Angelescu, fiindcă fusese singurul doctor care văzuse clar și precis din primul moment boala lui Brezulescu și pe aceea a lui Mârzescu, mi-am dat imediat seama că totul este pierdut, că o minune singură îl mai putea salva. Într'o goană am plecat câteșitrei la Brătianu acasă, vestea că starea lui este gravă începuse să se răspândească între timp și încăperile erau pline de rude și prieteni. De când Doctorul Angelescu venise să ne vorbească la Ministerul de Finanțe, situația se agravase, Brătianu, cu toate baloanele de oxigen care i se dădeau, nu mai putea respira, devenise negru și se înăbușea.

Pe când discutam cu Vintilă în birou ce să facem, în odaia de culcare

Dr. Mețianu, chemat în consultație și văzând că bolnavul se prăpădește, a hotărât să i se facă în grabă o traheotomie. Emoționat de răspundere, mâna i-a tremurat și a avut câteva momente de șovăire, pe când Brătianu se asfixia. Văzând această situație disperată, Dr. Angelescu i-a luat bisturiul din mână și a practicat el inciziunea. Cu câteva minute înainte, Brătianu a priceput gravitatea situației, și chemând pe Constantin (Bebe), i-a încredințat cheile și câteva acte importante.

Brătianu își reveni repede, dar firește cum nu mai putea vorbi, scria pe foițe de hârtie — care mai există — spre a-și indica dorințele și a-și spune gândurile. Găsi chiar mijlocul să glumească în aceste împrejurări cu Dr. Angelescu și, dacă nu mă înșel, cu sora lui Sabina Cantacuzino. Îmbunătățirea a fost însă de scurtă durată, speranțele noastre au renăscut, dar ele s'au risipit repede. Îndată după dejun temperatura a crescut, iar fenomenele de intoxicațiune generală a organismului în loc să scadă, precum o nădăjduiam, s'au accentuat tot mai mult. De la începutul bolii, rinichii nu funcționau și toate silințele medicilor erau zadarnice, precipitând astfel procesul de descompunere a sângelui. Medicii se arătau tot mai speriați de violența infecției streptococice, căreia organismul puternic al sărmanului Brătianu îi opunea o disperată, dar deșartă rezistență.

În timpul acesta convenisem cu Vintilă Brătianu ce să facem în cazul, din nenorocire din ce în ce mai probabil, al unui deznodământ fatal. Cum dânsul era prea emoționat ca să pună în execuție măsurile hotărâte, îmi reveni mie trista sarcină în clipele atât de dureroase pentru noi toți, de a îndeplini aceste îndatoriri.

Convenisem imediat, fără discuții și fără șovăiri, că Vintilă Brătianu va lua președinția consiliului și că guvernul, având încrederea Regenței, care nu putea să dorească o schimbare de regim după șase luni, precum și sprijinul parlamentului să-și continue activitatea. Tot atunci am hotărât ca și șefia partidului să o ia Vintilă. De fapt era mai demult stabilit, căci cu câțva timp înainte, când Ionel Brătianu și-a făcut testamentul, a pus în scris și dorințele în ceea ce privește succesiunea lui politică. Mă chemase atunci și îmi ținuse următorul discurs: „Socotesc că șefia partidului ți se cuvine Dumitale și cred că, de-altfel, lucrul este în asentimentul prietenilor noștri politici, dar, având în vedere serviciile aduse de Vintilă, eu cred că este în interesul chiar al Dumitale că dacă, precum este firesc, eu mor înaintea lui, să-i cedezi locul. Vei veni astfel în fruntea partidului mai târziu, dar cu mai multă experiență și cu mai multă autoritate“.

Nu am nevoie să adaug că nici prin minte nu-mi trecuse să o iau înaintea lui Vintilă pe care îl stimam atât de mult și pe care îl consideram întotdeauna în politică drept un frate mai mare, astfel încât chestiunea succesiunii la conducerea partidului era din vreme perfect lămurită. Murind Brătianu, rolul meu era clar, anume să execut această ultimă și, voi spune, fireasca dorință a lui sprijinind pe Vintilă în îndeplinirea misiunii lui cu

același cald și statornic devotament ca și în zilele rele pe Ion I.C. Brătianu.

Toate aceste dispozițiuni trebuiau însă aduse la îndeplinire și ceasurile erau numărate, căci mica îmbunătățire de după traheotomie se arăta tot mai vădit trecătoare și iluzorie. Trebuia vorbit cu Regența, trebuia prevenit Palatul, trebuia obținut asentimentul lor, trebuia să ne înțelegem cu colegii din guvern și cu factorii de căpetenie din partid. Deși zdrobit de emoțiune și de durere în fața sfârșitului neașteptat al omului cu care lucrasem atâția ani în intimă colaborare, am fost silit să alerg și să aranjez totul. Prin Barbu Știrbey am prevenit pe Regina Maria și pe Principele Nicolae. A fost pentru ei — ca pentru noi toți de-altfel — o lovitură de trăznet. Regina Maria îndeosebi, care ținea foarte mult la Brătianu, nu putea crede în trista realitate, de aceea a și venit cu fiucele ei la Brătianu acasă să afle mai multe și să stea de vorbă cu D-na Elisa Brătianu. Principele Nicolae nu făcuse nici o obiecție la propunerile noastre, deși părea a crede că deznodământul fatal va fi evitat. În familia noastră regală domnește întotdeauna un invincibil optimism în materie de boală.

Pe când Știrbey era la Palat, eu m-am dus la Buzdugan. L-am găsit acasă în modestul apartament pe care îl locuia în Strada Știrbey Vodă încă de pe vremea când nu era decât prim-președinte al Curții de Casație. Buzdugan, uluit și el de vestea neprevăzută pe care i-o aduceam, mi-a spus că nu crede nimerit ca succesiunea lui Ionel Brătianu să o ia fratele său. „Vintilă“ zicea el, „este prea intransigent, politica lui economică ridică prea multe ostilități peste hotare, ar fi mai bine să iei D-ta președinția consiliului, iar eu — și sunt sigur de asemenea că și colegii mei — îți vom da tot concursul nostru“. I-am arătat îndată că nu pot primi această însărcinare, că socotesc că ea se cuvine lui Vintilă ale cărui state de servicii sunt superioare și mai vechi decât ale mele, că de-altfel lucrul a fost convenit din vreme chiar cu Brătianu, că firește pierderea lui Ionel se va resimți adânc în partid, în guvern și în țară, dar, cu concursul Regenței, nu mă îndoiesc că vom putea să ne îndeplinim misiunea, Vintilă fiind în fruntea ministerului. I-am vorbit pe un ton atât de hotărât, încât credeam că nu va mai insista. Spre marea mea surprindere însă Buzdugan a revenit la asalt, stăruiind ca eu să iau conducerea guvernului. Văzând că sforțările lui sunt zadarnice, a renunțat în cele din urmă, dar nu fără a-mi repeta că regreta hotărârea noastră și că se teme să nu o regretăm și noi. Mărturisesc că nu mă așteptam la această reală neîncredere a lui Buzdugan în Vintilă Brătianu și, cu toate aprecierile extrem de măgulitoare la adresa persoanei mele, am plecat de la el mâhnit, atât de mâhnit încât nu am spus nimănui cele petrecute. Presimțeam că această stare intimă de spirit a Regentului va fi un nou izvor de greutate pentru noi în calea tot mai spinosă ce ne aștepta de acum încolo, în urma dispariției lui Brătianu din mijlocul nostru.

Buzdugan s'a însărcinat să vorbească și cu Patriarhul. Cu colegii am

convenit repede, câțiva m-au întrebat oarecum cu sfială dacă eu nu râvnesc președinția consiliului și a partidului și dacă primesc cu adevărat fără mâhnire și fără rezerve mintale șefia lui Vintilă Brătianu însă, la declarațiile mele categorice și la afirmarea mea că lucrul fusese convenit cu însuși Brătianu, nimeni nu a mai spus nimic.

Titulescu, bolnav după cum am zis încă de Sâmbătă, era în pat când mi-a dat fără înconjur adeviziunea sa și părea sincer afectat de pierderea unui om cu care până în ultimele luni colaborase, dar nu avusese nici raporturi intime, nici raporturi tocmai amicale. Pe cât era de bine și des cu Vintilă, pe atât cu Ionel legăturile chiar până acum în urmă, erau puțin cordiale. Atracțiune reală între ei nu exista.

În urma tuturor acestor vizite și demersuri rămăsese stabilit că îndată ce Brătianu va închide ochii, ne vom duce la Palat și, cu Vintilă în frunte, vom presta din nou jurământ. Era într'adevăr de cea mai mare însemnătate ca față de o lovitură ca aceea pe care o primeam, să dăm cel puțin țării impresia că avem încrederea neștirbită a Regenței, că nu ne-am pierdut capul și că îndurerați, dar hotărâți, ne continuăm drumul înainte. Având în vedere lupta violentă pe care național-țărăniștii, exasperați de opt ani de opoziție, o întreprinseseră, o atare atitudine era o absolută necesitate.

Pe seară m-am reîntors în Strada Lascăr Catargiu. De acum, casa lui Brătianu era plină, familia, prietenii intrau, își exprimau păreri, făceau propuneri, se jeleau. Emoțiunea lui Constantin Brătianu, spre pildă, era impresionantă. Ceea ce sporea înfrigurarea generală era că vădit medicii dibuiau, nu știau precis în prezența cărei boli se aflau. Vorbeau acuma de o anghină a lui Ludwig. Fapt este că starea bolnavului se agrava mereu. După discuții prelungite, doctorii au hotărât să facă o nouă incizie profundă în gât, spunând că probabil se află în profunzime un abces și că, descoperindu-l, Brătianu putea fi salvat.

În consecință l-au operat din nou pe jumătate anesteziat, chinându-l zadarnic, fiindcă nu au găsit nimic și de acum recunoșteau că nu mai este nimic de făcut. Brătianu intrase în agonie, rămânea numai de văzut cât va rezista organismul în lupta cu moartea, căci inima — acea inimă care în ultimii ani ne îngrijorase atât de mult — rezista cu o putere și cu o energie minunată. De dorit era ca această groaznică agonie să se termine cât mai curând, fiindcă atât chinurile fizice, cât și cele morale ale bolnavului erau cu adevărat patetice. Într'adevăr, dânsul își păstrase toată luciditatea de spirit, simțea că moare, nu putea vorbi în urma traheotomiei, nu mai avea după a doua operație nici putere de a mai scrie, urmărea deci cu ochii cele ce se petreceau în jurul lui și, în acești ochi se citea cât suferea și trupește și sufletește.

Multe persoane intrau în odaia lui să-l vadă, dar întrucât mă privește, mărturisesc că nu am avut acest curaj. De-altfel, dezaprobam această funebă exhibiție, care nu putea decât să sporească încă chinurile sârmanului Brătianu.

Pe la miezul nopții, starea lui de somnolență părea a-i fi alinat suferințele, cel puțin pe cele morale. Prietenii, Vintilă Îndeosebi, m-au rugat să plec acasă să mă odihnesc, adăugând că mă vor chema când sfârșitul va fi iminent. Am plecat deci pe la trei dimineața, puțin mai târziu mi-a telefonat însă Dinu Brătianu, fiindcă medicii credeau că sfârșitul nu mai poate întârzia. Când am sosit, spectacolul era jalnic, în salon Doamna Brătianu înconjurată de rude era zdrobită de durere, dar stăpână pe ea, în sufragerie eram noi, miniștrii, în salon și în anticamera bolnavului se aflau medicii care îl mai chinuiau, convinși și ei că nici o măsură nu mai poate avea vreo eficacitate, dar considerându-se datori tocmai fiindcă era vorba de Primul Ministru al țării, să încerce totul până în ultima clipă. Brătianu nu mai era în obișnuita lui odaie de culcare, fusese transportat în camera de alături, care de obicei era iatacul Doamnei Brătianu, fiindcă era mai spațioasă și avea un pat mai mare decât îngustul pat de bronz în care Brătianu dormea de atâția ani.

Pe chipurile tuturor se citea durerea și îngrijorarea, durerea pentru pierderea unei rude, a unui prieten sau a unui conducător iubit, îngrijorarea pentru țara care rămânea lipsită de cel mai de seamă om de guvern al ei tocmai acum, când murise și Regele Ferdinand, când în fruntea statului era o Regență fără experiență și fără autoritate, când înlăuntru valul demagogiei național-țărăniște lua proporții răzvrătitoare și când peste hotarele Principelui Carol continua să revendice tronul la care renunțase și rămânea astfel un punct firesc de atracție pentru toate nemulțumirile interne și pentru toate speculațiunile internaționale.

Toată această lume zguduită de o puternică și de o legitimă emoțiune, nu-și găsea astămpăr, venea, pleca, intra în camera bolnavului să-l vadă o ultimă dată, interpela medicii, care, neputincioși dădeau din umeri, căuta să consoleze pe Doamna Brătianu. În câte un colț se discuta acest sfârșit și consecințele lui, în altul, un intim plângea singuratic, la ușă ziaristii cereau informații pentru ultimele ediții, iar în curte se auzeau automobilele care circulau, întrerupând cu zgomotul motoarelor atmosfera funebă ce plutea peste locuința marelui bărbat de stat, ce încă mai rezista — el, omul tuturor rezistențelor — chemării nemiloase a morții.

Preotul Mihălcescu de la Biserica Amzei a fost chemat spre a împărtăși pe bolnav. Brătianu primi împărtășania cu deplină conștiință și urmări cu ochii mari deschiși foarte atent rugăciunile preotului. Murea deci creștinește, după datina țării pe care o iubise atât de mult și o slujise cu atâta folos și cu atât strălucire.

De acum, se aștepta sfârșitul din minut în minut, ca să nu-și dezmință firea, Brătianu rezista însă peste prevederile medicilor și peste așteptările tuturor. Voi păstra pururea amintirea groaznică a acestor clipe. La un moment dat, s'a crezut că își dăduse ultima suflare și Doamna Brătianu, împreună cu membrii familiei, au fost chemați la căpătâiul muribundului.

Parcă mai văd procesiunea, era patetică. Organismul lui Brătianu mai rezista însă și abia dimineața, când se lumina de zi, își dădu sufletul, înconjurat de toți ai lui.

Am prevenit de îndată pe Regenți și, la 7,30—8,30, eram cu toți miniștrii la Palat. Cei trei Regenți au venit și am prestat jurământul. Vintilă Brătianu, care sub aparențele sale închise și aspre ascundea o fire de extremă sensibilitate și un suflet de o rară noblețe, făcea supraomenești eforturi ca să-și stăpânească emoția. Pe lângă durerea ce îl covârșea, își dădea seama de toată răspunderea ce apăsa de acum pe umerii lui. El jucase și până atunci un mare rol în viața partidului și al țării, în unele direcții ca în cele economice chiar un rol hotărîtor, dar avea o atât de mare încredere în simțul politic al fratelui său, încât de directivele mari ale vieții publice nu se preocupase niciodată în chip deosebit, se mărginise doar să înainteze pe căile indicate de Ionel. De acum, aceste directive urma să le dea dânsul, și conștiința lui atât de curată, atât de cinstită, era adânc tulburată.

Buzdugan a spus câteva cuvinte, deplângând dispariția lui Brătianu, urându-ne să putem continua opera lui. De-altfel, câteși-trei Regenți erau sincer afectați de moartea sa și conștienți de golul astfel lăsat în viața țării, precum și de toate îngrijorătoarele ei repercursiuni. Vintilă a răspuns în scurte cuvinte, toată ceremonia ținând abia câteva minute. Când am ieșit din Palat sunase abia 8 dimineața, era ceață, burnița, străzile erau goale, măturătorii singuri își începuseră lucrul. Capitala nu bănuia încă moartea Primului Ministru și constituirea unui nou guvern sub președinția lui Vintilă Brătianu. Zic nu bănuia, fiindcă într'adevăr, lucru ciudat, în acel București în care de obicei nici un secret nu poate fi păstrat, în care totul se află, totul se știe și chiar se inventează din senin, boala lui Brătianu fusese atât de fulgerătoare, încât marea majoritate a publicului abia îl credea suferind.

Miercuri, adică abia în ajunul morții, se răspândise în cluburi și în unele cercuri politice vestea gravității bolii, în restul Capitalei și în țară în general nu se bănuia încă nimic. Vestea a căzut deci ca un trăsnet neașteptat, a fost o stupeoare generală și o mâhnire reală. Neamul nostru poate să aibă multe cusururi, dar are netăgăduit două mari însușiri: simțul politic, un simț politic care poate fi în zile obișnuite tulburat de patimi, dar care a reacționat întotdeauna luminos și puternic în ceasurile grele ale vieții noastre naționale; și, în al doilea rând, nu este rău sau, mai exact cum spunea bătrânul Corbescu „are gură rea, dar inimă bună“, așa încât oricare ar fi fost nedreptățile luptelor din timpul vieții, în fața morții se recunosc meritele și serviciile unui om. Prin simțul său înnăscut, poporul nostru nu putea să nu-și dea seama de ce reprezenta Brătianu în osatura politică a acestui stat și, ca atare, el a avut imediat intuiția golului ce moartea lui neașteptată o pricinuia. O mare, o reală îngrijorare a stăpânit pe toți,

acum șase luni Regele Ferdinand, azi Brătianu, prea multe și grele lovituri ale soartei. Nici un om conștient nu-și putea ascunde legitimele preocupări.

Prin bunătatea sa firească poporul nostru, care fusese adesea atât de nedrept cu Brătianu, uita repede toate resentimentele, toate atacurile lui, pentru a-și reaminti numai că de cel dispărut erau legate înfăptuiri epocale, întregirea neamului și temeliile democratice atât politice, cât și economice ale României Mari. De pretutindeni i se aducea lui Brătianu omagiul ce i se cuvenea glorioasei sale opere, România știa să arate acum cel puțin că nu cunoaște ingratitudinea.

De asemenea, în străinătate, vestea neașteptată a încetării din viață a marelui bărbat de stat român a produs o vie emoțiune. Comentariile presei au fost foarte elogioase, meritele lui, contestate de atâtea ori cât a trăit, erau acum recunoscute fără înconjur și fără precupețire. Se spunea astfel că nu numai România îl pierde pe cel mai de seamă dintre oamenii ei de stat, dar că însăși Europa pierde pe unul din principalii ei bărbați politici.

Dacă este adevărat că a ști să mori este pentru un om de stat un merit tot atât de mare ca și acela de a fi știut să trăiești, atunci desigur că acest merit nu i-a lipsit lui Brătianu. A murit în plină apoteoză, plâns de o țară și regretat de o lume întreagă. Pe el, soarta l-a scutit de zilele de restriște după cele de mărire. Pe el, soarta l-a scutit de supraviețuirile degradatoare sau provocatoare de nedreptăți, de compătimiri. Pe el, soarta l-a scutit de melancolia apusurilor și de tristețea bătrânețelor. Pe el, moartea l-a trăznit ca pe un stejar, în toată maturitatea însușirilor, în toată plenitudinea puterilor sale.

M'am convins demult de logica ce există între viața și moartea oamenilor. Sfârșitul lui Brătianu adevărea încă o dată această strânsă corelațiune. Brătianu fusese parcă sortit unui mare destin. Se născuse la Florica în ziua de 20 August 1864, adică tocmai în ziua promulgării legii rurale, prin care desființând claca, generația renașterii române pregătise împrăștierea țărănimii Principatelor Dunărene. Crescuse alături de ilustrul său părinte în zilele din care trebuia să iasă neatâmbarea țării și proclamarea regatului. Ajunsese de tânăr la cele mai înalte demnități prin numele cel purta, prin trăsătura de unire ce reprezenta între generația părintelui său și generațiunile noi. Însușirile de care dădu repede dovadă îl împinseră de timpuriu la conducerea partidului național liberal și la conducerea statului. Războiul mondial i-a dat puțința să îndeplinească visul secular al neamului, iar în atmosfera victoriei a înfăptuit marile reforme democratice, votul obștesc și exproprierea, proiectate de el încă înainte de război, printr'o superioară prevedere și o profetică viziune a vremurilor ce aveau să vină. În sfârșit, prin guvernările post-belice, tot lui îi fusese dat să pună temeliile organizării și consolidării României întregite.

O asemenea viață, un asemenea destin trebuia să se încheie printr'o moarte ca președinte de Consiliu în atotputernicie și în mijlocul conștiin-

ței unui neam întreg de toată întinderea pierderii pe care o suferea. Un mai logic, un mai simbolic sfârșit nici nu se putea.

Ca să fiu drept, trebuie însă să spun că jalea pe care moartea lui Brătianu a pricinuit-o în diferitele straturi ale societății noastre a fost o jale mai mult de natură rațională, decât de natură sentimentală. Brătianu a fost respectat, dar nu a fost niciodată cu adevărat iubit. A fost respectat pentru că, oricare ar fi fost patimile adversarilor, sau obișnuita nepăsare a mulțimilor anonime, toți își dădeau seama de puternica lui personalitate, de neprețuitele, de istoricele servicii pe care le adusese țării și neamului său. Trăise însă prea departe de mulțime, avusese prea puțin contact direct cu opinia publică, iar o presă pe care el prea mult o disprețuisese îl prezentase cu totul sub altă înfățișare decât cea adevărată.

Pe de altă parte, firea lui chibzuită, meditativă, autoritară, organic potrivnică gesturilor pline de avânt, nu era de natură să-l apropie de masele populare, veșnic seduse de temperamentele comunicative, de atitudinile teatrale, de slăbiciunile omenești, în care cei mulți regăsesc oglindindu-se propriile lor scăderi, propriile lor îndoieli, propriile lor frământări sufletești. Brătianu a fost așadar regretat mai mult cu judecata, decât cu inima.

Îndată după prestarea jurământului ne-am îngrijit să-i facem o înmormântare demnă de el, revenindu-mi iarăși sarcina de a organiza și această funebă ceremonie. În ziua de Joi, adică în ziua morții, după o sumară autopsie care, fie zis în trecut, nu a lămurit nimic, lăsându-i moartea tot înconjurată de un fel de mister*, corpul lui Brătianu a rămas acasă în camera și patul în care își dăduse obștescul sfârșit, vegheat fiind zi și noapte de rude și de prieteni. Vineri dimineața, așezat pe un afet de tun și cu sicriul învelit în drapelul național, l-am dus la Ateneu, unde a fost expus până Duminică dimineață, când se orânduise înmormântarea. O enormă mulțime a defilat neîncetat în fața sicriului descoperit. Brătianu, pe patul lui de moarte, nu era deloc desfigurat, părea că doarme, întrucât însă cu prilejul operațiilor ce suferise în ultimele zile fusese ras, apărea o falcă energetică și voluntară pe care barba o ascunsese și care îi schimba înfățișarea obișnuită. De aceea Vasile, credinciosul său servitor, așezase cutele drapelului și florile în așa chip încât schimbarea nu era vădită.

În jurul catafalcului, miniștrii și prietenii politici, deputați și senatori făceau cu schimbul de gardă, și nu era un spectacol banal să vezi la un

* S'a pretins, față de virulența cu totul neobișnuită a infecției, că Brătianu fusese otrăvit, se bănuia că niște Ruși aflători la el în serviciu ar fi presărat pe pâinea ce i s'a dat o cultură de streptococi anume pregătită. Unii afirmă că atentatul era de natură sovietică, alții mergeau până a învinui opoziția național-țărănistă. Nu a fost dovedit nimic și nu vreau să las plutind asupra nimănui vreo bănuială. Virulența infecției a fost desigur suspectă, dar pe de altă parte nefuncționarea rinichilor și anghina lui Ludwig pot fi niște explicații, fără a mai fi nevoie să se recurgă la alte ipoteze, care de altfel se fac prea des și prea ușor, când este vorba de oameni ce ocupă situații însemnate.

Fig. 17: Ion Duca la înmormântarea lui Ion I.C. Brătianu

moment dat nemișcați de-o parte pe Dr. Lupu și de alta pe C. Argetoianu. Fără voie îmi reaminteam cu câtă violență același Lupu ataca activitatea lui Brătianu, cu câtă patimă îl denunța opiniei publice ca dușman al popoului, ca reprezentantul cel mai autorizat al infamei oligarhii național-liberale. Trebuia de altfel să mărturisesc că întristarea lui Lupu era sinceră și ne-a mișcat pe toți, fie remușcarea — nu trebuie uitat că Lupu își începuse cariera politică sub oblăduirea lui Brătianu — fie firea lui tipic românească în această privință, adică „gură rea, dar inimă bună“ — fapt este că Dr. Lupu l-a plâns pe Ion I.C. Brătianu cu o adâncă și neprefăcută emoțiune.

Cât despre Argetoianu, caleidoscopicele lui peregrinări politice în care o patologică sete de putere întunecase demult și noțiunea statorniciei și respectul convingerilor, îl aduseseră de curând pe meleagurile lui Brătianu pe care poate că fără de această moarte neprevăzută castelanul de la Breasta s'ar fi statornicit. Fatalitatea voia însă ca de acum împrejurările înseși să conspire pentru a îndemna pe Argetoianu să-și continue evoluțiile din lagăr în lagăr și din credință în credință.

Totuși, trebuie să recunosc că a doua zi după moarte, Argetoianu a avut un gest elegant: a venit — el care până atunci colabora numai cu noi — să se înscrie în partidul liberal, cum spunea „ca un simplu soldat“. Păcat că eleganțele pe care atavismele sale le pot explica, nu pot rezista însă neastâmpărului care l-a condus pe acest om, de-altfel inteligent, cult și nelipsit de capacitate, sub toate steagurile și, rând pe rând, în slujba tuturor reacțiunilor, ca și a tuturor demagogiilor.

Atitudinea mulțimii a fost interesantă, ea destăinuia minunat simțămintele de care am vorbit. În genere era mult mai reculeasă decât la moartea Regelui Ferdinand, unde vădit preocupările spectaculare covârșeau simțămintele de reală emoțiune și, adesea chiar, regulile decenței.

Programul înmormântării cuprindea un serviciu divin la Ateneu, transportarea sicriului la gară, de-acolo cu trenul la Florica și așezarea lui în capelă. Totul s'a făcut cu mare solemnitate, la serviciul divin asistând lumea oficială, în cap cu Regența și toți frunțașii vieții noastre publice, fără deosebire de partide. Totuși Buzdugan spre uimirea mea a lipsit. Informându-mă, aghiotantul său mi-a spus că „suferea de reumatisme“ și că se temea să stea în rotonda de la Ateneu pardosită cu mozaic. Dacă am fi știut, am fi putut pune un covor în dreptul fotoliului său, scutind astfel pe un om care îi datora lui Brătianu atâtea și, în primul rând, situația lui de Regent al Regatului, de o atitudine ce purta prea mult stigmatele ingraturii.

Mai târziu, urmărind evoluțiile lui George Buzdugan, m'am întrebat adesea dacă în sufletul său nu-i purta lui Brătianu un resentiment mai adânc. Într'adevăr, Brătianu nu se putea obișnui să-l trateze ca pe un Regent, ci mai mult ca o făptură a lui. Îi atrăsesem în câteva rânduri atenția

că Buzdugan își luase cu totul în serios rolul la care îl ridicase și că ar trebui să-i menajeze susceptibilitatea. Oricum ar fi, Regentul putea alege însă un alt prilej pentru a-și exprima simțămintele înăbușite până în ajunul morții președintelui său de Consiliu. Era cel puțin o ineleganță inutilă.

Ce este drept, nu a fost singura din acea zi. Discursurile ce s'au rostit au prilejuit și altele. Mi-am adus atunci aminte de o vorbă pe care Brătianu mi-o spusese înainte de război: „Să știți, când voi muri nu vreau nici armată, nici discursuri“. Mi-a părut rău că nu am respectat-o, deși aveam scuza că dânsul nerepetându-și această dorință în testament, putea fi socotită ca nefiind cu adevărat ultima lui voință. Am regretat totuși fiindcă aceste discursuri m'au mâhnit adânc, ele au fost prilejul unor întristătoare scene de meschinărie politică și omenească. Toate partidele au ținut să-și spună cuvântul, dar nici unul nu a avut eleganța să aducă marelui adversar dispărut omagiul cuvenit prin șeful său respectiv. Îmi aduceam aminte că la moartea lui Take Ionescu, Brătianu vorbise chiar el și nu trecuse decât puțină vreme de când controversa Banatului îi despărțise atât de pățimaș. Această mărinimie a fost se vede mai presus de sufletul D-lor Maniu, Iorga și Averescu. Iuliu Maniu a însărcinat pe Vaida să vorbească, Iorga pe Tașcă și Generalul Averescu pe Generalul Coandă.

Dar nu numai atât, parcă a fost o întrecere între ei pentru a drămuși meritele lui Brătianu. Binevoiau să recunoască faptul că a declarat războiul, dar printr'un fel de conspirație tacită se fereau să-i atribuie întregirea neamului, necum marile reforme democratice. Vaida părea a reduce rolul lui Brătianu în chestia națională la o scenă duioasă ce a avut loc între ei la Paris pe vremea conferinței de pace. Tașcă, probabil cenzurat de Iorga, a fost de o parcimonie care stârnea indignarea, mai ales în gura unui personaj ca el. Dar cel ce m'a jignit mai mult a fost Generalul Coandă, pe care Brătianu îl făcuse primul ministru al întoarcerii triumfale la București — și care, drept răsplată, trecuse de partea lui Averescu, văzând după război valul de popularitate ce stârmise și socotind, probabil, că steaua partidului liberal a apus definitiv. Acest om trebuia sau să tacă, sau, cel puțin acum, în fața acestui mormânt deschis, să aducă tributul cuvenit adevărului istoric și să exprime simțămintele de recunoștință ce le datora memoriei celui dispărut.

În sfârșit, vorbind în numele organizației noastre din Capitală, Jean Th. Florescu a încheiat seria cuvântărilor printr'un discurs declamatoriu, care a adus și o notă de ridicol în ceremonia de-altfel impunătoare și solemnă a acestor funeralii naționale. Hotărît, Brătianu avusese dreptate când spusese „fără discursuri!“

Firește, nici nedibăciile oratorice ale unora, nici micimile sufletești ale altora, nu vor putea să sporească sau să micșoreze opera și gloria lui Brătianu, acestea desfid judecata trecătoare a contemporanilor și a adversarilor meschini. Dar ele au introdus o notă de patimă mărunță în măreția apoteotică a acestui patetic sfârșit.

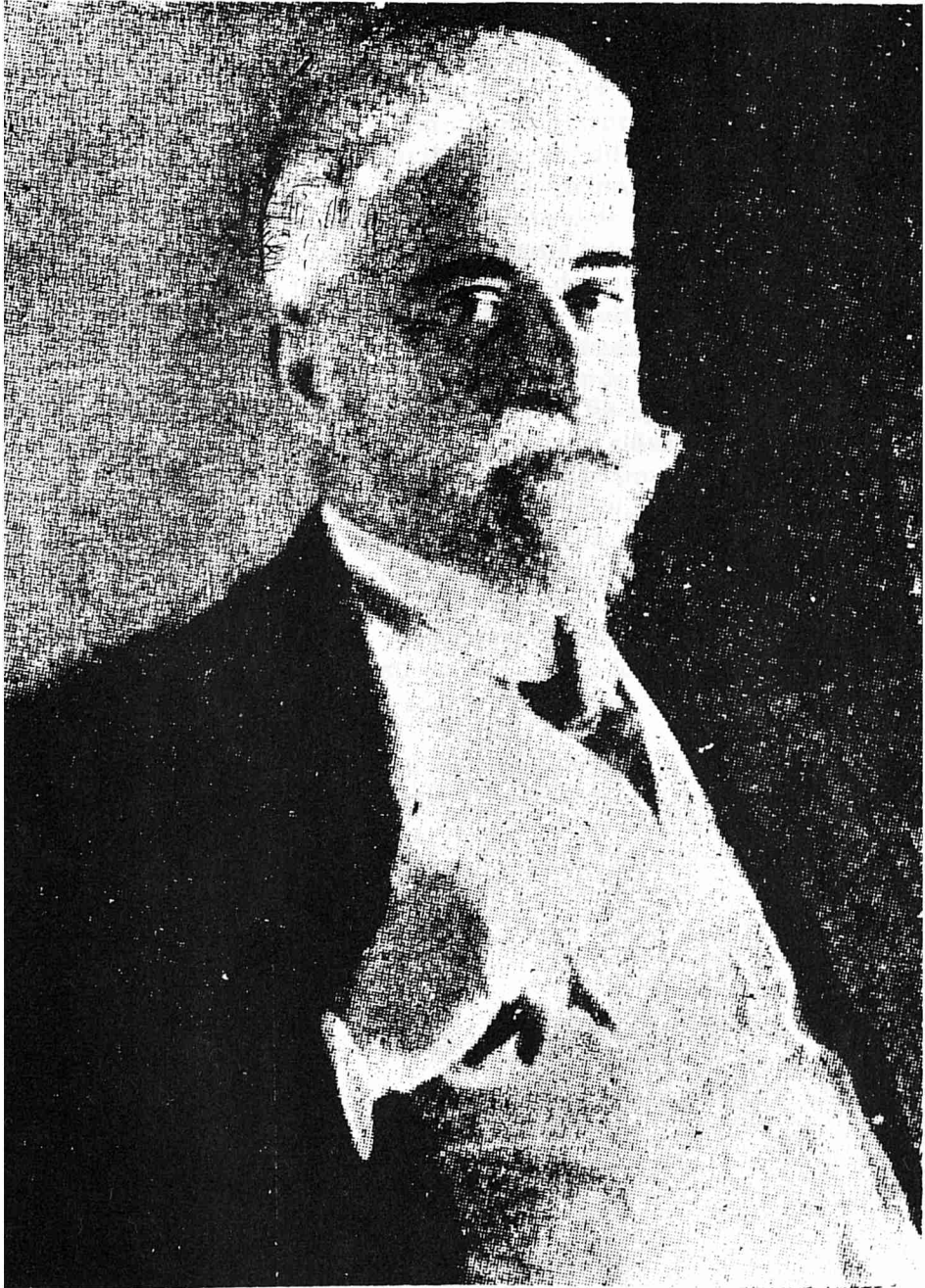

Fig. 18: Ion I.C. Brătianu

Pe străzile Capitalei, la gară, de-alungul liniei ferate până la Chitila, pretutindeni pe urmă până la Florica se adunase o mare mulțime. Nici la Regele Carol, nici la Regele Ferdinand nu văzusem mai multă aglomerație și mai multă reculegere, preoții în odăjdii așteptau înconjurați de autorități și de săteni trecerea trenului funebru prin diferitele gări.

La Florica sicriul a fost așezat într'un car tras de boii aceia minunați pe care Brătianu îi creștea cu atâta dragoste și de a căror rasă și înfățișare era atât de mândru. În după-amiaza de iarnă întunecoasă și cețoasă, convoiul, urmat de o mare mulțime de prieteni, de autorități și de săteni, urca încet și jalnic dealul până la capelă. Acolo, o ultimă și scurtă rugăciune după datinile bisericii noastre și corpul lui Brătianu a fost depus provizoriu în cripta laterală din dreapta, alături de locul unde este îngropată mama sa, D-na Pia Brătianu, rămânând ca în urmă să fie așezat în cripta centrală într'un sarcofag identic cu acela al tatălui său și alături de dânsul.

Regina cu fiicele ei și cu Principele Nicolae ținuse să asiste la punerea în mormânt a ilustrului colaborator al soțului ei, pe deplin conștientă de altfel de însemnătatea acestei dispariții și adânc afectată.

Mărturisesc că această parte a ceremoniei, deși mai puțin impunătoare, a fost totuși cea mai mișcătoare, Brătianu se ducea să doarmă somnul de veci după o viață atât de strălucită în istoria neamului său, pe același deal pe care cu 63 de ani înainte văzuse lumina zilei. Se născuse la Florica în vremurile României vasale, se odihnește în pace tot la Florica, dar în vremurile României întregite.

Țărâna României visurilor noastre împlinite îi va fi desigur ușoară și faptele lui îngăduie memoriei sale să aștepte în liniște verdictul istoriei nepărtinitoare.

*Les morts exigent des vivants de
rendre impérissable l'oeuvre de justice
et de liberté pour laquelle ils se
sont sacrifiés*

Ion Brătianu

MOARTEA LUI VINTILĂ BRĂTIANU

Sănătatea lui Vintilă Brătianu lăsa mult de dorit, suferea de o hipertensiune arterială și nu se îngrijea. Când i se atrăgea atenția asupra nevoii de a se ocupa mai serios de sănătatea lui, răspundea sau cu formula că știe că va muri subit de inimă și că, la urma urmei, este cea mai frumoasă moarte, sau că în zilele grele ce le trăim, omul trebuie să-și facă datoria până la capăt și să moară „în tranșee“. Zadarnic îi spunea fratele său Ionel: „Vintilă, prea te surmenezi, muncește mai puțin, așa îți supui organismul la o tensiune la care este imposibil să reziste!“ Nu voia să țină seama de nici un sfat, de nici o rugămintă. Își continua cu o îndărătnică febrilitate viața de muncă, de muncă ce este drept foarte ordonată, dar de muncă incontinuuă și extrem de intensă. Nu cunoștea nici odihna, nici distracțiile.

Totuși, până la moartea fratelui său Ionel, de bine de rău sănătatea lui a rezistat, acest sfârșit i-a dat însă o lovitură de pe urma căreia nu s'a mai ridicat. Îmi aduc aminte că printr'o supremă încordare fizică și morală se străduise să-și înăbușească durerea și să muncească zi și noapte pentru a face față noilor răspunderi ce apăsau de acuma pe umerii lui. Și reușise mai presus de așteptările noastre.

La Crăciun se dusesse să se odihnească la Mihăești vreo zece zile, două săptămâni. Când s'a întors la București, spre uimirea mea îndurerată m'am găsit în fața altui om, era îmbătrânit cu zece ani, slăbit și gârbovit. Mai ales privirea lui era schimbată, purta parcă stigmatul morții. Nu m'am putut stăpâni să împărtășesc câtorva intimi îngrijorarea mea și de atunci semnele neîndoielnice ale înrăutățirii sănătății lui s'au înmulțit neîncetat.

În toamna anului 1928, când ne-am retras de la putere, el însuși vedea că forțele îl părăsesc, căci în mai multe rânduri mi-a spus: „Nu mai pot să lucrez, eu, care eram atât de activ, îmi dau seama că nu mai pot să fac nici cea mai mică efort“. Și citeam pe fața lui cât suferea de pe urma acestei stări, cât îl chinuia sentimentul scăderii forței sale de muncă. Dintr'o călătorie în Italia și Sicilia s'a întors parcă ceva mai întremat, dar această îmbunătățire a fost de scurtă durată și continua să mi se plângă că nu poate lucra. Căutam să-l mângâi zicându-i: „Nu te speria, că te vei în-

drepta“. Dar el îmi răspundea mereu: „Nu – nu, simt că este ceva mai adânc, nu mai pot lucra, pregătiți-vă pentru a duce sarcina, eu văd limpede că nu voi mai putea fi în stare să o fac!“

Ducându-ne o dată pentru o întrunire la Cernăuți, a leșinat pe când eram la masă în vagonul restaurant. Am rămas firește cu toții adânc turburați, dar fiindcă mai avusese asemenea leșinuri și în trecut, nu i-am dat o prea mare însemnătate. Din ce în ce mai des avea și hemoragii nasale, tensiunea nu scădea cu toate curele și dietele ce făcea, iar nervozitatea lui lua proporții uneori vădit bolnăvicioase. Cele mai mici contrarietăți – și câte nu are un om politic și un șef de partid – îl iritau peste măsură. Ca întotdeauna în asemenea cazuri cusururile lui obișnuite se accentuaseră peste măsură, adesea era greu să mai lucrezi cu el și ne trebuia îndeosebi nouă, intimilor lui, o răbdare însuflețită de toată dragostea ce i-o purtam, pentru a evita conflicte penibile.

Întoarcerea Principelui Carol, pe care căutase să o evite, precum și repercursiunile pe care le-a avut atât asupra vieții interne a partidului, cât și asupra situației partidului în genere, nu au fost de natură să-i micșoreze frământările sufletești. În marele său patriotism, noua stare de lucruri nu putea decât să sporească grijile lui cu privire la viitorul țării, la a cărei întregire și consolidare contribuise atât de mult.

Pe de altă parte, de peste doi ani asista la o luptă înverșunată împotriva politicii lui economice. Guvernul național țărănist căuta să distrugă tot ce se clădise românesc în ultimile decenii, formula „prin noi înșine“ nu mai era combătută, era luată în derâdere. Până și în rândurile noastre mulți erau convinși că politica economică a lui Vintilă Brătianu dăduse faliment. El simțea cum neîncrederea sau îndoiala pătrunsese până în preajma lui și suferea de aceasta mult mai dureros decât de rana fizică. Conștiincios și cinstit cum era, se întreba dacă nu cumva greșise și cu cât se gândea, cu cât își rememora credințele de o viață întreagă, cu atâta era mai puternic convins că avusese dreptate, că drumul cel bun, cel folositor interesului național fusese cel trasat și urmat de el. Și așa fiind, nedreptatea ce se făcea cauzei pe care o reprezenta îl indigna, iar nedreptatea ce i se făcea lui, lui, cel ce pururea punea cauza țării mai presus de propria sa persoană, îl îndurera.

Cu o melancolie, a cărei evocare mă emoționează și acuma, ne spunea: „Îmi vine să cânt ca Barbu Lăutarul:

„Eu mă duc, mă prăpădesc,
Ca un cântec bătrânesc“

sau încă: „Am impresia că vremea mea s'a dus și că am ajuns un anacronism“.

În zadar îi răspundeam: „Politica D-tale a fost cea bună, suflă acuma un vânt de rătăcire. Va trece, lumea se va întoarce la soluțiile D-tale. În amănunte, în modalități ai putut greși, ca orice om, dar în liniile generale,

în concepțiile fundamentale nu ai greșit. De-altminteri „prin noi înșine“ nici nu a fost formula economică a D-tale, România o datorează tatălui D-tale și generației lui. D-ta nu ai făcut decât să o reiei și să o dezvolți. Întrucât mă privește, sunt sigur că în curând dreptatea, care ți se refuză azi cu atâta patimă, ți se va da cu prisosință până și de adversarii D-tale cei mai înverșunați“.

El însă dădea neîncredător din cap, având aerul să spună: „Când vor veni zilele acelea le veți vedea voi, eu nu le voi mai apuca...“ și repeta din nou versurile lui Barbu Lăutarul:

„Eu mă duc, mă prăpădesc,
Ca un cântec bătrânesc“.

Ieșeam de la el cu inima zdrobită, spectacolul acestui om care își pre-simțea sfârșitul și se vedea atât de nedrept hulit din toate părțile și totuși atât de convins că își slujise țara și neamul potrivit adevăratelor și permanentelor interese, avea ceva cu adevărat dramatic. Vintilă Brătianu, care prin austeritatea lui apăruse o viață întreagă rece și puțin uman, se adevere-a în sfârșit sub loviturile bolii, nedreptății și restriștelor așa cum era în realitate, un melancolic, un timid, un delicat, un sentimental, un suflet de o rară noblețe și profund omenesc.

Cu tot zbciumul care îl chinuia mai presus de ce ne putem închipui, Vintilă Brătianu își concentra totuși ultima energie spre a-și putea face până la capăt datoria. La începutul toamnei luase parte la o mare întrunire organizată de Neamțu la Craiova, mai târziu ținuse să participe și la întrunirile de la Iași și Cluj. La Iași, ținuse să asiste ca o protestare împotriva atitudinii nepotului său, care îl mâhnise atât de mult, iar la Cluj se socotea întotdeauna dator să meargă ca să afirme deosebitul interes și deosebita dragoste ce purta Ardealului. În sfârșit, la începutul lui Decembrie a venit și la Constanța, a fost ultima lui întrunire la care a luat cuvântul. Era obosit, dar hotărât să lupte pentru a asigura țării sub noua domnie un regim constituțional și continuarea operei de consolidare internă potrivit tradițiilor. Pe la mijlocul lui Decembrie, ceruse Regelui o audiență, dar Suveranul întârziase să i-o acorde. Vintilă Brătianu a socotit că nu merita să fie tratat în acest chip și, în consecință, s'a dus personal la Generalul Iliasievici să-i comunice că întrucât ceea ce voia să spună Majestății Sale avea un caracter urgent și, prin urmare și-a pierdut acum însemnătatea, preferă să renunțe la audiența solicitată.

Vestea a produs în țară o impresie adâncă, Vintilă Brătianu primind nenumărate dovezi de aprobare, chiar de la oameni străini de partid și de politică. Cu toate că gestul său primise asentimentul opiniei publice, atitudinea generală a Regelui, zvonurile care circulau cu privire al cei din preajma Palatului, menținerea la putere a național-țărăniștilor, constituirea guvernului Mironescu, toate acestea creaseră o atmosferă foarte ostilă tânărului Suveran. Iar faptul că de la întoarcerea lui se observaseră atâtea ma-

nifestații de servilism, atât la oamenii politici, cât și la diverse categorii sociale, sporise încă nemulțumirea obștească.

Demnitatea lui Vintilă Brătianu apăru, deci, ca o excepție înviorătoare, ca un simbol al protestelor generale. Lumea spunea „bine că a mai rămas un om care știe să poarte capul sus și să reprezinte mândria vremurilor strălucite de odinioară pe aceste vremuri de compromisuri, de oportunism și de slugărnicie“. Mărturisesc că nici noi nu ne închipuiam că renunțarea la audiență a lui Vintilă Brătianu va face atâta vâlvă.

Cu acest gest, viața politică a lui Vintilă Brătianu s'a încheiat.

Intr'adevăr, de sărbătorile Crăciunului el hotărîse să se ducă la Mihăiești. Doamna Brătianu cu Vintilică trebuiau să vină câteva zile în urma lui. Așa fiind, el a plecat din București Sâmbătă 19 Decembrie 1930 cu trenul de dimineață. M'am dus să-l văd în ajun și să-i urez sărbători fericite. L-am găsit mai bine decât oricând, îmi aduc aminte că făcusem în mine însumi reflexia că de mult nu-l mai văzusem cu fața atât de odihnită și cu privirea atât de senină. Ca de obicei de altfel a fost cu mine foarte afectuos. În ajun, tocmai se întorsese fiul meu de la Washington, unde stătuse doi ani. Vintilă Brătianu îmi vorbi de el cu multă prietenie și-și exprimă dorința să-l vază. Totodată, îmi împărtăși proiectele pe care le avea la moșie, făcea într'adevăr în această privință tot felul de planuri, fiindcă, neputându-se ocupa de averea lui în ultimii ani, afacerile îi erau foarte încurcate. Avea datorii de vreo zece milioane și aceasta îl îngrijora de asemenea foarte mult, contribuind la starea lui generală de deprimare. De politică am vorbit puțin, lucruri fără însemnătate.

M'a condus până la poartă; nu bănuiam că va fi ultima mea întrevedere cu el, eu, care lucrasem aproape zilnic în strânsă și atât de prietenească colaborare aproape un pătrar de veac.

A plecat deci Sâmbătă dimineața. Până la Pitești a călătorit cu G. Tătărescu, cu care a avut o lungă și interesantă convorbire privitor la situația politică, împărtășindu-i grijile lui cu privire la noua domnie și repetând în mai multe rânduri fraza: „Eu mă duc, nu mai am mult de trăit, voi însă, cei tineri, să aveți grijă de țară și aduceți-vă aminte cuvintele mele: vă așteaptă vremuri grele și fiți la înălțimea lor!“

La Ploiești îl aștepta Purcăreanu și, mai voios ca în ultima vreme, a plecat la Sâmburești cu automobilul. Acolo a rămas toată ziua de Duminică, mergând pe moșie, inspectând gospodăria, verificând socotelile, necruțându-și nici o clipă puterile.

Luni dimineața a pornit tot cu automobilul spre Mihăiești. S'a oprit câteva momente la Drăgășani, unde a întâlnit întâmplător câțiva prieteni politici care au venit să-l salute. A vorbit cu ei, glumind chiar, de aceea nu i-a părut nici unuia indispus sau mai obosit ca de obicei, iar pe urmă și-a urmat calea de-a lungul Oltului pe șoseaua națională până la Mihăiești.

După dejun se odihni puțin, apoi a coborât în vale la grajduri, unde s'a

supărat constatând că prin neglijența îngrijitorului se încubase o epidemie printre vite și că instrucțiunile pe care le dăduse nu fuseseră executate. Pe când era acolo iritat și vădit congestionat, a sosit Dl. Vangler, un Elvețian aflat demult în serviciul societății Govora-Călimănești, cu care era în raporturi prietenești. Acesta venise să se înțeleagă cu el în privința unei vânători ce voia să organizeze pentru Vintilică, dar văzându-l în această stare a căutat să-l liniștească și să-l scoată din grajd. Vintilă Brătianu stăruia totuși să rămână acolo fiindcă aștepta dintr'un moment într'altul pe veterinar. Pe când vorbea cu el, Vangler observă deodată că se clatină, că un picior nu-l mai susținea și că avea o dificultate de elocuțiune. Imediat Vangler stăruia să-l poarte împreună cu servitorii până sus în casă, dar dânsul refuză cu îndărătnicie orice sprijin și se încapățânează să urce coasta singur, nesușinut. În fața neînduplecatei lui voințe cei din jur au fost siliți să cedeze, iar Vintilă Brătianu a pornit la deal. Printr'o sforțare supraomenească, în care se afirma întreaga lui voință de a nu se lăsa doborât de moartea ce-și întinsese asupra lui ghiarele ei necruțătoate, se târî aproape până sus. Urcarea aceasta a fost simbolică și totdeodată dramatică. Simbolică, fiindcă îi exprima mai mult decât orice voința îndărătnică atât de caracteristică. Dramatică, fiindcă din clipă în clipă puterile îi cedau și începea să-și dea seama că din această luptă disperată — ultima lui luptă — în care, potrivit firii lui nu voia să cedeze, va fi totuși învins. Toată viața, toată natura sărmanului Vintilă Brătianu erau cuprinse, erau sintetizate în acest spectacol uimitor.

La vreo 50-60 de metri de casă, la răscrucea dintre drumul cel mare și o potecă transversală, puterile îl părăsiră, căzu lângă un pom și își pierdu cunoștința. A fost desigur un al doilea atac de congestie cerebrală, de astă dată violent și fatal; fu dus pe brațe acasă și culcat în salon pe o lungă canapea ce se afla de-a lungul zidului unde i s'au dat primele îngrijiri. Bolnavul nu-și redobândi însă cunoștința.

În timpul acesta, Vangler se precipitase cu automobilul la Râmnicu Vâlcea ca să aducă un medic. Doctorul Florentin însă nu a mai putut face nimic, cazul era disperat. Niculescu mi-a telefonat pe la opt seara știrea la București, iar familia a fost vestită în același moment. Din nenorocire, Dinu Brătianu plecase cu două zile înainte la Paris, de aceea nu erau la București decât surorile lui Vintilă. D-na Brătianu cu Vintilică, D-na Sabina Cantacuzino și cu Dr. Danielopol porniră în grabă la Mihăiești cu automobilele, deși, după informațiile obținute la telefon, era de așteptat că orice intervenții medicale vor fi zadarnice.

Pe la trei noaptea au sosit la Mihăiești, între timp însă Vintilă Brătianu își dăduse obștescul sfârșit. Într'adevăr, pe la zece seara a avut un nou atac și peste câteva minute a murit fără a mai fi vorbit, fără a mai fi dat dovadă că suferea sau că-și dădea seama de ceea ce se petrece în jurul lui. Când a expirat, erau în jurul lui numai străini, oameni de casă și persoane venite de la Râmnicu Vâlcea.

Fig. 19: Vintilă I.C. Brătianu

Marți dimineața, când lumea a deschis ziarele și a citit vestea acestei morți subite și atât de patetice a fost o uimire și o întristare generală. Printr'o adevărată magie, Vintilă Brătianu, până în ajun omul cel mai impopular, a devenit dintr'odată nu numai o mare figură națională, dar o figură iubită, populară, plânsă cu sinceră și obștească durere. Oricât ar părea lucrul de curios, moartea sa a stârnit mai multe regrete și o emoțiune mai reală decât a lui Ionel Brătianu, care fusese regretată, ca să zic așa, prin raționament, pe când aceea a fratelui său a fost deplânsă din adâncul inimii, cu o unanimitate pe care nu am văzut-o la moartea nici unuia din oamenii noștri politici. Persoane, care viața întreagă combătuseră pe Vintilă fără cruțare, aveau acum lacrimile în ochi. Netăgăduitele sale calități atât de statornic contestate totuși — caracterul, sinceritatea convingerilor, integritatea, minunata lui dezinteresare, patriotismul său — erau acum recunoscute și ditirambic slăvite.

Mă întrebam mereu de ce atâta nedreptate ieri încă, fiindcă era în viață, numai critici, numai hulă, iar azi, fiindcă își dăduse sufletul, numai laudă, numai recunoștință pentru serviciile aduse țării și pentru curatele intenții ce-l călăuziseră de-a lungul întregii sale vieți. Și totuși, așa era, oricât ar fi părut de straniu, de neașteptat. Era așa în rândurile partidului în care de luni de zile întâmpinam greutăți ca să înăbuș mișcările de nemulțumire și chiar veleitățile de răsturnare a lui. Era așa în lagărul adversarilor politici la care vedeai că manifestațiunile de doliu nu pornesc din preocupări de conveniență, ci dintr'o sinceră zguduire sufletească. Era așa în cercurile largi ale opiniei publice în care Vintilă Brătianu apărea deodată un om popular. Era așa în toate straturile sociale de sus până jos, de la pătimiși până la nepăsători, de la cei ce s'au ciocnit cu el, la cei ce au colaborat de aproape cu el, de la cei ce l-au cunoscut în intimitate, până la cei ce nu l-au cunoscut decât sub imaginea deformată a ziarelor ostile și a adversarilor pătimiși.

Mărturisesc că a fost pentru mine o revelațiune și o surprindere. Nimeni din noi nu-și dădea până în acea clipă seama de ceea ce reprezenta în realitate Vintilă Brătianu în sufletul, în conștiința poporului român.

Intrucât guvernul se grăbea să treacă mai multe legi înainte de vacanța de Crăciun, aveam tocmai în acele zile ședințe și dimineața. La orele 10 când am sosit la Cameră mi-am dat îndată seama că efectul morții lui Ionel Brătianu nu fusese nimic pe lângă impresia produsă de moartea lui Vintilă Brătianu. Imediat după deschiderea ședinței, președintele, guvernul, toți șefii și reprezentanții de partide au slăvit în cuvântări mișcătoare dispariția sa. În lunga mea carieră parlamentară am asistat la multe ședințe de funebă comemorare, la nici una, hotărît la nici una, nu mi-a fost dat să văd însă ceea ce am văzut în acea dimineață. Deputați național-țărăniști care, cu o săptămână înainte nu puteau auzi rostindu-se numele lui fără să sară în sus, oameni cu care eu și prietenii mei, cei ce conduceam

lupta parlamentară eram siliți să schimbăm cuvinte neplăcute spre a ne apăra șeful absent — căci Vintilă Brătianu nu mai venea decât rar la Cameră — aceiași deputați, aceiași oameni ascultau acum cu figura zguduită de emoție cuvintele atât de elogioase rostite de oratori, de la tribună. Nu voi uita niciodată uimirea mea când, privind în juru-mi, am văzut între alții plângând pe deputatul Răuț de la Dorohoi, care se distinsese tocmai ani de-a rândul prin violența atacurilor sale împotriva lui Vintilă Brătianu. După ședință nu m-am putut stăpâni să nu-i arăt mirarea mea. Mi-a răspuns: „L-am atacat și acuma o regret, dar l-am respectat întotdeauna, cum am respectat puțini oameni în lumea aceasta“.

Da, Vintilă Brătianu a putut să nu fie iubit, dar a fost pururea respectat, acest respect, acest adânc și unanim respect explică mișcătoarea manifestațiune de doliu pe care moartea lui o stârnise de la un capăt al țării la celălalt. Dar nu aceasta ar fi fost singura explicație. Am căutat adesea să tălmăcesc rostul impresiei atât de adânci provocată de acest sfârșit, căci a fost într'adevăr un curios fenomen de psihologie națională. Cred că explicația stă într'o serie de motive deopotrivă subtile și complexe.

În primul rând, un simțământ de remușcare, incontestabil că în fața acestei morți neașteptate pentru publicul cel mare, a acestei morți atât de mișcătoare, lumea și-a dat seama că fusese prea aspră, prea nedreaptă cu dânsul, că acest om care a fost un mare caracter și un mare patriot nu merita să fie urmărit cu atâta ură. În vremurile în care atâția ambițioși vulgari, atâția oameni interesați, atâtea personaje lipsite de credințe adevărate și de intenții curate ocupă situații precumpănitoare și se bucură de aclamațiile trecătoare ale mulțimii, era nedrept, profund nedrept ca toată hula să se fi îndreptat împotriva unui om a cărui singură vină este de a fi stat o viață întreagă cu o abnegațiune de ascet în slujba țării și a convingerilor sale. Și astfel pe cale de reacțiune, sub lovitura morții, conștiința nedreptăților, a prelungitelor nedreptăți săvârșite s'a prefăcut într'o surprinzătoare, dar de fapt logică mișcare de neprecupețită recunoaștere a meritelor sale.

Dar nu a fost numai remușcarea, a fost un omagiu adus unui caracter într'o epocă în care opinia publică era tocmai scârbită de spectacolul lipsei de caractere pe care îl oferea atât lumea noastră politică, precum și societatea noastră în genere. Noua domnie dăduse loc la un așa-zis mezat de conștiințe, la atâta încovoiere la atâtea tranzacții morale, încât în setea ei după caractere, privirile se îndreptaseră asupra lui Vintilă Brătianu ca asupra ultimei speranțe și a singurei excepții. Și iată că acuma soarta răpea din mijlocul nostru și această supremă întrupare a virtuților la care aspiram cu atâta însuflețire.

Mai era însă în această psihoză și un protest la adresa Regelui. Opinia publică era în acel moment stăpânită de două sentimente: unul de nemulțumire împotriva pornirilor noului Suveran, iar al doilea, de indignare

împotriva factorilor politici care nu aveau tăria de a-i opune o rezistență deopotrivă cerută de interesele țării, ca și de înseși interesele dinastiei. Vintilă Brătianu, mai ales de când cu refuzul audienței, apăruse în ochii mulțimii ca singurul om care a avut îndrăzneala civică de a sta dârz și drept în fața noului Rege. Opinia publică era deci adânc îndurerată de faptul că moartea secerase tocmai acum pe omul în care își pusese nădej-dile, omul care reprezenta sentimentul ei cel mai intim.

În sfârșit, țara avea conștiință, instinctul puternic că intrăm într'o epocă grea, că opera consolidării României Întregite suferă o oprire în evoluția ei și trece printr'o criză. Mai mult decât oricând era nevoie de cei care reprezentau stâlpii puternici și de nădejde ai edificiului nostru politic. Or, soarta parcă se năpustise cu toată urgia asupra lor, în trei ani ea ne răpise rând pe rând pe Regele Întregitor de neam, pe principalul său sfetnic și acuma pe Vintilă Brătianu care personifica prin numele, ca și prin trecutul lui, mai mult decât oricare altul tradițiile vremurilor de mărire și de slavă. În opinia publică era, așadar, în chip firesc o îngrijorare și o revoltă care se prefăceau în acele sincere manifestațiuni de regret pentru sfârșitul neașteptat al lui Vintilă Brătianu.

Guvernul a hotărât să i se facă funeralii naționale, ceea ce D-na Brătianu primi, cu condiția însă ca ea să suporte cheltuielile. Exprima astfel simțămintele soțului ei care, în grija sa pentru banul public, nu ar fi consimțit niciodată ca înmormântarea lui să fie o sarcină oricât de mică pentru visteria atât de împovărată a țării. Miercuri dimineață, după ce în ajun luasem toate măsurile pentru demna comemorare a celui dispărut, m'am dus la Mihăiești. Am sosit dimineața, ningeă încet și totul era acoperit de zăpadă. Este inutil să insist asupra emoției ce mă stăpânea fiindcă, pe lângă că lucrasem o viață întregă zi de zi alături de dânsul, îi păstram o reală afecțiune și un nesfârșit respect. Știam că putea greși, de câte ori nu fusesem în dezacord cu el, dar știam că tot ce făcea pornea dintr'o puritate de gânduri și de intenții cu adevărat apostolice.

Când am sosit, în casa goală și tăcută se sfârșea tocmai îmbălsămarea corpului. După o oră, rămășițele lui au fost așezate în sicriu și acoperite cu un drapel tricolor. Am intrat ca să mă înclin în fața lor, părea că dormea senin și cu conștiința împăcată. M'au podidit lacrimile și am ieșit. Întrucât își exprimase dorința să nu i se aducă nici flori, nici coroane, totul avea o înfățișare de austeritate, care accentua parcă majestatea morții.

Înmormântarea trebuind să aibă loc la Florica, în consecință, din ajun, corpul a fost transportat de la halta Govora cu un tren special. Nu l-am întovărășit deoarece a fost necesar să stau în București să mă ocup de ultimele dispoziții și totodată să-l aștept și pe Dinu Brătianu, care se întorcea de la Paris. Acest transport a dat loc la scene foarte mișcătoare. Întâi, plecarea de la Mihăiești a fost impresionantă, mi-au povestit-o prietenii de la Râmnicu Vâlcea: Când s'a pus în mișcare convoiul era încă întuneric,

tot satul cu lumânările aprinse venise să-l întovărășească până la haltă. Cortegiul a scoborât încet dealul casei, prin aleea de nuci plantată de Vintilă Brătianu, îndreptându-se în cântecele preoților, în mijlocul reculegerii generale și la lumina făclilor către drumul de fier.

Iarăși fapt curios, țărani de la Mihăiești față de care el fusese atât de bun, se arătaseră cât a trăit plini de ingratitudine. Votau mereu mai mult cu adversarii lui politici, decât cu partidul al cărui suflet și șef era. Acum însă îl plâneau cu lacrimi adevărate slăvind-i față de toți bunătatea și părinteasca oblăduire. Să fi fost iarăși remușcare? Până și fostul lui administrator care, după ce abuzase ani de zile de indulgența lui, îl părăsise cu câteva luni înainte lăsându-i toată gospodăria încurcată și toată averea îndatorată, până și acesta se aruncase înaintea sicriului deschis și, plângând cu hohote, îi cerea iertare stăpânului față de care fusese necredincios.

În gările de pe parcurs multă lume, slujbe, discursuri și oameni care plâneau. Noaptea, corpul a stat expus în capelă, iar dimineața au avut loc funerariile. Toate oficialitățile, discursuri și emoțiune generală. Sicriul fusese așezat la ușa criptei, iar oratorii — printre care a trebuit să fiu și eu — au vorbit de sus, din pridvorul capelei. Adversarii — Mihai Popovici indeosebi — au recunoscut tot ce până în ajun tăgăduiseră.

Un minunat soare a dat strălucire întregii ceremonii și, după ultimele rugăciuni ale preoților, mulțimea s'a împrăștiat, iar zidarii au pecetluit sicriul tot în cripta din dreapta, unde cu trei ani înainte fusese așezat corpul lui Ionel Brătianu. Acolo, în fața mormântului mamei sale, Vintilă Brătianu își doarme somnul de veci. Fratele său va odihni în curând în cripta centrală într'un sicriu monumental, alături de tatăl lor Ion Brătianu.

Și în mormânt Vintilă va sta modest în colțul său, fără să eclipseze gloria unui tată pentru care a avut o venerațiune nemărginită și a unui frate pentru care nu a avut decât o singură grijă: aceea de a-l sluji cu o dragoste nețărmurită și cu o desăvârșită uitare de sine. Și astfel, mormântul său va fi pururea ca un simbol al frumoaselor legături de familie, al exemplarelor raporturi dintre frați, ca încă o mărturie a vieții sale de muncă dezinteresată, de neobișnuit devotament și de monahală modestie.

Nu știu ce epitaf va orându-i familia să i se înscrie pe piatra funerară. Știu însă care va fi epitaful posterității — respect față de un mare caracter, recunoștință față de un om care nu a trăit decât pentru țară și pentru credințele lui.

ION G. DUCA

Ion G. Duca s'a născut la București în anul 1879, fiul lui Gheorghe I. Duca și a lui Lucie Ghika, tatăl său fiind ctitorul Școalei de Poduri și Șosele, precum și Director General al Căilor Ferate Române; bunicul său a fost Ministru de Război în anii 1868-1869, adică la începutul domniei Principelui Carol.

Urmând cursurile liceului Sfântul Sava, și-a trecut apoi doctoratul în Drept și Științe Politice la Sorbona, susținând-și în 1902 teza, al cărei titlu era „Societățile Cooperative în România“.

Revenit în Țară, Ion Duca a intrat în magistratură, fiind curând repartizat judecător la Horez, dată la care a început legătura lui de o viață întreagă cu Județul Vâlcea.

Paralel și-a început activitatea politică în partidul liberal, sub oblăduirea lui Ion I.C. Brătianu, vechi prieten al tatălui său.

Intrat în parlament ca deputat de Vâlcea în 1907, și-a ținut primul discurs cu prilejul discuțiilor privitoare la problema tocmelilor agricole, Take Ionescu și cu Petre Carp fiind printre politicienii zilei cari l-au încurajat cel mai mult cu acest prilej.

În același timp Ion Duca a fost numit Director al Băncilor Populare, când a dovedit odată mai mult că atât dezvoltarea socială, cât și cea economică a Țării nu putea fi așezată pe o bază trainică decât prin organizarea temeinică a țărănimii.

Intrat ca Ministru al Educației și Cultelor în guvernul liberal din 1914, prezidat de Ion Brătianu, a fost printre membrii cei mai activi ai cabinetului care să lupte pentru intrarea României în război alături de Aliați.

La sfârșitul războiului a fost însărcinat cu expunerea de motive a decretelor legi ce trebuiau să orânduiască raporturile între Ardeal și Vechiul Regat până la alegerile pentru constituantă; apoi, Ministru de Domenii fiind, a avut sarcina să execute reforma agrară, punându-și astfel iscălitura pe cele trei decrete din Vechiul Regat, precum și pe acelea ale reformelor din Transilvania și Bucovina.

Din 1922 până în 1926 a fost Ministru de Externe, principalele sale activități fiind în cadrul Ligii Națiunilor, cât și la variatele întruniri ale Micii Înțelegeri, cu care prilejuri a fost unul dintre cei mai aprigi susținători ai principilor democratice în viața internațională, cât și al integrității tratatelor de pace.

Ministru de Interne în ultimul guvern al Regelui Ferdinand din 1927 până în 1928, a rămas în opoziție la înapoierea lui Carol II, până când noul Suveran a adus la putere partidul liberal, al cărui șef Ion Duca devenise în 1930, la moartea lui Vintilă Brătianu.

În Noiembrie 1933, Ion G. Duca a devenit Prim Ministru al Țării Românești, până la uciderea lui câteva săptămâni mai târziu, pentru că încercase în zadar să apere și să lupte pentru principiile democratice pe care le urmărise cu atâta îndărătnicie din tinerețe.

Fig. 20: Ion G. Duca

Bibliografie

Parte din lucrările lui I. G. Duca aflate la Biblioteca Academiei

– 10 Mai. *Conferință rostită în cercul român din Paris la 8 Mai 1898, București, 1902.*

Le societes coopératives en Roumanie; Paris, 1902.

Mișcarea băncilor populare în România. Comunicarea făcută la Congresul internațional al cooperațiunii din Budapesta, București 1904.

Curs complet de Istoria diplomatică a Europei. Predat și verificat de dl. profesor I. G. Duca. Redactat de G. Nicolescu, București, 1905.

Discursul relativ la legea pentru învoielii agricole rostit la ședința Adunării Deputaților de la 12 Decembrie 1907. București, 1908.

Le mouvement coopératiste en Roumanie. Bucarest, 1910.

Discursul rostit în ședința Camerei de la 9 Decembrie, București, 1911.

Politica noastră externă, București, 1913.

Ion C. Brătianu și chestia agrară. București, 1921.

Doctrina liberală. Conferință, 15 Februarie 1923.

Note zilnice radactate de ministrul de afaceri străine al României în calitatea sa de delegat al guvernului român la Conferința de Pace de la Lausanne din Noiembrie 1923 - care a avut ca scop lichidarea războiului turco-grec din Anatolia. 157 p. + scrisoarea originală trimisă de I. G. Duca lui Ionel Brătianu.

Chestiunea graniții Banatului. *Expozeu făcut în ședința Adunării Deputaților din 27 Decembrie 1923, București, 1924.*

La Politique Extérieure de la Roumanie. Les efforts de la Roumanie pour la consolidation de la paix mondiale, *Bucarest, 1924.*

Budișteanu R. Societatea Națiunilor și principiul suveranității statelor. *Prefață de I. G. Duca, București, 1929.*

Tineretul liberal – *Dare de seamă, 7 Decembrie, 1930.*

Un grand ami de la cause roumanie, *Bucarest, 1930. (Saint Aulaire).*

Congresul General al Partidului Național Liberal. *Discurs-program, 22 Februarie 1931.*

Ion C. Brătianu. *București, 1932.*

Portrete și amintiri, *București, 1932, (ed. I, II, III, IV).*

Partidul național liberal și situațiunea țării, *București, 1932.*

Amintiri (*Conferință*) *București, 1933.*

Raporturile unui ministru tânăr cu Regele Carol I, *București, 1933, ed. I și II.*

Const. I. C. Brătianu. În memoria lui Dimitrie A. Sturdza. *București 1933.*

IMAGINI
DIN VIAȚA POLITICĂ A LUI
ION G. DUCA

D: Brătianu, Regina, Papa, ofiter polonez
atașat la serv. Reginei.

Fig. 21: Ion Duca cu Regina Maria și Ion Brătianu cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor în Polonia

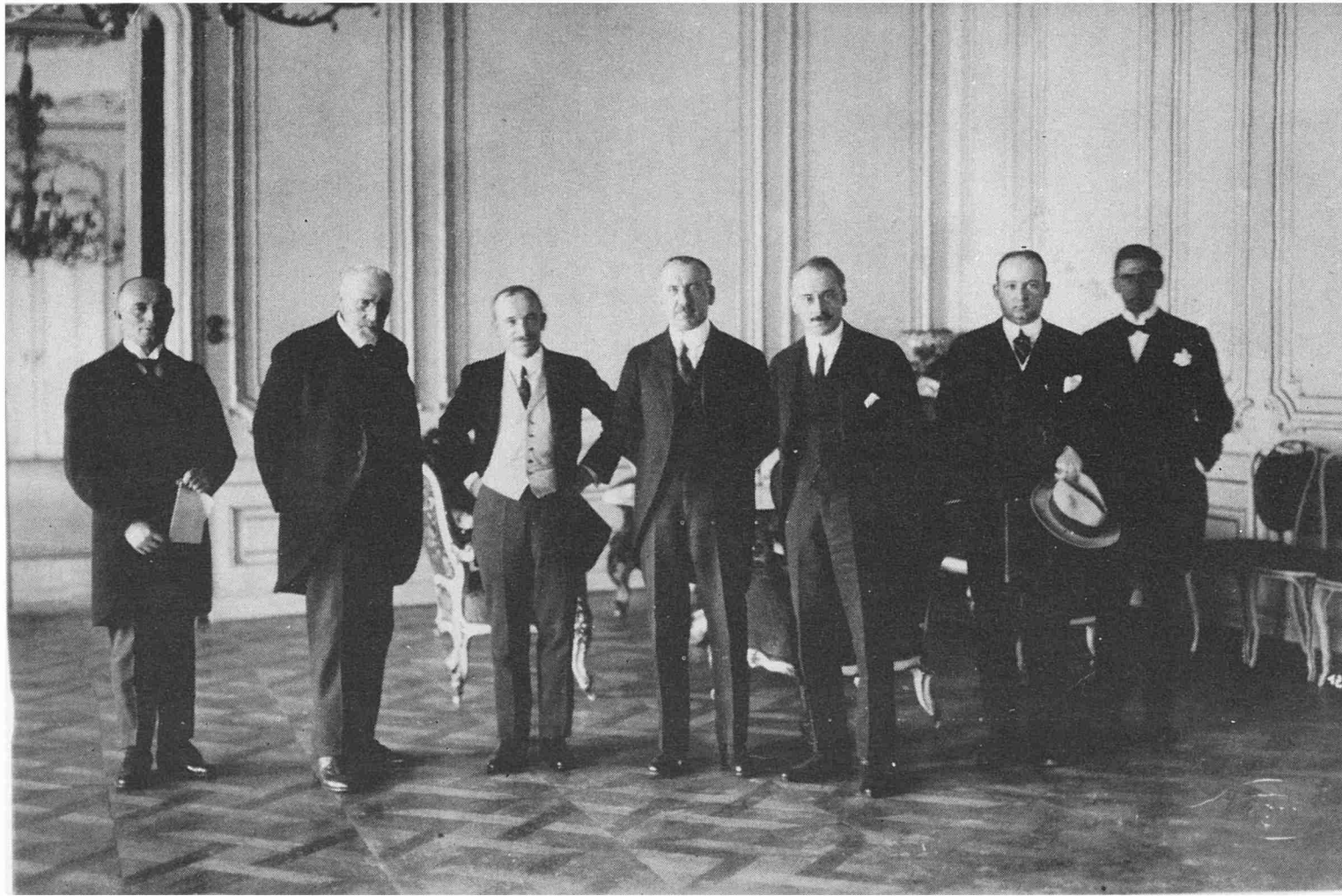

Fig.22: Întrunirea Micii Antante la Praga – Beneş, Nincici, Duca

Fig.23: Ion Duca cu Raymond Poincare la Paris, cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor în Franța

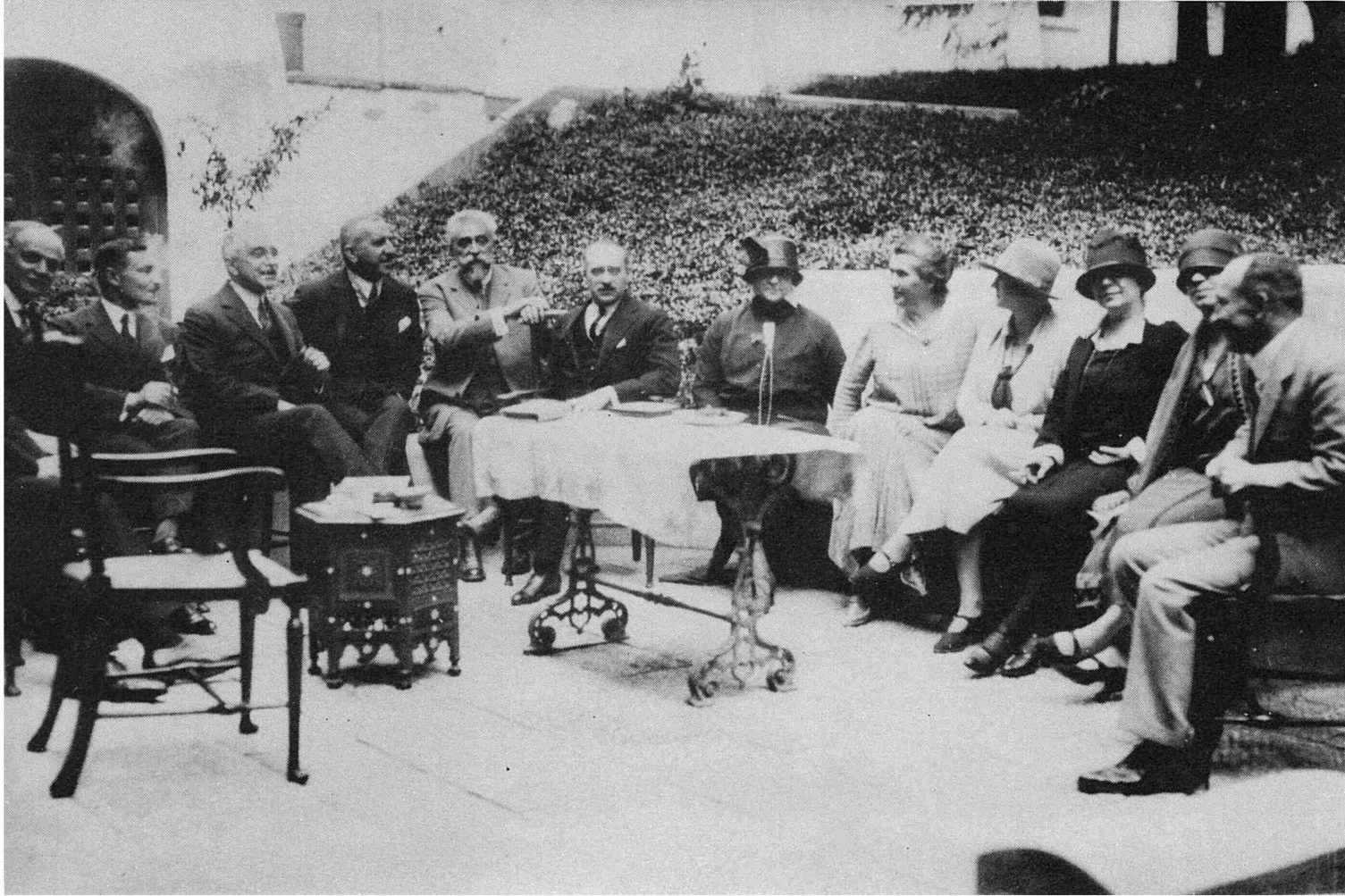

Fig.24: Întrunirea Micii Antante în 1925, în casa lui Ion Brătianu, la Florica

Fig.25: Ion Duca cu Ion Brătianu cu prilejul vizitei Cancelarului Austriei, Seipel, la București

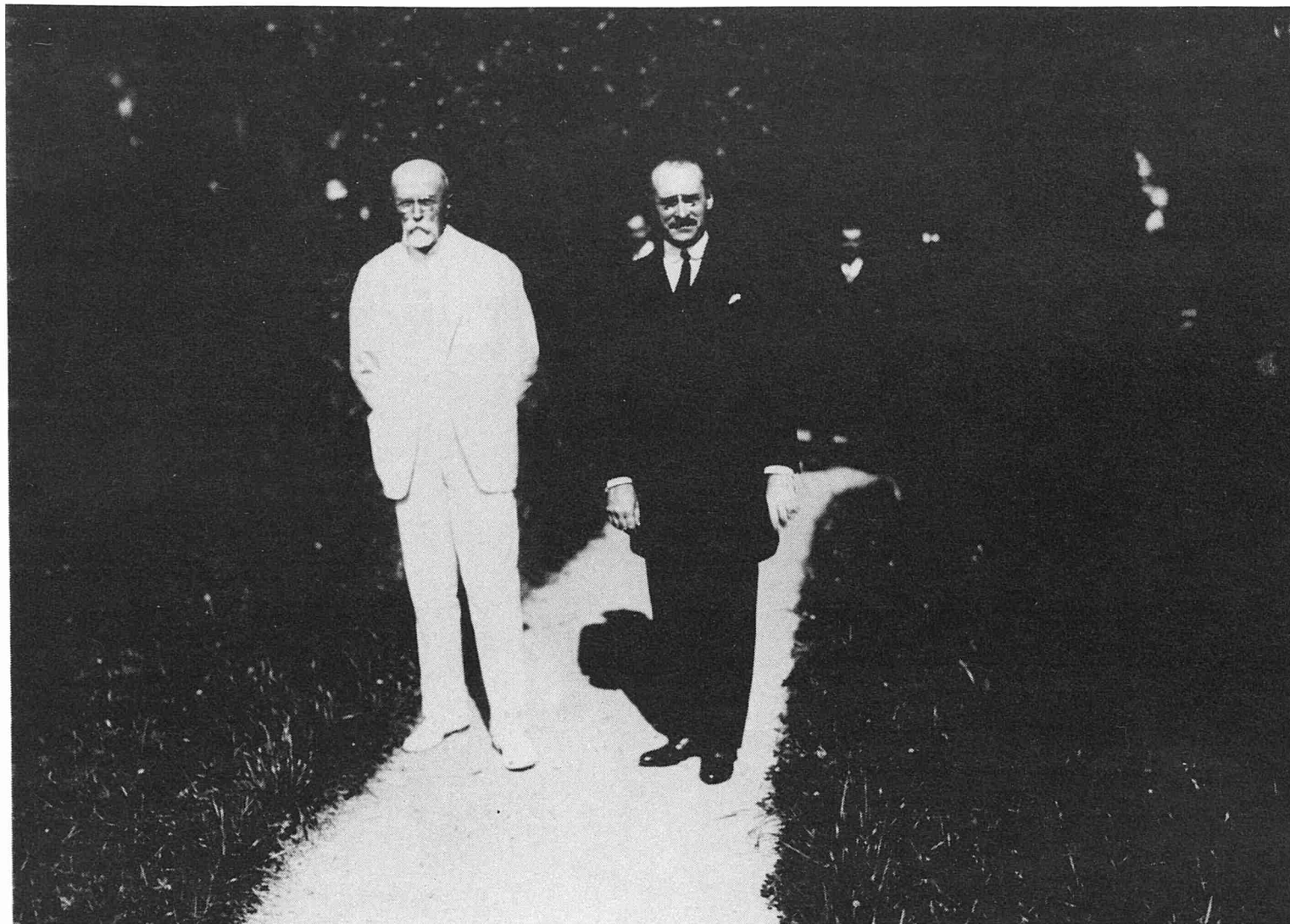

Fig. 26: Ion Duca cu Președintele Masaryk, 1923

Fig. 27: Ion Duca cu Constantin Diamandy la Conferința din Lausanne, 1923

Fig. 28: Ion Duca cu Suveranii României la vizita lor oficială în Elveția, 1924

Fig. 29: Ion Duca în trăsura regală cu Sveranii României și Belgiei, 1924

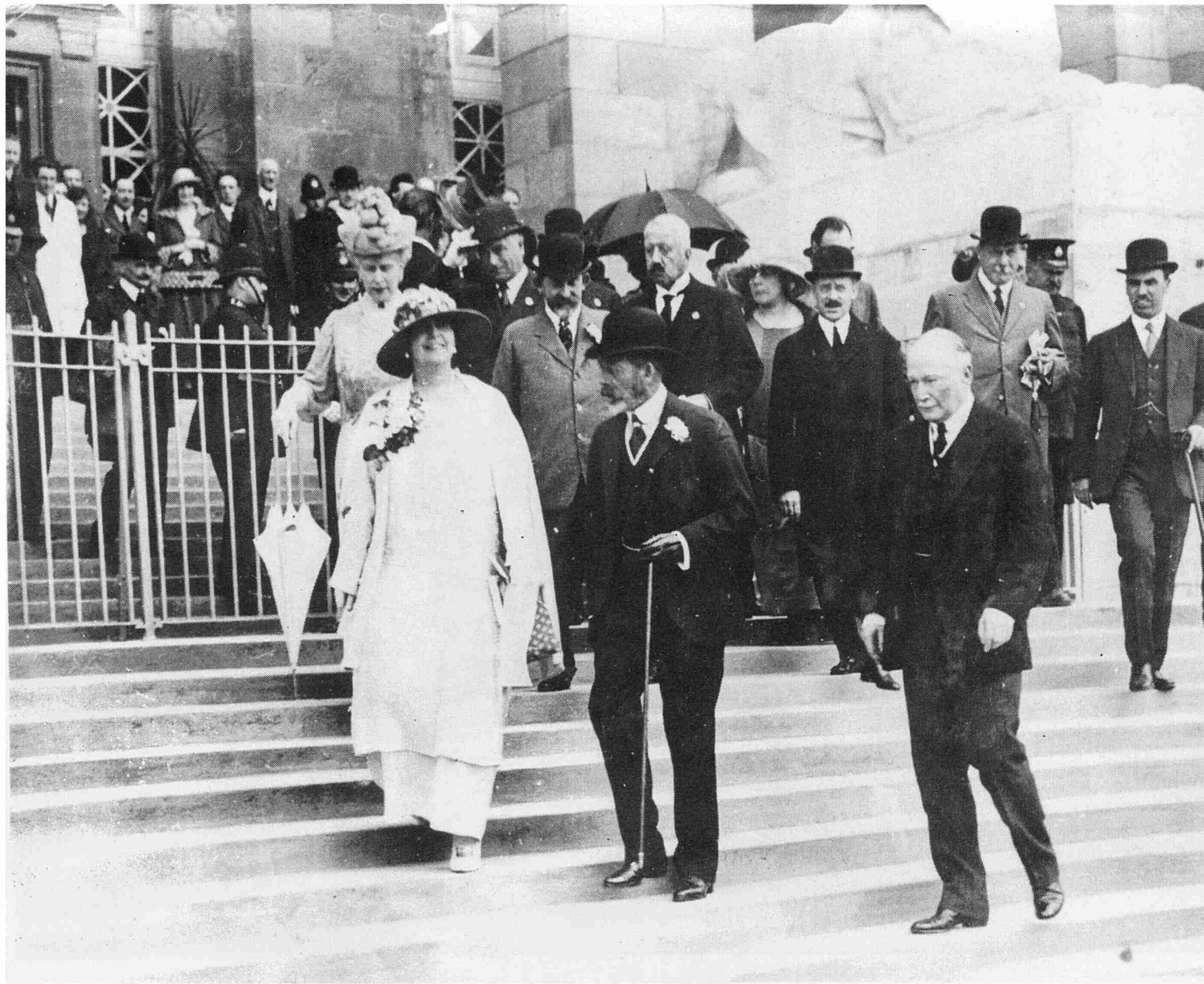

Fig. 30: Ion Duca cu Suveranii României și Angliei cu prilejul vizitei oficiale la Londra în 1924

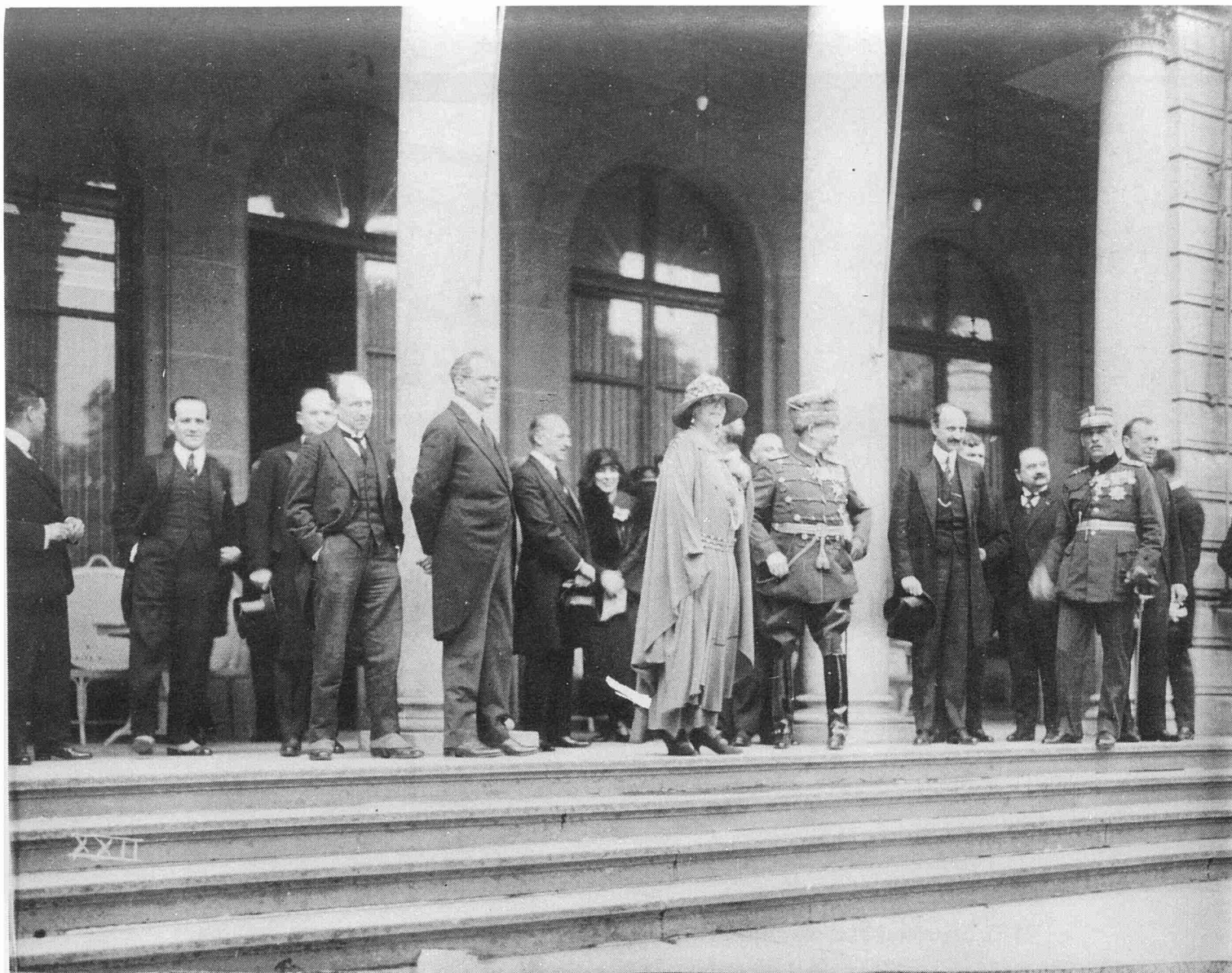

Fig. 31: Ion Duca cu Regele Ferdinand și Regina Maria cu prilejul vizitei lor oficiale la Liga Națiunilor în 1924

Fig. 32: Principele Carol cu Ion Duca cu prilejul vizitei sale la Măldărești, 1925

Fig. 33: Ion Duca cu Regina Maria la Mănăstirea Horez, 1926

Fig. 34: Ion Duca ieșind de la Palat după o audiență cu Carol al II-lea

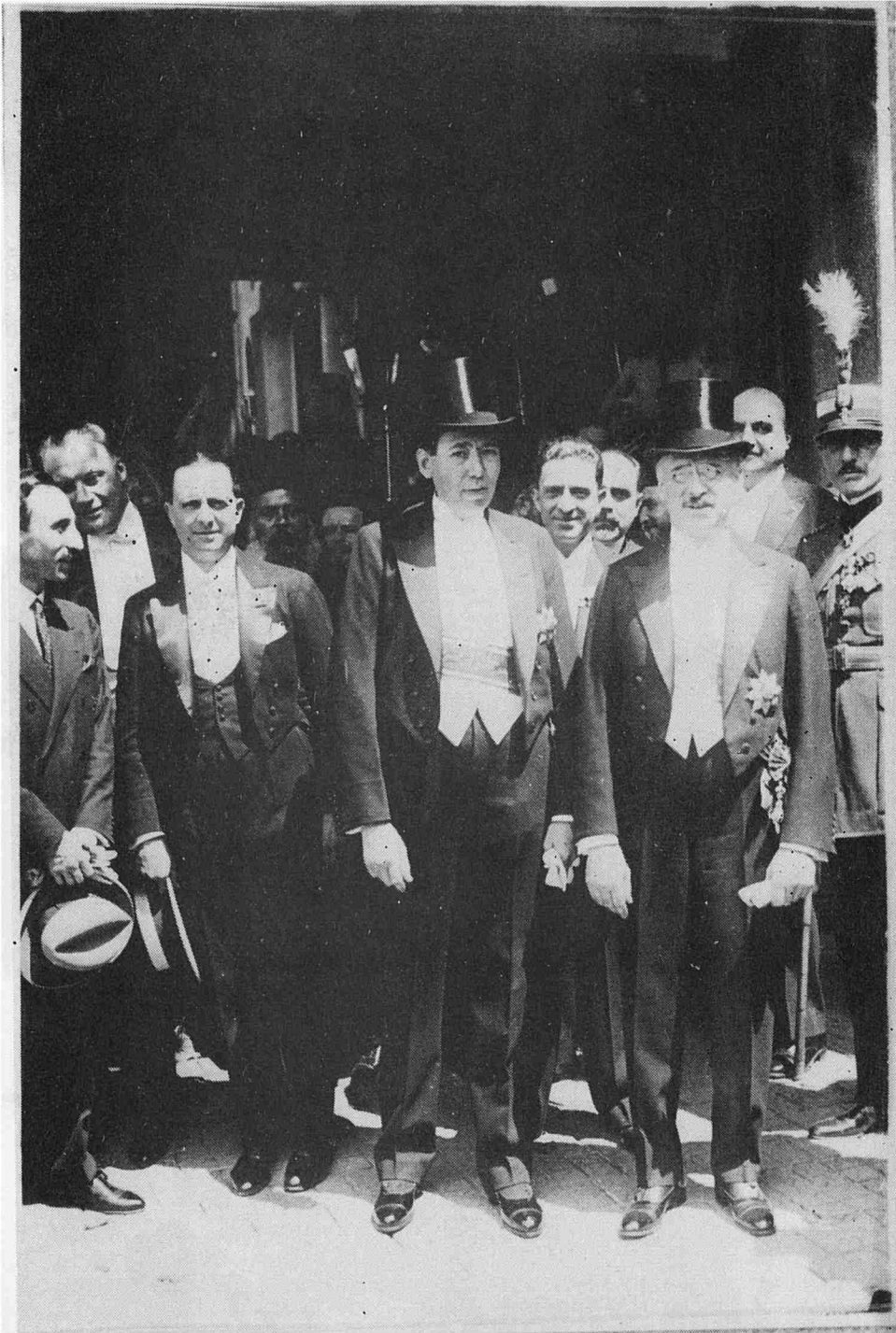

Fig. 35: Ion Duca și Nicolae Titulescu în fața Parlamentului în 1927

Fig. 36: Guvernul Liberal prezidat de Ion Duca, Noiembrie 1933

Fig. 37: Ion Duca asistând la o ceremonie cu Regele Carol al II-lea și Principele Moștenitor

Fig. 38: Funeraliile lui I.G. Duca la București

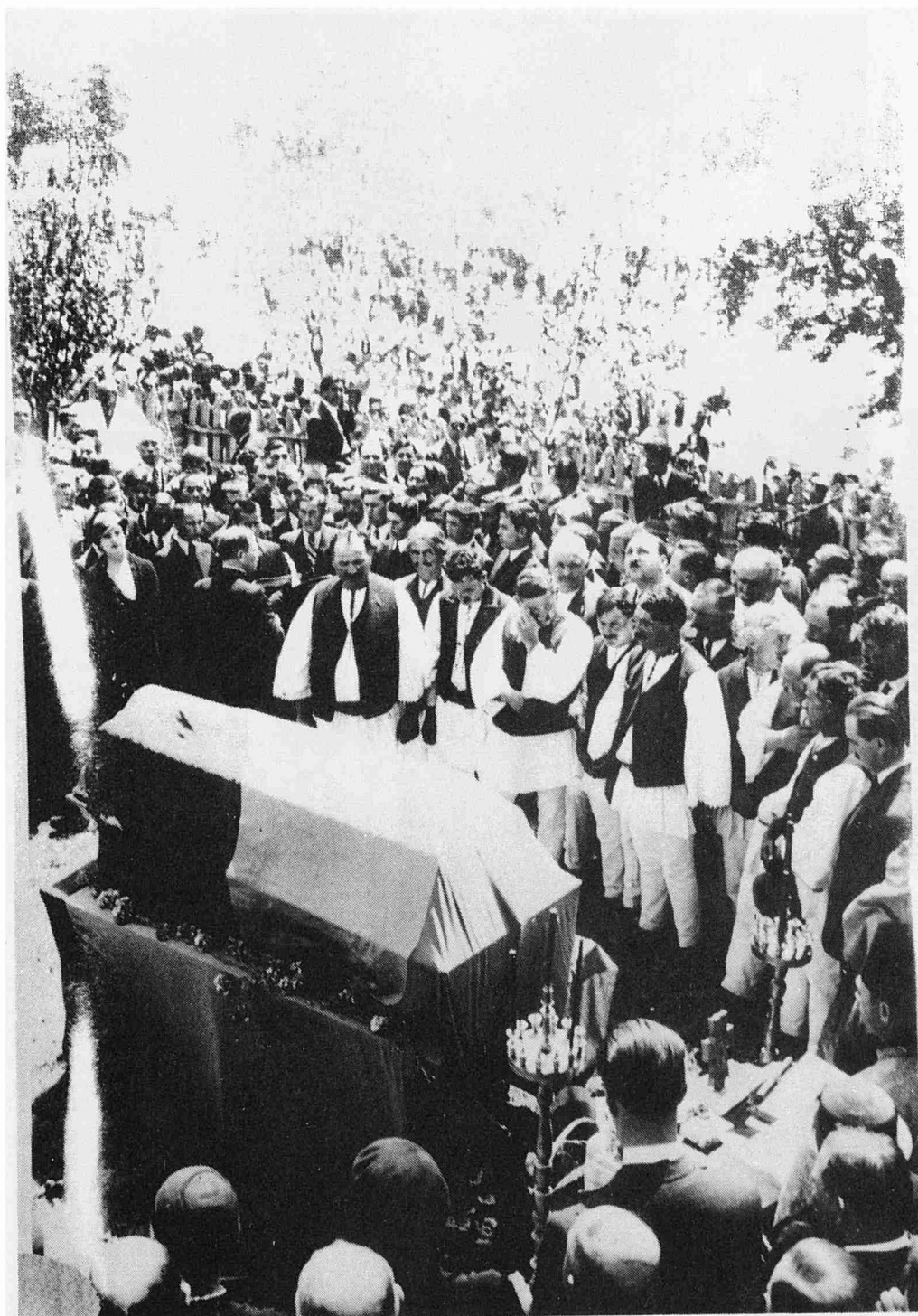

Fig. 39: Sicriul lui Ion Duca în fața Bisericii din Urșani

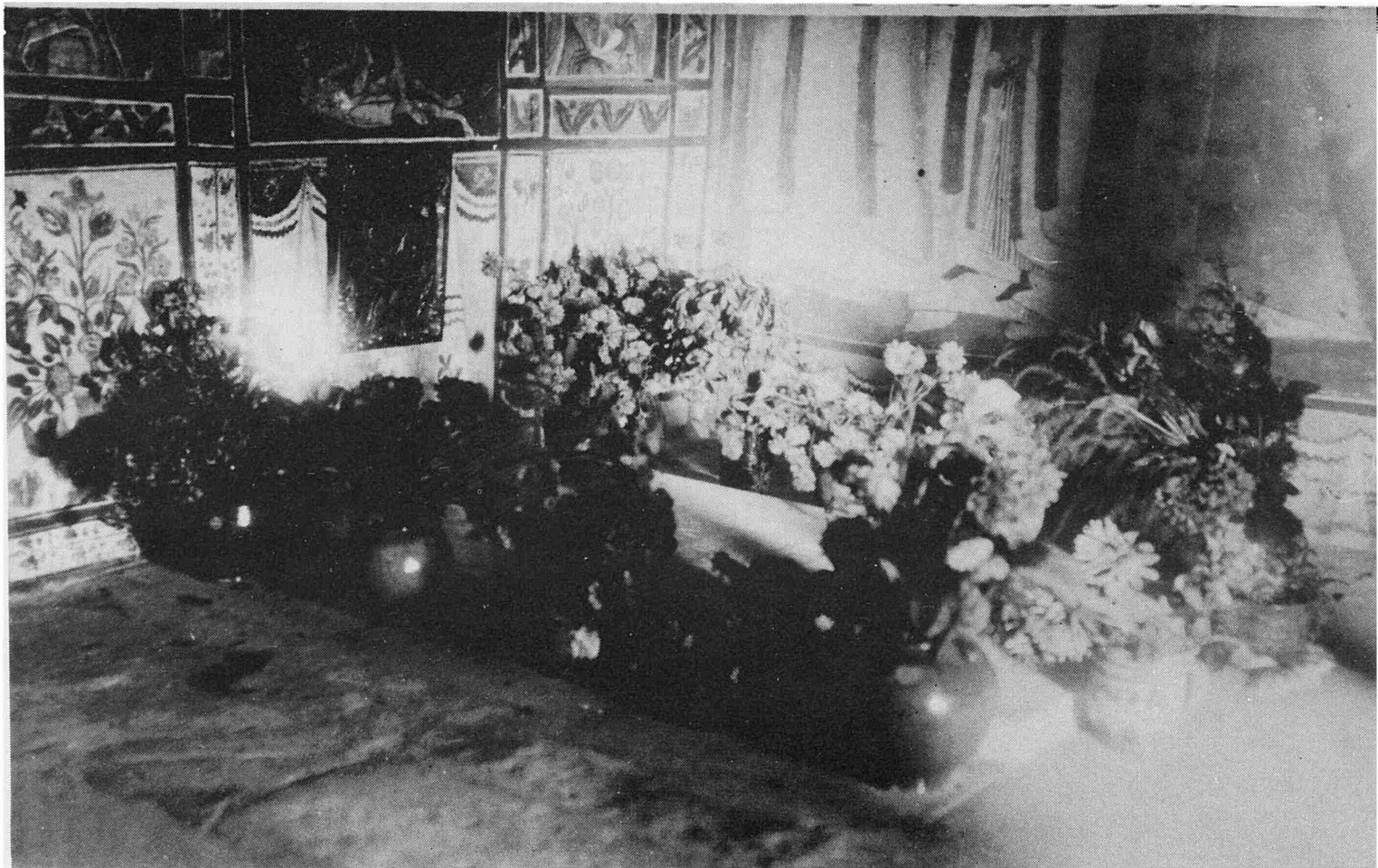

Fig. 40: Mormântul lui Ion Duca dela Urșani

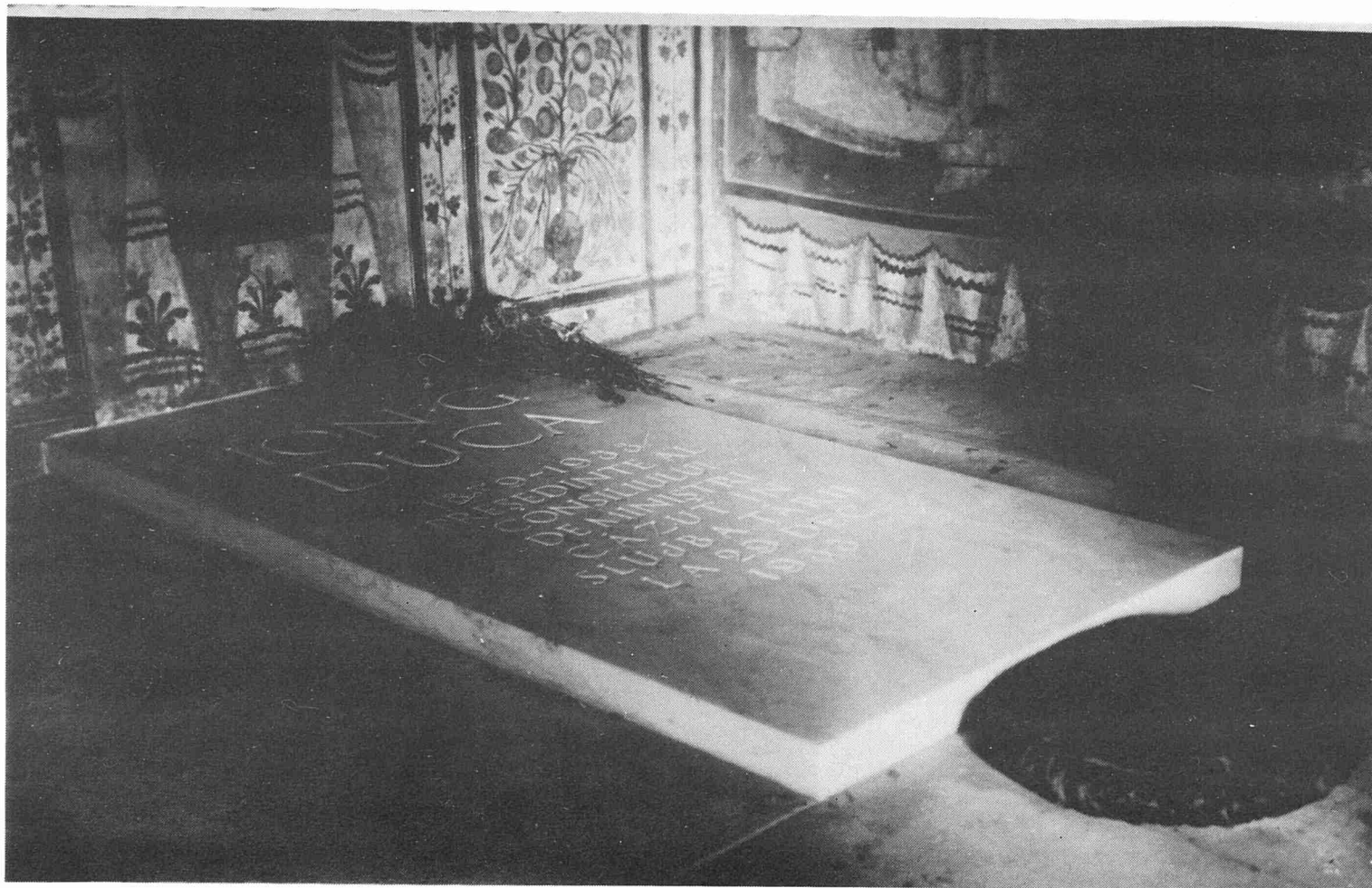

Fig. 41: Mormântul lui Ion Duca dela Urșani

INDEX GENERAL

Vol. I, II și III

Abbazia: I/ 139
 Abrud: III/ 178
 Abruzzi, Ducele de: I/ 79
 „Acțiunea” (ziarul): II/ 141
 „Acțiunea Română”: III/ 105
 „Adevărul”(ziarul): I/ 192, 231; III/ 48
 Aden: II/ 57
 Adriatica: I/ 152
 Adunarea dela Alba Iulia: III/ 152
 Aix-la Chapelle: I/ 78, 285
 Alba Iulia: I/132, 253; II/ 211; III/ 79,
 143–148, 152
 Albania: I/ 13
 Albiat, de: III/ 50
 Aldea, Sandu: III/ 174
 Alecsandri: III/ 26
 Alecsandri, Vasile: I/ 288, 289
 Alecu, Conu (v.Constantinescu, Alecu)
 Alexandria: II/ 62
 Alexandrovici, Mihai: II/158
 Alexandru, Papa (Borgia): I/ 35
 Alexandru I, (Țarul Rusiei): I/35
 Alexandru II, Țarul (Rusiei): I/ 78, 123,
 124; II/215
 Alexandru III, Țarul (Rusiei): I /44, 124
 Alexandru I, Pavlovici: I/ 35
 Alexandru, Pavel: I/ 124
 Alexandru, Principele (al Serbiei): III/181
 Alexeieff, Generalul: I/ 243, 244, 252;
 II/ 12, 27, 47, 50–52, 72, 122
 Alexis, Nicolaevici (Țareviul): III/133
 Alexiu, C.: II/ 189, 202, 203
 Alfons XIII, de Bourbon (Regele Spaniei):
 I/ 42
 Algazy: II/ 141, 142
 Alimănișteanu: II/ 129
 Aliații: I/ 175, 176, 187, 240–257, 264,
 265, 274, 275, 278–284; II/ 10,
 11–13, 158–160, 205, 206, 211,
 220, 223, 234; III/ 6–11, 17, 28,
 30–34, 44, 52–57, 61–66, 71–78,
 84–86, 92, 93, 100, 104–110, 128,
 141–145, 149, 150, 156–158,
 164, 169, 170, 176, 177, 180, 182,
 184, 187, 196, 243
 Almasy, Contesa: I/ 178
 Alsacia: I/ 168, 232; II/ 60; III/ 56,
 135
 Alsacia–Lorena: III/ 165
 Aman, Theodor: II/ 213
 America (de Nord, SUA): I/ 149; II/138,
 160, 207, 212, 231; III/ 26, 56, 57,
 78, 115, 135, 182, 204
 Amzacea: II/ 34
 Anastasia, Marea Ducesă: III/133
 Anastasiu, A.: II/ 189
 Anderson, Colonelul: II/ 229, 230
 Andreescu: II/ 213
 Andrew: II/ 159
 Angelescu, Dr.: I/ 16, 18, 39, 51, 52, 62,

- 112, 138, 139, 193, 245, 272;
II/ 39, 54, 76, 77, 79, 99, 100,
189, 213, 214; III/ 57, 119, 223,
224
- Angelescu, Paul (Generalul): II/ 236,
III/ 213, 216
- Anglia: I/ 37, 39–43, 72, 89, 108, 133,
152–154, 170, 187, 203, 243,
244, 249, 251, 257, 258; II/ 113,
117, 119, 143, 212, 213, 215;
III/ 110, 111, 115, 135, 216
- „Antanta” (v. Entanta, Entante)
- Antipa, Dr. I/18, 105; II/ 149, 150;
III/163
- Antoinette, Sora: II/125
- Antonescu, Colonelul: II/ 185, 219
- Antonescu, Nolică: I/ 132
- Antonescu, Maiorul: II/104
- Antonescu, Victor: I/ 16, 18, 51, 52, 62,
84, 85, 118, 138, 146, 180, 240,
272; II/ 54, 77, 84, 92, 94, 99, 101,
116, 209; III/ 11, 15, 16, 18, 55,
119, 135, 136, 142, 156
- Antoni: III/ 119, 123
- Anvers: I/ 72; II/ 236
- Arad: II/ 43; III/ 144
- Arhivele regale: III/ 137
- Ardeal: I/ 14, 31, 36, 45, 57, 65, 70, 71,
73, 76, 119, 162, 172, 192, 200,
206, 207, 215, 253–255, 278–
280; II/ 10, 13, 17, 24, 26, 28,
30, 31, 35–37, 42, 144, 145, 205,
206, 223, 230; III/ 26, 57, 78,
109, 139–141, 143–145, 148,
152–159, 161, 176–180, 186–
188, 192, 194, 195, 198, 204,
236, 243
- Arenthal, Baronul de: I/ 40
- „Arena”(ziarul): III/ 105
- Argeș: I/ 89; II/ 80, 177, 234
- Argetoianu, Constantin (Costică): I/ 165,
225, 240; II/ 164, 167, 189, 190,
193, 196, 202, 203; III/ 65, 71,
74, 75, 77, 190, 192, 197, 208,
211, 213, 231
- Argetoianu, Valentine: III/ 208
- Arghirescu: II/ 14
- Arhanghelsk: I/ 251; II/ 211
- Arion, C.C. (Costică, Constantin): I/165;
III/ 77, 83, 88, 108, 109, 136–
140
- Arion, Dinu: III/ 20
- Arion, Nonel: III/ 153
- Arion, Virgil: I/ 79, 83, 134, 144, 214,
220, 234; II/ 149–151; III/ 20–
24, 77, 83, 113, 162, 163
- Arsura: II/ 172, 173, 188
- Aslan, Generalul: II/ 14, 15, 17, 23, 26,
33, 35; III/ 123
- Asquith: II/ 118; III/ 185
- Atanasiu, Profesorul: I/ 193; III/ 174
- Atena: I/ 26, 184, 192, 251; II/ 227
- Ateneul Român: I/ 198; III/ 111, 193,
198, 230, 231
- Athanasovici, Vladimir: II/ 189, 202
- Athenee Palace: II/ 23, 147
- Athos: I/ 28
- Atila I: I/ 113
- Aurelian (politician român): I/45
- Austria: I/ 31, 36–38, 40, 41, 46, 47,
55, 57, 59, 61, 64–66, 97, 108,
109, 111, 113, 133, 168, 195,
233, 245, 258, 267, 279; II/ 115,
234 III/ 22, 25, 51, 58, 60, 69,
79, 137, 139, 164
- Austro–Germania: I/ 43, 45, 48, 49, 107,
108, 238, 252; III/ 87, 137
- Austro–Ungaria: I/39, 55, 57, 64, 73, 135,
152, 153, 169, 172, 232, 236,
258; II/ 43, 95, 103, 150, 151,
231; III/ 56, 59, 60, 69, 72–74,
78, 79, 84, 87, 108, 136, 140,
165, 195
- Averescu, Alexandru, Generalul: II/ 14,
17, 18, 26, 30–39, 48, 53, 54, 77,
78, 83, 91, 104, 129, 130, 132,
164, 178, 216, 217, 219, 220;
III/ 11, 12, 14, 15, 24, 33, 34, 63,
65–69, 71–75, 77, 81, 84, 85, 89,
92, 96, 98, 105, 107, 140, 160,
171, 174, 175, 185, 190–192,
197–199, 203–211, 232
- Axente, Titu: III/ 174
- Azilul Elena Doamna: I/ 128, 288

- Babadag: II/ 59; III/ 52
 Bacău: I/ 216; II/ 129, 178; III/63, 65, 107
 Bach: I/ 289
 Baden, Principele Max de: III/ 135, 140
 Bad Gastein: I/ 195
 Bagdat: II/ 139
 Baker: II/ 221
 Bahlui: II/ 81
 Baia Mare: I/ 73, 74; III/ 178
 Balcani: I/ 9, 32, 155, 205, 237; II/ 233
 Balfour: III/ 181
 Baliff, Colonel: III/ 97
 Ballplatz: I/ 32, 39, 40, 195, 233; II/ 9; III/ 22, 53
 Balș: II/ 197
 Baltica: III/16
 Banat: I/ 154, 155, 157, 241, 249, 250, 255; II/ 232, 233; III/ 158, 176, 177, 181, 182, 184, 186–188, 232
 Banca Angliei: I/ 149
 Banca Națională: I/ 143, 223; III/ 52, 91, 105
 Banca Populară: III/ 111, 171
 Banffy: I/ 45
 Banu: I/ 22, 196, 197; III/ 55
 Banu, C.: II/ 189, 195
 Barbu Lăutarul: III/ 235, 236
 Barca: II/ 127
 Barclay, Sir George: I/ 80, 114, 138, 157, 158, 175, 192, 203, 204, 237, 255, 258, 259; II/ 64, 85, 90, 93, 125, 133; III/ 11, 14, 33, 53, 86, 135, 138
 Basarabescu: II/ 14, 16, 17, 26, 33
 Basarab – Brâncoveanu, C.: II/ 189, 195, 197, 198
 Basarabia: I/ 35, 55, 168–170, 172, 177, 215, 236, 255; II/ 39, 109, 122, 167, 183, 230, 233; III/ 5,6, 27, 48, 50, 58–61, 70, 73–75, 78, 85–87, 90, 98, 103, 138, 139, 143, 154, 158, 165, 182, 187, 196
 Basset: I/ 102
 Basta: II/ 211
 Bayreuth: I/ 120
 Bazargic: II/14, 16, 30
 Bazilescu, N.: II/ 189, 194, 195, 197, 201
 Băcescu: II/ 139
 Bădărău: I/ 188; II/ 140; III/ 105
 Băicoianu: III/ 52
 Bălan, Nicolae: III/ 144, 145, 152
 Băltești: I/ 119
 Băneasa: I/ 87, 269
 Bănescu, Honoriu: II/ 195
 Bărbat, Virgil: II/ 141
 Bârlad: II/ 89, 90, 104, 105, 122, 129; III/ 33, 88, 89
 Bârnova: II/ 120
 Bătășani: III/ 191
 Beatrice, Principesa: I/ 27
 Beauvais, rue Jean de: III/ 220
 Becescu, Silvan: I/ 213, 214, 218; II/ 195
 Bechis: III/ 178
 Bejan, Dionisie: III/ 144
 Beethoven: I/ 289, 290
 Belaieff, Generalul: II/ 52, 53, 72, 105, 122
 Beldiman, Alexandru: I/183, 184; III/21, 163
 Belgia: I/40, 72, 105, 232, 237; II/67, 93; III/ 205
 Belgrad: I/ 26, 32, 39, 133, 184, 194, 234; II/ 232; III/ 181
 Belith (de la Olt): I/ 24
 Belloy, Marchizul de: III/ 45, 130
 Bellu, A.: II/ 189
 Belu (cimitirul): I/ 267
 Beneș: II/ 144
 Benett: I/ 204
 Bengescu, Zoe (Doamna): I/ 285
 Bentley, Mott: II/ 205
 Berceanu, I.: III/ 123
 Berchtold, Contele: I/ 39, 41, 61
 Berindey, Nicu: II/ 203, 223
 Berlin: I/ 15, 27, 31, 32, 39–42, 44, 47, 63, 65, 66, 68, 73, 90, 108, 113, 114, 128, 129, 156, 178, 179, 201, 222, 232; II/11, 14, 36, 151,

- 156, 157, 214, 234; III/ 20, 22,
53, 68, 87, 137, 140, 158
- Berna: II/ 143
- Beroniade: III/ 136
- Berthelot, Henri Mathias, Generalul: II/28,
39, 51, 52, 59, 60, 72, 77, 80, 109,
125, 129, 142, 186, 195, 217;
III/ 10–13, 16–19, 24, 30, 51,
54–56, 75, 76, 142, 145, 147,
149, 182
- Bethman, Hollweg: I/ 41
- Bianu, Ion: I/80
- Biarritz: II/ 97
- Bibescu: II/149
- Bibescu, Gheorghe: I/ 99
- Bibescu, Martha: I/ 39, 82, 84; II/56, 148;
III/ 206
- Biblioteca Universităţii: III/ 129
- Bicaz: II/ 47; III/ 133, 137, 140
- Bihor: III/ 177
- Biserica Amzei: III/ 227
- Biserica Banu: III/ 131
- Biserica Goia: III/ 43
- Biserica Ortodoxă: III/152
- Biserica Unită: III/ 152
- Bisericuța Bradului: I/ 17
- Bismark, Prinț Otto von: I/ 58, 291
- Bistrița: III/ 178
- Blank, Aristide: I/ 139, 149
- Blondel: I/ 26, 67, 114, 138, 154, 156–
158, 175, 236, 242
- Blaugaz (Afacerea): I/ 210, 213
- Boboc: II/ 76–80, 82
- Bogdan, Ștefan: III/ 129
- Bogdan, J.: II/ 195
- Bontescu: III/ 198
- Bordea, Dr.: III/ 145
- Borgia, Alexander (Papa): I/ 248
- Borgia, Cezar: I/ 248, 265
- Bosfor: I/ 93; III/ 59
- Bosnia: I/ 40
- Botescu, Dr.: II/ 124
- Boteș, Iancu: I/ 168
- Botez, Iancu: I/ 69, 235
- Botez, N.: II/ 189
- Botoșani (orașul): I/ 238; II/ 124, 134,
135, 202, 224; III/ 30, 31, 104
- Bourbon, Dinastia: I/ 42
- Bourbon, Infantele Don Alfonso de: I/ 27
- Boyle, Colonelul: III/ 189
- Bourchier: II/ 143
- Brad: III/ 178
- Brăila: I/ 192; II/ 59, 202
- Bragadiru, D.D.: III/ 174
- Bran: II/ 47
- Brandestern: III/ 136
- Brănișteanu: III/ 105
- Brașov: II/ 11, 26, 30, 34, 35, 39, 46, 47;
III/ 145, 178, 180, 203, 216
- Braun/Brown: II/ 142
- Brătășanu, Pavlică: II/ 164, 167, 189,
193, 202; III/ 111
- Brătescu, Iancu: III/ 111
- Brătianu, Constantin: I/39, 44, 177, 259;
- Brătianu, Ion I.C (Ionel): I/ 5, 9–12, 14,
15–17, 20, 22, 24–26, 28, 32, 36–
39, 42, 43, 45–48, 51–53, 55, 57–
60, 63, 66, 67, 69–76, 79–81, 83–
86, 105, 107–115, 126, 127, 129,
129, 130, 133, 134, 136, 138,–142,
144, 146–148, 150–161, 168, 171,
172–176, 178, 180–188, 190, 192,
195–213, 219, 221, 222, 224–227,
230–232, 235, 236, 239–259, 261,
263–265, 268, 269, 272–279, 281,
282, 284; II/ 7, 8, 10–13, 16–18,
20–28, 30, 32, 33, 36, 37, 39, 44,
48, 51, 53–58, 60, 63–65, 67, 68,
72–80, 83, 85, 86, 89–92, 95, 98–
105, 108, 110–112, 116, 118, 122–
125, 128–135, 139, 145, 148, 149,
154, 156–159, 162–178, 184, 185,
187, 190, 191, 195, 197, 199–209,
217, 219, 223, 224, 228, 231, 232,
236, 237; III/ 11–18, 20, 22, 23,
27, 32–42, 48, 51, 52, 54–58, 61–
63, 66–74, 76, 79, 84–86, 90–96,
98–107, 109– 112, 118–129, 132,
136–138, 140–156, 158–165, 167,
171, 176, 180–192, 194, 197–199,
204, 207–214, 216, 223, 224, 226–
232, 234, 239, 242, 243
- Brătianu, Pia: I/88; II/ 29, 147; III/146,

- 184, 221–223, 227
 Brătianu, Sabina: III/ 147
 Brătianu, Stavri: II/ 189
 Brătianu, Vintilă, I.C.: I/ 16, 139, 202, 257, 258; II/ 10, 11, 21, 23, 24, 52, 54, 63, 68, 76, 81–83, 89, 101, 112, 116, 117, 130, 131, 159, 164, 170, 177– 179, 184, 186, 189–192, 194, 206, 209, 237; III/19, 27, 53, 5, 76, 79, 99–102, 105, 108, 115, 116, 119, 123, 126, 128, 133, 146, 157, 174, 176, 186, 192, 222–228, 234–
 Breasta (Conacul): III/231
 Brediceanu, Caius: III/ 152
 Brest –Litovsk: III/24, 30, 47, 50, 51, 70, 74
 Brezoi (loc.): I/ 139
 Brezulescu, Dr.: I/145, 267; II/ 175; III/223
 Briand, Aristide: I/242; II/ 118
 British Museum: II/ 227
 Broșteni: II/162
 Broșteanu, Generalul: III/ 49, 50
 Brown: II/142, 145 (v. Braun)
 Brusiloff, Generalul: I/ 238, 242, 243, 253; II/ 207, 209, 210
 Bruxelles: I/ 72
 Bucecea: III/30
 Bucegi: I/ 98; II/ 46
 Bucșan, C.: II/ 141
 Bucovina: I/ 73, 77, 154, 155, 177, 238, 240, 241, 250, 253, 255; II/ 13, 205; III/ 5, 6, 70, 140, 141, 143, 144, 148, 154, 155, 187, 243
 București: I/ 5, 7, 9, 11, 14, 15, 25, 26, 27, 31, 32, 41, 46, 47, 49, 50, 55, 57, 64, 67, 68, 72, 76, 81, 84, 86, 87, 88, 101, 102, 105, 108, 128, 129, 131, 135, 137, 147, 153, 151, 154, 155, 162, 167, 176, 178, 180, 183–185, 189–192, 199, 203, 230, 232, 234, 236–238, 241–243, 248, 261, 263, 266, 288, 293, 294; II/ 8, 11, 14, 15, 20, 24–26, 31–36, 42, 46, 48, 54, 55, 62–76, 80–85, 96–98, 105, 108, 111, 124, 128, 130, 141, 142, 143, 147, 149, 150, 151, 156, 157, 211, 214, 225, 230, 231, 234, 237; III/ 20–23, 26, 48, 50–53, 58, 60, 63, 66–72, 78, 83–89, 93, 95, 97, 101, 103, 105, 108, 109, 111, 131, 134, 137, 139, 140, 144–147, 151, 153–157, 164, 176, 179,
 Buelow, Principele de: I/ 10
 Buftea: I/ 84, 269, 270; II/ 20, 57, 76, 148, 214; III/ 67–69, 72, 74, 84, 111, 149, 162
 Buicliu, Gr.: III/ 121, 123
 Bujor, Paul: I/ 148, 235; II/ 189, 202; III/ 47
 Bulgaria: I/ 9, 25, 31, 38, 44, 55, 56, 107, 110, 134, 153, 156, 157, 179, 186, 199, 210, 245, 253, 254, 266; II/11, 12–13, 18, 27, 31, 51, 83, 115, 127, 143, 147, 235; III/ 52, 53, 59, 69, 138, 181
 Bumbești: II/ 62
 Burgehe, G.G.: II/ 195
 Busche, von dem: I/ 128, 129, 138, 164, 232, 237, 261, 268; II/ 10, 154
 Busuiocescu: III/ 174
 Buzău: I/ 68; II/ 76–80, 88
 Buzdugan, Mitică: III/143, 157, 217, 225, 228, 231, 232
 Buzoianu, Hortansa: III/178
 Cadrilaterul: I/38
 Calea Moșilor: I/171
 Calea Șerban: III/193
 Calea Victoriei: I/17, 199, 230; II/18, 20, 39, 148
 Calea Griviței: I/171
 Câmpeni: III/178
 Cananău, L.: II/189
 Cancicov, Miroș: III/123
 Cantacuzino, C., Dr.: II/147
 Cantacuzino, Charles-Adolphe: I/183
 Cantacuzino Gheorghe (Gogu): I/12, 20, 105
 Cantacuzino, Grigore: I/165; II/55, 192; III/77, 91, 111, 117, 120, 120, 139
 Cantacuzino, Jean, Dr.: I/134, 142, 178,

- 193; II/124, 173; III/205
 Cantacuzino, Maruka: II/117, 125; III/58, 130
 Cantacuzino, Matei: I/20,131, 235; 90, 92, 101, 120,121, 131, 167, 189, 193, 195, 202; III/52, 61, 71, 89, 191
 Cantacuzino, Mișu: I/165; II/48, 54, 116, 164, 165, 167, 188, 192, 193, 195, 196, 200, 202; III/9, 18, 32, 34, 37, 38, 53, 58, 62, 71, 89, 96, 119, 120, 151, 189, 209, 210
 Cantacuzino-Pășcanu, C.: I/51, 52, 57, 272; II/189
 Cantacuzino, Sabina: II/148; III/109, 224, 238
 Cantacuzino, Zizi: III/133, 134, 191
 Cantili, Panait: II/189
 Căpităneanu: III/111
 Capitanovici, Th.: II/189
 Capitoliu: II/227
 Capșa: II/148,212; III/160
 Capșa, Gr.: II/148
 Caracal: I/192, 205; II/62,71
 Carada: I/12
 Caragiale: II/225
 Caragiale (strada): III/146
 Caraman, Chimay (Principesa): I/99
 Careii Mari: III/178
 Caransebeș: III/152
 Caranfil, C.: II/141
 Carlsbad: III/80
 Carmen-Sylva (v. Regina Elisabeta I-a a României): I/288, 291
 Carol, Albert: I/282
 Carol cel Mare: I/78, 285; III/69
 Carol, Anton(Principele, tatăl lui Carol I): I/102
 Carol (Împăratul Austriei): III/60, 69, 140, 180
 Carol, Principele (Viitorul Carol al II-lea al României): I/27, 31, 78, 82, 86, 94, 100, 103, 272, 283, 293; II/20, 122, 123, 129, 141; III/73, 74, 95–97, 147, 148, 203, 204, 208, 215
 Carol I(Regele României): I/117, 120, 125, 128, 136, 141, 147, 162, 188, 214, 277, 279, 283, 285, 289, 291, 294; II/58, 101, 148, 234; III/23, 60, 63, 140, 158, 218, 219
 Carp, Grigore: III/119, 123
 Carp, Petre P. (Conu Petrache): II/22, 24, 54, 58, 68, 73, 76, 135, 149, 150, 154, 155; III/20–22, 68, 77–79, 82, 117, 163–169, 243
 Carp, Doamna: III/164
 Carp, Mihai: II/174, 175, 177, 184, 188, 189, 195, 196
 Carpați: I/70, 71, 73, 74, 97, 105, 107, 115, 196, 211, 219, 245, 253, 254, 257, 262, 274, 278, 281, 282, 290; II/9, 10, 12, 17, 19, 28–30, 46, 49, 60, 78, 83, 211, 230; III/6, 7, 53, 69, 71, 84, 87, 137, 144, 145, 152, 194
 Carpiști: III/163
 Cartierul General: II/38; III/10, 38, 41, 45, 55, 170
 Casa Școalelor: I/171
 Casa Regală Română: III/23
 Castaldi: II/186
 Castelul Peleş: III/148, 188, 216
 Catargi, Henry: III/145
 Catargi, Lascar(Lăscăruș): I/117; II/42; III/20
 Catargiu, Nicu: I/28; II/172
 Cateli: III/50
 Căineni–Titești–Sălătruc: II/48
 Cămpulung(Muscel): II/61, 62, 75
 Cartaș, Agricola: III/174
 Cazacii: III/9, 13, 16, 37
 Ceaba: III/178
 Cehoslovacia: III/59
 Cerbaceff, Generalul (v. și Serbaceff): II/105; III/12, 13, 15, 16, 30, 31, 34–36, 41, 45, 46, 49
 Cerchez, Emil: III/ 123–125
 Cercel: III/ 174
 Cercul Militar: II/ 147
 Cerkez, Dodel: III/ 153
 Ceremuș: I/250
 Cernavodă: II/ 12, 30, 50, 59, 60, 234
 Cernei (Valea): III/191
 Cernăuți: I/155, 157, 240; III/ 143, 144, 174, 235
 Cernu (moșia): III/ 130

Cervenibreg: II/ 235
 Cezar: II/ 44
 Champin: II/ 109
 Charleroi: I/72; II/ 16, 113
 Chantilly: I/ 72
 Cherson: II/ 139, 175, 210–212; III/36, 47
 Chicago: II/ 229
 Chintescu, Mișu: II/ 229
 Chiril, Marea Ducesă (v.și Ciril): II/128
 Chișinău: I/ 35; III/ 26, 48–50, 59, 82, 86–88, 153, 154, 163, 174
 Chitila: III/ 156
 Chrissoveloni, Jean: I/ 204; II/ 84–86, 93, 117; III/ 136
 Christoveanu: II/201
 Churchill, Winston: I/160
 Cincu, Nistor: II/ 164, 167, 189, 193, 201, 202
 Ciorăneanu: I/232, 233; III/ 111
 Ciorănescu: III/ 111
 Cireșoaia: II/ 221
 Ciril, Marea Ducesă (v. și Chiril): I/230
 Cipăianu: III/ 171, 174
 Ciuhureanu: III/ 50, 85–87, 90, 91
 Ciulei, Locotenentul: II/ 131
 Ciurea: II/ 121
 Cladova: I/ 199
 Clemenceau, Georges: I/ 187; III/ 15–18, 24, 25, 55, 56, 62, 74, 136, 140, 158, 181–183, 185
 Clubul Liberal: III/ 159
 Cluj: III/ 174, 178, 236
 Clunet, Dr.: II/125
 Cobadin: II/ 32; III/ 137, 138
 Coandă, Generalul: III/ 51, 52, 96, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 236
 Coburg (loc.): I/ 128
 Coburg, Ducele de: I/123
 Coburg, Ducesa de: II/ 215
 Cocea, Nicu: II/ 221; III/ 48
 Cociașu, C.: II/ 189
 Cocioc: I/ 119
 Colțea (spitalul): III/ 223
 Comănescu, Colonelul: III/ 174
 Comănești: II/ 128; III/ 13
 Compiegne: I/ 72; III/ 140
 Compoteca: II/ 141
 Condeescu, Colonelul: III/ 15
 Condruț: I/ 205
 Conferința de pace: III/159
 Consiliul de coroană: III/ 71
 Consiliul de coroană dela Cotroceni: III/164, 167
 Consiliul celor cinci (mari puteri): III/185, 186
 Constanța: I/ 5, 14, 31–34, 38, 41, 223, 31; II/ 30, 50, 57, 59, 60, 202, 203; III/ 70, 105, 132, 236
 Constantin: I/ 108, 194
 Constantin, Regele Greciei: I/ 237; II/93, 132
 Constantinescu, Alecu (Aleandru, Alex): I/16–18, 59, 51, 52, 114, 138, 139, 146, 150, 201, 202, 204, 218, 237, 245, 272; II/ 54, 69, 77, 78, 89, 90, 98, 99, 101, 109, 110, 112, 116, 117, 129, 127, 150, 163, 164, 184, 191, 197, 206, 209, 231; III/ 31, 35, 38, 40–42, 71, 100, 101, 108, 109, 114, 123–127, 130, 142, 144, 150, 154, 169, 175, 176, 189
 Constantinescu, Gr.: II/ 189
 Constantinopole: I/ 40, 128, 161, 170, 184, 236, 275, 276; II/ 148; III/ 59
 Cooperativele sătești: III/ 171
 Copou: II/ 87, 114, 121, 124, 174, 184, 190, 194, 207, 217; III/ 58, 133
 Corabia: I/ 17
 Corbescu: I/ 132; II/ 73, 184; III/ 93, 123, 228
 Corbu: II/ 233
 Cordescu, Adina: II/ 229; III/40, 110
 Corfu: III/ 53
 Corjescu: III/ 36
 Corneff: III/ 35
 Cornești: III/ 49
 Cortina y Multedo: I/ 237
 Coșbuc, George: III/ 131
 Costăchescu: III/ 196
 Costescu Comăneanu: I/46, 47; II/ 189, 191, 203
 Cotești: II/ 234

- Costinescu, Emil: I/ 16, 17, 42, 45, 48, 51, 52, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 78, 79, 81, 109, 136, 138, 139, 142, 144, 147, 149, 150, 157, 174, 175, 223, 224, 226, 227, 241, 242, 245, 272, 280, 284; II/ 53, 54, 63, 69, 77, 89, 90, 99, 101, 115, 116, 120, 131, 157, 163, 184, 189
- Costinescu, Jean, Dr.: II/ 226; III/ 14, 117, 119, 120, 130
- Cotărău: III/ 48, 49
- Coțofănești: III/ 108
- Cotroceni: I/ 5, 82, 84 129, 191, 239, 269–271, 274, 275, 292, 293; II/ 20, 58, 83, 148; III/ 148, 205, 208, 216–218
- Cotescu: II/ 128; III/ 143
- Covurlui: III/ 31
- Craiova: I/ 14, 192, 231, 232; II/ 62; III/ 21, 100, 236
- Crăiniceanu, Generalul: I/110, 251; II/26, 27, 34, 35, 120, 132, 235
- Creangă, Dr.: III/ 101, 108
- Creștești –Ungheni: III/ 97
- Cretzeanu: III/ 135
- Cricov: II/ 105, 108
- Crimeea: I/ 31
- Crișana: I/ 250
- Cristea, Miron (Episcopul): III/ 152
- Cristi: III/ 59
- Criștești: III/ 128
- Cristescu, Generalul: II/ 218, 219; III/ 136
- Cronstadt: III/ 31
- Cuban: III/ 13
- Culcer, Generalul: II/ 30, 35, 36, 48; III/ 65, 71
- Curtea Regală: III/ 189
- Curtea de Argeș (Mănăstirea): I/ 38, 84, 86, 88, 188, 225, 286, 291, 292, 294; II/ 48, 62, 71, 148; II/ 219, 220
- Cuza, Alexandru Ioan (Vodă): I/ 53,96, 100; II/ 128, 134, 183, 184, 206; III/ 28
- Cuza, Al.C. (A.C.): I/ 21, 143, 144, 148, 223; II/ 87, 93, 102, 136, 167, 193, 195–197, 200, 210; III/ 89, 92
- Cuza, Elena, Doamna: I/ 100
- Cvadrilaterul (v.Cadrilaterul): I/ 266
- Czernin, Contele: I/ 32, 37, 64, 65, 67, 129, 138, 139, 177, 178, 183, 195, 233, 237, 239, 261, 268, 269; II/9, 70, 148; III/ 21, 60, 69–72, 79,84
- „Dacia” (sala.): I/ 191
- Dacia, Societatea de Asigurări: I/48
- Damocles: III/ 216
- Dampierre, castelul: I/ 42
- Dan: I/213
- Dan, Em.: II/ 195
- Danemarca: II/ 212
- Danielopol, G., Dr.: I/149; II/ 47, 74, 76, 77, 189, 191, 194, 195, 199, 200, 203, 208, 211, 227; III/ 170, 192, 193, 221, 222, 223, 238
- Darabani: II/ 184
- Dardanele: I/ 107, 133, 160; III/ 59
- Darvari, Marie Nicole: II/149
- Daumont: II/96
- Davila: III/ 178
- Dăgata (moșia): II/ 151
- Dănăilă: II/ 143
- Dâmbovița: I/ 36; III/ 112
- Dealul Mitropoliei: II/ 21; III/ 80, 193, 215
- Degenfeld, Contele de: III/ 178
- Delavrancea, Barbu: I/ 19, 131, 135, 165, 188, 189, 210; II/ 54, 141, 167, 189, 195, 200, 208; III/ 37, 130, 131
- Delavrancea, Cella: III/ 129
- Deleu, Victor: II/ 206
- Dendramis: II/ 156, 157
- Derusi: I/ 184
- Diadohul: I/ 26
- Diamandy, George: I/114, 134, 142, 149, 153, 183, 213, 230, 242–248, 255, 257, 259, 263, 266; II/ 11, 134, 136, 157, 172–180, 187, 188, 195, 196, 198, 202, 204, 211; III/ 44, 45, 187
- Dicescu, C.I.: III/ 47, 48

Dicescu, Dick: III/ 48
 Dimitriu, Costică: II/ 78; III/ 66, 101, 108
 Dinicu: I/ 289
 Diskonto Gesellschaft: I/ 48, 280
 Dissesco, C.I.: III/ 48
 Dissescu, G.C.: I/ 51, 52, 57, 62, 114, 217; II/ 189, 202, 227; III/ 48, 113, 189
 Djuvara, Alexandru: I/ 22, 202;
 Dobrescu, D.: III/ 77
 Dobrescu, Geanabet: I/143; II/134, 138, 189, 202; III/ 77, 113, 139,146
 Dobrogea: I/ 200, 241, 250–256, 261; II/ 12, 13, 17, 21, 26–32, 49, 50, 59, 62, 143, 144; III/ 22, 52, 69, 70–74, 84–86, 103–105, 112, 122, 137, 138, 177
 Dobrogeanu –Gherea: III/47, 48
 Dobrovăț: III/ 20
 Dobrovici: II/151
 Dolma Bahtsche: II/ 88
 Domeniile Coroanei: I/ 147
 Domnești: II/ 236
 Don: III/ 37, 52, 62
 Dorohoi: I/ 238, 239; II/ 190; III/ 31, 104, 119, 240
 Doumergue: II/ 122
 Dragalina, Generalul: II/ 48, 53
 Dragoslavele: II/ 48
 Dragu, Generalul: II/ 236
 Dragu, Toma: III/ 155
 Drăgășani: II/ 33, 62, 186; III/ 237
 Drăghicescu: I/ 203; II/ 141–144, 202
 Dreyfus, Louis: III/ 136
 Dristorian: III/ 119
 Drossu: III/ 218
 Drouhet: II/ 144
 Druțu: III/ 174
 Dubochet: II/ 142–143
 Dubois: II/ 125
 Duca, Gheorghe: I/ 84, 86; III/ 243
 Duca–Ioan: II/ 147
 Duca, Ion, G.: I/7,8, 51, 52, 114,284; II/ 101, 235; III/ 5, 6, 102, 166, 243, 244
 Dudești: I/ 267
 Duhonin: III/ 16
 Duma: II/ 158, 187; III/ 194
 Dumas: III/ 80
 Dumitrescu Brăila: I/ 213
 Dumitrescu, Colonelul: II/ 139
 Dumitrescu, D.: II/ 189
 Dunavetz: I/ 159, 169
 Dunărea: I/ 17, 61, 104, 105, 110,133, 155, 179, 200, 239, 241, 266, 290; II/ 12, 23, 26, 30, 31, 32, 34, 39, 50, 60–62, 72, 75, 147, 197, 234; III/ 6, 7, 52, 136, 139, 142, 166, 204
 Dunkerque: II/ 60
 Ecaterina I Skavronska: I/ 124
 Ecaterina II, de Walizewsky: II/ 82
 Ecaterina II, cea Mare: I/ 124
 Edinburg: II/ 113
 Eduard VII, Regele: I/ 124, 158; II/ 85; III/ 178
 Eforie (sală în București): I/ 233
 Egipt: II/ 215
 Ekaterinenburg: I/ 132
 Elefterescu – Luca: II/ 189
 Elena, Principesa: III/ 204, 216, 217
 Elisabeta: I/ 124
 Elisabetha, Principesa: I/ 26; III/ 130
 Elisabeta, Regina României: I/ 5, 13, 27, 65, 66, 77, 78, 81, 83, 84, 87, 92, 225, 229, 245, 285–294; II/ 58, 148; III/ 215
 Ellis (corespondent american): III/7
 Elveția: I/ 26, 206; II/ 143, 144, 148; III/ 110
 Emandi, T.: II/ 195
 Eminescu, Mihail: I/ 288
 Enășescu, N.: II/ 189, 202
 Enescu, Fotin: I/ 237; III/ 65, 71, 101, 130, 143, 151, 153, 154
 Enescu, George: I/ 288, 289; II/146, 213, 214; III/ 119, 129, 130
 Enver: I/ 133
 Entanta (Antanta): I/40, 60, 64, 67, 69, 72, 75, 77–80, 107, 109, 111,113, 115, 128, 131, 133, 136, 138, 142,

- 144, 149, 151–154, 156, 158, 161, 162, 163, 174, 176, 177, 180, 183, 192, 195, 199, 200, 203, 212, 218, 219, 241, 268
- „Epoca”: I/ 12, 24, 139, 164, 188, 190, 201, 207, 230,; III/ 177
- Epureanu, Kostache: III/ 127
- Eraclide: II/ 195
- Erhan: III/ 50
- „Evenimentul” (ziar): II/ 140
- Extremul Orient: I/ 41
- „Facla” (rev. lui N.D. Cocea): III/ 81
- Falkenheyn, Generalul: I/ 229; II/ 32, 34, 35, 39, 46–48, 59–62, 71, 72, 75, 77, 80
- Familia Regală: III/ 75, 140, 194
- Fasciotti, Baronul: I/ 49, 108, 129, 151, 159, 237, 255, 258; II/ 86, 90, 93, 133, 214; III/ 11, 14, 25, 33, 53, 86
- Făgăraș: II/ 32–34; III/ 178
- Fălcu: II/ 172, 188; III/ 28
- Federația Unionistă: I/ 130, 166, 187, 188, 190–194, 204, 205, 209, 210, 230, 231–233, 240
- Franz Ferdinand, d’Este (Arhiducele moștenitor): I/ 15, 32, 36, 37, 39
- Ferdinand, de Coburg (Regele Bulgariei): I/ 38, 108, 109, 178, 266; II/ 101, 155
- Ferdinand, de Hohenzollern Sigmaringen, Principele, Regele României: I/ 5, 7, 29, 51, 58, 61, 65, 77, 78, 81, 82, 84–86, 97, 99, 100, 103, 105, 107, 108, 112, 113, 115, 117–122, 124, 125–129, 137, 147, 171, 175, 177, 179, 188, 191–193, 209, 210, 212, 237, 239, 245, 250, 251, 256, 258, 263–265, 267–269, 271– 277, 281, 282–285, 287, 292, 293; II/ 153, 234; III/ 23, 34–36, 39, 40, 41, 47, 51, 53, 58, 60, 62, 63, 66–69, 71, 73, 76, 77, 79, 85, 94, 95, 96, 136, 137, 140–142, 144–149, 151, 155, 158, 162–165, 177, 179, 180, 187, 189, 198, 199, 203, 205, 206, 207, 209–215
- Ferechide (Ferichide, Pherichide): I/ 16, 43, 48, 51, 52, 59, 84, 85, 131, 175, 215, 219, 224, 272, 281; II/ 73, 84, 98, 101, 116, 123, 131, 133, 140, 163, 190, 228, 229; III/ 18, 39, 40, 71, 98, 119–121, 126, 127, 133, 134, 151, 178, 179
- Ferigo (atașatul militar al Italiei): III/ 25
- Fermo (ziarist): I/ 203
- Filality (șeful misiunii diplomatice române la Belgrad): I/ 184
- Filderman, Dr.: III/ 157
- Filip (Profesorul): III/ 174
- Filip al V-lea: I/ 102
- Filipescu, Assika: III/ 147
- Filipescu, Grigore: I/ 194, 232; II/ 129, 196; III/ 65, 66, 79, 89, 133, 177
- Filipescu, Iorgu: I/ 102
- Filipescu, Nicu (Niculae): I/ 19, 20–24, 29, 43, 47, 68, 69, 73, 75, 76, 108, 112, 114, 115, 130–135, 139, 143, 144, 145, 157, 161–163, 165–167, 175, 179, 187–190, 192–194, 201, 204, 205, 207, 209–213, 229–233, 236, 240, 262, 272, 275, 279, 282, 283; II/ 22, 40–45, 54, 167; III/ 65, 112, 114, 117, 147, 196
- Filipescu, Vlașca, Alex.: I/ 12
- Filitti, Ion: II/ 151
- Filo, Victor: II/ 188
- Filodor (șeful misiunii diplomatice române la Atena): I/ 184
- Finlanda: II/ 210
- Flămânda: II/ 31, 33–35, 37, 39; III/ 107
- Flameng (pictor francez): I/ 90
- Flers, Robert de: II/ 182, 215; III/ 78, 129, 131
- Fleva, Nicolae: I/ 143, 211, 220; II/ 44
- Flexner: II/ 229, 230
- Flondor, Iancu: III/ 144, 148, 154
- Florescu, Jean, Th.: III/ 55, 223, 232
- Florica (conacul lui Ionel Brătianu): I/ 192, 224, 236; III/ 198, 221, 222, 229, 231, 241
- Florentin, Dr.: III/ 238

Fluturul: III/160
 Foch(mareșalul Franței): II/13
 Focșani: I/14; II/77, 108, 151, 170, 185, 216; III/19, 21, 22, 24, 26, 30, 44, 52, 53, 61, 162
 Foreign Office: I/158, 204, 237
 Forgach: I/41
 Fouquier, Tinville: II/174; III/124
 Franța: I/26, 37, 41–43, 48, 61, 72, 73, 104, 105, 108, 111, 130, 133, 136, 152, 153, 159, 168, 170, 178, 200, 232, 240, 242, 243, 244, 249, 257, 265; II/11, 25, 27, 53, 67, 80, 112, 114, 117, 119, 125, 126, 135, 143, 144, 146, 186, 187, 195, 211–214, 221, 231; III/17–19, 26, 45, 51, 52, 55, 71, 83, 86, 110, 135, 147, 181
 Franz-Josef (împăratul Austro-Ungariei): I/37, 65, 153, 233; II/62
 Franassovici, Richard: III/129
 Frederic (arhiduce): I/86
 Frideric cel Mare: I/91
 Frimu, I. C.: III/156
 Frumușeanu, Titu: II/90, 225
 Fuller, Loie: III/205

 Gagarin, Principele: II/133
 Galați: I/24, 205, 214; II/81, 170, 185, 188, 216
 Galipoli: I/155, 160, 162, 187
 Galiția: I/73, 107, 113, 159, 174, 186, 250, 165; II/13, 27, 123, 210, 216; III/42
 Gambetta, Generalul: III/177
 Garda Demnității Naționale: I/231
 Garoflid: III/66, 71, 77, 174
 Gavrilesco, Doamna: III/101, 143
 Gayet, Lacour: I/26
 Găvănescu: II/144
 Gârboviceanu, Petre: I/293; II/21, 22, 29, 81, 138, 211
 Georgescu, Constant: II/195
 Germania: I/119, 153, 154, 155, 159, 160, 179, 223, 234; III/9, 12, 13, 19–23, 26–28, 32, 34, 37, 51, 52, 57, 58, 60, 63, 66, 70–74, 78, 79, 84, 87, 108, 135–140, 155, 164
 Gerok, Generalul: II/61
 Gerota, Dr.: III/92–94
 Ghenadie, Metropolitul: III/111
 Gherea: III/48
 Ghibu, Onisifor: III/26, 27
 Ghica, Demetre: I/183, 184
 Ghica–Dumbrăveni, Leon: II/195
 Ghica, Ion: I/69
 Ghica Vodă, Alexandru: I/167
 Ghica Vodă, Grigore: I/183; II/235, 236
 Ghidigeni: II/94; III/136
 Ghika-Comănești, Em, Dem.: I/165, 213, 216; II/201, 202; III/77
 Ghika-Comănești, Nicolae (Nicu): I/216, 217; II/202; III/91, 106
 Ghika, I. Th.: II/189, 195
 Ghika, Julie: III/208
 Ghika, Lucie: III/243
 Ghika-Poulet, Demetre: III/31
 Ghițescu: II/138, 189
 Ghimeș (Oituz): II/39, 47, 54, 61, 108
 Giurgiu: II/31, 62, 148; III/142, 145
 Goeben: I/107, 133
 Goga, Eugen: II/23
 Goga, Octavian: I/132, 135, 204–207; II/23, 24, 141, 144, 145, 206; III/26, 179, 180, 194, 207, 208, 210
 Golășei: II/42
 Goldiș, Vasile: III/144, 145, 152, 153
 Golești: I/88
 Golești (frații): I/88
 Goltz, von der: I/128, 129
 Gomora: III/107
 Gongopol: II/141
 Gontel, Domnișoara de: II/125
 Gorie: III/26
 Gorj: II/49
 Gorski, Generalul: III/136
 Govora (loc.): I/241, 242; III/238, 241
 Grădișteanu, Ion (Ionaș): I/21, 51, 52, 56, 131, 135, 165; II/134, 136, 189, 203; III/151
 Grceanu, Dimitrie: I/144, 165, 187, 201; II/54, 90, 101, 110, 193; III/37
 Greceanu, Mitică: II/115, 116, 140, 164,

- 167, 168; III/37, 53, 119, 71, 119
 Grecia: I/13, 25, 105, 186; II/132; III/215
 Greco, El: I/92
 Grey, Sir Edward: I/40, 41, 151
 Grigorescu, Generalul Eremia: II/47, 61, 218; III/12, 14, 15, 33, 34, 58, 71, 96
 Grigorescu, Nicolae (pictorul): I/92, 289; II/213
 Grivița: I/28
 Grossman: II/140
 Grosseostereich: III/22
 Grosu, Pavel: III/174
 Gunther (Guenther): I/164, 165; II/140, 188; III/92, 93
 Gurghiul: II/32
 Gutschow: II/170, 171, 185
 Guvernul Provizoriu: II/222
- Habsburgică, Monarhia: I/32, 36, 37, 153, 168, 199, 233, 243, 255, 258, 278, 281; III/ 165, 187, 195
- Halipa: III/86
 Halița, Teodor: III/ 145
 Haneș: II/ 142
 Hanovra: II/ 17
 Haralambie: III/36
 Harden, Maximilian: I/ 90
 Haret, Spiru: I/ 16, 67
 Hasnaș: II/ 141
 Hașdeu: I/ 288
 Hârjău, Generalul: III/ 134, 138
 Hârjeu, C.: 77, 138
 Hârlău: II/ 160
 Hârșova: II/ 62
 Hefter: III/ 105
 Heidelberg: I/ 20, 47; III/ 16
 Hermitaj: I/ 119
 Herța: II/ 184; III/ 26
 Herzegovina: I/ 40
 Heutsch, Colonelul: III/ 24
 Hilisești: I/ 267
 Hindenburg, Paul von Beneckendorff, von: I/ 73, 107, 159, 162, 274; II/ 17, 32, 47, 52, 60; III/ 16, 51, 71, 78
- Hiottu, Costică: I/ 19
 Hintze: III/ 135
 Hoetzendorf, Conrad von: I/ 14
 Hoffman, Generalul: III/ 51
 Hohenlohe Langenburg, Principele de: I/129
 Hohenlohe Langenburg, Principesa de: I/ 124
 Hohenzollern: I/ 61, 276, 277, 283; II/53, 58, 96, 97, 234; III/ 140, 165
 Hohenzollern-Sigmaringen, Principii de: II/ 165, 204
 Holstein, George de (Regele Angliei): I/105; III/184
 Honigmann (ziarist): I/ 203
 Hoover: III/ 169
 Horezu: II/ 139; III/ 243
 Hossu, Juliu (Episcop de Gherla): III/152;
 Hotel Boulevard (Buc.): I/ 187, 239
 Hotel Carol (C-ța): I/ 32
 Hotel Continental (Buc.): I/191
 Hotel Imperial : II/ 147
 Hull (loc.): I/238
 Hurmuzescu: II/ 143
 Huși: III/ 28
- Ialomița: II/ 105
 Iamandi, Gr.: III/ 35
 Iamandi, Teodor: II/ 189
 Iancovescu, Generalul: II/ 209; III/ 31-35, 39, 40, 65, 71
 Iarca, C.: I/ 226; II/ 90
 Iarca, D.: I/226
 Iarca, Generalul: II/ 26
 Iarosch, Maiorul: III/ 23
 Iași: I/ 15, 23, 70, 120, 122, 126, 128, 132, 137, 138, 149, 165, 173, 185, 223, 234, 237, 251, 264; II/ 8, 22, 25, 55, 65-72, 75, 77, 80-83, 86-90, 96-98, 104, 108, 111-114, 117, 120, 122-124, 126, 128, 132, 134, 139, 140, 141-143, 145, 146, 149, 150, 153-158, 162-167, 170, 172, 175, 178, 179, 183, 184, 186, 188, 189, 197, 199, 203-206, 210,

- 211, 213–216, 218, 220, 221, 225, 229, 231–236; III/ 27, 30, 31, 36, 38, 42, 49–61, 64, 66, 67, 70, 74, 76, 77, 83, 84, 86, 88, 91, 93–96, 99, 103–110, 116, 118, 129, 130, 136, 143, 149, 154, 157, 162, 176, 188, 189, 190, 196, 236
- Ibrăileanu: III/ 105, 106
- Ierusalim: I/ 28
- Ilasievici, Generalul: III/ 236
- Ileana, Principesa: II/ 20; III/ 204, 208, 215
- Iliescu, Alexandru: I/12; II/174,195, 198, 199, 224–228
- Iliescu, Generalul: I/ 190, 239, 243–245, 250–253, 256, 262, 263, 265, 269; II/ 7, 10, 14, 17, 18, 26, 27, 30, 37, 38, 39, 51, 55, 77, 83, 90, 104, 132
- Iliescu, Tony: II/ 195, 201; III/ 100
- Ilinca, Marin: II/ 199
- Imperiul dualist: III/ 59
- Imperiul German: III/ 185
- Inculeț: III/ 48, 50, 85–88, 90,91
- „Independența” (ziar): II/ 140, 144
- Ioan, Ștefan: II/ 189, 195
- Ioanid, Tilică: I/ 225, 226; II/ 136, 174, 176, 189, 190
- Ionescu, Bessi (Doamna): I/ 217; II/ 37, 44, 48, 54, 63, 67, 84; III/ 9, 111
- Ionescu–Clejani: III/ 123
- Ionescu Olt: II/ 199
- Ionescu Quintus: II/ 189
- Ionescu–Sisești: III/ 174
- Ionescu, Take: I/ 9, 13, 15, 19, 21, 25, 33, 43, 47–52, 56, 57, 62,67–69, 73, 75, 76, 79, 108, 112–114, 130–139, 144, 145, 157, 158, 161, 165, 166, 172, 175, 178, 187, 188, 191, 192, 193, 203, 204, 210, 212, 216, 217–223, 225, 226; II/ 23, 68, 90, 93, 98, 99, 101, 102, 103, 108, 109, 115, 117, 123, 129, 131, 140, 147, 149, 164, 165, 166, 167, 191–195, 197, 200–212, 228, 229, 232; III/ 9–18, 32–42, 53, 54, 57, 62, 72, 73, 79, 83, 93, 96, 109–119, 146, 149–151, 158, 172, 181–184, 189, 190, 196, 232, 243
- Ionescu, Toma, Dr.: I/114, 136, 137, 140, 162, 188, 192, 193, 234; II/ 126, 189, 202, 212
- Ionescu, Victor: I/ 130; II/ 189; III/ 111
- Iorga, Nicolae: I/ 21, 24, 47, 93, 119, 135, 140, 141, 157, 168, 171, 172, 173, 214, 223; II/ 23, 87, 90, 92, 102, 103, 140, 144, 145, 164, 178, 179, 189, 194, 195, 200, 206; III/ 67, 129, 149, 150, 194, 196, 197, 220, 232
- Iosi: I/7
- Împăratul Germaniei: I/ 27
- Institutul Sud–European: I/171
- Ipersele de Strihon (v. și Strihon): I/237; II/ 86
- Isaccea: II/12
- Isle, Rouger de I': II/ 206
- Israel: I/ 223
- Istrate, C. , Dr.: I/ 114, 135, 136, 142; II/ 101, 116, 125, 167, 208
- Iswolsky: I/ 40, 41
- Italia: I/ 5, 43, 49, 50, 55, 56, 58, 59, 97, 107, 108, 111, 138, 147, 151, 152, 160, 232, 248, 249, 257, 258, 282; II/ 117, 119, 143, 214, 231; III/114, 207, 221, 234
- Iunian, G.: II/ 136, 174, 175, 177, 180, 195
- Ivanowna, Ana: I/124
- Iversen (Agenția): I/167
- Japonia: I/ 41
- Jenner: III/ 193
- Jiu: II/ 30, 47–49, 59–63, 67, 112
- Jijia: III/ 128
- Jockey Club (Buc.): I/ 232, 237; III/ 126
- Joffre, Mareșalul: I/ 162, 243–245, 248, 254; II/ 16, 27, 28, 37, 72
- Jagow: I/ 41
- Josefina, Împărăteasa: I/ 93
- Johnson: II/ 140
- Junian: III/ 198, 212

Kaiser: I/ 72; III/ 163
 Kaledin/Kaleddin: III/ 13, 16, 51
 Kalenderu: II/ 19
 Kalinderu, Iancu: I/ 102, 125
 Kantor, Dore I.: III/ 48
 Kantor, Isidor I: III/ 48
 Karagheorgevic: II/233
 Karolyi: III/178
 Kerenski: II/ 158, 170, 176, 185, 205,
 207, 210, 213, 216, 221, 222, 230;
 III/ 7, 30, 194
 Kiderlen –Waechter: I/ 113
 Kiel: II/ 56
 Kiev: III/ 49, 50, 51, 52, 141
 Kilimoglu: II/ 190, 194; III/133
 Kiriacescu, Oscar: III/ 143
 Kitchner, Lord: I/ 107, 160, 187, 244
 Kogălniceanu: I/ 28, 69; III/ 58
 Koenigsberg: I/ 68, 298
 Kolceak: III/ 151
 Konopicht: I/ 32
 Korne, Mișu: I/ 214
 Korniloff: II/ 221, 22
 Koziell: I/67
 Kremnitz, Mitte: III/ 23
 Kremnitz, Dr.: III/ 23
 Kremnitz, Locotenentul: III/ 23
 Kremlin: II/ 214
 Kronprinzul (Fiul Împăratului Wilhelm al
 II-lea): I/ 42
 Krilenko: III/ 16
 Krupenski, N., Căpitanul: II/ 201
 Krupenski, Tică: II/ 172,; III/ 124
 Kuhlman: III/ 51, 69, 71, 72, 84
 Kuhn, Bela: III/ 178, 180
 Kupferman: II/ 93
 Kzejinskaia: II/ 185
 163, 165, 166, 214
 Lahovary, Ion: I/ 21, 24, 51, 52, 55, 56
 Lahovary, Jeannot: I/ 183
 Lahovary, Simky: I/ 82; II/ 83, 84 , 94,
 117
 Lalescu: II/143
 Lambrino, Zizi: III/ 95, 96, 97, 147
 Lambru, Generalul: II/ 133
 „La Roumanie” (ziar): I/ 222
 Lascăr, Vasile: I/ 105
 Lascu, V.: II/ 189
 Lecca, Generalul:III/ 167
 Lecitki, Generalul: II/ 52
 „L’Echo de Paris”: III/ 75
 „Le Temps”: I/ 26, 27; II/ 141, 142
 Lecomte de Nouy (pictor):I/90
 Leeper: II/ 144
 Lemberg: I/ 74, 159, 162, 186, 238
 Lenin, Vladimir Ilici: II/ 183, 185, 210,
 220, 221, 222, 223; III/ 7, 8, 9, 12,
 13, 27, 36, 45, 46, 48, 51
 Leonte: II/ 127
 Leopold I de Coburg: I/ 105
 Leopoldowna, Ana: I/ 124
 Levy, Raphael Georges: I/ 180
 Liedertafel (sala): I/ 14, 163, 164, 165;
 II/ 198
 Liege: I/ 72
 Liga Culturală: I/ 55, 130, 135, 136, 161
 Liga Națiunilor: III/ 244
 Lille: I/ 72
 „L’Independance Roumaine”: I/ 115;
 II/ 141, 142; III/ 138
 Livezeanu: II/ 153
 Lloyd George: I/ 149; II/ 118, 119; III/56,
 86
 Locușteanu, P: II/ 141
 Londra: I/ 33, 39, 47, 49, 67, 111, 149,
 153, 158, 160, 204; II/ 19, 63, 84,
 85, 118, 143, 145, 227; III/ 110,
 135, 156, 183, 184, 196, 199
 Lonyay, Contele: I/ 139
 Lonyay, Contesa: I/ 139
 Lorena: I/ 168, 232; III/ 56
 Lorenz: III/ 114
 Lotru: II/ 47
 Louvain: II/ 36

- Louvre: II/ 227
 Lozna Mare: III/ 178
 Luca Niculescu: III/ 65, 71
 Lucaci, Părintele: I/ 132, 135, 204, 205, 206; III/ 57, 195
 Luchian: II/ 213
 Ludendorff: I/ 73; II/ 47, 60; III/ 71
 Ludovic al XIV-lea: I/ 102
 Lukasievici, G.: III/ 174
 „Lumina”: III/ 87, 105
 Lupescu, Generalul: III/ 20, 61
 Lupu, Costache: I/ 145; II/ 55, 56, 73, 74, 127, 136, 149, 150, 155, 172, 173–180, 187–190, 195, 196, 198, 202, 209, 212; III/ 20, 68, 133, 162, 163, 196, 198, 213, 231
 Lupulescu, Generalul: III/ 15
 Luynes, Ducele de: I/ 41, 42, 257; II/ 133, 167, 168
 Lwow: II/ 170, 185
- Macedonia: I/ 156
 Mackensen: I/ 159, 162, 163, 169, 186, 194; II/ 30–36, 49–51, 59–62, 71, 72, 75, 80, 82, 121, 147–149, 151, 156, 217, 218, 231, 234; III/ 23, 52, 61, 65, 67–69, 89, 93, 108, 110, 136, 137, 142, 144, 169, 196
 Macovei: II/ 177, 187, 189
 Madgearu: III/ 198
 Maiorescu, Titu Liviu: I/ 9, 13–15, 17, 19, 20, 25, 36, 43, 46, 47, 54, 55, 105, 112, 113, 137, 144, 157, 163, 165, 175, 195, 234, 265, 268, 269–272, 277–281, 283, 288; II/ 24, 34, 151; III/ 79, 82
 Malmaison: III/ 219
 Malta: I/ 107
 Mamulea, Dr.: I/ 83
 Mangalia: II/ 30
 Maniu, Iuliu: I/ 206; III/ 144, 152, 153, 177, 178–180, 187, 188, 194, 195, 198, 212, 232
 Manolescu, Corneliu, Râmniceanu: III/ 188, 189
- Manoliu (loc): III/ 31
 Manu, Costică: I/ 184
 Maramureș: I/ 250
 Marchizul de Belloy: II/ 120
 Marcu, Aurel: II/ 141
 Margay: I/ 223
 Marea Baltică: I/ 254; II/ 60
 Marea Mediterană: I/ 107
 Marea Neagră: I/ 200; II/ 39, 75; III/ 52
 Marea Nordului: I/ 107, 244; II/ 75, 213; III/ 135
 „Marea Cruce” (decorația): III/ 148
 „Marele Ofițer al Coroanei României” (decorație): III/ 148
 Marele Rabin: III/ 157
 Marghiloman, Alexandru: I/ 9, 13, 15, 20, 21, 43, 47–49, 51, 52, 54, 55, 56, 60, 62, 68, 75, 79, 112, 115, 131, 132, 134, 138, 139, 144, 162, 163–166, 175, 201, 205, 210, 212, 225, 234, 268, 271, 272, 274–276, 280, 283; II/ 23, 24, 54, 69, 114, 130, 140, 150, 154–156; III/ 21, 22, 51, 53, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 79–96, 98, 105, 106, 108–110, 113, 117–120, 123, 127, 134, 135, 136–141, 149, 157, 163, 164, 180, 194–196
 Maria, Principesa, Regina României: I/ 5, 27, 33, 65, 78, 81, 82, 84, 88, 99, 108, 117, 121–129, 172, 176, 179, 230, 237, 267, 271, 283, 285, 292, 293; II/ 134, 153, 215; III/ 23, 58, 76, 95, 97, 107, 108, 130, 133, 144, 145, 146, 150, 153, 164, 177–179, 183–185, 204, 205, 208, 209, 215, 216, 218, 225
 Marincovici: II/ 86, 233, 234; III/ 8
 Marinescu, Andrei: II/ 177, 178
 Marinescu, G., Dr.: II/ 126, 127, 212
 Marmeliuc, D.: II/ 141
 Marna: I/ 72, 73, 76, 107, 111, 113, 229, 233, 243; II/ 16, 28, 113
 Masaryck: II/ 229, 231–233
 „Matin, Le” (ziarul): III/ 175
 Masin, Draga: II/ 233
 Masoloff: II/ 133

Mauriciu (bancă): I/ 139
 Mavrocordat, Edgar: I/ 183, 263; II/ 9
 Mavrocordat–Generalul: I/ 88
 Mavrocordat–Vaslui, A.G.: III/ 123
 Mavrodi: II/ 142, 146
 Mavrojany, L.: III/ 123
 Max de Baden, Principele: III/ 135, 140
 Maxim, Nicu: II/ 141, 142
 Maxut: II/ 160
 Mazilu: III/ 119
 Măcin: I/ 178, 179
 Măgurele: I/ 101
 Măldărăști: I/7, 176; III/ 204
 Mărăști: II/ 204, 216, 217, 220; III/ 66, 107, 149
 Mărășești: II/ 204, 218, 219, 221, 234, 236; III/ 22, 149, 156, 197
 Mărdărescu, General: III/ 187
 Mânăstirea Dealului: I/ 19; II/ 42, 65, 211
 Mânăstirea Neamț: I/ 69
 Mânăstirea Pasărea: II/ 148
 Măndrescu, Simion: I/ 132, 134, 135; II/ 144
 Mărzescu, George G.: I/ 144, 197, 219, 220, 235; II/ 67, 83, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 98, 100, 101, 111, 112, 115–117, 128, 133, 163, 164, 173–175, 183, 184, 188–191, 193, 196, 232; III/ 35, 36, 41, 66, 98, 100–102, 104, 119–121, 123, 124, 126, 128, 133, 134, 140, 142, 149, 156, 159, 160, 186, 192, 223
 Mărzescu, Dinu: II/163
 Mărzescu (Doamna): III/ 99
 Mecklemburg–Schwerin, Ducele Johann Albrecht de: I/ 178, 179
 Medgidia: II/ 50
 Mediterana: III/ 25
 Mehedinți: I/ 165; II/ 55; III/ 77, 139
 Meissner (ministrul industriei): III/ 77, 139
 Meitani, George: II/ 147
 Mercier, Cardinalul: II/ 22, 151
 Mesopotamia: III/ 62
 Messina: I/ 92
 Mețianu, Dr.: III/ 224
 Meurtthe, Deutsch de la: II/236
 Mica Înțelegere: III/ 116, 244
 Michaelis: III/ 135
 Michail, Jean Dinu: II/ 198
 Miculescu, C.: III/ 123
 Miculescu, Emil: III/ 189
 Miculescu, Jean: II/ 134
 Mignon, Regina Iugoslaviei: III/ 215
 Mihai Viteazu: I/ 68, 115, 288; II/ 20, 65, 211; III/ 143, 147, 152, 177, 179
 Mihai, Principele, Regele României: III/ 204, 216, 217, 240, 241
 Mihailovici, Sergiu: II/ 122
 Mihalache: III/ 198, 199
 Mihaly: I/ 71, 206
 Mihăești (conacul lui Vintilă Brătianu): III/ 234, 237, 238, 241, 242
 Milcov: III/ 106, 108
 Miliukoff: II/ 158, 185
 Mille, C.: I/ 130, 143, 210; II/ 195
 Ministerul de Interne: III/ 159, 160, 216
 Ministrul Austro–ungariei: I/ 64
 Minulescu: II/ 141
 Mircea, Principele: I/ 124; II/ 20, 57
 Mironescu: III/ 237
 Mirto: III/ 198
 Missir, Petre: I/ 48, 272; II/ 97, 98, 189, 202; III/ 189
 „Mișcarea” (ziar): II/ 141, 142, 159, 225, 230; III/ 59, 91, 107, 124, 125, 133, 134
 Mișu (?) –ambasadorul României la Londra: I/ 151, 153, 154, 184; II/ 84
 Mitescu, I.Th.: II/ 195, 204; III/ 119, 123
 Mitilineu, George: III/ 20, 22
 Mitilineu, Iancu: III/ 67, 126, 127, 139
 Mitrany: II/ 144
 Mitropolia: II/ 25; III/ 80, 88, 103, 143, 145
 Mitropolitul Konon: I/ 86; II/ 21, 65, 66, 151, 152, 156
 Mladin, Colonelul: III/15
 Moghilev (Comandamentul de la): III/7, 16, 51
 Mocsonyi: III/ 203, 204
 Mogoșoaia: I/ 39, 82, 84; II/ 56; III/ 147
 Moinești: II/ 128; III/ 31, 131

Moldova: I/ 157, 178, 194, 248, 292;
 II/ 8, 22, 25, 27, 29, 39, 47, 53, 59,
 60, 62, 63, 65–70, 72, 75, 78, 81,
 86, 91, 108–113, 120, 122–125,
 138, 139, 141, 143, 146, 150, 153,
 156, 157, 162, 178, 179, 183, 184,
 197, 199, 205, 210, 212, 215, 217,
 218, 220, 224, 229, 232, 233, 237;
 III/ 7, 21, 24, 31, 36, 38, 42, 44,
 73, 75, 89, 95, 99, 103, 106, 108,
 109, 124, 135, 144, 149, 161, 169,
 170, 195
 „Moldova” (ziarul): I/ 210, 234, 276
 Moldovan, V.: I/ 231; II/ 141
 Moldoveanu, Leonte: I/ 196, 213, 215,
 225; II/ 189, 195; III/ 100, 108
 „Momentul” (ziarul): III/ 105, 106
 Momornița: I/ 238, 239
 Monastir: II/ 27, 50
 Monitorul Oficial: I/ 62; III/ 198
 Monarhia Austro–Ungară: I/ 15, 31
 Morgen, Generalul von: III/ 19, 22–24
 Morțun, V. I.: I/ 12, 16, 17, 24, 51, 52,
 61, 65, 83, 138, 197, 212, 223–227,
 231, 261, 272; II/ 34, 74, 77, 82,
 93, 100, 116, 135, 140, 162, 163,
 164, 186, 187, 191, 204, 213, 214;
 III/ 71, 119
 Moruzi (loc.): III/ 31
 Moruzzi, Sebastian: II/ 189
 Moscova: II/ 172, 210, 213–215, 221,
 222; III/ 34, 36, 46, 155, 160
 Moscovi: III/ 192
 Moșoi(u), Generalul: III/ 145, 177, 178
 Mozart: I/ 289
 Mugur: II/ 139
 Muncelu: II/ 221
 Muntenia: I/ 253; II/ 29, 38, 39, 47, 60,
 69, 71, 72, 76, 170, 197, 210, 213,
 216; III/ 190
 Munții Călimanului: II/ 59
 Mureș (râu): I/ 155, 250; II/ 31; III/ 176
 Mustață, Generalul: II/ 73
 Mustață(Doamna): III/ 39
 Muenchen: I/ 124
 Murat: I/ 93
 Murgășanu: III/ 123
 Murnu: II/ 144
 Mussolini, Ducele: III/ 221
 Nacu, C.: II/ 189
 Nanu, Muscel, Dr.: III/ 221, 223
 Namur: I/ 72
 Napoleon I.: I/ 93
 „Naționalul” (ziar): I/ 197; II/ 25
 Navara: I/ 282
 Nămolosa: II/ 170, 207, 210, 210, 216,
 217, 218
 Neamțu: III/ 100, 236
 „Neamul Românesc” (ziar): I/ 264; II/ 23,
 87, 92, 140, 178
 Necrasoff, Generalul: III/ 48
 Negulescu, Doamna: II/ 141
 Neguleștii: I/ 132
 Nenițescu: I/ 105; II/ 149, 150
 Nenițestii: II/ 55
 Neuman (Camerierul lui Ferdinand I.):
 II/ 128
 Neva: I/ 40, 199
 Neuwied: I/ 286, 293
 Netzhammer, Episcopul: I/ 84
 Nicolae al II-lea, Țarul: I/ 27, 31, 35, 36,
 41, 44, 68, 73, 124, 131, 192, 229,
 242, 245, 259; II/ 72, 110, 111,
 119, 123, 185; III/ 132, 133
 Nicolae Nicolaevici, Marele Duce: I/ 75,
 163
 Nicolae de Hohenzollern -Sigmaringen,
 Principele: I/ 103; II/ 39; III/ 204,
 215, 218, 225
 Nicolae, Mitropolitul : III/ 145
 Nicolae, Racotă: II/ 24
 Nicolaescu: II/ 186
 Nicolau: II/ 141
 Nicolaeanu, Generalul: III/ 218, 219
 Nicopole: I/ 110
 Niculcea: II/ 144
 Niculescu, S. Luca: III/ 65, 71, 238
 Niculescu –Dorobanț: I/ 210
 Nifon, Episcopul: II/ 202
 Nilul: III/ 114
 Nistor: II/ 26; III/ 143, 148, 155

- Nistru: I/ 255; II/ 29, 75, 91, 122, 210,
 223, 228; III/ 27, 49, 50, 87, 90,
 95, 108, 146, 165
 Noel: III/ 136
 Norvegia: I/ 39
- Obrenovici, Alexandru: II/ 233
 Occident: III/ 110, 111
 Odessa: I/ 35, 267; II/ 29, 55, 60, 75,
 175, 210, 212, 223, 228, 229;
 III/ 30, 36, 39, 48, 75, 95, 97, 143
 Odorhei: II/ 32
 Odobescu: I/ 288
 Olanda: I/ 237, 280; II/ 143, 157; III/ 140
 Olănescu, Costică: I/ 163, 165, 233, 272
 Oldenburg, Ducele de: II/ 88
 Olga, Marea Ducesă: I/ 27, 31
 Olt: I/ 207; II/ 30, 32, 33, 47, 48, 61, 62,
 71, 84, 174, 198, 199, 225–228;
 III/ 177, 237
 Oltenia: II/ 29, 39, 47, 60, 62, 69, 170,
 210; III/ 193
 Oltenița: II/ 14, 23
 Onciu, Aurel: III/ 143
 Onești: II/ 165, 219
 „Opinia” (ziar): II/ 140; III/ 105
 Oradea: II/ 43; III/ 178
 Orhania: II/ 235
 Orient: I/ 104, 152, 155, 169
 Orleanu, Mihai G.: I/ 20; II/ 195
 Oromolu: II/ 189
 Osica (loc.): III/ 28
 Ostende: I/ 72
 Otteșeanu, Doamna: I/ 101
 Ovid: II/ 51
- Pacific (oc.): III/ 205
 Palatul Regal: I/ 191; III/ 14, 33, 34, 40,
 41, 66, 85, 88, 149–152, 189, 199,
 204, 206, 211, 218, 219, 225, 226,
 228, 236
 Palestina: II/ 215; III/ 25
 Palmer, Miss: II/ 156, 157, 160
- Panaitescu, I.: III/ 101, 123, 124, 177
 Pangrati: I/ 136; II/ 143, 144
 Papiniu: III/ 67
 Parâng: I/ 267
 Paraguay: II/ 44
 Pariano, C.: II/ 202, 203
 Paris: I/ 33, 39–42, 66, 72, 105, 111,
 112, 114, 142, 154, 158, 180, 183,
 184, 196, 229, 232, 241; II/ 19,
 25, 60, 63, 72, 93, 114, 118, 141,
 143–145, 188, 190, 209, 210, 227,
 235; III/ 15, 17, 55, 82, 110, 135,
 140, 150, 151, 154, 156–158, 171,
 178, 181–189, 194, 196, 203, 217,
 220, 238, 241
- Pasici: I/ 25, 26, 249; III/ 181, 183
 Pasteur, Institutul: I/ 110
 Pastia (sala): III/ 30
 Pașcani: I/ 166; III/ 42
 Pau: I/ 131
 Paucescu, Generalul: III/ 167
 Pavlovici, Neculae: I/ 124
 Pătrășcanu: III/ 162
 Păunescu: III/ 119
 Păunescu (dela Galați): I/ 24
 Păușești– Măglași: III/ 191
 Pârâianu, Alexandru: II/ 139
 Pârâianu, Bebe: II/ 139
 Peleş/Pelișor, Castelul: I/ 11, 39, 42, 47–
 51, 59, 65, 75, 78, 79, 80, 86, 87,
 92, 98, 105, 288; II/ 234; III/ 148,
 187, 188, 214, 216, 218
 Pelivan: III/ 48, 50
 Periș: II/ 20, 26, 32, 38, 39, 62, 64, 74–
 76, 78; III/ 7, 214
 Perșina: II/ 34
 Pesta: I/ 97, 139, 156
 Petain, Colonelul: III/ 35
 Petersburg/Petrograd: I/ 25, 27, 31, 39,
 40, 41, 151, 153, 158, 174, 183,
 199, 229, 230, 236, 244, 245, 250,
 266; II/ 118, 122, 123, 127, 128,
 134, 140, 157, 222
 Petrache, Conu (v. Carp, P.P.): I/ 214, 219
 Petre I, Karageorghievici: I/ 133; II/ 54, 69
 Petrescu–Comnen: II/ 144
 Petrescu, Doamna: II/ 217

Petrescu, Emil: I/197; II/ 68, 151:III/52
 Petrescu, Maiorul: II/ 141
 Petrescu, Richard: III/ 20
 Petrograd (v. și Petersburg): II/ 8, 85, 108–111, 122, 156, 170–172, 178, 184, 185, 205, 210, 214, 221; III/ 7, 13, 31, 35, 44, 45, 47, 51
 Petroșani: II/ 32
 Petrovici, Ion: III/ 131
 Petru II: II/ 124
 Petru III: I/ 124
 Petru, cel Mare: I/ 124
 Philippe, D-ra: II/125
 Pietra Neamț: II/ 163; III/ 96
 Piața Victoriei: III/ 148
 Pichon: I/ 243, 244; III/ 55
 Pimen, Mitropolitul: II/ 81, 82, 138, 191, 202, 206; III/ 145
 Pitești: I/ 225; II/ 48, 71; III/ 222, 237
 Pitești, Bogdan: I/ 167; II/ 153, 154
 Platonoff: II/176
 Pleiniceanu, Colonel: III/ 128
 Pless: II/ 60
 Pleșa: I/ 177
 Pleșea, I.G.: II/ 189
 Plevna: I/ 28,
 Ploeșteanu, Nifon: II/ 152
 Ploiești: I/ 14, 99, 143, 192, 269; III/48, 110, 237
 Poeni: II/ 114, 126
 Poincare: I/ 42; III/ 185
 Pokol: : III/ 178
 Poklewski: I/ 5, 67, 76, 80, 114, 138, 156–158, 174–177, 180, 199, 203, 237, 239, 245, 247, 255–259; II/8, 12, 79, 85, 88, 90, 230
 Polizu: II/ 160
 Polizu–Micșunești: II/ 213
 Polonia: I/ 107, 159, 165, 186, 205
 Pompei: II/ 143
 Popescu, Candiano: I/ 99
 Popescu, Colonelul: II/ 185
 Popescu, Elvira: II/ 199
 Popescu, Mihail: II/64
 Popescu, Stelian: III/ 213, 223
 Popovici, Generalul: II/ 33, 48; III/ 145, 242
 Popovici, Victor: III/ 174
 Popp, Ciceo: III/ 153, 196, 198
 Popp, Ștefan: I/ 206
 Porumbaru, Em.: I/ 16, 17, 32, 43, 79, 139, 140, 147, 149, 150, 177, 263, 272; II/ 35, 54, 64, 77, 97, 99, 116, 131, 186, 189, 204; III/ 71, 98, 119–121
 Posada: III/ 206
 Potiorec: I/ 133
 Potlogi: I/ 36
 Potsdam: I/ 78, 90
 Prahova: II/ 48, 61, 62, 78, 113
 Praja, Costică: II/ 138, 180
 Praja, Iancu: II/ 138; III/ 128
 Praporgescu: II/ 48 Precup: III/ 144
 Predeal: I/ 67, 70, 71; II/ 43, 48; III/ 145, 186
 Prezan, Doamna: II/ 141, 217
 Prezan, Generalul: II/ 27, 30–35, 39, 47, 48, 54, 59, 71, 72, 75–78, 104, 105, 109, 110, 117, 125, 130, 132, 133, 141, 142, 170, 171, 185, 206, 210, 216–219; III/ 11, 12–16, 23, 31–33, 36, 38, 41, 42, 49, 54, 58, 61, 71, 107, 136, 142, 145
 Principatele Unite: I/ 88, 91, 96, 101, 290; III/ 229
 Prittwitz: II/ 17
 Procopiu, Grigore: I/12, 257; II/ 55, 68, 74, 76, 189, 224, 225; III/ 177
 Procopiu, Irina: III/ 129, 130
 Protopopescu, Nunuca: II/ 136, 174, 188, 195
 Protopopoff: II/123; Prunda: II/ 178
 Prusia Orientală: I/ 68, 73, 105, 121
 Prut: I/ 212, 215, 238, 241, 250, 251, 255; II/ 75, 109, 111, 122, 139, 167, 194, 210, 213, 230 ; III/ 5, 26, 48–50, 85, 90, 91
 Psycha: I/ 237
 Psihas: II/ 93
 Purcăreanu: III/ 237
 Pușcariu, Sextil: III/ 143
 Puterile Centrale: I/ 209, 215, 216, 220, 222, 234, 236, 237, 241, 244, 255,

- Puterile Centrale:** I/ 257, 261, 266, 268, 269, 273, 274, 282, 286, 293; II/ 9, 10, 13, 37, 118, 132, 150, 153, 154, 158–170, 179, 180, 213, 219, 223; III/ 8, 9, 13, 14, 25, 50, 53, 56, 58, 60–62, 66–79, 84–87, 98, 105, 108–110, 118, 119, 136, 137, 141, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 169
- Quadrilaterul (v. și Cadrilaterul):** II/30
Quadrupla Înțelegere: II/ 160
Quai d'Orsay: I/ 27, 241, 242; III/16
- Racine:** III/ 129
Racoviceanu, Generalul: III/ 156
Rada Ucrainiană: III/ 25, 51
Radoslavoff: III/ 69
Radovici, Alexandru (Alex.): I/ 12, 16, 18, 39, 51, 52, 69, 70, 79, 245, 272; II/ 54, 69, 74, 76, 77, 98, 99, 125, 189; III/ 131, 132
Rakowski: II/ 7, 178–180, 183, 184, 189; III/ 31, 44, 45, 47, 48, 75, 155, 160, 198
Randa, Colonelul: III/ 60, 61, 68, 69
Ranetti, George: II/ 141
Rang, Procurorul: III/ 123, 124
Rasputin: I/ 33, 34, 124, 183, 245; II/ 110, 111, 123
Rașova –Cobadin–Tuzla (linia): II/32
Rattigan: II/ 143, 145
Răcăciuni: II/ 164, 166, 178; III/70, 130
Rădulescu, Mircea: II/ 141
Rădulescu–Putna, I.: II/ 188, 195
Rășinari: I/ 206
Rău, Nicolae: III/ 108, 109
Răut, N.: II/ 195; III/ 240
Râmnicu–Vâlcea: III/153, 177, 184,
Râmnicu Sărat: II/ 79, 108, 195
Regat (în): II/ 42
Regatul Român: I/ 45, 71, 76, 106, 140, 159, 163, 166, 199, 249; II/227
- Regatul Dunărean:** I/ 38, 96
Regele (v. Ferdinand de Hohenzollern): II/ 12, 19, 28, 39, 80; III/ 10–15, 20–24, 33, 34, 36, 39–42, 47, 51–53, 58–63, 66–79, 85, 88, 94–96, 136–149, 152, 154, 155, 158, 162–164, 177–180, 184–189, 192, 197–199, 203, 205–213, 215–220, 227, 229, 231, 244
Regele Spaniei: I/ 27, 41
Reghinul Săsesc: II/ 32
Reich: I/ 67, 68, 72
Reichstag: III/ 122
Reims: III/ 135
Reims (Catedrala din):: I/ 113, II/ 36
Rembrandt: I/ 66
„Renașterea”(ziarul): III/ 105
Repedea: II/ 125
Repta, Mitropolitul Vladimir de: III/148
Republica Americană: II/ 229
Republica Basarabeană: III/ 91
Republica Cehoslovacă: II/ 233
Republica Franceză: III/ 185
Republica Moldovenească: III/ 87
„Reuniunea Femeilor Române”: III/ 101
Rhin: I/ 65, 285, 293
Richelieu, Ducele de: II/ 229
Rivalet: II/ 114
Robert de Flers (v. și Flers, Robert de): II/133
Robescu, C.F.: I/ 272, 281
Rockefeller, John D.: II/ 230
Rochal: III/ 31, 35, 36, 44
Rogoza, Generalul: II/ 218; III/ 13
Roma: I/ 50, 114, 142, 147, 152, 183, 184, 248; II/ 118, 227; III/ 221
Romalo, Dr. Med.: III/ 203, 204
Roman: III/ 105
Roman (loc.): II/ 162, 163; III/ 13, 151
Romanați: II/ 203, 208
România: I/ 7, 10, 15, 19, 26, 29, 31, 39, 42, 44, 49, 53, 57, 59, 61, 63, 65, 68, 69, 71, 73, 76, 77, 79, 80, 82, 91, 95, 96, 103, 105, 108, 114, 117, 124, 126, 128, 130, 131, 133, 136, 139, 142–144,

- 151, 152, 156, 159, 164, 170, 172, 176, 184, 186, 187, 192, 195, 199, 200, 204, 205, 207, 211, 215, 219, 222, 223, 225, 230, 231, 236, 241, 243, 247, 249, 252, 254, 259, 266, 268, 271, 273, 277, 280, 284, 285, 289, 292; II/ 8, 9, 13, 19, 25, 28, 29, 35, 39, 42, 43, 49, 53, 57, 58, 60, 64, 70, 72, 83, 85, 86, 91, 92, 93, 96, 110, 112, 115, 118, 123, 126, 128, 132, 134, 135, 146, 150, 153, 155, 156, 162, 167, 169, 173, 175, 177, 178, 180, 183, 184, 187, 188, 194, 195, 202, 215, 223, 227; III/ 8, 9, 56, 58–63, 66, 68–70, 72, 74, 75, 78, 79, 81, 84–86, 91, 92, 94, 95, 99, 102, 108, 109, 112, 115–117, 124, 136, 140, 150, 155, 157, 158, 163, 165, 170, 179, 182, 184, 185, 188, 191, 194, 196, 199, 229, 236, 241, 244
- „România” (ziarul): II/ 141
- România Mică: I/ 8, 10, 53, 106, 144, 148, 166, 180, 222, 240, 258, 272; II/ 150
- „România Muncitoare”(ziarul): II/7
- România Veche: I/ 114, 115, 247, 272
- Romanoff: I/ 33, 34, 123, 124
- „Românul” (ziarul): III/172
- Rosetti,C.A.: III/ 172, 173
- Rosetti, Radu D.: I/ 262; II/ 76, 141
- Rosetti, Theodor: I/ 45, 48, 51–54, 62, 69, 163, 165, 272, 282
- Roșca, Marius: II/ 101
- Rotica, G.: II/ 141
- Rotschild, Baronul Eduard de: III/157
- Rudeanu, Colonelul: I/ 112
- Rudolf, Arhiducele: III/ 178
- Ruginoasa: I/ 100
- Rucăr: II/ 48
- Rusciuc–Varna (linia): I/ 241
- Rusia: I/ 10, 15, 31, 34, 37, 40, 41, 43, 44, 54, 55, 57, 62, 68, 70, 75, 76, 78, 108, 114, 131, 133, 139, 149, 151, 153, 168, 170, 178, 194, 199, 200, 215, 229, 232, 236, 237, 239, 241, 243, 249, 251, 255, 257, 258, 275, 276; II/ 13, 14, 47, 60, 79, 80, 88, 105, 108, 109, 111, 118, 119, 123, 126, 133–136, 138, 142, 143, 145, 158, 160, 163, 171, 175, 179, 180, 182–185, 204, 205, 210–214, 216, 221–223, 228–231; III/ 7, 8, 13, 14, 17, 27, 28, 37, 40, 42, 44, 48, 59, 62, 73–75, 77, 85–87, 104, 106, 124, 141
- Saba: II/232
- Sacharoff, Generalul: II/ 59, 62
- Sachelarie, Leon: II/ 189
- Sadova: I/ 290
- Sadoveanu, Dr.: II/ 202
- Sadoveanu, Mihail: II/ 141; III/128
- Saftor: II/ 203
- Saint Aulaire: I/ 242, 255, 258; II/ 72, 85, 86, 90, 93, 112, 125, 133; III/ 11, 14, 16–18, 33, 53, 55, 86, 130, 135–137
- Saint Cloud: I/ 105
- Saint Dominique: I/ 40
- Saint Germain (Tratatul de la): III/185
- Saint–Saens: II/ 146
- Saint Simon: I/ 7; III/ 129
- Saligny: III/ 143
- Salonic: I/ 187, 199, 200, 241, 244, 250–252, 264, 265; II/ 13, 27, 37, 56, 60, 132; III/ 9, 25, 136
- Sambotarul (linia Bumbești –): II/62
- San Ștefano (pacea de la): I/ 44
- Samsonovici, Generalul: III/ 23, 24
- Sarajevo: I/ 36
- Sarrail, Generalul: I/ 244, 250, 254, 256, 264, 265; II/ 13, 27, 50, 91
- Sarret: III/ 50
- Sasonoff (Sazonoff): I/ 31, 32, 41, 154, 242, 244, 259
- Sassu, Doamna Matei: II/ 214
- Sassu, Vasile: II/ 173, 174, 195

- Satul Mare: III/ 177, 178
 „Saturday Evening Post”: III/ 7
 Sărățeanu, C.: III/ 65, 66, 71
 Săveanu, Nicușor: I/ 12, 196, 197;
 II/ 189, 208; III/ 101
 Sâmburești (loc.): III/ 237
 Sângerul: II/ 199
 Scheffer: I/ 287
 Schina: II/ 139
 Schineta (moșiea): III/ 107
 Schumann: I/ 289
 Schwarz (pictor): II/ 215
 Scotus, Victor: I/ 206
 Scott, Generalul: II/ 204, 205
 Scoția: I/ 206
 Scriban, Drei: I/ 169
 Scripcă, Judecătorul: III/ 123
 Scroviștea: I/ 172; II/ 19, 20, 30, 39, 64,
 76; III/ 208, 213
 Secu (Mănăstirea): III/ 97
 Sculeni: II/ 139
 Seculici: I/ 48, 102, 125
 Sedan: I/ 290
 Sefa Bey: I/ 237
 Senatul: III/ 90, 93, 94, 125, 139
 Sena: II/ 236
 Seulescu, M.: I/ 165
 Serbaceff, Generalul (v. și Cerbaceff):
 II/ 178, 179, 210, 216, 221
 Severin: I/ 192; II/ 189
 Sf. Dumitru: II/ 148
 Sf. Munte: I/ 28
 Serbia: I/ 25, 32, 39, 41, 45, 55, 133,
 155, 156, 160, 168, 199, 222,
 232, 249; II/ 29, 234; III/ 8, 59
 Severeanu, Dr.: III/ 205
 Sfatul Țării: III/ 154
 Sf. Sava (Liceul): III/ 243
 Shebeko: I/ 199
 Siberia: I/ 33, 35
 Sibiu: II/ 11, 12, 30, 32, 33, 36, 43, 48;
 III/ 144, 152, 153, 155, 177–180
 Sicilia: III/ 234
 Sighetul Maramureșului: I/ 73
 Sighișoara: II/ 32; III/ 223
 Sigmaringen: I/ 128, 283, 284, 293;
 II/ 53, 58
 Silezia: I/ 107
 Silistra: I/ 262; II/ 14–16, 30
 Simionescu: II/ 25, 113, 114, 127, 138,
 196; III/ 28, 29
 Sinaia: I/ 5, 27, 32, 36, 38, 39, 48, 49, 60,
 62, 63, 67, 71, 73, 78, 81, 84, 87,
 90, 92, 105, 112, 114, 132, 145,
 169, 176, 181, 214, 223, 256,
 272, 274, 276, 288; II/ 20, 44, 61,
 128; III/ 187, 204, 214–218
 Siret: I/ 97; II/ 29, 39, 50, 75, 108, 164,
 204, 236; III/ 33
 Sisești: I/ 206
 Slatina: II/ 62, 226–228
 Slavici: I/ 167
 Sloim: II/ 44
 Smolski (Institutul): III/ 45
 Snagov: I/ 172
 Socec: II/ 78, 80, 130
 Socola: II/ 88; III/ 31, 35, 37, 38, 40–42,
 76
 Socoloff, Colonelul: III/ 48
 Sofia: I/ 38, 156–158, 178, 179, 184,
 253; II/ 12, 14, 50, 88, 143, 148
 Someș: I/ 250; III/ 177
 Somme: I/ 241, 243
 Sorbona: III/ 243
 Sorbu: III/ 131
 Sorogari: II/ 186, 206
 Sovietul dela Iași: II/ 176, 179
 Spania: I/ 102, 280
 Spirescu, Bucur: II/ 189
 Stanca: II/ 167, 230
 „Standard” (yachtul Țarului): I/ 31, 32,
 34
 Stanford: I/ 8
 Statul Major Român: III/ 161
 Statele Unite ale Americii: II/ 157, 159,
 160, 205, 230; III/ 57, 86, 204
 Stavka: I/ 251–253; II/ 27, 31, 39, 52,
 53, 72, 105, 108, 110, 111, 117,
 122, 170, 171; III/ 51, 141
 Stânca: II/ 219
 Stârcea, Colonelul: I/ 183
 Stătescu, Eugen: III/ 112
 „Steagul” (ziarul): III/ 90, 105
 „Steaua Română”: I/ 164

- Stefania de Beauharnais:** I/ 93
Stelian, Toma: I/ 12, 25, 195–197, 212, 213; II/ 24, 98
Stere, Constantin: I/ 12, 20, 69–71, 137, 165, 168–171, 188, 194, 197, 215–218, 220, 234, 235; II/ 24, 69, 90, 151, 176; III/ 21–23, 79, 86–88, 90, 103–105, 162–163, 213
Stere, Doamna: I/ 235
Stockholm: II/ 156
Stoicescu, Costică: III/ 169
Stolojean, Năstase: III/167
Strada: Alecsandri: III/ 126
 Caragiale: I/29, 255; III/ 146
 Catargiu, Lascăr: I/ 12; III/ 149, 226
 Carol: III/ 35, 99
 Cătunului: III/ 111
 Câmpineanu: III/ 156
 Dumbrava Roăie: I/ 257
 Frumoașă: III/ 199
 Lăpșneanu: III/ 73, 130, 140
 Luterană: I/ 169
 Mercur: I/ 195
 Păcurari: III/ 28, 58, 126, 128
 Romană: III/ 18, 36, 63
 Scaune: I/ 177; II/ 45
 Sevastopol: III/ 146
 Ștefan cel Mare: III/ 88
 Știrbei Vodă: III/ 225
 Țăranilor: I/ 257
 Vamei: I/ 233
Strat, Eva: II/ 149
Strihon, Ipersele de: I/ 237; II/ 93
Stroescu, Vasile: III/ 26
Stroici, Gheorghită: III/ 119, 121
Strungă, Manolescu: II/ 78
Sturdza, Aleandru(Alex.): I/ 105, 235; II/ 130–132, 149–151, 153, 154; III/ 193, 164, 165
Sturdza, Dimitrie (Mitică): II/ 131, 132; III/ 141, 193
Sturdza, Zoe: III/ 193, 194
Sturdza (Palatul): I/ 13
Sturmer: I/ 244, 245
Suceava: II/ 114
Suculescu (dela Romanați): II/ 208,
Suculescu, Dumitru: II/ 189; III/ 28
Suedia: I/ 280; II/ 212
Suez: II/ 57
Sutherland, Ducele de: II/ 236
Șeptilici: II/ 230
Șendrea, Ștefan: II/189
Șerbu, Maiorul: I/ 262
Șinca: II/35
Ștefan cel Mare: II/ 178
„Ștefan cel Mare”(Yachtul regal): I/178
Ștefănescu, G.: III/ 123
Știrbey, Alexandru: III/ 111
Știrbey, Barbu: I/ 29, 32, 38, 79, 84, 85, 88, 118, 125–127, 129, 147, 171, 200, 245, 248, 256, 261, 164–269, 283, 293, 294; II/ 20, 21, 29, 54, 57, 58, 90, 93, 116, 117, 128, 148, 165, 166, 168–170, 191, 208, 210, 214; III/ 10, 12, 21, 25, 60, 65, 71, 73, 85, 95, 137, 138, 147, 162, 164, 189, 198, 203, 208–215, 223, 225
Știrbey, Georges: I/165; II/ 55, 72, 74, 75, 76; III/ 10
Știrbey, Vodă: II/ 214
Șuțu, Principesa Elisa: III/ 96
Tabacovici, N.: III/ 20
Tabla Buții: II/ 48
Talaat Pașa: I/ 133; III/ 69
Tannenberg: I/ 73
Tantu: III/ 50
Tapali: II/ 144
Tardieu, Andre: I/ 26
Tașcă: III/ 232
Tatarinoff, Colonelul: I/ 243, 245, 259
Tavernier: II/ 141, 142
Tătăranu, Al.: II/ 189
Tătărăscu: III/ 199, 237
Tăușanu: II/ 141
Târgoviște: II/ 65

- Târgul Neamț: III/ 95
 Târgul Ocna: II/ 218–220
 Târnava Mică: III/ 223
 Teatrul Național: II/ 151; III/ 156
 Techir–Ghiol: I/ 261
 Tecuci: II/ 237; III/ 30
 Teodorescu: II/ 14, 15, 17, 26, 33
 Tețcanu (loc.): III/ 31
 Thomas, Albert: II/ 185–187, 204, 205
 Thompson, Colonelul: I/ 204, 237, 244;
 II/ 16, 56, 57, 72, 78, 113, 143,
 160, 215; III/ 25
 „Times” (ziarul): II/ 143
 Timișoara: II/ 43
 Timoc: I/ 155
 Tinville, Fouquer: III/ 124
 Tirol: I/ 160
 Tisa (râu): I/ 155, 250, 255; II/ 223;
 III/ 27, 108, 146, 165, 186, 188
 Tisza, Contele: I/ 15, 139; III/ 178
 Titulescu, Nicolae: I/ 22, 114, 132, 210,
 240; II/ 189, 208, 209, 213;
 III/ 18, 32, 34, 36–38, 40–41, 53,
 63, 110, 113, 116, 119, 120, 128,
 151, 213, 221, 226
 Tohan: III/ 145
 Toma, Dragu: III/ 155
 Toma, Stelian (v. și Stelian T.): III/55
 Tomida: II/ 114
 Toncescu, Pascal: II/ 189, 195
 Topolog: II/61
 Traian (chelnerul): III/160
 Traian Moșoi:II/33
 Trancu–Iași: II/ 133, 174, 175, 177, 188,
 195; III/ 92, 93
 Transilvania: I/ 153, 168, 169, 172, 207,
 211, 241, 243, 253, 254; II/ 29,
 32, 33, 145, 150, 159; III/ 5, 6,
 145, 155, 170–171, 177
 Treutin: I/ 160
 Trepoff: II/ 110
 „Tribuna” (revista): III/ 105
 Trifonescu, Toma: II/ 189
 Tripla Alianță: I/ 14, 15, 31, 43–45,
 54–57, 103, 105, 128, 138, 149,
 162, 167, 200, 203, 222
 Trotuș: II/ 39, 47, 59
 Troțki: II/ 183; III/ 10–13, 24, 27, 44,
 46, 47, 51
 Tuilleries: I/ 105
 Tulcea: II/ 20, 59
 Turcia: I/ 13, 25, 96, 109, 133, 232;
 III/ 69
 Tudor: II/ 49
 Turda: I/ 132; II/211; III/ 178, 179
 Turnu Măgurele: I/ 110
 Turnul Roșu: II/33
 Turtucaia: I/262; II/ 13–21, 23, 24, 26,
 28–31, 51, 54, 143; III/ 123
 Tutova: III/ 31
 Tuzla: I/ 33; II/ 30, 32, 34, 49, 50
 Tzarskoe Selo: I/ 27, 39
 Tzigara –Samurcaș: II/ 64, 65, 74, 151,
 213
 Țânțarul (loc.): II/35
 Țebea: III/ 178
 Țibănești: I/ 47, 113, 194, 234; II/ 24,
 54, 69; III/ 164, 165, 167
 Ucraina: I/ 218; III/ 9, 51, 52, 59, 73
 Ungaria: I/ 15, 36, 42, 55, 56, 74, 113,
 186, 212, 240, 242, 243, 250,
 278; II/ 145, 156; III/ 161, 180,
 187
 Union Jack: II/ 125
 Unirii (Actul): III/ 152, 154, 177, 180,
 181, 194
 Universitatea din Cluj: I/ 119
 „Universul”: I/ 26, 69, 203; II/ 236
 Uricani: II/ 203, 222, 223
 Ursu: II/ 144
 Uruguay: II/ 44
 Uzul (râu): II/ 47
 Vaida–Voevod, Alexandru: I/ 206, 279,
 280; III/ 144, 152, 153, 194–199,
 232
 Valaori: II/ 113, 127, 138

- Valea Prahovei: II/ 46
 Vandervelde: II/ 204, 205
 Vangler, Dr.: III/ 238
 Varanovski, Generalul: III/ 31
 Varnița: II/ 221
 Vasile (camerierul lui Brătianu): III/ 222, 230
 Vasiliu, Aurel: II/ 185
 Vasiliu, D.V.: II/ 189
 Vasiliu, G.D.: II/ 189
 Vasiliu, Haralamb: III/ 174
 Vasiliu, Th.: II/ 189
 Vasiliu Rachi: II/ 195
 Vasiliu, Radu: I/ 177; II/ 114
 Vaslui: II/ 173, 174, 183; III/ 54, 107, 145
 Varșovia: I/ 174, 186, 234, 241
 Vatra Dornei: I/ 254; II/ 60
 Vatra Luminoasă (azilul): I/ 287, 288
 Văcărescu, Domnișoara: I/ 287, 293
 Vădeni: II/ 49
 Văitoianu, Generalul: III/ 58, 71, 90, 96, 102, 142, 161, 178, 189, 190, 196, 197
 Vălenii de Munte: I/ 94–172; II/ 23, 87
 Vășescu, George: II/ 190
 Vâlcea (v. și Râmnicu –) : I/ 7, 39, 176, 203; II/ 62
 Vencianu: I/ 213
 Venizelos: I/ 25, 26, 192; III/ 183
 Ventura: III/ 129
 Verdun: I/ 229, 233, 236, 241, 244; II/ 15, 19; III/ 9
 Verlaine, Paul: III/ 129
 Versailles: I/ 102; III/ 185
 Versovski, Colonelul: III/ 7
 Verzea: I/ 263; II/ 7, 25, 65, 151
 „Viața Românească” (ziarul): I/ 170, 194; II/ 29; III/ 103, 106
 Vichy (stațiunea): III/ 203
 Victoria, Regina Angliei: I/ 89
 Viena: I/ 15, 31, 32, 39, 41, 63–66, 108, 156, 183, 195, 199, 222, 233, 279; II/ 9, 10, 14, 151; III/ 20, 21, 68, 87, 137
 „Viitorul” (ziarul): I/ 11, 114, 164, 190, 194, 231; II/ 140, 141; III/ 95, 155
 Vilag: II/ 156
 Vinița: I/ 179
 Vissarion: III/ 48
 Viziru: II/ 79
 Vlad: I/ 206; III/ 197
 Vladimirescu, Tudor: I/ 282
 Vlahuță: III/ 193
 Vlădescu, Colonelul: II/ 23
 Vopicka: II/ 156, 157, 230, 231; III/ 14, 33, 53, 57
 Vrendenburg, van: I/ 237; II/ 156, 157
 Vrabiescu, Iulian: II/ 189
 Vulcan: II/ 61
 Wachman: I/ 289; II/ 130
 Wagner: III/ 129
 Waldburg, Contele de : I/ 64, 65
 Waldhausen, de: I/ 64, 67, 128
 Warr Office: II/ 215
 Washington: I/ 185; II/ 157; III/ 57, 237
 Weimar: I/ 292
 Wied, Principele de : I/ 13, 285
 Wiech: I/ 194
 Wilhelm de Hohenzollern Sigmaringen: III/ 206
 Wilhelm al II-lea, Împăratul: I/ 27, 32, 39, 41, 42, 65, 72, 78, 94, 113, 164, 179, 279, 290, 293; II/ 17, 119, 148, 159, 215, 234; III/ 22, 140
 Wilson, Generalul: II/ 122; III/ 56, 57, 138, 140, 153, 181
 Wopika: I/ 237; III/ 86
 Xenopol, N. : II/ 189, 202
 Yalta: I/ 31
 Yusupoff: II/ 111
 Zadic, Generalul: III/ 143
 Zaharia, Căpitanul: III/ 100
 Zaharoff: II/ 72, 105, 109, 129
 Zaioncowski: II/ 12, 14, 16, 26, 50, 59,

60, 72
Zamfir, Filloti: II/ 189, 195
Zamfirescu, Duiliu: III/ 89, 167
Zamoiski: II/ 170

Zimmermann: I/ 68
Zorleni: II/ 94, 104, 117
Zottu: II/ 17
Zvorești (loc.): III/ 31

EXPLICAȚIA FIGURILOR

- Fig. 1: Ion G. Duca în ziua formării Guvernului Liberal, Noiembrie 1933
- Fig. 2: Mareșalul Constantin Prezan (1861–1943, n. la Snagov, Ilfov), comandantul Armatei a IV-a de Nord și apoi a Grupului de armate din Sud în timpul Primului război mondial
- Fig. 3: Meniul banchetului cu prilejul aniversării de argint a căsătoriei Soveranilor României, Iași, 28 Decembrie 1917
- Fig. 4: Mareșalul Alexandru Averescu (1859–1938, n. la Ismail), Comandantul Armatei a II-a (1916–1918. S'a distins în luptele de la Mărășești (Iul. 1917). Prim Ministru (Ian. -Mart. 1918, 1920-1921, 1926-1927)
- Fig. 5: Alexandru Marghiloman (1854–1925, n. la Buzău), unul dintre leaderii Partidului Conservator. Prim Ministru (Martie-Octombrie 1918) Semnatarul Păcii dela Buftea - București (1918)
- Fig. 6: Actul Unirii Basarabiei cu Regatul României votat la 27 Martie de către Sfatul Țării, la Chișinău
- Fig. 7: Dumitru I. (Take) Ionescu, (1858–1922, n. Ploiești), lider al Partidului Conservator–Democrat (1908). Prim Ministru (1921-1922). Unul dintre inițiatorii și creatorii Micii Antante (1920-21)
- Fig. 8: Regina Maria cu Prințesele regale la Bicaz în vremea războiului de întregire (1918)
- Fig. 9: Consiliul Dirigent al Transilvaniei format după întoarcerea lui Iuliu Maniu dela Viena
- Fig. 10: Episcopul Iuliu Hossu al Gherlei citește rezoluția Adunării dela Alba Iulia prin care s'a proclamat Unirea Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918)
- Fig. 11: Petre P. Carp (1837–1918, n. Iași), junimist, liderul Partidului Conservator (1907-1912)
- Fig. 12: Un escadron de artilerie al Armatei Române la Budapesta, 1919
- Fig. 13: Iuliu Maniu (1873–1953, n. la Șimleul Silvaniei), fruntaș al luptei eliberării Transilvaniei de sub Austro-Ungaria și al Unirii cu România. Președintele Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920), Președintele Partidului Național Român (1918-1926) și al Partidului Național–Țărănesc (1926-1933, 1937-1947). Prim Ministru (1928-1930, 1932-1933). A sfârșit tragic în închisorile comuniste.
- Fig. 14: Alexandru Vaida -Voevod (1872-1950, n. Olpret, Cluj), medic, fruntaș al luptei de eliberare a Transilvaniei de sub Austro-Ungaria, unul dintre conducătorii Partidul Național Român din Transilvania și al Partidului Național Țărănesc, Prim Ministru (1919–
- Fig. 15: Ion G. Duca cu Regina Maria și Prințesa Elena la parastasul pentru Regele Ferdinand I la Curtea de Argeș
- Fig. 16: Ion G. Duca cu Regența (în stânga Prințul Nicolae), Prințesa Ileana și cu Ionel Brătianu la înmormântarea Regelui Ferdinand
- Fig. 17: Ion G. Duca la înmormântarea lui Ion I.C. Brătianu

- Fig.18: Ion (Ionel) I.C. Brătianu (1864-1927, n. Florica, fiul lui Ion C. Brătianu, Președintele Partidului Național Liberal (1909-1927), Prim Ministru (1908-1910, 1914, 1918, 1918-1919, 1922-1926 și Iunie-Noiembrie 1927). Fruntaș al luptei politice pentru desăvârșirea întregirii și unității naționale și statale, al făuririi României Mari, inițiator a numeroase reforme. Șeful delegației române la Conferința de pace de la Versailles
- Fig.19: Vintilă I.C. Brătianu (1867-1930, n. Florica), fiul lui Ion C. și fratele lui Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Președinte al Partidului Național-Liberal (1927-1930), unul dintre inițiatorii politici „prin noi înșine”. Ministru de finanțe în mai multe guverne și Prim Ministru (1927-1928)
- Fig.20: Ion G. Duca
- Fig.21: Ion G. Duca cu Regina Maria și Ion I.C. Brătianu cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor României în Polonia
- Fig.22: Intrunirea Micii Antante la Praga — Beneș, Nincici, Duca
- Fig.23: Ion G. Duca cu Raymond Poincare la Paris, cu prilejul vizitei oficiale a Suveranilor României în Franța
- Fig.24: Intrunirea Micii Antante în casa lui Ion Brătianu, la Florica, în 1925
- Fig.25: Ion G. Duca cu Ion I.C. Brătianu cu prilejul vizitei Cancelarului Austriei, Seipel, la București
- Fig.26: Ion Duca cu președintele Masaryk, 1923
- Fig.27: Ion Duca cu Constantin Diamandy la Conferința din Lausanne, 1923
- Fig.28: Ion Duca cu Suveranul României în vizita oficială în Elveția, 1924
- Fig.29: Ion Duca în trăsura regală cu Suveranul României și Belgiei, 1924
- Fig.30: Ion Duca cu Suveranul României și Angliei cu prilejul vizitei oficiale la Londra în 1924
- Fig.31: Ion Duca cu Regele Ferdinand și Regina Maria cu prilejul vizitei lor oficiale la Liga Națiunilor în 1924
- Fig.32: Principele Carol cu Ion Duca cu prilejul vizitei sale la Măldărești, în 1925
- Fig.33: Ion Duca cu Regina Maria la Mănăstirea Horez, 1926
- Fig.34: Ion Duca ieșind de la Palatul Regal după o audiență cu Regele Carol al II-lea
- Fig.35: Ion Duca și Nicolae Titulescu în fața Parlamentului în 1927
- Fig.36: Guvernul Liberal prezidat de Ion Duca, Noiembrie 1933
- Fig.37: Ion Duca asistând la o ceremonie cu Regele Carol al II-lea, Principele Moștenitor Mihai și Prințul Nicolae
- Fig.38: Funeraliile lui Ion G. Duca la București
- Fig.39: Sicriul lui Ion Duca în fața Bisericii din Urșani
- Fig.40: Mormântul lui Ion G. Duca dela Urșani
- Fig.41: Mormântul lui Ion G. Duca dela Urșani

Planșa 1: Facsimil după un mesaj adresat de Ionel Brătianu conducerii Partidei Naționale din Ardeal, aflat în păstrarea lui Hoover Institution, Stanford

CUPRINSUL

Capitolul treizeci și opt:	1917 – De la venirea lui Lenin la putere până la dezarmarea trupelor rusești din Moldova	pag. 7
Capitolul treizeci și nouă:	1917 – Noaptea de la 9 Decembrie – Dezarmarea bolșevicilor – Lichidarea frontului rusesc	30
Capitolul patruzeci:	De la dezarmarea bolșevicilor la demisia guvernului	44
Capitolul patruzeci și unu:	Guvernul Averescu	65
Capitolul patruzeci și doi:	Guvernul Marghiloman	77
Capitolul patruzeci și trei:	Ostracizații	98
Capitolul patruzeci și patru:	Deznodământul	128
Capitolul patruzeci și cinci:	Guvernarea noastră Noiembrie 1918 - Octombrie 1919 – Conferința de pace	159
Capitolul patruzeci și șase:	Moartea Regelui Ferdinand – Moartea lui Ion I. C. Brătianu – Moartea lui Vintilă Brătianu	203
Imagini din viața politică a lui Ion G. Duca		247
Index general vol. I,II și III:		249
Explicația figurilor:		277
Explicația planșelor:		278
Cuprinsul:		279

Execuția copertei și jachetei
de
Valentin Anesia (Valane) –Paris
Imprimarea copertei și jachetei: Finberger Druck, Munchen
Legat: Buchbinderei Steinberger GmbH, Munchen

Machetă: Ion Dumitru
Prima corectură: Ioana Angelescu, Munchen
A doua corectură: George I.Duca, Stanford
Culegerea textelor în compozer: Doina Tăutu, Nana Basilescu,
Ion Dumitru, Ioan Bodi
Punerea în pagină: Doru Constantin Braia, Ion Dumitru
Imprimat: Ioan Bodi, Ion Dumitru
Strângerea filelor în volum: Alexandra Dumitru, Doina Isabell Dumitru,
Hilde Dumitru, Constantin Dumitrescu, Cornel Ionescu, Ion Opincariu
Alcătuirea Indexului General: vol. I: Ion Dumitru, Doina Tăutu;
vol.II: Cornel Ionescu: vol.III: Hilde Dumitru, Ion Opincariu
Fotografiile intercalate în text și figurile: 2, 4-7, 9-14, 18 și 19 au fost repro-
duse după Enciclopedia României, București 1936–1938 și din arhiva
editurii
Figurile 1, 3, 8, 15–17, 20–41 și cele de pe ambele fețe ale jachetei au
fost reproduse după clișeele și originalele puse la dispoziție de George I.
Duca și Hoover Institution on War, Revolution and Peace,
Stanford University, California
Traducerea textului din Franceză (pag.5) în Română (pag.6) de
Ioana Angelescu

Volumul de față a fost tras într'un tiraj de 999 exemplare
prin procedeul Offset, pe hârtie DIN A 4, de 80 gr. iar figurile pe hârtie
Offset de 90 de gr. și Dacapo de 90 gr., în tipografia editurii,
8000 Munchen 40, Kaiserstr.65

Predat la cules: Decembrie 1982; Început imprimatul: Mai 1982
Încheiat imprimatul: 31 August 1982; Predat la legat: Septembrie 1982

Colecția „Memorii și Mărturii“
Editura Jon Dumitru –Verlag
8000 Munchen 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Verlagswerkstatt: 8000 Munchen 40, Kaiserstr.65/0, Tel. (089) 34 31 93

În colecția
„Memorii și mărturii“
mai apare:

George I. Duca,
„CRONICA UNUI ROMÂN
ÎN VEACUL XX“

(în trei volume, bogat ilustrate
cu portrete, fotografii de
epocă și imagini din viața
personalităților care au domi-
nat scena politică a României)

VOLUMUL I:

Europa – România – Familia,
în anul nașterii mele 1905 .
Bucureștii copilăriei mele –
Casele Duca și Moruzii în
Oltenia și Moldova. Conacuri-
le vechi ale rudelor noastre .
Politica României sub Carol I
– Familia Regală văzută prin
ochii unui copil . Ion Duca
intră în politica Țării – Par-
tidul Liberal și Ion I.C. Bră-
tianu. Partidul conservator al
Mamei mele . Ion Duca
intră în guvernul liberal în
1914 – Izbucnirea războiului
mondial – Neutralitatea –
Moartea lui Carol I – Eveni-
mentele ce au influențat viața
unui copil în cadrul lumii în
care creștea . Noii Suverani
ai Țării – Războiul Întregirii
– Viața la Iași – Tragediile
și victoria neamului – Rolul
lui Ion Duca tălmăcit de
fiul său – Reforma agrară .
Viața politică trăită de un
adolescent plin de curiozități
– Ion Duca preia Externele.
Evenimentele internaționale
și familia Duca . Familia
Știrbei – Familia Regală și
influența lor asupra adolescen-
ței lui Georges Duca . Viața
studențească în România și în
străinătate – Liga Națiunilor
și Nicolae Titulescu . Intra-
rea în cariera diplomatică –
Statele Unite în anii douăzeci
– Călători în Lumea Nouă .
Externele în primii doi ani ai
domniei lui Carol II – Influen-
ța avută de Regina Maria și de
Principesa Ileana asupra peri-
oadei 1922-1932 a tinereților
mele .

